

EGAN

KARLOS DEL OLMO

**Itzulpena eta literatura:
elkarren beharreko etsaiak**

M.A. UNANUE

Kratilo platonikoaz

P. SUDUPE

**Etienne Salaberry:
Kazetaritza politikoa**

Kritikak eta erreseinak

2003-1/2

AURKIBIDEA

AZTERKETA LITERARIOAK

Karlos DEL OLMO, Itzulpena eta literatura: elkarren beharreko etsaiak	5
M.A. UNANUA GARMENDIA, Kratilo platonikoaz	31
J.L. DAVANT, Etienne Salaberry zenaz oroitzapen eta ohar batzuk	55
Pako SUDUPE, Etienne Salaberry: Kazetaritza politikoa	97
Joxe AZURMENDI, Salaberry-ren pentsamenduaz (I)	157

SORKUNTZA

Koldo ZUBELDIA, Poesia	225
Pello OTXOTEKO, Ni ez nauzu	229

HAUR ETA GAZTE LITERATURA

Iñaki ZUBELDIA, Kritikoekin kritiko Zergatik zarete horren kriptiko?	237
--	-----

ADABAKIAK

Itziar MITXELENA, Rembrant zaharraren erretratu	259
Gillermo ETXEBERRIA, Joxe Mari Satrustegi (1930-1903) G.B.	263
Luis Mari MUJIKA, Gotzainak espainiar nazionalismoaren ildotik?	265
Luis Mari MUJIKA, EGUNKARIA Itxi dute	269
Luis Mari MUJIKA, Manuel Agud-i omenaldi merezia	273
Luis HARANBURU ALTUNA, Tokiz kanpo	277
Luis MOKOROA, Tintin gorria edo tomatea (Gastronomia)	283

KRITIKAK ETA ERRESEINAK

Patxi EZKIAGA, Barne ibilerak, (MUJIKA, Luis Mari)	289
Pello OTXOTEKO, Mailu isila, (IGERABIDE Juan Kruz)	296
Iñaki ZUBELDIA, Koadroko emakumearen bila, (BARRUFET Roser)	301

EGAN

Moz. Salvador Comas fidele

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
"BOLETINA"-REN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Salla
3.263 Postakutxatila — DONOSTIA

AZTERKETA LITERARIKOA

Marios DEL OLMO, ikasle
elkarran berareko es

M.A. URRUTIA GARMEN
platonikoaz

J.L. DAVANT, Eberne Salaberri zenaz
gintzaben eta oniz batzuk

Pako SUDUPE, Eberne Salaberri
kaxeratzat positiboa

Jose AZURMENDI, Salaberri y
penzamentuz II

SOPHUNTZA

Rekio ZIBELDIA, Poesia

Pako OTAZTEGI, Ni ez nauzu

HAHUR ETA SAZTE U

Rekio ZIBELDIA, Poesia

Zergatik zuzeniz I

EDUKIAK

Rekio ZIBELDIA, Poesia
Zergatik zuzeniz II

Gobierno ETXEBERRIA
Saturategi (1953-1957)

Luis Mari MUJICA, Gogorak
Nacionalismoa

Luis Mari MUJICA, Gogorak
Luis Mari MUJICA, Gogorak

Luis Mari MUJICA, Gogorak
omintza mentar

Luis GARMENDIA LARRAÑAGA
Luis GARMENDIA LARRAÑAGA

ABEL MUNIATEGI
Luis GARMENDIA LARRAÑAGA

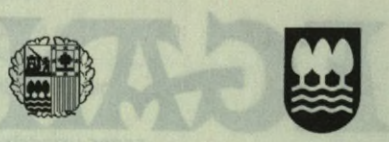
ABEL MUNIATEGI
Luis GARMENDIA LARRAÑAGA

ABEL MUNIATEGI
Luis GARMENDIA LARRAÑAGA

ABEL MUNIATEGI
Luis GARMENDIA LARRAÑAGA

ABEL MUNIATEGI
Luis GARMENDIA LARRAÑAGA

ABEL MUNIATEGI
Luis GARMENDIA LARRAÑAGA

Gipuzkoako Foru Aldundiak
eta
Eusko Jaurlaritzaren Kultura Sailak
diruz lagundutako aldizkaria

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteak
ez du derrigorrez bat etorri behar
EGAN aldizkarian agertzen diren edukiekin.

ERREDAKZIO BATZORDEA

Zuzendaria eta Ikazkaritza
GILLERMO ETXEBERRIA eta LUIS MARI MUJICA

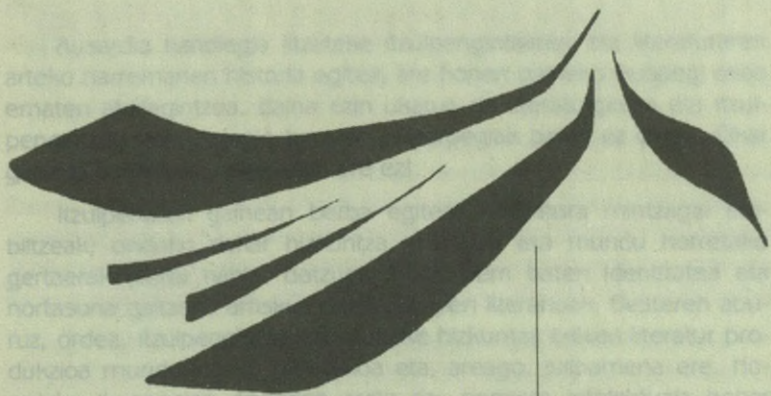
Administraria
BIZENTE ZARAGUETA

Bokalak
JOSE M^o URKIA
JUAN GARMENDIA LARRAÑAGA
ABEL MUNIATEGI

ISSN: 0422 - 7328. EGAN
Legezko Gordailua: S.S. 289/1958
Inprimategia: FASPRINT - DONOSTIA

286
Luis Garmendia Larrañaga
II Garmendia

Itzulpena eta literatura: elkarren beharreko etsalak

**AZTERKETA
LITERARIOAK**

Itzulpenaren gaitasun berberak hain zuzen ere, aztertu dira

Gipuzkoako Foru Aldundia

ETA

Eusko Jaurlaritzaren Nafarroa Garaia
diruz lagintzeko erabakia

2007ko azararen 27ko
Eusko Jaurlaritzaren Nafarroa Garaia
erabakia

ERABAKIA

2007ko azararen 27ko Eusko Jaurlaritzaren
Nafarroa Garaia erabakia

2007ko azararen 27ko
Eusko Jaurlaritzaren Nafarroa Garaia

2007ko azararen 27ko
Eusko Jaurlaritzaren Nafarroa Garaia
erabakia

AZTERKETA

LITERARIOAK

2007ko azararen 27ko
Eusko Jaurlaritzaren Nafarroa Garaia
erabakia

Itzulpena eta literatura: elkarren beharreko etsaiak

Karlos DEL OLMO

Ausardia handiegia litzateke itzulpengintzaren eta literaturaren arteko harremanen historia egitea, are horien gaineko ikuspegi osoa ematen ahalegintzea. Baina ezin ukatua da literaturgintza eta itzulpengintza, sarri, zeregin beraren bi aurpegiak baino ez direla. Elkar gabeko bakerik ez, elkarrekin ere ez!

Itzulpenaren gainean berba egiteak, literatura mintzagai erabiltzeak, ondorio dakar hizkuntza, mundua eta mundu horretako gertaerak ulertu nahia. Batzuen iritziz, herri baten identitatea eta nortasuna galtzeko arriskua dakar itzulpen literarioak. Besteren aburuz, ordea, itzulpengintza izan daiteke hizkuntza txikien literatur produkzioa munduratzeko bitartekoa eta, areago, salbamena ere. Horrelako ikuspegien ondorioa argia da: gogoeta intelektuala behar dituen hoztasunetik eta objektibotasunetik urruntzen diren kontu bero-beroak dira itzulpengintzaren ingurukoak.

Jakina, literatura itzultzeak bi alde, bi langintza desberdin izango ditu. Ezin, inondik inora, berdinak izan hizkuntza hilekiko itzulpengintza eta biziekikoak. Hizkuntza hiletako literatura itzulita, halako hizkuntzak antzinako kultura erroak bereganatuko ditu, nahitaez desagertutako mintzaira bat bitarte dela, unibertsal bilakatzeko bidean jarriko da. Horrela, historialariak inoiz bizirik egon zena eguneratzen duen moduan, itzultzaileak hizkuntza hilei bizi lekukotasuna aterako die, hizkuntza horiek, neurri batean, itzulpenerako baino ez baitira bizi, aditu banaka batzuk alde batera utziz gero.

Itzulpenaren gainean berbetan hasi orduko, erraz sortuko dira

metaforak eta parabolak: landareak, kimuak, gurasoak eta umeak, Babeleko dorrea, beste hizkuntzak irentsiko dituen hizkuntza basaren beldurra, gaixotasuna, sendabidea... Horrelakoak sarri topatuko ditu zaleak autu honen gaineko literaturan.

Aspaldidanik, Bibliak berak hala dio eta, itzultzailea idazlearen antzera ahalmen berezien dohaina duen laguntzat jo ohi dute eta, horrelakoxea izateagatik, halako ezinegon moduko bat sortzen du, lagun bakan batzuenak baino ez diren isilpeko gauza gordeen jabetzak sortu ohi duen egonezin moduko hori. Lukasen ebanjeliok maila berean jarriko ditu deabruak eraztea, hizkuntza berriez hitz egitea, sugeak eskuz hartzea eta pozoiak kalterik jasateke edan ahal izatea. Benetako sinesleek ezaugarriak ei dira.

Literatura nazional askok sorrera bera ere zor diote Biblia itzulzen hasi izanari. Hala denik ezin ukatu, nahiz eta, sarri, ezkutatu egiten duten. Eta ezin Bibliaren aldamenetik urrundu, askok bai askok hizkuntza ugaritasuna (itzulpen beharraren ama) izurritetzat jo izan baitute. Babeleko dorrearen gertakizun edo irudi horretan batzuek gizakiari leporaturiko langintzarik handiena, nekezik latzena ikusten dute, alegia, etorkizko bekatuaren ondoren geratzen zen onura bakarra, denek gauzei izen berberekin deitzeko ahala, galtzea. Hizkuntza ugaritasunean bekatuaren eskua ikusten duen lagunak nekez onartuko du ezain itzulpengintza. Ogena baino ez du idoroko.

Atzerritarrak, arrotzak, mehatxutzat jotzen dira frankotan haien liburuetan boterea zalantzan jar dezaketen ideiak agertzen direlako. Eta gauza jakina da horrelako gaixotasunak itzulpen bidez itsastan eta hedatzen direla. Ez da ahaztu behar, azken finean, munduan izan diren zentsura guztiek ia grinarik handiena erakutsi izan dietela atzerriko lanei, batez ere, jakina, itzuliei. Baina, zentsura gorabehera, idazle askok eta askok itzultzeari ekiten izan diote beren gustuko egileak aditzera emateko.

Guztiarekin ere, ezin ukatuzkoa da itzulpengintzak beti susmoak eta errezeloak piztu dituela botere sekularretan zein sakroetan, sortaldean zein sartaldean: "*traduttore, traditore*" esakunea sortaldeko herrietan ere erran komuna da, aldaerak aldaera. Duen baino eragin handiagoa erantsi diote botereek itzulpengintzari, neurri batean kanpoko etsaiaren eta subertsioaren pertsonifikazio bihurtzen izan dutelako. Horrela, agintariek itzultzailearen prestakuntza, erantzuki-

zuna, hizkuntzarenganako begirunea, bertuteak eta mugak gobernu ardura hartu dute sarri bai sarri.

Baina horrekin batera, XX. mendean baizik ez zuen lortuko itzulpengintzak merezi zuen corpus teorikoa, jakintzagai moduan ondo lehiatutako autonomia. Eta teorilariak, idazleak, filosofoak, artistak, erlijiosoak eta enparauek itzulpengintzaren ezintasuna eztabaidagai erabili izan dute itzultzaileok, atertu gabe, testuak isurtzen zihardute-larik.

Jakina, itzulpengintza ezinezkoa dela diotenean, argudioak literarioak, linguistikoak edo filosofikoak izanda ere —eta hirurak nahastu daitezke erraz askoan—, halako adostasun moduko bat izaten da: testu edo berbaldi jakin bat itzultzea ez da ezinezkoa izango orokorrean, horren osagai edo zati batzuk baizen. Bestalde, ezintasun maila hizkuntza bikoteen arabera definitzen dute beste batzuek. Eta, zertan esanik ez dago, giza faktorea ez da ahaztekoa: nolako itzultzailea, halako itzulpen ezintasuna.

Jakina, itzultzailea oso ona izanda ere, itzulpena hurbiltze lana izango da beti: gehiegiagatik edo gutxiegiagatik edo, biongatik erel Etengabe gertatzen izan da itzulpena jatorrizkoa bera baino ederragozat jotzea. Baina horixe da kontua, itzulpena ez dela inoiz jatorrizkoaren berdín-berdina. Zenbat eta formalago lan literarioa —poesia, kasu—, orduan eta gaitzago bat etortzea.

Eta itzulpenaz berbetan hasteaz batera, beste auzi bat sortu ohi da: argitzea ea hizkuntza guztiak berdínak ote diren. Irizpide objektiborik izan daiteke erkatzeke? Batzuen aburuz, ezein esperientzia kognitibo eta horren sailkapena beste edozein hizkuntza bizitara igaro daiteke. Beste batzuek, ordea, halako hizkuntzari aproposago, egokiago iritziko diote nahiz edozer itzultzeko, nahiz testu edo berbaldi mota bat bihurtzeko.

Ezintasunaren eztabaida gaínditzen denean, handiago bat hasiko da: fideltasuna eta fideltasunik eza. Eztabaida sutsuak, ia odoltsuak izan dira erlijioa eta itzulpena edo literatura eta itzulpena mintzagai hartu orduko. Eta Erdi Arotik bertatik zibernetikaren aro honetara arte, itzulpengintzaren gaineko pasadizo gehienak fideltasuna/fideltasunik eza kontraesanetik etorri dira. Egunero-egunero sortzen dira langintzan horren adibide argiak.

Itzultzailea hornitu behar duten dohainen artean, gailen dugu

bere hizkuntzaren gorabehera guztiak ondo baino hobeto menderatzea. Baina jakina, nahikoa ote da hori, batez ere literaturari gagozkiola? Eskakizun mailek halako sorta handi bat hartzen dute beren baitan, gailurrean ia jatorrizko idazlearen parekoa izatea egongo dela, ez tutik, ez mutik. Borgesek, esaterako, oso zeregin latza leporatuzion itzultzaileari, egia ezagutu ez ezik, ezinezkotik bereizi beharko ere du, gezurretik apartatzea. Ia ezintasun erabatekoa, egia erabatekotik ia ez dagoenez gero.

Itzulpenaren gaineko gogoetek osagai politikoak, hezkuntza-koak eta sozialak ere hartuko dituzte barne. Noiz izango da itzulpen-gintza jarduera zientifikoa? Osagai linguistiko (zientifiko) hutsez gain, itzulpenaren inguruko, gaineko eta azpiko osagai eta gertaera estralinguistikoak ere izaten dituelako. Baina hortxe datza arazoa! Itzulpenaren inguruan halako harreman sare moduko bat eratzten da eta sareko elementu banako bakoitzaren garrantzia definitzen da testuaren, egoeraren eta kulturaren esparru zabalagoaren baitan.

Hizkuntz gertaera guztietan legez, itzulpenak osagai sozial argia du, baina banakoaren alderik barnerakoienera ere doakio. Itzultzailearengandik beti egiten dute tira bi indarrek: bateko, irakurlearenganako eta egilearenganako begiruneak, besteko, haren hizkuntz gustuak eta sormen nahiak. Segur aski, horien arteko oreka lor daitekeenik eta zailena da.

Baina zailtasun guztiak gainditzen direnean ere, beste jazoera batek gauzak are zailago (ala errazago) jarriko ditu: belaunaldiz belaunaldi behin eta berriro klasiko berak itzuli beharra. Sarritan, klasiko baten itzulpen berriak aurreko itzulpenetan antzemandako hutsen batzuk-edo konpontzeko bidean jarriko ditu, zorrean, ordea, arazo berriren bat sortuko du hurrengo belaunaldiak konpon dezan. Azken buruan, klasikoen literatura itzultzea harreman dialektiko hutsa da, hizkuntza biren arteko elkarriketa. Eta jakina, hizkuntza hilaren eta biziaren arteko elkarriketa beti joango da bilakatuz, *feed-back*a alde bakarrekoa baino ez delako.

ANTZINAKOAK

Latinez grekoen kultura ematerakoan, berehala agertzen zitzairen oinarritzko kontraesan bat: jatorrizko testuko esaldien ederra,

esanak eta irudiak ematea jatorrizkoaren hurrenkerari eutsita baina latinaren egitura bortxatzeke. Hitzez hitz itzultzeari baino, egokiago zeritzoten hitz guztien egokia eta indarra gordetzeari. Eta horrela, irakurleari eleak banan-banan kontatu baino, zelan edo hala esatearren, berba horiek ondo neurtuta ematea izaten zuten helburu.

San Jeronimoren garaian, itzultzaile baten gainean esan zitekeen gauzarik eta txarrenetako bat zen "interpretearen maltzurkeriaz" gauzen bat esan barik uzten zuela. Zenbaterainokoa izango zen egoera, non aipatu santu horrek esan behar izan baitzuen haren itzulpenak hutsen bat balu ere, akatsa baino ez litzatekeela, ezen ez delitu. Grekotik itzultzen zuenean, berba berbaren truke eman barik, esangura esanguraren ordainean ematen zuen. Oso autu garrantzizkoa dakar berba bidera, alegia, itzulpena txarra izateak ez du itzulgaiaren egitasuna batere aldatzen. Egiak egia dirau itzulpena txarra izanda ere. Ala ez? Hitzez hitzeko itzulpen "ustez" fidelari gustu txarrekoa deritzo.

Lan gaitza da inoren ildotik ibiltzea eta noiz edo noiz ez desbideratzea, gaitzago, oraindik, hizkuntza batean eder-ederto esana halako polito ere agertzea itzulpenean. Letraz letra itzuliz gero, emaitza txarra da, asko desbideratuz gero, jatorrizkoa desitxuraturik gera daiteke. Poetarik elokuyenteena itzulpenean berbetan asmatu ezinik ager daiteke.

Itzulpen irakaspenik ederrena ebanjelistetan ikusten du Jeronimok: Markok, Joanek, Mateok eta Paulok, zeinek bere modura eman zituen Jesukristoren esana. Esana bera, berbak bestelakoak.

Antzinarotik, beraz, halako iritzi zabal bat heldu zaigu: kontua ez da jatorrizkoaren hitz guztiak ematea, jatorrizkoaren nolakotasunak eta sena ematea baino. Horaziok *Ars poetica* lanean dioenez, "Ez hadi saia ordaintzen, interpretari peto hori, hitzaz hitzari".

Bitartean, al-Yahiz arabiarra *Animalien liburu*a deritzon lanean, garai hartan denon ahotan omen zebilen uste zabalaren berri eman zigun, alegia, poesia ezin zela itzuli eta, beraz, ezin litekeela poesi itzulpenik izan. Itzultzerakoan forma poetikoa hausten omen da eta metroa ezeztatzen; edertasuna desagertzen da, sentipenak galdu egiten dira. Prosan, ordea, ez da beste horrenbeste jazotzen. Basorako prosista ezagun hari lan asko itzuli zizkioten garai hartan (VIII).

eta IX. mendeetan), eta oso esakune ederra du: "(itzulpenaz) lan batzuk hobetu dira eta beste batzuek ez dute ezertxo ere galdu".

Jakintsu haren ustetan, liburuak eraginkorrakoak dira gesta historikoen berri ematerakoan eraikinak eta poesia bera baino. Ai burua jasoko balu! Baina ez zuen arrazoi hain gutxi! Beste nonbait zioenez, itzulgai duen egilea bera bezain adierazkorra izan behar du itzultzaileak eta hark beste jakin. Komeniko zailo sorburu eta xede hizkuntzak ondo baino hobeto menperatzea, biotan gauzak berdin eman ahal izateko. Hala ere, nekez aurkituko da halako jakintsuen parean egongo den itzultzailearik. Beraz... denean, dentxoal!

Arabiar haren ustez, erlijioa itzultzerakoan huts egitea arrisku-suago da matematiketan, alkimian, filosofian, kimikan eta gizadiaren bizimodu batzuetan okertzea baino.

ERDI AROA BIDEAN

Segur aski, testu erlijiosoen itzulpengintzak bultzadarik indartsuena izango zuen Europan Luterok abiarazitako Erreformaren eskutik. Horretan Euskal Herriak ere izan zuen jazoera haren oihartzunik. Luterok ondo baino hobeto zekien zelako trebezia, neke, sen eta adimena eskatzen zituen ondo itzultzeak. Areago eratze bidean ziren hizkuntzei dagokienez. Batez ere erlijio gaiak izanez gero. Eoamena aholkatzen zion jende aurrerako zer edo zer itzuli nahi zuenari, edonor sentitzen delako itzulpena epaitzeko gauza. Idazleekin, egia esan, ez da hala jazotzen, baina idazkuntzan dihardutenek beti egon behar dute prest plaza aurreko zor horietarako.

Itzultzailearen nahierara itzultzeko eskubidea egiten zuen aldarri. Ez zion inori eragotzi halakok guren zuen moduan itzultzerik, baina bere erara itzultzeko eskua eskatzen zuen Martin Luterok. Oso irudi ederrak erabili zituen testu itzuliak azaltzeko. Itzultzailea nekazariarekin alderatzen zuen. Itzulpena ondo landutako lurra da, harriak, enborrak, belar txarrak eta gainerakoak garbitutakoan, errazago gertatzen zale-eta gainerakoek handik ibiltzea edo bertan lan egitea.

Argiro erakusten du Luterok zer den itzulpengintza: bi, hiru edo lau aste ematea burua urratzen hitz egokia topatu ezinean. Egun osoa beharrean ematea lerro banaka batzuk baino ez ordaintzeko. Eta hori hala izanda ere, deitoratzen zuenez, batzuek tal gabe

eskatzen diote itzultzaileari darabilen berba bakoitza funtsatzen eta oinarritzen, zergatik guztien berri ematen. Jakina, horrek mintzabidera beste hari bat dakar: itzulpengintzaren ekonomia. Halako harreman dinamiko edo dialektiko bat aipa genezake: zenbat eta jarduera artistikoagoa izan itzulpena, orduan eta pobreziatik hurbilago itzultzailea. Edo, bestela esanda, mezenasen beharrian handiagoa.

Bertsioa, interpretazioa, itzulpena... Zer axola dio izenak? Hainbat izendapen, mami edo izendatu bakarra. Juan Luis Vives *Bertsioak eta interpretazioak* lanean zioenez, hizkuntzarik aberatse-nak, landuenak ere huts egin dezake hizkuntzarik txiki eta behartsuenaren baliabideak ordaintzerakoan. Haren aburuz, hizkuntza baten irudi eta eskema guztiak ez dira beste hizkuntzan adierazi behar eta. Itzultzaileari aholkatzen zion, ahal izanez gero, jatorrizkoarekin borrokatzea eta are jasotakoa baino berbeta hobea bihurtzea.

Zilegi zeritzon bi hitz bakarrarekin ordaintzea edo alderantziz, baita eleak kentzea edo gehitzea ere. Poesia prosa baino askeago interpretatu beharrekotzat zuen, erritmoaren mugakizunak direla kausa. Poesian zilegi da eranstea, kentzea eta aldatzea, ezelako oztopo barik, pentsamendu poetikoaren osotasuna berari kalte ez egitea mugakizun bakarra dela.

Guztiarekin ere, ez zion aitortu erabateko esku librorik itzultzaileari: ezer aldatu aurretik guztizko konbentzimendua izan beharko du, izan ere, haren burua ez duela tronpatzen, ziririk sartzen ez diola, bere onenak eman dituela, ahaleginak eta bi emana dela.

Hitzak mugatuak dira, gauzak mugagabeak: horra hor hizkuntzaren eta, ondorioz, itzulpenaren miseria. Bertsio ona ematen ez duen itzultzaileak bere burua ez ezik, irakurlea ere engainatzen du. Itzulpenean jatorrizkoaren tropo, irudi eta gainerako apaingarriak balantzaz pisatu behar dira eta, hala dela, halakoei osorik eutsi. Eta itzultzaileak ordaina eroso egiterik ez badu, antzeko indarra eta txukuntasunak lortu beharko ditu xede hizkuntzan. Vivesek zeregin izugarria leporatzen dio itzultzaileari. Jatorrizkoa behar baino (eta beharrik gabe) ez edertzea edo itsustea.

Poesia beti izaten da horrelako hizpideetan eztabaidatuena. Inondik inora poesiarik itzultzerik ez dagoela diotenengandik abiatuta, pentsamendu poetikoaren osotasuna salbatuta, kentzea,

gehitzea eta aldatzea onartzen dutenenganaino joan daiteke. Azkene-
nekoen artean, Vives bera.

Traizioa. Saldukeria. Gehien errepikatzen den berba. Irakurlea-
renganako traizioa. Egilearenganako saldukeria. Itzultzaileak, lana
egokiro egin ezean, loria, ospea, izena eta itzala ostuko dizkio hara-
ko idazleari. Irakurlea lilura lezake halako itzultzaile azpisugeak, baina
gezurrik beltzena baino ez du emango, jatorrizkoaren itzaltxo bat,
enbusteria.

Itsuak ere ikus lezake hizkuntza nazionalen sorrera nahita loturik
doala itzuli beharrari. Egia betea da hori. Batez ere, liburu sakratuak
herri hizkuntza berrietara itzuli beharraz konturatu zirenetik. Horrekin
batera, aurkitutako eta konkistatutako lur eta nazio berriak konkista-
tu beharrak interpretazioari abiada bizia eman zion batez ere XV.
mendetik aurrera.

Joachim du Bellay jaunak, halere, garai hartan zalantzan jarri
zuen ea itzulpengintzak, beren beregi, herri hizkera bat kultu bihur
ote lezakeen. Ezetz ihardesten zuen, jakina. Itzultzaile eredutzat poe-
ta itzultzaileak jartzen zituen. Baina, itzulpengintza, guztiarekin ere,
hutsaren hurrengo zeregintzat zuen. Probetxu urriko langintza. Esko-
la horretako egileek, itzulpena baino, imitazioa proposatzen zuten
hizkuntza jaioberria aberasteko baliabide. Alegia, idazle itzaltsu-itzal-
tsuek, idatzi partez, itzultzen jardun balute, eroango ote zuketen
beren berbeta egun egiatza ditzakegun bikaintasun eta gorentasu-
neraino?

Ikusgarri bezain jakingarri gertatzen dira euskaldunontzat Fray
Luis de Leon-ek *Salomonen kanten liburuaren hitzez hitzeko itzulpen
eta adierazpena* deritzon lanaren gainean esanak, hark zioenez, itzul-
pen usaina duen gaztelaniari "bizkaitarren erara" esanda zegoen eta
ez zuen korritzen. Harentzat, itzultzaileak hitz guztiak pagatu beharko
ditu, ahal duela. Itzultzaileak fidela eta zentzuzkoa izan behar du eta,
ahal duela, berbak neurtuta eman, jatorrizkoek dituzten kalitate, no-
lakotasun eta esangura aniztasun berberekoak, norberaren ulertzeko
modura eta iritzietara mugatu barik. Itzulpen irakurleak jatorrizkoa
irakurrita bereganatuko lukeen esangura sorta oso bera hartzeko
moduan egon beharko itzultzaile bitartekariari esker, horrela, jatorriz-
koarekin bezala, irakurleak guren duen esangura har dezan. Esaten
erazago, halere, egiten baino.

Baina Erdi Aroan itzulpenaren auzia zenbaterainoko gizarte kezka zen konturatzeko, ikusi besterik ez dago Cervantesek berak *On Kixote* ezagunean zelako ustetxoak jartzen zituen pertsonaion ahoan. Aldeko zein aurkako iritziak jaso zituen eleberrigile ezagunak. Pertsonaia ero buruargi haren iritziak, berbetatik berbetara itzultzea, ez bada hizkuntzen erreginetatik, hau da, grekotik eta latinetik, flamenkoen tapizak iruntzetara begiratzearen parekoa da, irudiak ikusten diren arren, iluntzen dituzten hariz beterik baino ez dira hartzen marrazkiok, eta ez dira ikusten aurrealdearen leuntasunez eta itxuraz horniturik. Gainera, hizkuntza errazetatik itzultzeak ez du erakusten ez sormenik ez jariorik, paperetik paperera itzultzen eta kopiatzen duenak ere erakusten ez duen moduan. Horiek horrela ere, ez zuen ondorioztatu gura itzulpengintza ez zela goratzekoa, zeregin txarra-goetan eta onura txikiagokoetan ere jardun baitezake gizakiak.

Euskaldun jatorria izan zezakeen itzultzaile baten lana goraiatu zuen Cervantesek artez: Juan de Jauregi jaunak itzultitako Torcuato Tasso-ren *Aminta* artzain fabula.

Eta zergatik ekiten dio itzultzeak literatura itzultzen? Denbora pasan diharduenak asko izango du ondo igarotzea. João Franco Barreto-k esan zuenez, zerbitzua ere egin nahi izaten duena, ordain gisa, bederen, eskerrak eta hutsen barkamena itxaroko ditu, bederen.

Eta horixe dugu sarritan ahaztu ohi den kontu bat, zerbitzuingintza, alegia, irakurleari edo herriari norberaren gustuko zer edo zer ematea. Baina, ba ote da besterik? Harrotasun puntu bat? John Dryden-ek Ovidioren *Epistolak* liburuaren itzulpenaren Atarikoa atalean zioenez, idazle bat imitatzeak aukera ezin hobeak ematen ditu itzultzailearen trebezia dirdira dadin, baina hildakoen oroimenari eta itzalari egin dakiekeen irainik larriena litzateke itzultzailea egilearen beraren gaintetik ere jartzea.

Egileak testuari erantsitako zentzua, oro har, sakratutzat eta bortxatzen ezinekotzat jo behar du itzultzaileak Drydenen aburuz. Eta, horrela, testua zentzu bakoa edo zuzengabea izatekotan, hobe itzultzen ez ekitea.

Jakingarria da egile horrek zer deritzon itzulpengintzari: gaixotasuna. Bai, izan ere, prosaren erasana, poesiaren kalentura... Horrelako berbak erabili zituen zeregin maite gorrotozkoaz idazterakoan.

Baina itzultzailea esploratzailea ere bada, beste irakurleek edo kritikariek topatu ez dituzten altxor txiki eta gordeen bila dabilen bilatzaile porrokatua. Areago, itzultzaileak bete zeregin bat izango du: jatorrizko egilea erakargarri bihurtzea irakurlearentzat, jakina, desitxuratu gabe.

ARGIAREN ATARIAN

Denbora aurrera doala, aurreiritziak ez dira, oinarri oinarrian, eta batez ere poesiari gagozkiola, lar aldatuko. John Dryden-en iritziz, poesia hain da espiritu antzematen gaitza, non hizkuntza batetik bestera isurtzean lurrinduko baillizateke espiritua atzera ere erantsi ezean. Haren ustez, itzultzaileak jatorrizko egilea jende aurrean ager-rarazi behar du erakargarri oso, baina itxuraldatzeke. Horrela, itzul-pena modelo batetik abiatuta egindako marrazkia litzateke. Antz handia ala txikia izan daiteke eta ez da meritu txikia antzekotasun hori, baina hortik artelana sortzeraino tarte luzea da. Hortxe legoke itzultzailearen artea.

Ezin uka daiteke oso irudi bortitza darabilenik, alegia, jatorrizkoaren eta itzulpen txarraren arteko itxura gorputz biziaren eta hilotzaren artean dagoenaren parekoa litzatekeela. Beharrezko luke halako itzultzaileak, lanbideari ekin aurretik, haren hizkuntzako literatura sakon ezagutzea. Poeta izan behar luke bihurtzaileak berak ere poeta baten lanak itzultzen lotu aurretik.

Oso kontu polita dakar harira bere gogoetetan, hain zuzen ere, bi egile erabat desberdin antzera-antzera ematea itzultzaile berak, zenbateraino eta bi egileak bera direla emateraino. Bestela esanda, itzultzailearen eskua erraz nabarmentzea itzulpenetan jatorrizko egileen kaltean.

Eta, zein litzateke ematen gaitzago: hiztegi aberatseko poeta ala formaz, neurritz eta errimez bihurria dena? Ez da auzi askatzen erraza. Ibilbide luzea dago hitzez hitz ematetik parafraasia egiteraino.

Ez da, bestalde, ahaztu behar sarritan itzultzaile (ustez) txarrari kritikariek zer aurpegiratzen dioten, alegia, egilearengandik urruntzea idazlea benetan ulertzen ez duelako. Eta ez da auzi makala harira dakarrena, ezta hurrik eman ere. Guztiarekin ere, ez da munta txikiagokoa, gogoeta horietan, antzinako gauzak itzultzen dituen itzultzai-

learen lanari eransten dio ukitu ia erlijiosoa, alegia, aspaldi-aspaldiko hitzak edo testuak beste hizkuntza batean eguneratzeak duen garrantzi ia sakratua, itzultzailea taumaturgoaren edo paleontologoaren pare jarririk. Buruenik, itzultzailea bizi hauspoa emango dio ele hilari.

Halaz ere, ohiturak gizartean aldatu ahala, itzultzeko moduak ere bilakatuz doaz, beraz, itzulpen sakratutasun hori aldakor izan daiteke oso. Edertasun kanona ere mudakorra bada, nolatan ez dira izango haize orratz itzulpen joerak?

Beste kontutxo bat dakar hizpidera, izan ere, itzultzaile literarioa halako egilearen hedatzaile, adierazle izatea. Jakitun edo aditu batzuen eskuetatik herri xehearen eskura eramatea halako edo bestelako obra. Eta ez da erantzukizun makala, izan ere. Bestelako baleztapenik ere bidaliko du. Zelan esan behar diote xede hizkuntzan nekez bai nekez diharduen itzultzaileari? Txirriporroa? Axolagabea?...

Ezari-ezarian, helduak gara heldu argiaren garaira, Lehenengo Entziklopediaren sasoirra. Alenberten eta Dideroten alean, bertsoia eta itzulpena bereizten ahaleginduko dira itzulpenaren gaineko sarrean. Horrela, esan egingo digute itzulpena areago dagokiola gogoen muinari, arduratsuagoa dela pentsamenduok hizkuntza berriari egokien den moduan aurkezteaz eta esamoldeetan menperatuago edukiko dutela hizkuntza horretako adierazpide eta esaerek. Izan ere, ez ei dago gauza zailagorik eta bakanagorik itzulpen bikaina baino, ezer ez da-eta zailagoa eta bitxiagoa iruzkinaren, lizentziaren eta letrarekiko morrontzaren arteko erdigune orekatua topatzea baino.

Irudiak irudi, ezin ukatu itzulpengintza definitzerakoan garai bakoitzak bere irudi multzoa erabili duenik. Melchiore Cesarottik XVIII. mendean esango duenez, itzultzailearen hizkera ezein gimnasia ariketa egiteko trebaturiko atletaren parekoa da, gorputz atal guztiei etekina ateratzen jakin ez ezik, hain dago prestu higidurarik bitxienerako ere, non lortzen baitu irakurleak pentsatzea mugimendu hori berezkoena dela, egin daitekeen higidura bakarra dela, hain suertez. Ez da, itxuraz, berdin gertatzen idazleekin. Sortzaileen eta itzultzaileen arteko harreman dialektikoan, Cesarottik esanigo digu ezen idazleek beren ideiak eredu komun batera egokitzea jotzen dutela, dela berezko nortasunik ez edukitzearren, dela ohiko erabileren menpeko direlako, halako moldez non bestelako bideak saiatu ezean, hizkuntzak idor, uniforme eta zurrun samar dirauen.

Itzultzaile ona jatorrizkoarekin lehiatzeko asmotan badabil itzulgai horren aurrean porrot eginda geratzeke eta herrikideen aurrean ilun eta arrotz agertu barik, derrigortuta egongo da, zelan edo hala, haren hizkuntza bortxatzen, berbeta horrek jakin dezan bere indarrak zenbaterainokoak diren, seduzitu egin beharko du eleketa, zorrozki, aurreiritzirik irrazionalenen aurka borrokatzeko, atzerriko hizkuntzetara gertura dadin eta, horrela, elkar hartu eta adosteko modu batzuk asma ditzan; itzultzaileak aberastu beharko du esamoldez eta esaldiz desitxuratu edo kalterik eman gabe. Horrelakoxe gogoetak egin zituen Melchiorre Jaunak argizko mende horretan.

Konparazio atal honi eutsita, idazlearen idazkera arin eta eroso, beti berdina dabilen gizaki baten ibilerarekin alderatzen du. Itzultzailearen hizkera, ordea, ezein gimnasia ariketa egiteko trebaturiko atleta da.

Cadalso espainiarrak zioenez, itzultzaile txarrek eta atzerritarren imitzaileek zapaltzen dute gehien arbasoen hizkuntza. Ama hizkuntza ez dakitenez gero, ez dutelako ondo ikasteko nekerik hartu, jatorrizko atzerri testuan esamolde ederrik aurkituz gero, esakune arrotzez josten dute hizkuntza hartzailea mailegurik gordinera jota. Jatorrizkoa desitxuratzear gain, hizkuntza hartzailea arrotzen ere dute, hiztunak beren hizkuntzaz gaitzets sentitzeraino. Gutun marokoar horietako batean zioenez, jakintsuak, pentsalariak, zientzialariak eta abar itzulpenegintzak elkartu ditu batez ere; baina zientzia alorretako itzulpenetan zuzeneko urratsak ugari diren arren, huts mandoak agertzen dira erruz beste alorretako testuetan. Zenbateraino eta, testu mota batzuk itzulezinak direla esateraino. Itzulezintasuna hizkuntza bakoltzaren berezko ezaugarri kulturelekin lotzen du. Horrela, Moliere-ren edo Gongoraren lanak itzultze gaitzeko eremu horretan sartuko ditu.

Itzulpenaren harmonia ekarriko du mintzabidera Ugo Foscolok haren herrikide Cesaroti gogoan. Estiloa eratzen dute eleen harmoniak, dinamismoak eta koloreek. Eta erraz-erraza da harmonia hori itzulpenean itxuragabeturik gertatzea. Ez baita ahaztu behar hiztegiek ele hilak baino ez dituztela erakusten. Beraz, esangurari lotzearren, itzultzaileak lepoan hartu beharko du itzulpenari bizia emateko lana, jatorrizkoak itzultzaileari iradokitzen dizkion gogoeta osagarriak eta harmonia lagun.

Irakurleak hunkitzen ez baditu itzultzaileak, errua ezingo die le-

poratu irakurlearen gustuari edo gaiari berari, Ugok zioenez, kulpa itzultzailearen bihotzaren nortasunarena izango delako, ez fortunak, ez zeruak, ez interesek, ezta letrek berek ere ezin dietelako hilkorrei agindu. Buruargiek handienen pare jardungo dute, txikiek imitazioa joko dute eta balio gutxikoek, halako artelanik sortzeko gauza ez direla, beleen antzera amilduko dira zaldi ausarten zaurietara. Horra itzultzaileen sailkapen eder bezain krudela.

Baina Giovanni Carmignani-k esango digunez, ez dago *itzulpen* hitza bera baino esangura zehaztu behar handiagoa izan duen berbarrik. Ekintza, berez, erraza ere erraza da: bi hizkuntza elkarren harremanean jartzea baten esangura, aldaketarik gabe, bestearen esanahi bihur dadin. Jatorrian, *taducere* hitzak, latinez, zer edo zer toki batetik bestera erotea esan gura du. Zentzu metaforikoan, hitzek hizkuntza batean hartzen duten balio intelektual edo sentimentala beste hizkuntzara pasatzea da. Letren errepublikan hitzez hitzeko bertsioa eta itzulpen askea ama beraren alabatzat jo daitezke eta ahizpa onen antzera jokutzen dute, aurpegiz desberdinak direla, baina elkar sasikotzat jotzeraino heldu gabe. Hala ere, jaiotzeaz bateratsu ekin zioten elkarren aurkako borroka basati bati. Hitzez hitzeko bertsioak legezko jaiotzaren eskubideak eskatu zituen itzulpen askearen aurka, jaiotza horretaz desjabetu nahi izan zuen arerioa. Harro sentitzen zen halako jatortasun aire bat zuelako, amaren zilegitasun osoa eskatuta, hori dela eta, jatorrizkoari orpoz orpo jarraitzen zion. Gramatikak behartuta baino ez zen urruntzen sorburutik.

Itzulpen askea, ordea, libroago eta argoiagoa da, harro sentitzen da jatorrizkoaren estilora sartzeko eta hartan pizteko gauza delako, jatorrizko lorategiko liliak jaso eta beste lorategi batera zimeldu gabe gai delako.

Auzia da, Giovanni Carmignaniren aburuz, argitzea zein arauk lagun diezaguke zehazten non amaitzen den hitzez hitzeko bertsioa, non hasten itzulpen-itzulpena eta non uzten dion honek tokia imitazioari. Itzulpena ez da matematikoa, muturrak ezin argiro jar ditzakeen. Ez da sistema bat, edertasunarekin zerikusia duten gauza guztietan jazo legez. Jakina, erraza da asmatzea itzulpena noiz den oso ona edo oso txarra, baina oso ibilgu luzea dago mutur horien artean.

Oso ikuspegi polita erasten dio V. A. Yukovski-k mintzagairi, artez-arte dioskulako irudi bidez ezen prosaren itzultzailea esklaboa

dela eta bertsoaren itzultzailea, ordea, arerioa. Imitatzailea erabateko asmatzaile izan barik, ezbairik gabe, sortzailetik zer edo zer izan behar duelako. Zein da, beraz, itzultzailearen lana? Haren irudimeanean edertasuna bilatu behar du jatorrizkoaren ederra ordaintzeko, zer edo zer bere-berea sortzeko, hau da, sortzaile izan beharko du. Eta, ez baditu ez sentimenduak, ezta imitatu nahi duen poetaren asmamenik ere, zer izango da haren itzulpena? Jatorrizko baliotsu-baliotsu baten karikatura ezaina baino ez.

XVIII. eta XIX. mendeetako ibilguan, ezin alde batera utzi Goethek esandakoa. Aldrengan eragin nahi izanez gero, kontuan izan beharko da itzulpenik errazena beti izango dela onena. Jatorrizkoarekin berarekin lehiatzen diren itzulpen kritikoak, azken buru-buru, jakintsuentzako denbora pasa baino ez dira. Haren iritziz, bi maximo dira itzulpengintzan: bata lortu nahi du egile arrotza gugana erakartzea gutartzat hartzeraino; besteak, ordea, eskatuko digu gu geu arrotzera joateko eta hango baldintzetara, hizkuntzaren moduetara eta berezitasunetara moldatzeko.

Ezin uka daiteke, edonondik begiratuta, oso bidaia interesgarria proposatzen digunik Johann Wolfgang von Goethek. Itzulpenetan hiru adin ei dira: lehenengoan, testu arrotza gure zentzuaren arabera aurkezten zaigu; bigarrenean arrotzaren tokian jartzen ahalegintzen dira hartzaileak, hau da, arrotzaren zentzua bereganatzea norberarena balitz bezala, eta, hirugarrenean, goi mailakoan, itzulpena jatorrizkoaren pare egitea da asmoa, bata bestearen ordain eta ordezkari izan dadin.

Baina bada beste osagai bat, ezin ahaztuzkoa bera. Friedrich Schlegelmacher-ek dioenez, hain zuzen ere, itzulpena hizkuntza beraren barnean ere gerta daitekeela, alegia, hizkuntza halako batean aldaeren edo estadio diferenteen artean. Baina horretaz harantzago joanda, hiztuna bera bere buruaren itzultzaile ere izan daitekeela dakargu gomutara. Izan ere, sentitzen dugunean hitz berek, geuk esanda, esangura erabat desberdina izango luketela edo, behintzat, zentzu trinkoago bat edo besteren ahoan baino zentzu delikatuagoen bat, eta inork esan gura duena adierazteko bestelako hitz eta esamoldeak erabiliko genituzkeela, horrelakoetan badirudi ezen geure buruaren itzultzaile bihurtzen garela.

Haboro ere, noizean behin, geure berbak eurak itzuli behar izaten ditugu benetan geure-geure bihurtu nahi baditugu atzera ere.

Schleiermacher-ek dioskunez, itzultzaileak bide luzea egin dezake, itzulgaiaren arabera, itzulpengintzatik interpretaziora. Testu idatziak izan arren, interpretatu beharra gertatzen da ia beti. Jatorrizkoan egileak bere burua gutxien erakusten duen, egileak gaiaren eroale huts den neurrian, orduan eta interpretatu behar handiagoa itzultzaileak. Interpretazio idatzia den arren.

Gizaki oro hizkuntzaren preso da, pertsona bera eta haren pentsamendua, ezin omen duelako hizkuntzatik kanpoko ezerean gainean pentsatu. Baina, bestalde, autonomia intelektualaren jabe den laguna bera ere bihurtzen da hizkuntzaren osagai.

Parafrasia, imitazioa? Lehenengoa areago erabiltzen da zientzien alorrean; imitazioa sarriago artean; eta denok onartzen dugun arren artelanak, parafraseatzerakoan, tonua, dirdira eta arte edukia galtzen dituela, oraindino, segur aski, inor ez da halako zozoa izan zientzi maisulan baten edukia nahierara landuta imitatzen saiatzerainokoa. Parafrasia irrazionaltasunaren mugak gainditzea du helburu.

Bi jokabide ditu eskura itzultzaileak: edo idazlea ahalik eta lasaien uztea eta irakurlea horrengana hurbilaraztea; edo ahalik eta askeen uztea irakurlea, idazlea honengana hurbilarazirik. Baina, zelan egin hautua? *Gehiegia* eta *gutxiiegia* ditu arrisku beti. Itzultzailea diplomatiko moduko bat izango da, jatorrizko idazleak eta irakurleak elkar ezagut dezaten bideak egiten dituen arartekoa. Baina, guztia-ekin ere, bitartekari horrek haietako baten alde egin beharko du nahita: bien artean aukeratu ezinean geldituz gero itzultzailea, segur aski haren bi nagusiok elkar topatzeko bidea oztopatuko luke.

Hizkuntzak ezin dira asmatu, baina horiek apurka-apurka desku-brituz joan daitezke zientzia eta artea bitarteko direla.

Euskal Herrian ondo ezaguna den Wilhelm von Humboldt jaunaren esanak ere, mendeak aurrera doazela, ez dira alde batera uztekoak. Haren aburuz, itzulpenak zenbat eta fidelago izan nahi duen, orduan eta lausoagoa izan ohi da. Garai hartako ikuspegiaren arabera, alegia, literatura eta hizkuntza nazioa eraikitzeko tresna izatea, itzulpena, eta batez ere poesiaren itzulpena, ezein literaturaren zereginik ezinbestekoenetako bat da. Zer dela eta? Hizkuntza hartzailearen garrantzia eta adierazkortasuna gehitzen, handitzen dituelako. Hark zienez, itzulpenaren aurrean harrimena barik, arrotasuna sentitzen denean, itzulpenak bere helbururik nobleenak lortuko ditu.

Baina litekeena da itzultzaileak agerian uztea ez dagoela jatorrizkoaren parean. Irakurlearen sena, zioskunez, ez da gai horretan erraz okertzen.

XIX. mendean emakumeak ere hasiko zaizkigu itzulpenaren gainean plazara agertzen. Horrela, ez bat ez bi, Madame la Baronne de Staël-ek esango digu ezen literaturari ezin zaiola zerbitzu hoberik eskaini giza gogoaren maisu lanak hizkuntzatik hizkuntzara itzultzea baino. Nazio batek bere burua mugatuko balu bertan sortutako altxorretara, beti-beti izango litzateke urri eta behartsu. Merkataritza trukeetan ideiena omen dugu abantailatsuena. Gezurrik ez du esaten adierazten duenean atzerriko hizkuntzak ondo ulertu arren, gozamen hurbilagoa eta hurkoagoa dasta daitekeela idazlana norberaren hizkuntzara ondo itzulita jasoz gero.

Ohar benetan prezioetsua egiten du antzerkia itzuli beharraz: antzerkia literaturaren botere exekutiboa denez gero, hizkuntza batek onurak baino ezin jaso ditzake horrelakoak itzultzetik.

Aipatu andreak erantzuna jaso zuen gutun bidez, Pietro Giordani jaunak esan baitzion ea benetan ballagarri eta ohoragarri diren ikasketen artean jarri behar al diren atzerriko poemak eta nobelen itzulpenak? Kezkak, beraz, hor dirau, aurreko mendeetan bezain gordin. Benetan aberastuko ote da herri bateko literatura besteren asmamenek sortutako lanak bereganatuta?

Madame de Staëlek arin ere arin arapostu zionez, *ezagutzeak* ez dakar, berez, *imitatu* beharrik: gogoak, ordea, zenbat eta ikasteko indar handiagoa hartu, orduan eta gaitasun handiagoa izango du jatorrizko lan *iraunkorrek* sortzeko.

Italian, beraz, itzulpenaren gaineko eztabaida eta kalapita handiak sortu ziren, Frantziako infideltasun ederra, alegia, jatorrizko idazlana frantses gustura mozorrotzea itzulpen bidez, onartzen ez zutelako aditu gehienek. Ikusten denez, erlazio dinamiko hori, alegia hizkuntza itzulpenez aberastea eta hizkuntza itzulpenez desitxuratzeko arriskua askatu gabeko korapilo izango da are XXI. mendean ere.

Errusian, iraultza aurretik, sobieten errepublika aldiak eta are sobieten osteko aldiak ere, itzulpengintza oso jarduera zaindua izan da, batez ere iraultza ondorengo sasoiak, sozialismoaren abantailak lau haizeetara zabaldu gura izan zituelako. Hemeretzigarren men-

dean A. S. Puxkin-ek esana zuen hizkuntza bakoitzak bere esamoldeak, irudi erretorikoak, esaerak dauzkala eta horiek ezin direla beste hizkuntza batera hitzez hitz itzuli. Itzulpengintzan zein idazkuntzan jardun zuenez gero, I. S. Turgenev-ek beste lorratz bat emango digu itzulpengintza mugatzeko jardun honetan, itzulpenik fidelenean idazlearen espiritua senti daitekeela esanda. Ez gutxiago, ez gehiago. Baina, hain da gauza mugatzen gaitza!

Arthur Schopenhauer-ek irudi ederra erabili zuen: haren esanetan, are prosa xehean ere, itzulpenik onena, jatorrizkoren parean, ezin daiteke izan halako musika lan jakin bateko tonalitate aldaketa bat jatorrizkoaren aldean dena baizik. Horregatik, itzulpen oro, beraz, nahitaez izango da edo itzulpen hila —estilo bortxatu, formal edo artifizialaren jabea— ala, bestela, itzulpen askea, beraz, faltsua, sasi-koa. Zalantzarik balego ere haren iritzia aurkakoaren gainean, hona hemen beste esan mando bat: poemak ez dira itzuli behar, berrosatu baizik. Baina hori beti-beti izango da langintza gogaikarria.

Matthew Arnold-en giltza emango digu itzulpenaren arrakasta definitzeko bidean eta, haren aburuz, ele baten gorabeheran dago itzulpen ona. Bestela esanda, berba edo jazoeraren batean aldaketa txikerren bat egitean datza adituen onespena edo gaitzespena eskuatzea.

Jakinekkoa da itzulpen lanik zailena bertsozkoa dena. Dante Gabriel Rossetti-k esakune eder-ederra jalgi zuen: bertsoz egindako itzulpenaren gakoa da poema ona txar ez bihurtzea. Baita gaineratu ere poesia zientzia zehatza ez denetik, bertsoaren literaltasuna bigarren mailakoa dela xede nagusiarekiko, hau da, edertasunarekiko. Eta *literalitasuna* zioen, ezen ez fideltasuna, ez direlako ezelan ere gauza bera. Apal-apal zioen itzultzailearen lana bere burua ukatzean datzala. Ba ote da behar zailagorik inon?

la gauza bera berretsiko zuen Victor Hugok, haren iritziz obeditzean dirdirutzen delako itzultzailearen gaitasuna. Benetako itzultzailea, erabateko eta kalitatezko itzultzailea, adimentsua bada, jatorrizkoaren menpeko izango da. Men egite subirano horretan agertuko da halakoaren gailentasuna. Itzultzaile bikainak men egiten dio poetari mirailak argiari men egiten dion moduan, haren dirdira bihurtzen du eta. Ispilu bizia izatea, hara hor itzultzailearen zeregin gora. Hugo, zentzuz eta tentuz, zelan edo hala, itzulpen guztien alde agertuko da, erlijio guztien alde ere egon behar omen delako. Bide

nabar gaineratuko ere du itzultzaileek ez dutela infinitua lantzen, erlijio sortzaileak ez bezala, baina beren lana harenaren parekoa dela. Victor Hugo-ren eskuzabaltasunak ez du itzultzaile bat bera ere baztertuko, ezta ia inozo-inozo parodian dihardutenak ere, itzultzaileek eginbide zibilizazilogilea dute eta. Herrien arteko zubiarena jotkatzen ei dute.

Poema bat itzultzea, oroz gain, estiloa itzultzea dela esan zuen Antero de Quental-ek. Gaineratu ere genezake ea poemetan baino ez den gertatzen.

Joaquim de Vasconcelos-ek portugaldar itzultzaile infidel baten gainean zioen hura jatorrizko lanaz baliatu zela modurik zitalenean, duintasunik gabe, itzulpenaz lohitu zituelako bai jatorrizkoa bai itzulpengintza bera. Alegia, gaitasuna erabili zuela txalupako zuloa estaltzen, azkenean, halere, itota hiltzeko.

Friedrich Nietzsche-k itzulpenaren auzia ere landu zuen sarri. Hala, sasoi batek zelako histori sena duen ikusteko, itzultzeko modua aztertzea izango bide da onena. Esaterako, erromatarren garaian garaipen militarra eta itzulpengintza elkarri lotuta zihoazen. Garaitu ahala itzultzen zuten, itzultzailearen izena jatorrizko egilearen tokian jartzen zuten, ez lapurretan zihardutelakoan, baizik eta *imperium Romanum* izateko kontzientzia garbiaren jabe zirela.

Berbetatik berbetara itzultzearen zereginik zailena estiloaren *tempoa* ematean datzala esango du, azken hori leinuaren izaeran oinarritzen da eta, edo berba fisiologikoagoak erabiltzearen, askazia-
ren *metabolismoaren* batez besteko *tempoan*.

Baina goazen mendebaldetik beste eki batzuetara. Sulayman ibn Jatta al-Bustani-k esan zuenez, itzultzaileak lau jokabide ditu aurrean irakurlea tronpatuko ez badu: itzultzen duenean, hala egin duela aitortu beharko du; aske jokutzen duenean, nahierara jokatu duela eta zergatikoak adierazi beharko ditu; zerbait tartekatuz gero, zer edo zer tartekatu duela esan beharko, eta, azken baina ez mengel, traizioa egiten duenean, traizioa egin duela adierazi beharko du. Beraz, egia ezin itzuri egin!

Txinan, gauza gehienetan legez, orekari eta estetikari emango diete garrantzirik handiena. Yen Fu-ren aburuz, hiru zailtasun ditu itzulpenak: itzulgaiarekiko fideltasuna eta zehaztasuna, estilo adiera-

zkor eta argia, eta dotoretasuna. Baina, ba ote da dotorezia neurtzerik? Segur aski dotorezia horrek emango du itzultzailearen neurria.

Seguru asko huskeria eman dezake adierazpenak, baina, izan ere, jaso beharrekoa da Futabatei Shimei-ren gogoeta, alegia, itzulterakoan ezin zaiela antzeko estiloa erantsi idazle guztiei. Gauza jakina izan arren, ezin ezkuta daiteke batzuetan itzultzailearen estiloak jatorrizko idazlearenari hartzen diola gaina, ederto hartu ere. Eta pentsakizun horrek bide ematen digu Walter Benjaminengana jotzeko. Haren aburuz, itzulpen txarra datza garrantzia txikiko edukia lauso interpretatzean. Itzulpena forma delako. Horrela ulertu ahal izateko, noraezekoa da jatorrizkora itzultzea. Itzulpenaren legea horren barnean dago-eta itzulgarritasun gisa. Itzulpen oro ez ei da hizkuntzen arteko tartearen arazoa planteatzeko modu behin-behingo samarra baizik.

Benjaminen ustez itzulpena ez dago, poesiaren antzera, hizkuntzaren baso zarratuan, zelanbait esatearren, kanpoan baino, hizkuntzaren aurrez aurre, barneratu bagarik. Jatorrizkoa gonbidatzen du sartzera, nora eta leku bakarrera non norberaren hizkuntzaren oihartzunak jatorrizko lanaren durundia eman dezakeen beste hizkuntza batean.

MODERNITATEA: XX. MENDEA ETA ENPARAUA

Ez da ahaztu behar Ulrich von Wilamowitz-Moellendortz-en esana, izan ere, haren esanez, antigoaleko poetak etengabe jarri behar du bere espiritua itzultzailearen baten eskuetan, bertsoek beti bizirik iraungo badiote, itzulpenak hilkorak eta are iraupen laburrekoak ere direnetik. Testua ulertzeko baino ez bada ere, estudiatzea ez da inoiz aski izango eta itzultzeko, zelan ere den, langintza ahapaldiak sortzearen parekoa den neurrian, norik bere alosiei deitu besterik ez dago.

Itzulpenaz dihardugula, Fernando Pessoa ere izango dugu bidalde, noiz ez den gogaide ere. Poe itzultzeari ekin ei zion testuen balio berezkoenengatik ez ezik, haren idazkiek itzultzaileari etengabe erronka botatzen diotelako ere.

Pentsakizun gotorra jarriko digu eskumenean: itzulpena egilearen izena erabilita eginiko plagioa baino ez dela. Edo, bestela esan-

da, itzulpena beste hizkuntza batera seriotan eginiko parodia besterik ez dela. Bihurtzailea idazle ere denez gero, erronkarena beti izango du begi aurrean. Haren iritziz, itzultzea interesgarria izango da itzulgaia zaila izanez gero. Ez gutxiago, ez gehiago.

Karl Vossler-ek beste orri bat emango digu osatzen ari garen entziklopedia moduko honetarako. Gizaldea aipatuko du itzulpengintzari ekin orduko, itzulpen oro egiten baita, haren ustetan, hizkuntz gizalde baten iraun senak agindurik. Horrela, teorilari eta idazle batzuek egin legez, itzulpengintza ukatuz gero, hizkuntz gizaldearen kontzeptua bera ere ukatuko da.

Gertatzez, hizkuntza bakoitzak besteen mehatxuari egin behar dio aurre eta arartekorik ezean, batek ere ezingo du bizirik iraun besteen alboan. Arartekotasun horren itxura begi bistako eta kontzienteari itzulpengintza deritzote.

Eta itzulpengintza zerbitzugintza den aldetik? Itzultzaileak endre-zu egin gura dio besteri eta, bigarrenik baino ez, bere buruari. Itzulpengintzan, Vosslerrek dioenez, ez dira, bestalde, erabilgarritasuna eta ekonomi balioa ahaztu behar, bai gizartearen alderdi pragmatikoenetan, bai literarioetan ere: egile eskubideei itzultzailearenak ere gehitzen zaizkionean, zenbait obra argitaratzea basajaun lana ere bihur daiteke.

Baina, eta horretaz beste egile batzuk ere konturatuta zeuden, are norberaren herrikide eta garalkideen berbak entzun eta aditze hutsek haien gogoia entzulearenera itzultzea dakarte. Itzulpena, izan ere, egon baitago besteren hitzak edo norberak aspaldian botatakoak adigai hartzen diren noizgura eta nongura.

Eta zer diote modernitatean ekialdeko adituek? Lin Yutang-ek akordura erakarriko digu itzulpenaren artezko osagaia. Haren esanetan, itzulpenaz hitz egin ahal izateko, lehenik eta behin ondo kontuan izan behar da ezen itzulpena artea dela. Itzultzaileak bere gain hartu beharreko erantzunbeharrei dagokienez, honako hauek izan behar dira begi aurrean: lehenik, itzultzaileak egilearenganako duen erantzukizuna; bigarrenik, itzultzaileak irakurleari zor dion begirunea; hirugarrenik, itzultzaileak artearekiko duen zorra. Erantzukizun horiekiko duen eginbeharraz jabetzen denean, orduantxe esan daiteke benetako itzultzailea dela.

Hiztegiari begiratu eta berehala hitzen esangurak sinesten dute-

nak larregi dira fio definizioekin eta zurrun atxikitzen diote esangura-
ren aditu erratuari. Eta pellokeria galanta eman dezakeen arren,
esango ere du itzultzaileak berba guztiak ulertu behar baditu ere, ez
duela zertan den-denak itzulirik. Erabateko fideltasunari ezinezko de-
ritzto, izan ere, itzultzaileak heldu gura duen fideltasuna gutxi gora-
beherakoa izango da, eta inoiz ez erabatekoa.

Artelanak ezin itzul daitezkeela esango digu Benedetto Croce-k
ziplok. Itauntzea zilegi bada, onartuko ote luke Croce jaunak artelan
horretara hurbiltzeko saiakeran maila desberdinak izan daitezkeela?
Edo Lin Yutangek ezinago ederto adierazi bezala, literatur lanak itzul-
ezinak izanik ere, ezinean ahala bilatu beharrean egongo da itzultzaile-
lea. Banakoaren askatasunaren esparruan egin behar ditu ahalegi-
nak itzultzaileak. Hara hor zergatik den artea itzulpengintza.

Itzulpen deserosoaren kontzeptua ere ekarriko du berba bidera
Linek: arrotz deabru horietako bat den arren, janzkera baino ezin
dakioke aldatu, ikusten erosoagoa izan dadin; baina itzultzailearen
iritzien aurka egonik ere, ez da zertan egongo sudurra moztu edo
begiak erotik atera... Aukeran, itzulpen deserosoa gurago (guren?).

Itzultzailearen zeregin malkartsua, Ezra Pounden aburutan,
azkenik, itzultzaileak sentituko bide du irakurle —hizkuntzaz— alfe-
rrari lana guztiz erraztea ezinezko bai ezinezkoa dela.

Hogeigarren mendeaz aritu eta argentinarraren ingeles zalea
ahazturik uztea ezin barkatuzko ogena litzateke. Haren iritziz, itzul-
tzaileak galarazia du liburuak irudikatutakoa ematea, irudigileez bes-
tela. Jorge Luis Borgesek esango digunez, itzultzailea infidela de-
nean, infideltasun sortzaile eta bete-beteko horrek axola behar digu,
hain zuzen ere.

Jose Ortega y Gasset-ek itauna aterako du plazara: itzulpen-
gintza ez ote da, ezinbestean, ahalegin utopikoa? Bestalde, gainera-
tuko zuen, itzulpengintza literatur *floa* etengabea da eta, hala, lelo-
keria esan ohi diogun hori gogoetaren *floa* baino ez denez gero, ez
dugu harrigarri izan behar egile itzuliari beti lelo samar iriztea.

Horrekin konformatu ez eta, "Itzulpengintza hil da! Biba itzulpen-
gintza!" esaten ere azartu zen. Haren iritziz, hor dago itzulpengintza-
ren neke galtza eta miseria: berbeta batez eman gura izatea zer eta,
hain zuzen ere, berbeta horrek isilpean, esan gabe eduki duen hori.

Alfonso Reyesek apologia sutsua egingo du, hark dioenez, itzul-

penaren gainean dihardugula, baiespen orokorrak egiteko arriskua dugulako. Dena gustuaren orekan datza, antza. Eta sormen osagai hori —komunikagaitz eta arautzen zaila bera— jokoan ez balebil, itzulpengintzak ez zituen inoiz idazle itzaltsuak tentatuko.

Kezkatzekoa omen da prosako espainiar maisuak, harako maingu hark, itzulpenei iruntzietara jarritako tapizak iriztea. Itzultzaileek lanean topatutako arazoek haritik aitortutakoez apur-apurka estilistikarako arazo sorta baliagarri-baliagarria osatu daiteke. Eta mintzagai dugula itzulpengintzaren ezintasuna, nork ez du inoiz zer edo zer aditu horrelako edo halako hizkuntzan besterik esan ezin daitezkeen gauzez? Itzulpenaren eta jatorrizkoaren arteko erlazioak behar du oinarriaren eta deribatuaren, enborrharen eta adarraren hartu-emana- ren antzekoa.

Idazlari handi guztien antzera itzultzen ere jardun zuenez gero, Boris Pasternak-ek gogo bazka erakargarria eskaini zigun. Itzulpenak, beraz, ez dira inoren idazlanak ezagutzeko bide hutsa izango, kulturrek eta herriek elkarrekin komunikatzeko erabilitako bidea baino. Itzulpenak sorburu izan behar du jatorrizkoarekin beharrezan hasi aurretik adierazia berriro bizi duen egile moduko bat bihurtzea.

Paul Valery-k esan bezala, *zergura* idaztea, idazkuntzak gogoeta eskatzen duen aldetik, guztiz berezko ez den barne berba jasotze makinal eta etengabea ez denez gero, testu bat berbetaz berbeta bihurtzearen adinako itzulpengintza da. Hau da, itzultzailea eta idazlea txanpon beraren bi aldeak baino ez dira. Poeta itzultzaile mota berezi-berezia da, berbaldi arrunta, sentipena bitarte, "jaungoikoen berbeta" bihurtzen du eta. Itzulpengintzak, formara hurbiltzeko halako borondate jakin batek bultzatzen duenean, zelanbait behartzen gaitu urratsak egilearen aztarnen atzetik jartzera.

Fu Lei txinatarrak zer pentsatua emango digu itxuraz erraza dirudien gogoeta batez. Xede hizkuntzatik jatorrizko hizkuntzarako tartea labur liteke, hau da, itzulia onegia izan ez dadin, lana ona izanez gero, eta txarregia izan ez dadin, jatorrizkoa txarra balitz. Esango digunez, berberak paratutako itzulpenari huts asko zuzendu zizkion eta, halaz ere, ez zuen asebetetzeko emaitzarik lortu. Artearen mundua infinitua da, baina giza ahala mugatua; bestela esanda, alferrekoa da bihotzaren ahalegina, gogo-gogotik saiatu arren; horrelako egoera etsipengarririk jazoz, pintzela bota eta aieneka hasi baino ez dago.

Itzultzailea izaki apal eta zorigaiztokoa dela esango du Benvenuto Terracini-k, isilik dihardu beharrean, jo eta ke, egilearen itzalean, eta, gainera, badaki zer jazoko zaion: oso ondo joanda ere, beti esango diote zoro utopia zalea dela. Zailtasun hori (gurea eta beste-rena bereiztea berbaldi arruntean) ez da jazotzen itzultzaileagaz, definizioz, gurata, bere nortasuna ezereztara jotzen du-eta egilearen pentzuan, edo, gutxienez, zailtasuna murriztuta egon ohi da, itzultzaileak adi-adi diraelako horri saihets egiteko asmoz.

Ez da atzenduta utzi behar ezen itzulpena kultur tarte batetik jalo dela, tarte hori den txikerrena izanda ere. Kimikazko metaforaz emango digu aditzera zer uste duen: itzultzea erreaktibo ezin bikainagoa da, haren bitartez guztiz argiro isola eta ia kolorezta daitezke giza hizkuntzaren moduko substantzia eme eta garden baten osagai eta forma batzuk.

Francisco Ayalak oso giltza erabilgarria emango digu maratilak askatzeko: ondo itzultzeko baldintza ganorazko bakarra izango da itzultzailea idazle ere izatea, eta ez inprobisatzaile ausart edo txoriburua.

Ezin jardunaldia amaitu hizkuntzalariren bat edo beste larrainera aterarazi gabe. Roman Jakobson-en ustez, hizkuntzak errotik dira desberdinak komunikatu *behar* dutenaren aldetik eta ez komunika *dezaketenaren* aldetik. Beraz, itzulpen ezintasunik ez da. Nekea bai, ordea. Honako galdera hauek jalgi zizkien itzultzaileari traidore esaten diotenei: traidorea, zein baloreri?

Adostasuna dagoen lekuan ez da itzultzen, berba egiten baizik. Esaera ederragorik Hans-Georg Gadamer-ek emaniko hori baino? Gaineratu ere ondokoa gaineratu zuen: itzultzaileak, maiz, oso mingarri sentitzen du ezinbestean bera eta jatorrizko testua urruntzen dituen tarte. Bestela esanda, itzulpenaren muina lengoalaren erdi-erdian egotean ei datza.

Hizketan ikastea itzultzen ikastea ei da Octavio Paz-en iritziz, alegia, umeak amari halako edo bestelako berbaren esangura itauntzen dionean, benetan termino ezezaguna bere hizketara itzultzeko baino ez du galdatzen txikiak. Testu oro bakana da eta, halaber, beste testu baten itzulpena. Itzulpen guztiak, zelan edo hala, asmakizun dira eta, ondorioz, testu bakanen eratzaille.

Baina Octavio ondo jabetuta dago ezen itzultzea gaitz-gaitza

dela —sormenezko den ezein testu idaztea bezain zaila—, baina ez ezinezkoa. Eta hori ageri-agerian geratzen da egunero-egunero plazaratzen diren milaka orriotan.

Ezkor da itzulpenaren zientziari dagokionez, ezinezkotzat jotzen du, nahiz eta itzulpena zientziaren aldetik aztertu ahal eta behar den. Argiro dio: itzultzea eta sortzea eragiketa bikiak dira. Esan beharrekoa da, nahiz eta langintzan jardun izan duen edonor hori ondo mamituta eduki.

Agustín García Calvo-ren ustez, inondik inora, ideien mundua itzulpengintza *dela bitarte* sortua da, batasunari aniztasunean eusteko beharrian praktikoaren presiopean. Hiztun desberdinen komunikazioak (itzuli ahal izatea) unibertsal egiten du faltsifikazio orokorra. Babeleko seme-alabek elkarri ulertu behar izateak itzulpena errealitate izatea inposatu duela ere esango digu.

Tasa Husayn-ek itaun gaitza botako du plazara, izan ere, jakin-gura du ea eskertuko ote dieten herritarrek itzultzaileei literatura, arte eta filosofi maisulan bikainak itzuli izana. Ea aitortuko duten onuragarri izan direla, ea horrelako itzultzaileen sorterri izan diren herrialdeek eskertuko dieten ondo egina, haien burua eta nortasuna atzendu eta ezerezten dituztelako. Itzultzaile izatearekin asebetetzen direlako, itzultzailea ez izanik ez irakurle patxadatsua ezta sortzaile ospetsua ere, bion batasuna baino: ez dauka lehenengoak bezala, hats egiteko parada, ezta bigarrenaren ospearen poza, zerbitzari fidel, eskudun eta leiala da, irakurlea artearen ederra eta handia dastatzera eramaten duen laguna izan ohi da. Jendeak zeregin erraztat jotzen du itzulpengintza, baina Husaynen aburuz, ikaragarri, garrantzitsu eta arriskutsu da. Sendo lotzen ditu belaunaldi eta herriak, haien arteko desberdintasunak ezabatzen dituelako; elkarrengana biltzen ditu, eta zentzua, morala, sentipenak, ontasunarekiko maitasuna eta leialtasuna zein bakea sustatzean. Bederen, itzultzaileen eginaren handia aitortzeko eskatzen die herritarrol, ezinezkoa delako behar bezala ordaintzea gizakiari eta gizarteari egiten dizkieten zerbitzuak eta ekin gogoangarri hori.

Yen Fu-ren arabera, azken buruan, itzulpenaren arazoa itzultzailearen gogoaren eta idazketaren arteko harremanean datza, hau da hizkuntzaren eta psikologiaren baranoan.

Eta nork juzka dezake fideltasuna? Liu Jingzhi-ek dioenez, itzul-

gaiarenganako fideltasuna itzultzaileak berak eta itzulpen kritikariek besterik ez dute ezagutzen, atzerriko hizkuntzak ez dakizkiten irakurleek ezingo dute epaitu atal hori, itzulpenaz gozatu ala nazkatu daitezkeen arren. Irakurlearen asebetetasuna da neurri: itzulpenak goi maila izanez gero, irakurlea gustura egongo da irakurritakoan, inoiz ezingo direlako batera itzuli zentzua, espiritualtasuna, adierazpen indarra, egitura eta musika edertasuna. Baten bat ausart ote daiteke esaten testuaren ehuneko ehun itzul dezakeela? Antza denez, oraindik ez da topatu halako *lagun akatsgabea* itzulpenaren esparruan.

Literatur itzulpenaren eskakizunik nagusia berritzea dela dio Qian Zhongshu-k eta hori itzulpenak jatorrizkoaren zaporea gorde eta hori itzulgaia hizkuntzatik hizkuntzara pasatzean desitxuratzen ez duenean besterik ez da lortzen.

Eta zenbat aldiz itzuli behar da obra bera? Mao Dun-ek uste duenez, maisulan bera behin baino gehiagotan itzultzea bultzatu behar da. Belaunaldi bakoitzak klasikoak atzera ere itzuli behar dituela diote beste batzuek.

Gianfranco Folena-k beste gogoeta gai sakon bat oparituko digu. Pentsatzekoa ere da gure mundu babelarrean, gero eta gehiago planeta osoa hartzen duten semantika erreferenteetara biltzen delarik, kultura batasunera heltzeko bultzadak —segur aski oinarri hizkuntza anitzeko batean bermaturik, nahiz eta egun hizkuntza bakarraren inguruan polarizatzen den— askoz ere aurreramentu hobea izango du ekanduaren gainean bermaturik, hau da, sinkronian eta ez diakronian, itzulpenak elikatzen duen hizkuntz eta gogoeta laborategi handi horretan. Mundua hizkuntza eta gogoeta laborategizat jotzea.

Irudietan ederrena, apika, Franz Rosenzweig-ena izango da. Hark dioenez, itzultzailea ugazaba biren morroia da. Eta biak ugazaba anker bezain eskuzabal izan daitezke.

Irakurlea erraz konturatuko denez, euskaldunen ekarriak falta nabari da artikuluan. Halaxe da, gurata ere, bigarren artikuluko batean euskaldunok itzulpenaren gainean esanikoak agertuko direlako. Itzulpengintza oso alor landua izan duelako euskarak. Bolada batzuetan, itzultitako literatura baino ez zelako izan euskal herrietan.

Amaitzeko, Damaso Lopez Garcia-ren ekarria ez genuke atzendu behar, alegia, itzulpenak erantsita dakarrela batera jaiotza den

heriotza. Baina, alegoria guztien antzera, ez da osoa, eta ez ditu itzulpenaren inguruko guztiak barne hartzen. Giza lantegi guztietan legez, beti ez dugu lortzen nahi duguna, ahal duguna baino. Hala bada, hala biz, hala ez bada, ala gerta dadila. Edo klasikoez ziotenez, itzulpengintzak beharizana bertute.

Kratilo platonikoaz

M.A. UNANUA GARMENDIA

I. Platon izan liteke, eta Platonen lanen artean aztertzeraz goazen liburu hau eskuarki, euskal tradizioan eragin nabarmena utzi zuen lehenetariko iturri klasikoa. A. Oihenart, nahiz eta aipamen zuzenik ez aurkitu, haren iradokipenez osatutako tradizioko iturrietatik edanez saiatu zen lehen ahalegin etimologiko bat egiten, eta, nola M. Larramendik hala P. P. Astarloak, estreinakoak hizkuntz gaitan autoritate gisara gorai patu ondoren, tradizio horrek akuilatuta eraiki zituzten beren asmaketak, bien lanek oin espekulatibo nagusia hortxe hartzen zutelarik, itxuraz behintzat.

Oro har, hizkuntzalaritza "zientifikoa" sortzen den une beretik, hau da, F. de Saussuren ikastaroaren inguruan metatzen diren materiale eta adigai berrituen ariora, Platonen liburuan plazaratzen ziren arazoak berrikusi ziren; are gehiago, arazo horiek artaz arakatu ondoren jarri zen aldean hizkuntzalaritzaren gaia, diziplina zientifiko gisara eman dezakeenez ohartuta gramatikaren azpitiko sistemaratzeen giltzarria eskaini zuenean. Hala eta guztiz ere, aldeak nabarmenagoak izaki, antzekotasunak dira gehienbat, ez berdintasunak, Platonen testuan aurkitzen direnak; berdinantzeko agitzen den gauza bakarra, agian, bi testuen zorizko atarramentu komun horretan dago, zeran alegia, biak ala biak materiala bilduma ere gertatzen direla, Platonen sistematizazioa denez gero, derrigorrez, diziplina hertsia ikuspuntutik itsututa geratzen dena, eta bere testuaren egitamu hori da, hain zuzen, egitamu horren mistifikazio bat hobe esanda, euskal azterlari haien artean, urratsez urrats, aurrera zena.

Diziplinaren iragan historikoa, edota aztarnen bilaketa eta bilketa egiten denean gero, dagoeneko antzinako greziar tradizio haren

emaitzak era zuhurragoan sailkatuta jasotzen dira. R. Jakobsonek ikurraren izaera bikoitzaz ziharduen batean, zenbateraino den egliunezkoa eta zenbateraino beharrezkoa, Platonen buruan laburbiltzen zuen arazoaren hasera historikoa, estoikoak formula ematera zetoziolarik, zeinuaren definizio formala borobilduko zutenean. Aldi berean, fonetikaren aurreneko aurrerapausoen lorratzean ere abiatuak ziren dagoeneko, Grezian "elementuak" (stokheion) zerizatenetaz eta beren arteko eragiketetat (dynamis) jabetzen hasiak baitziren (eta Platonen testua horren lekuko ere bada), idazketa fonetikoak erraztu zituen azterbideei esker.

Testu beraren etorkizun historikoarekin arretatsuago, L. Bloomfieldek Platonen idatzia zer joeratan gertatu zen abiaburu azaldu zuen. Kratilo platonikoan hitzen sorreraz eztabaidatuko litzateke, ikur-aren alderdi adierazlea eta alderdi adierazia oraindik zehazteke, zeiniek erreferarekin luketen lotura edo harremanaz, berezkoa den ala ohiturak agindua, jakin nahian:

Bere Kratilo elkarrizketan, Platonek (K.a. 427-347) hitzen sorrera eztabaidatzen du, bereziki gauzen eta gauzok izendatzen dituzten hitzen arteko harremana berezkoa eta beharrezkoa ala giza ohituren ondoriozkoa ote den. Elkarrizketa honek mendea beteko duen eztabaida luze baten lehen distirak eskaintzen dizkigu: analogistak bate-tik, hizkuntza berezkoa eta ondorioz funtsean erereduzkoa eta logikoa zela sinesten zutenak, eta anomalistak bestetik, hau guztia ukatzen zutenak, hizkuntzaren egiturak erakusten duen eredurik eza azpimarrazten zutelarik.¹

Analogisten eta anomalisten artean jokatzeko tema, Kratilo elkarrizketan oihartzunik bazuena, areagotik birplanteatu zen, zeren lengoaiaren muina ulertzeko bi eredu aurkari eskaintzeaz gainera, eredu horien arauz hizkuntzak ezagutzarako lukeen gaitasuna ere lehiatzen zen. Hizkuntza berezkoa balitz, erereduzkoa eta logikoa litzateke osotara bere eragiketatan, haatik eragiketeta horietan errealitatearenak islatuko lirarteke sustraitik, eta sustraitik azalerako aldaketa litzateke etimologiatan argitu beharrezkoa; hori narrazioren baten bitartez egiten zen, asmakizunetara joz, Bloomfielden hitzetan. Hori izan zen, orokorrean, estoikoek jorratuko zuten bidea, beren argibide semiologiakoei beren interpretazio filosofikoa erantsiz.

(1) Leonard Bloomfield: Hizkuntza. Klasikoak. Bilbo, 1994. 26. or.

Jokaera etimologista finkatzearekin batera, lehiatzen diren joera horietan hizkuntzaren bi ikusmolde gatazkaten dira, arauzkoak ala ausazkoak lirartekeen eragileei begiraleago batzuek eta besteak, baina eztabaida horren pean ezkututzen dena, azken buruan, ez da tema linguistikoa, baizik eta filosofikoa, nola-hala esatearren: hitzetatik ezagutza mamitsuren batetara ailega litekeela uste luketenak leudeke alde batean, eta besteak, ezagutza hori ezinezkoa edota aizuna dela iritziko, bestean. Platonen lanean tema hau berau da nagusi; bere testuak bizkortu zuen hain segur.

Etimologia, zentzu modernoan, analogiaren forma bat balitz bezala ulertzen da. Saussurek gaitu zituen hitz eta ideien arabera, analogiak azaltzen ditu hizkuntzen bilakaera baldintzatzen duten eta aldaketa fonetikoaren arauak esplikatzen ez dituzten faktoreak; izatez ere, fenomeno analogikoen izaera ez da aldaketazkoa, formakuntza berrien sorburuan aurkitzen da aitzitik; faktore formal bat da, eta hein honetan arautzen ditu lengoaiaren sorkariak eta bere etorbidea. Dena den, etimologistaren lana, zentzu honetan, etorbide hori itzullitara jartzen asmatzean datza, bere norabide diakronikoa seinalatzen saiatuz, nahiz eta gertaerez egin lezakeen deskribapena ezin zalon egokitu osotara hizkuntzalaritzaren bati, estatikoa izan nahiz ebolutiboa izan, zeren eta etimologia ez dago arau linguistikoa hutsez baldintzatuta bakarrik, eta ez dauka, berez, xederatze metodiko jakinik; "herri etimologia" deritzanak ere, jagoiti, indarrezko eragile dirudi. Atarramentu arauturik bidera ezin badu, horratik, are gutxiago ahal du munduaren isla berezirik jarauntsarazi, hitzak jatorrezkoa duen arbitrariedadearengatik. Etimologiak hitz batzuetatik beste batzuetara eramane gaitzake, ez harantzago: etimologia, beste ezer baino lehen, hitzak argitzea da, haiek besteekin dituzten erlazioen bidez. Argitzeak hau esan nahi du: termino ezagunetan azaltzea, eta hizkuntzalaritzan, hitz bat argitzea hitz hori beste hitz batzuetara bidaltzea da, ez dagoelako beharrezko erlaziorik, hotsaren eta esanahiaren artean. Etimologiaren helburua ez da hitz bakartuak bakarrik esplikatzea; eraketako elementu, aurrizki, atzizki eta abarren historia ez ezik, hitz familien historia egitea da.²

"Ikurraren arbitrariorotasunaren hastapena", badarik ere, erlatibi-

(2) Ferdinand de Saussure: Hizkuntzalaritza orokorreko ikastaroa. Klasikoak. Bilbo, 1998. 230 or.

zaten den puntuan egokitzen zailo analogiari, eta, aldi berean, etimologiari. Erlatibismo puntu hori, baina, ez da egituratzen hitzen ahalmen denotatiboari lotuta, nolazpait jatorrezkoa edota substantziala bailitzan, antzinako etimologisten eredupean. Hura, izan ere, analogiaren trazatu metaforikoan oinarritu zen batez beste, Aristotelek deskribatu zuen prozedurari atxikiago; Platonek, hain zuzen ere, jadanik batera iragartzen eta salatzen zituen nahasketa horiek: etimologisten jakituria abildade sofistikoaren modu bat bihurtzen zuen, non narrazio batek hartzen baitzuen ekoizpen metaforikoaren tokia, munduaren balizko ulermen batzuen ala besteen arabera antolatzen zirelako hitzen etorriak eta jatorriak. Hori buruan, eskuarki, zehaztuko zituen Saussurek analogiaren bi aurpegiak hizkuntzalaritzaren ikuspuntutik, "laugarren proportzionalaren araua" eta "analisi" bereiziz. Analiaren arabera azalduko dira, horrenbestez, lotura etimologikoen sustrai "erlatiboki arbitrarioak", "erlazio sintagmatikoez" eta "elkartzeko erlazioez", biez batera, baldintzatuak, haatik xede substantzialik gabe: hitzak ezagutuko dira hitzetatik, argitu ezin diren hotsetara iritsi aitzin, non "erabateko arbitrariotasunak" aginduko lukeen antza. Etimologiaren zedarria, izan ere, bere muga eta arriskua, hor dago, eratorpen nabariak egin ezin diren puntuan hain zuzen. Zer egin, bestela, analisiak erro itzulezinetara garamatzanean, erro horiekin?. Azken beltzean, etimologia hizkuntzen arteko ahaldegotasunak edota maileguak azaltzeko tresna bihurtzen da. Euskarari buruz, horregatik, Saussurek berak gatzigtatzen zuenez, ez dago gehiegi egiterik, zehaztasun osoz ez behintzat.

Bloomfieldek honela zehazten zuen (38 or.): "hizkera forma baten etimologia bere historia da besterik gabe; hizkuntza bereko forma zaharragoak eta jatorrizko forma bakarrak senide diren hizkuntzetan eman dituen aldaera ezberdinak aurkituz eratzen da historia hori". Bidebatez, argi eta garbi adierazten zuen antzinako etimologisten ekimenaren antzutasuna (ib.): "etimologiak, egungo zentzuan, ez digu nahitaez gardenagoa den hitzen esanahi zaharragoa eskaltzen".

II.

Zehazki izenen zuzentasunaz diharduen testu platoniko honen muina polemikoa da bi bider, kultura tradizio errotu baten aurka

altxatzen delako eta tradizio horren jarraian, bere izenean, lengoaiaren ahalmenez jabetzen hasirik tradizio garaikideago bati ere aurre egin eta gainditzeari ekiten ziolako. Platonen testuan aditzera ematen den hainbat zertzelada, hizkuntzalaritza hertsiairen bornuan oinarri-oinarrizkoak gertatzen diren beste hainbat hastapenezko balezta-penen iragarle da, eta hein honetan gainditzen du hizkuntzaz hasera haietan usatu irudikera zenbait, sofistikaren ekimenaz gauzatuak zirenak gehienbat, haiek plazaratuak eta bultzatuak. Ekimen hauek tradizio zabalago baten ordezkarietaz burutzen zirenez, ordea, lehen urratsean okertu dena bigarrengoan helbidetik bi urrats urrunduago aurkitzen den bezala, bi bider urruntzen ziren tradizioaren helbidearekiko, eta, berebat, tradizio berberori beste horrenbeste desbidera zezaketen bere jatorrizko mugarrietatik. Hizkuntzaren gaineko eztabaldaren despit benturaz, hizkuntzaren gainean eraikiak ziren aurreste kulturalak erasiatzen jardun zuen Platonek testu honetan batez ere, zeren bestelakoak, huts-hutsik hizkuntzazkoak, gorabehera gramatikalak-eta, nola hizkuntzaren filosofiazkoak dei litezkeenak, lantzen baitzituen beste liburu batzuetan ere. Kratilo izeneko honen berezitasuna, benetan erasale agitzen dena, eztabaida sofistikoaren ingurumari kulturala bertan sartu eta errepresentatzeko ahalegina da, arazo linguistikoak beregainki aurkeztuz eta aztertuz.

Sofistikaren ekimenaz piztu zen Grezian hizkuntza gogotan hartzeko beharra, eta Platonek sarritan jaso zuen gogo horren lekukoa bere dialogotan. Kratilo liburukoa da, halabeharrez, osoena eta aldi berean testuinguratuena, hizkuntzaz bezala diharduelako hizkuntz arazo horien iturburu sofistiko horietaz; kokatu ere, hortxe kokatzen baitzuen Platonek berariazko arazoa, hizkuntza eztabaldatan ez baino, esparru zabalagoko eztabalda batean sartuta, bere parte bezala, aurren-aurrenetik, jakingaia gauzen izenek beren izana jatorrez ote darakutsaten ala, bestela, egiunez eta nahiera erabakita, itaunduz mahairatzen zuenean.

Hitz egiteko era egokienaren bilaketan sartzen da hitzen esanahi egokiaren bilaketa. Haatik, bilaketa horiek ez ziren ausaz burutzen, aitzitik, erabat zuzenduta zeuden bere horretan dagoeneko linguistikoak ez ziren aferetara. Izan ere, Hitz egiteko era egokienaren asma-keta betekizun jakin baten zerbitzuan lantzen zen, hau da, hitzak lehiatzen zirenean, eztabaida publikotan, zein zein baino garaileago eta, beraz, boteretsuago atera zitekeen, uneko egoera gorabehera,

arakatu nahi zen; dena dela, hari horretatik ari, argudiatzeko abildadeak hainbat, non iritzari iritziaik erasan ahal zion besterik gabe, lehiakideen zein entzuleen borondateak irabazteko abildadeak bilatzen ziren hizkuntzan, "hitzaren botereak" besteak menperatzeko eta makurtzeko artea baitzekarren berarekin eta, horregatik, hizkuntzaren tresneria egokiena nahi zen lortu, tekhne propio bat zelakoan: bi bidetatik joko zen beronen azterketan, tradizio poetikoaren exegesitik, eta ikerketa gramatikalen garapenetik. Horregatik, hizketaren eta hitzen zuzentasun horien emariak lantzen jardun zuten bereziki batzuen batzuek, poeta nagusien ezagutzan eta kritikan iaio aurkezten zituztelarik euren buruak, baina beste alde batetik, poeten ordeko ere ikusten ziren heinean, "hitzaren boterea" aldar-teak eta lilura eragiteko tresna bezala proposatzen zen, eta proposamen honen harian erradikalizatzen zen hizkuntzari buruzko ikuskera sofistiko Platonen ustetan, argumentuak eta iritziaik hitzak bezain maneia garri litezkeela aditzera ematen zenean, hots, hizkuntzatik egiazkoa ebazteko dohaina erauzita kausitzen zenean, ez haatik hitzen ezinen baten kariaz, berak uste zuen bezala, baizik eta lego-keen oro hitz huts eta zimardika besterik ez litzatekeelako giza harremanetan. Zentzu honetan salatzen zituen Platonek sofistak bere beste hainbat liburutako aipamenetan.

Hitz egokienaren bilaketatik zetorren, bestalde, hitzen esanahia- ren zehaztapenaren arazoarekin batera, hitzen etimologiarena, eta honekin hitzen eta gauzen arteko loturarena, egokienak kausiturik hitzetan gauzen berehalako ezagutza legokeela sinestuta. Honekin batera, ordea, arazo sakonagoa aurkezten zen, zeren hitzen mailako lehiakortasuna eta erlatibismoa gauzen mailakotara lerratzen zen, eta beraien aldikotasun berbera erreallitatearenaren isla bezala ikus- ten zen: dena antzirudi, aburu eta lehia litzateke. Hau da, izatez, Kratilo platonikoak xehe-xehe antzezten duen aztergai nagusia. Hitzen jatorrian berezko zeozer egonik hitz oro da egoki zeozertaz, hitzen asmaketan berezko ezer ez balego ere bai; bi eratara, horra Platonen erakuspen dialektikoa, gakoa nork agintzen duen jakitea da, Humpty Dumptyren hitzekin esatera.

III.

Platonen filosofian lengoaiak zer leku hartzen duen sumatzeko, eta bidebatez Kratilo zenbateraino dagoen ironia platonikoaz dramati-

zatuta jakiteko, arrasto seguruenak beste dialogo batzutan aurkitzen dira. Gaztetan poeta izan zenak egiten dio gorazarre eta laudatzen du poesia, hitz neurtuaren etorria eta xarma, dagokion arloan, baina eragabetu eta itsustu egiten du bere toki propio horretatik kanpo ez dagozkion arlotan autoritatez agertzen denean, eta, batez ere, bere tresna litzatekeenari, ezaguera poetikoari adi lukeen aditzeraz goraturik, hitzaren autoritatea, "hitzaren boterea", gaineratzen zaionean. Omisioz, Ion elkarrizketan dagoeneko, lengoiaia eta ezaguera poetikoa alderatzeke uzten direnez, hitzetan ezagutza zehaztaturik ez dagoela iradoki gura zuen Platonek, Homero arartekotua (hots, sofistek arartekotua), jakituria orotan motz zela erakutsi nahiz. Berak ageriro zuen iritziari dagokionez berriz, zalantzarik ez dago: margolariaren irudi koloretsua nola, hala lengoaiarena, egiazkotik bi aldiz urrunduta datzake, behin, zerizanaren ezagutzan honen isla datekeelako gehienez (benetakoaren irudia), bitan, zuzeneko isla hori ez bezala, zeharrekoa gizonaren ganoreak berritxuratuta datorkeelako. Dramatismo osoarekin, Politeia-ko VII. liburuko alegia sonatuan azaldu zuen Platonek lengoaiari buruzko bere ikuskera ezkor hau: haitzuloan atxilotutakoek itzalak ikusten dituzte, itzalen ahotsak aditzen dituzte hizketan, eta, hizketarako gai izanik, itzaletan ikusitakoari izen ematen baizik ezin litezke ari, edota itzalekin mintzatzen.

Bertakoen jakituria eta lehia nola ebazten den iradokita geratzen da mito honetan, argi eta garbi edo ilun eta zikinantxe ezpere, zera alegia, izendatze hutsa ustezkoarekin kontatzeko bitarteko huts dela, eta kontatze edo aintzakotzat edukitze honetan ohituenak ateratzen direla aditu irabazle, bide, erreallitatea finkatzeko balinetan:

atxilotuen artean, agertzen diren gauzak zorrotzen ikusten dituenarentzat eta zeintzuk ziren lehen igarotzen direnak eta zeintzuk ondoren edo batera ondoen gogoratzen denarentzat, eta ikuskizun horietan oinarriturik gertatuko dena iragartzeko ahalmen handiena daukanarentzat, litzateke txapela.³

Kratilo liburuan eztabaidatzen dena lengoaiaren usadio hori da, batetik eta bestetik usadio horrek inposatzen zuen malgudura, hitzen dinamika izenen dinamikara baitaratzen zenez gero, hau da, osotakoa bere atal batera: izen guztiak dira hitz, baina hitz guztiak ez

(3) Platon: Politela (516 c-d). Klasikoak. Bilbo, 1993.

dira izen, eta, usadioaren eiteari fido, izenak ematen zion edukia errealtateari, benetan aintzakotzat emateko zenari, kontatzen zue-nari. Oposaketa hau erakusten du epos eta onoma greziar hitzen artean dagoen aldeak: izen arrunten aurrean izen propioek beren esparru berezia daukate, 'izena' adierazi dezakete orokorrean biek ala biek, baina 'izen propioa' onoma hitzak besterik ez. Onoma horiek ziren errealtate eta autoritate emaile tradiziozko usadioan, izenetan gauzen izanaren arrazoa (logos) jaso zezaketelakoan, arrazoimenaren osagarri izan beharrean. Homerorekin hasita, bereberki, onoma eta kleos baliokideak dira, alegia, 'izena' eta 'ospea' (edo 'itzala') batera egiten dira; batera egiten dira, baita ere, onoma eta arithmos, izenduna baizik ez baita zenbakarri, erreal, aintzakotzat hartzekoa benturaz. Onomatopanteia aritmologikoa prozesu horren jarraipen naturala da, eta joera hau zutenek ere hitzaren tradiziori heltzen zioten: den oro zenbaki dela ziotenak, den oro onoma dela ziotenei jarraiki zitzaizkien. Zentzu honetan, Platonek liburu honetan aritmetika adibide legez zerabilenean, agian tradizio horren erremi-niszentziaren baten uxarrean ere bazebilien.⁴

Platonen filosofia tradizio horrekin kritiko agertu zirenekin batera lerrokatzen da oro har, eta espresuki Kratilo testua tradizioaren desmuntaiak gauzatzera zuzentzen da. Horregatik, testu honen aztergaia zehaztu behar da lehen-lehenik, ez da eta, Bloomfieldi irakurtzen genion bezala, "hitza" edota "hizkuntza" orokorrean, zehazki "aintzakotza hitza" baizik. Izenen zuzentasunaz galdetzen da (onmatos orthote:ta), ez hitzenetaz (orthoepia), eta izenen bermeaz hitzena eta gauzena nahasirik ikuskatzera emanak zirenen aurka paratzen da fermu eta zimarkun Platon, zeren eta hitzen kontsidero orokorra itzelezko izenen horietatik eratoritzen zen ingurumari sofistikoan, eta berea aruntzagotik zihoan ezagutzaz, heziketaz eta hizketaz ziharduenean; ez zituen, behinik behin, izen hutsak oinarri bezala nahi. Lengoiaren ezina erakusten sailatu zen Platon liburu honetan, eta, kontrakarrean, ezagutzaren harmena eta helmena iradokitzen sailatu zen, bere ikuskeraren arabera. Bere teoria iragarrita besterik ez da geratzen, "ametsantzekoa" da anartean Sokratesen konortean antzezten duena; iragarrita eta esanerak zeharraldatuz adierazita,

(4) Kratilo 432 a-b; 435 b-c. Louis Méridieren edizioan. Oeuvres complètes. Tome V, 2. partie. Les Belles Lettres. Paris, 1989.

non, benturaz, arazoa esparrutik esparrura ere zeharraldatuta geratzen den, azterketaren hatsarreak halamodutsukoak baitziren, lengoia eta ezagutza hutsarenetik beren erabilera eta apropiatortara zeharraldatuta. Metaforikoa da Sokratsen ametsetako hizkera, eta metaforikoki agertzen da haren ahoan onoma gisa plazaratuta Platonen ideia: irudia, edozein irudi, hitzekoa tartean, egozten eta eragozten duen zera oinarrizkoagoa izendatzen du hitz horrek, hots, hori da kontatzen duena Platonentzat. Ideia da bere filosofiako onoma bakar gisaz agertzen dena Kratilo testuan, propio agertu ere, hitzaren zentzu tradizional hartan lehia bizian (438 d): “zeren nola erabaki, edo nora jo, izenen arteko gerrate zibil honen erdian aurreantzean...?”⁵

IV.

Solas honekin aurkezten zuen Platonek eztabaida sofistikoa hizkuntzen gainean (383 a-b):

HERMOGENES: Kratilo honen ustez, Sokrates laguna, jatorrez datorchio den orori den horretan bere izenaren zuzentasuna, eta ez deituraz, bateon batzuek deian bat etorritz beraien ahotsen artean hautatuz hotseginala, aitzitik zuzentasuna jatorrez datorkiekie izenei, bat eta bera gainera, den Helenoentzat den barbaroentzat.

Delako eztabaida hori termino hauetan inon mahairatzen zen jakin ezin denez, Platonen testuan horrela mahairatzen dela da gauza ziur bakarra; horrela mahairatzen da zer horrela jasotzen dira sistematizatuta, bide, eztabaida ez baina eztabaidak izango ziren haien oihartzunak. Muturretik muturrera aurkari bezala agertzen diren ikuspuntu horiek, esparru zabalago batean garatzen ziren beste eztabaida batzuen hotsekin nahasian formulatu zuen espresuki Platonek: hitzak jatorrezkoak diren ala egiunezkoak diren, eta gizarteak zein gizatasunak zer duen jatorrezko eta zer egiunezko, parez pare truka litezkeen galdegaiak dira. Lehen zeharraldaketa honen bitartez kokatzen du bere lekuan Platonek eztabaida. Bidebatez, esparru bihurketa hori are nabarmenagoa egiten da bigarren baieztapen ho-

(5) (438 d): *onomáto:n oûn stasias nto:n... tíni éti diakrinoûmen, é : epi tí elthóntes;*

retara begirada botaz, hortik, izan ere, tradizioz gizatalde bereizketarako irizpide erabakigarrienetakoa zitzaiena ere, beren hizkuntzarena alegia, zalantzatan jartzen baitzen, hizkuntza eztabaidatan kultura hizkuntzaren eztabaida jokutzen zela oroitzuz. Eztabaida sofistikoak bigarren termino hauetan planteatzen zirenentz ere ezjakitun, bigarren zeharaldaketa hau lehenbizikoaren osagarri gertatzen da.

Itxura guztien arabera, horretakoz, hitzez hitz izenen zuzentasunaz argia egitera etorri behar lukeen idatzi honen muinean ez legoke zehatz eta mehatz lengoaiaren edota lengoaiazko arazo bat edo beste, kultura arazoa litzateke egon dagoena, hasera batean behintzat: hortik heltzen zaio eztabaidari, eta hortik eramaten du Platonek berehala berak azpimarratzen dituen berezitasunei esker, berezitasunak baitira banan-banan guztiak; dena dela, egia da oraingo honetan, sofistikaren aurka prantatu zituen argumentu ugarien artean seinalatzen dena hizkuntzazkoa dela, hizkuntzaren inguruan haiek aurreratuari beraiek erratua erantsi nahian.

Hermogenesek eta Kratilok ordezkutzen dituzte, hurrenez hurren, aurka jartzen diren irizpideak, hitzetan jatorrez ezer ez legokeela ala dena jator litzatekeela. Bi-biak dira, hala ere, pentsaera bakkarraren lagin, sofistikaren bi mutur, aldez beren erlatibismoarako joera erakutsiz, eta aldez beren izaera lehiakorra eta hantustea: maisu ziren bi arrazoi horiexengatik. Dena dela, bietako bakoitzak antzezten zituen ikuspuntuak ez ziren izan jatorri berekoak, Hermogenesek antzezten zituenek zeuzkaten iturri ezagunak, eta Kratilorenak, izatez, sofistikaren emaitza zuzena izan ziren. Hitzen eta gauzen artean elkarren mugapenak badirela, eta, beraz, hitzen eta hitzunen artean ere egon behar luketela, hau da, lehenek berezkotik luketenaz bigarrenen artean asmatzaileak eta erabiltzaileak, arau emailleak eta arau jagoleak, behar luketela, zuzenean sofistikaren bornuan plazaratzen den arazoa da, ez du aitzindaririk, tradizio poetikoan eta aurreiritzi hutsez sostengatua besterik, alegia gisara sostengatua, Platonek leinargiro erakutsi zuen bezala.

Aitzitik Hermogenesena sostengatzera zetorren tradizioa erdifikatuta zebilen, eta lengoaiaren depreziazio batera bideratua zegoen, "presokratikoak" deituak izan direnen multzoan. Alde batetik, izan ere, hitzen aldikotasuna, egiunean oinarritua, ohartzera iritsiak ziren korronte materialistak, hitzenarekin batera, noskixego ere, zentzumena akordioan letorkeelarik; bestetik, korronte idealista-

rantz zuzenduago topatu zirenak, non jatorrezkoari ez baitagokion izenik ez izendatzerik, nola onoma emate hutsean, hala onoma hutsez deus egiantzekotze hutsalean, usteak egiazat ezarrita baitziren. Adar honetatik ere apainki saiatu ziren, antza, sofistak irizpide horiek berenganatzen, eta apropiazio honen satira ere egiten da testu platonikoan, ez poeta eta ez filosofo ziren haien teoriak agertzen direlako, sofista ezagunen izenean, beren narrazioak sostengatzen. Platonentzat, orokorrean, sofistika arestiko tradizio horietaz (poetikoaz eta presokratikoenaz) balliatzen zen modua maiseagarria da errotik zeren beraien ospeaz eta itzalaz autoritatez jantziz beren buruen ezintasuna babesten zuten, eta berea egiten zuen Platonek Sokratesen ernegua: aitzindari haiek (Homero eredu) ez zeuden han beren hitzen alde jarduteko, eta sofistak ez ziharduten haien hitzez beren jarduerak zuritzen baizik. Platonek, horregatik, beren hitzen alde ezin jardun zuten tokian ikusten eta jartzen zituen sofistak trikimailu berberaz baliaturik: beren esanetatik narrazioak egiten zituen.

Kratilo honetan nagusitzen dena, lengoaia mintzagai, narrazio horietako biren jarraipena da. "Egiaren maisu" izan zirenetatik, ospez, "hitzaren maisu" izan nahi zutenetara, arazoa lengoaiaren eraketara aldatua zen, eta bi urrats nagusi emanak zituen jadanik, zein zeinetatik eta zein zeinetara erratuago: lehenbizikoan hizkuntza norbere neurriko egina zen eta bere horretan lazotzen zen egiunezkoa ausazkora; bigarrengoan neurri ororen gainetikoa bihurtua zen eta ausazkoa areago estutzen zen norbere neurrikotik norbere borondatekora igarotzen zenean. Platonen iritzia, aferu hauen inguruan, aurrenari hurbiltzen zitzaion, lengoaia soil-soil eta xume-xume giza neurrikoa zatekeena onartzerakoan, eta ez hala ere bere dohainen artean bikainena balitz bezala, gizarte harremanak ere bere bizkarraren jasota zetzatela uste izateraino ez behintzat; hala uste zukeenari, bigarren urratsean, Platonek onartzen zion aierua, zeinaz giza hitzaren dohainaz haragoko ahalmen jabetu gabe bati, anartean, hizkuntzaz haragoko bati hain zuzen, jaramon egin baitziezalokeen, baina horregatik erruz ukatuz horretaz osotara inor jabe zitekeenik, hitz soilen maneluan oinarrituta are gutxiago. Platonentzat, jatorrez izan ala egiunez izan, giza sorkaria zen bete-bete hitza, eta ez zen aski, nahiz norbanakoaz haragokoa ahalik eta gertuen jarri, hots, haragoko hori nor bederatik arras urrutira zatekeen inor bereziren

bati eratxeki ordez, huts-hutsean gizarteari eratxekiz, ez zen aski, bada, maila horretako harremanen ardatz bihurtzeko ere, ez tratuari zegokionez, ez heziketari zegokionez, ez jakintzari zegokionez.⁶

V.

Hizkuntzazko gorabehereri buruzko sofistikaren jarrera parodiatzera etorri zen Aristofanesen komeria hartan bezala, hitzak bitan sailkatzen dira Platonenean, bitarako arrasto hori ez delako asmatua, jarauntsia baizik. Aristofanesen komerian egiten diren bereizketak, egiten diren eran txitez ezagunak eta erabiliak diruditenak, praktika sofistikotik egotziak eskuharki, sailkapen nagusi batzuen oihartzun izan litezke, jukutriaz gogoratuak ematen duten arren: "denek lekitetena" hor (Lainoak 692) maskulinoak eta femeninoak egitea ez ezik, izen arruntak eta izen propioak bereiztea ere balitzateke, eta denek jakina dirudi komerian izenetik izana etorrarazi litekeela baita. Eitez, ohizkoa bide zen bereizketa hori aintzat ematea hitzen sail nagusiak egitearren, bi nagusi horien artean nagusigoa iradokitzea ere bai, eta, ahalbaitanez, nagusienaren aiora beste sailkoei neurria hartzen salatzea. Onoma zeritzan bere aurkibide zehatza eskaintzen zuen hitzari, izenak izana adierazi zezakeelarik, gizarte izatea haatik; epos kategoriara igarotzen zirenak, horrela, dagoeneko aurrenora jasota aurkitutakoak ziren, edota jaso zitezkeenak, errealitatea eralki zezaketelako hain segur, gizarte balio batzuekin edo besteekin jantzirik. Etimologia eta izenemate hori eskutik zetozen tradizioetik, tradizio poetikotik, Grezian.

(6) Azken azalpen hauetan Irakurlea iparrik gabe aurkitu daitekeelako agian, ez baitira azalpenak dagozkien emalleen izenekin laguntzen, eta hala ere pittin bat galduta ibiltzea guztiz zuzenduta ibiltzea baino hobe litzatekeela sinistuta, dena den, hona hemen arestiko ikuspuntuak, gutxi gorabehera (nahasian baitatuz Platonen testuan), ezagutarazi ditzaketen buruak izenez izen: "korronte materialista" izendatu dena Demokritoren esanetatik ateratzen da; "korronte idealista" deltuaren buru da Parmenides, eta Empedokles bi korronte horien erdian lekutzen da; Kratilo-ko "narrazio" nagusia Heraklitori hartua zaio; eta "hitzaren maisu" deitu direnen bidean, lehen urratsa Protagorasi dagokio, bigarrena Gorgias. Jakina da, bestalde, nortzuri deitu izan ohi zitzaizen "egiaren maisu".

Platonen dialogoan, Hermogenesekin hizketan, hasiera-hasieratik, izen propioak hartzen dira eredu bezala, eta eredu horren ariora sartzen du saltsan Sokratesek. Poeten etimologiak izan ziren horiek, izen propioek izendatuaren nortasun mitikoa erakutsi baitzezaketen, poeta epiko, himniko eta dramatikoaena batez ere, ez hainbeste lirikoena behar-beharrez, zergatik ze prozedura etimologiko horrek narrazioa behar baitzuen: Afrodita Kronos irendu ondoren honen barrabiletatik irten zuen hazia itsasoko kresalarekin bategin ondoren izan zen erne, bere horretan izendun eta izarizko, "aparraren kume" ... dio zela bere kontakizunak.

Haatik izen propioen estatusa da prolematikoaena, hain zuzen ere, etimologistarentzat izatez. Zentzu modernoan, bere usteak adierazi zituen Saussurek estreinakoz, leku izenen bitxikeriaz jabeturik, bilaketa etimologikoaren araubide nagusienaz ezin baitira hizkuntzan ediren (213 or.): "Analogiaren inongo eraginik jasotzen ez duten bakarrak hitz soilak dira, hala nola izen bereziak, eta horien artean leku izenak. Leku izenek ez dute inolako analisirik onartzen, eta horrenbestez, haien elementuen interpretatzerik ere ez; ez da inoiz azalduko haien ondoan bere tokia hartzeko lehian sartuko den formarik". Bada, oharpena izen propio orotara zabal daiteke: haue-tan, beren artean analogiarik ez dagoelako, araketa etimologikoak ez du zentzu handirik. Izen horiek ez dute esanahirik hizkuntzan, kokapen bat daukate hizkuntzaz kanpo, gizarte harremanen sareetan, eta ez dira lexikoan sartzen. Euskaraz deklinabideak ere bereizten ditu.

Platonek, aldiz, doi-doi alderantziz, eta egiten zuenaz jabeturik, mahairatzen zuen arazoa, horrela plazara arazten zionean Hermogenesi propio, Sokrates ironikoa ondoan zeukalako zain hartatik tiratzeko. Alegia, izen propioak, esanagatik berez beren erreferarekiko loturarik ez dutenez, aldagarri direla ikusten zuen (esklaboari aldatu ahal zion nahiera bere izena, libreari ez, sozialki zegoelako behartuta hain zuzen ere), beraz izen oro era berean prezia zezakeela uste zuen, zaldiari dei ziezaiokeen "gizon", eta gizonari "zaldi".

Platon, tradiziozko egitamu honi so, etimologiak egiteko bidearen bilaketan abiatzen da; bide hori tradiziozko eruedetan aurkitzen zuen. Horretara zuzendu zuen Hermogenesen eta Sokratesen arteko elkarrizketa lehendabizi, haren hipotesiari erantzuteko. Haren arabera, egiunezkoa eta apetazkoa batera egin litezke, nor banakoaren mailan adina gizatalde mailan gainera; hizkuntza ezberdinen

sorkuntza halatsu agituko litzateke, talde apetzaz: ausazkoak lirateke guztiak hein batean. Hermogenesen hipotesiak orain, haserako baieztapen haietan alpatzen ez zena dakar berarekin: hizkuntza ezberdinen sorkuntza anitzaren arrazoi ere ematen zuen; alta, hitzak egiunez eginak izaki, hizkuntzak erabiliaren eta arautuaren poderioan jasoak lirateke.

Sokratesen arrapostua bitara antolatzen da: lehenengo, norbanako izatetik gizataldeko izatera dagoen aldea ohartarazten dio besteari, eta zer ondorio datorren hortik hitzen "akordio" horientzat: hizkuntzak ezin du izan norberaren apetak bezala gizartearen apetako aldi berean, hiztunak deiturretan bat etortzeak baterako dituen ezaguera amankomuna eskatzen du, eta ezaguera horrek eskatzen duen homologiak hitz hutsen esparrutik esankizunen (logoi) esparrura aldarazten du arazoa: komunikazioa egiaztatzeko, hitzak zerbait esateko direnez, esaten den hori zer den (ousa, t nta) eduki behar da lotuta akordiozkoan, hemengo homologia honetan oinarritzen da-eta aurrekoarena, eta beronen bitartez norbanakoaren eta gizataldearen artean egon litekeena.

Haserako pasarte hauetan ematen diren argibideak erabakiorrak dira, gainerako guztian etorriko denaren itzalean "ironia platonikoa" egituratzen dutelako. Batetik, "hiztuna" bi eratara uler daiteke, borondate linguistikoren baten jabe, apetadun den norbait bezala (idi te:s), ala hiztun talde bateko partaide bezala (polte:s), non borondateak bateratu diren elkar hitzartzen dutenaren mesedez (n mos); akordiorik egon dadin (xynth:ke: ka homologa), beraz, hiztun talde hori (de:mos o:i) jartzen zaio aurre egiten norbanakoari derrigorrez. Gero, hiztuna eta hiztun taldea bateratu, elkar osatuz eta nortasun bat eta bera irabaziz, "borondate linguistiko soziala" bere buruaz jabetzen denean (thos), orduan, oposatu ahal zaio hizkuntza hizkuntzari eta, berebat, kultura kulturari, edota besterik gabe kultura kultura-ezari, helenoa barbaroari legez (385 d-e).⁷

Gauzei nola edo hala hots egitetik, era batera zein bestera nahi eta nahi ez deitu behar horretara (eth zo: te ka kai o:) dagoen

(7) Hoúto: dè kai tais pólesin horò: idíai hekástais ení ot' epi toís autoís kéimena onómata, kai Héle:si parà toús állous Héle:nas, kai Héle:si pará barbárous.

iragaltzaren arauz sortzen da gauzak izendatuta uzteko beharra, haatik izendatze honetan gauzez jabetze bat ere badagokeenez, jabetze era ezberdinen isla dirateke hizkuntza ezberdinak. Honenbestez, izenak ematea (onomzo:) hitzen esanahiaz jabetzea baino zerbait gehiago da, gauzei esanahia ematea da. Jabetze linguistiko horiexen oinarriez ikertzeko txanda iristen denean tinkotzen da hondarrean den eragile kulturala, hizkuntza hainbat mundu aurrez aurre direla; Sokrates helenoarena nolakoa litzatekeen argitzera etorriko da: mundu helenoaren errelatoak bilatuko ditu grekerazko izenetan, mundu mitikotik hasita.

Bilaketa ajeatuta dago, nolana den ere, hatsarre honexetatik, zeren eta izenak zentzu horretan bikaintzearen, hitzak beren eduki arruntaz bestela egokitu behar baitira, munduaz egina den irudi horretatik hartuko dute esanahia doi-doi, ez gauzen arrazoiz zuzenean. Aldi berean, hitzak izen bilakatze horretan borondate sozial bat, kultura bat, eraikitzen den heinean, beren balioa ere soziala bihurtzen da, hots, kulturalki bilakatzen dira esanguratsu, eta izenen azalpenak emateko bide ere bihurtzen da, hau da, aditzera duten hitzak dira noma. Izenen zuzentasuna hitzen balore sozial horietan aurkitzen da nonbait.

VI.

Hiztun izatea beste atributu berezirik ez lukeen hiztuna ezabatuta geratzen da, hiztun talde zehaztugabearekin batera, eta arrazonamenduak hartzen duen tankera honek goitik behera baldintzatzen du elkarrizketa. Hiztun anonimoa ez baina hiztun dohatua, nor litzatekeena bilatzen da orain, hitzak erabiltzeko gai izateaz gain gauzak zuzen izendatzeko gaituta legokeena. Horregatik, inor horretarako gai litzatekeen kuestionatzen da, eta nolako dohainekin litzatekeen gai, hain zuzen ere; erantzuna berez etorriko da arrazonamendu orokorraren harian, dohain bereziren baten jabe behar baitu izan, horrek bihurtzen duelako norbait berezia, hau da, gizataldeari izenen zuzentasuna erakutsiala gizartea ere arautuko lukeena. Kratilo-n proiektatzen diren figurak sofistak dira alde batetik, jakituria berezi batekin dohatuta, eta tradizioa beste alde batetik, aditzera berezi baten jabetasunean. Platonen narrazioan elkarren jaraunse dira biak,

eta tradizioan emanda topatzen zuen horretatik azaltzen ditu sofisten jardura etimologistaren itzulinguruak.

Tradizioari begira egiten den lehen konstatapenak, hasteko, lengoaiak bereizten ditu suposa dakizkiekeen zuzentasun lerruneen arabera: bat litzateke guztiz duina, guztiz doia, jainkoen artean asmatutakoari egokitua, eta bestea heroien artean-eta zebilena, gizakumeen enteleguraino allega zitekeena. Gizonak ulertu eta izenda ezinaren mailatik eskura lukeenera igarota, lehen lengoaiaren aztarnatan bigarrenengoaren aztertzeko irizpidea eta eredia ateratzen dira; duintasun aditzera (gnos) hori da irizpidea, poeten etimologia narratiboak eredu hartuta. Duin dena da doi izenetan zuzenetara, eta duin dena da benetako gauzetan zeharretara. Txosten etimologikoak, horregatik, duintasunaren arabera antolatuko dira mailaz maila, eskalan gorago eta dolago zegoenetik aditzeraz beherago eta nahasiago zegoenera; mailaz mailako jarraipen honen lekuko da bizidunen artean gauzatuta eta bizidunen maila horiek izendatzen dituzten hitzetan bertan jaso aurkitzen dena: "jainko" ala "jainkukume" izan, edota "gizakume" ala "piztikume" izan, aldeak topatzen dira onoma horietan berorietan. Aldeak alde, hortaz, mundu heleanoren deskribapena itxuratzen da hurrenez hurren, omenaren omenez lerrokatuta, aurkeztuko diren izen sorten etimologiatan: jainko izenak lehenik; zeru-lur, urtaro eta bertute izenak gero; giza dohain eta balore izenak geroago... Narrazio tipoak aldatuko dira gehienera, eztabaida luzatzen den gino berean.

Hermogenes isildu eta Kratilo hizketan hasten denerako, jadanik aski argudio topa liteke Platonengan bere hizkuntzaz kultura hizkuntza egin nahi lukeenarentzat, hau da, berariaz jakituria bereziren baten iragole balitz bezala berea beste guztienaren gainetik jarri nahi lukeenarentzat; Sokratesek Kratilorekin hizketatzen duenari erne legokeenak, ordea, topatuko lituzke bide horretatik isiltzeko arrazoiak ere, eta platonismoaren zirrikitutan sartuko litzateke hitzetik hortzera, hizkuntzalariarentzat muntazkoagoak diren xehetasunetan ere bai apika.

Platonen begiekin ikusi nahi izatera, lehenagotik aipatuta uzten ziren bi figura haien ondoan, bizkarra ematen, agertzen zen dialektikoa, hitzun taldean hitzun huts, zeinaz izenen zuzentasuna azken finean hizketaren baitan bailegokeen, beste ezer berezirik gabe, galdetzeko eta erantzuteko dohainarekin gaitua litzatekeenaren adibide.

Sofistarenaz gai hauen inguruan zeukan Iritzia plazaratzeko idatzi zuen liburu hau Platonek, eta elkarrizketatu nagusiari izenarekin izana eman ziezaiokeenaren omenetan idatzi zuen, Hermogenes-i zegokion izariaz baliaraziz Sokrates (407 e- 408b):

Hitzari inguruka dabilela dirudi delako "Hermes" [izena], interpretari [herme:na] eta mezulari eta iruzurgile nahiz hitzen zimardikari zein tratulari izan, bere ekintzak oro direlako hitzaren dohainaren zordun. Lehentxoago esaten genuen bezala, mintzatzea [e rein] hizketan aritzea [lgein] da, eta Homerok hain sarri erabiltzen duen hitza, "asmatu" [em :sato] esanez, hori azpiorran aritzea ere bada. Bieta-tik hartzeko agindu zigun legegileak, hizketa eta hitzak [hizketan aritzea interpretatzen aritzea baita] asmatu [me:smenon] zizkigun jainko honi deitzerakoan: "Gizonak, zilegi da mintzoa asmatu zuena [t erein em :sato] E i r m e: s deituraz ezagutu dezagun". Guk, ordea, ustez polikiago itxuratu nahian "Hermes" izena ematen diogu.

VII.

Testu platoniko honen hotsa jaso zuten euskaltzale haien artean leudekeen fundamente testualak eta ezberdintasun interpretatiboak ikus litezke xehetasunez dagoeneko. Testu hartatik etor zekiekeen probetxua islatzen da, bide, alpu soiletan baino zuzenkiago, testua-ren autoritateaz garatu nahi izan zituzten iritzietan. Hauen zuzentasunaren arabera neur daiteke, neurtzekotan, bakoitzak egin zezakeen irakurketa zenbateraino izan zitekeen justifikatua, eta zenbateraino justifikazio-gabea.

Neurritsuena, zalantzarik gabe, Arnauld Oihenartena da, Platon beraren irizpideari lotuago agertzen den bezainbatean, zinez neurritsuago izatea hori gerta badadi behintzat. Irizkideago dira Platon eta Oihenart hizkuntzen jatorrezko dohainak juzkatzerakoan, are gehiago jatorrez luketen horretatik jatorri bakarra beren hizkuntzan bilatu nahi baliezale norbaitek sofista legez: Platonek bezala Oihenartek, hizkuntza anitzen artean bat gehiago irizten zioten bakoitzak bereari. Horratik, egiunez lortua zuketaren miran, kultura hizkuntza bezala ekar zezaketenari adi, apologistak izan ziren bai bata eta bai bestea; egokierak ezberdin gerta zitezkeen hizkuntza ezberdinetan, eta erkatu: Platonek berea besteen gainetik edukitzeko arrazoi kulturalak

bazituen bezala, bilatu eta eduki nahi zituen Oihenartek berearentzat.

Oihenarten diskurtso apologista, balizko euskal kulturari dago-kionez batetik, eta bestetik euskararen dohainei dagokienez, genero historikoaren altxotik ilkitzen da; zera esan nahi da, alegia, historiografia klasikoaren moldeei atxikirik, errekonozimendu historikoa aldarrikapen historikoaren sorgune dela. Herri baten egitada eta hautapenen bilduma kronologikoa, historiko gisaz lehenesten den herri garaileagoen bilakaerak berarekin karriatzen dituen irizpide orohartzaileren markoan garatzen da kritikoki; marko honetan egoki dakiokeen lekua, omena, finkatzea da helburua. Hizkuntzak herri ezberdinen nortasunaren ezaugarri behinenetakoak izanik, berriz, norbere hizkuntzaren apologia, marko historiko jakin batean finkatzen den hein berean "apologia", dagoeneko kulturazko irizpidetara aldatzen da dinez, bere din, barbaro den ala ez den ebaztera, ez hainbeste hizkuntz dohain hutsen miran, baizik eta kulturaz dohatuta zetozen eredu historikoen marko hartan, omenezko irizten zen mailara jasoa zenentz begira. Hau zen bere sasoiari kinkan zegoena historikoki: herri garaileen artean herri librea izatekotan bakarrik izan zitekeen kultura, eta bere hizkera zaindua, herri menperatuaren patutik libratua, hots, desagertua historikoki, eta ezabatua bere hizkuntza, edota barbarizatua ezpere. Oihenart euskal herriei eta euskarari buruz antzatsa jardun bazen, diziplina historikoak berak agintzen zuenaren arau aritu zen.

Euskalerritari eta euskarari buruz garaikideak zituen irizpideon ariora, erromatarren etorrera eta godoena iruditzen zitzaizkion Oihenarti kritikoak, eragile horien arabera erakutsi gura zuen haiek bere garaian irabazia zuketan ospea, antzinatean zegokienaren aldean. Lehenbiziko krisiak, erromatarren aurrean, herri duin baten aztarnak gordetzen zituen; bigarrengoak azaltzen zituen geroago irabazi sona dongea eta, bidebatez, ezdeustasun historikoa. Oihenarten iritziz, euskaldunei herri libreei zegokien tratua eman zieten erromatarrek. Tratu hau lukete irabazia, tratu horretarako duin zenentz juzku historikoa era zezakeen zibilizazioaren aurrean, beraien zibilizazioaren seinale bezala. Euskararen iraupena, aldi berean, juzku horrexen lekuko bat gehiago zen, eta ez zukeen iraupenik irauteko duin ere izan ez balitz: penintsulan lehenagotik zeudekeenak latineraren eraginez desagertu ala desitxuratu izanak erakusten zuen beraien egoera agitu zela menperatuaren sinuak makurrarazia, aldiz euskaldunen aztarna

litzateke, horrexegatik, penintsulako herrien antzinateko libertatearen hondarra. Oihenartek euskararen gainean aditzera ematen zuen iritzia historikoa zen bete-betean, ez ordea filosofikoa; bere lehentasun historikoa azpimarratzen enpeinatu zen hura, ez bere lehentasun filosofikoa, ondoren etorriko zitzaizkionak, "tubalista" "apologista" baino zuzenkiago, grinatu gisara.

Manuel Larramendik eta Astarloak, honenbestez, zaku berean sartuta zeukaten oin bat, oin okerra, eta bestearekin herren egiten zuten ezinbestean. Bien apologiak Platonen neurrietatik harantzagoak dira, sofistikoak dira osotara, aitzakiarik gabe; hauen moduak imitatu zituzten, ez Platonenak. Hasteko, orotarako jatorrien iturburu linguistikoa bihurtu nahi izan zuten euskara, berebiziko jakituria baten arrastoak bertan gora erakutsi nahian, jatorrez baillituen. Bukatzeko, narrazioa izan zen jatorriz aldatu zutena, jatorri helenoak utzi eta jatorri biblikoen uxarrean hasi zirenean, azken hauetakoa, hain zuzen ere, lehenetan jatorrezkoa ohoratzen zuten gisara, hitzarmen askozaz ere ohoretsuagoa hautatzen baitzuten biek ala biek euskaldungoarentzat.

Larramendiren erudizioa, Oihenartena bezala, ez zen batere urria, eta ez zuen hala-hola erabiltzen; aitzitik, buru argiz eta gartsu baliatzen zen autoritate klasikoez bere polemikatan, bai bere arrazoiak fundamentuz azaltzeko eta bai erretorikoki apaintzeko. Autoritate horien artean eskura zeukan Platonen Kratilo, aipatu ere aipatzen zuen, eta gainera testuaren ulermen egokienaz tematzen zen, hau da, testuaren irakurketa ezberdinen gainean ere polemizatzen zuen. Testuaren ezagutza zuzenaren lekukoak dira bere baieztapenak bezala, bere orrietara aldatzen zuen Kratilo-ko pasarteak: latineraz irakurri zuen, eta hizkuntza honetan eman zituen Sokratesen hasera bateko hitzak (390 d-e da pasartearen kokalekua grekerazko bertsiotan).

Zuzenean Sebastián de Covarrubias eta bere hiztegi etimologikoa hartu zituen Larramendik ereduakotzat, nahiz eta hark ere aintzat hartzen zuen tubalismoaren gainean ika-mika aritzeko hartu. Ontzat hartzen zituen, salbuespen batzuk salbu, hark aholkatzen zituen etimologiaren "lizentzia eta erregelak"; etimologiaren atarramentuaz ere bat bide zetozen:

No se puede dar de todos los vocablos introducidos en una lengua su etimología; i así Cosconio, famoso gramático (según refiere Varrón) juntó al pie de mil dicciones, de las

quales no ay dar razn de donde se derivan, y a estas tales llama primitivas. Negoció es de grande importancia saber la etimología de cada vocablo, porque en ella está encerrado el ser de cada cosa, sus cualidades, su uso, su materia, su forma, y de alguna dellas toma nombre. Si nuestro primer padre nos dexara los nombres que puso a las cosas con sus etimologías, poco avía que dudar en ellos.

Kratilo liburuaren ezagutzak garai haietan susperraldia bizi zuela aitortzen zen, bestalde, Tesoro horri Baltasar Sebastin Navarrok idatzi zion aurkezpen gutunean, sineskeria eruditu hari eratxekirik berriro ere, nahiz beste polemika baten barruan:

*Y como la mayor parte del conocimiento de las cosas depende del de los vocablos, el que ayuda a ésta, ayuda mucho a todas las ciencias; y así los grandes filósofos antiguos trabajaron mucho en esta parte, como fué Platón en su Cratillo, que oy en día leemos, a cuya imitación los latinos trataron esta facultad.*⁸

Analisi etimologikoaren bitartez testu platonikoan sustatzen ziren arazoen artean bi nagusi eztabaidatzen dira Larramendirenean, eta bien inguruan neurritsuak ziren bere iritziak, are neurritsuago polemikaren beroan erabiltzen ohi zuen doinuarekin alderatuta. Abiapuntuko eztabaidari dagokionez, bi ikuspuntu erradikalizatuenak erlatibizatu egiten zituen zeuden zeudenean. Kontzesiorik gabe hitz egitekotan, Larramendik ikurraren arbitrariotasunaren hastapena ukatu egiten zuen, eta aldiz kontzesioak eginez, arbitrarietatea onartu arren, ez zeritzon desegoki horrenbestez hizkuntzaren asmatzaileei jakituriaren bat suposatzea, nolabait, hitzak asmatzean, nahiz ez izan jatorriz berezko lotura adieraziarekin, gauzetara egokitzen saiatu ahal baltziren, isomorfia idealak adina isomorfia materialak ere eraginez: gauza bigunek naturalki dituzkete hots bigunak, gogorrek gogorrak, etab.

Platonen testuan, bi posibilitate horiek begiratzen ziren, batetik besterako iragaitza seinalatzen zen batez ere, non hitzen osagarri

(8) Sebastián de Covarrubias Orozco. Tesoro de la lengua Castellana o Española, Ediciones Turner, S.A. Madrid, 1979. lk. "Etimología" sarrera, eta hitzaurretak 10. orrialdea.

semantikoa eta fonetikoa elkarrekin uztartuta eta nahastuta ere suposatzen zirenez, ideiek beren hotsak hartuko zituzketen bezala, hotsek har baitzitzaizketen beren esanahiak; bigarren planu hau lehenengoaren oinarri egiten zen gainera, bi planoen arteko iragaitza nondik nora zuzendu beharko litzatekeen azaldu nahian. Puntu honetan Larramendik leundu egiten zuen bere aburua, iragaitza hori justifikatzera ez zelako ailegatzten, suposa baitzitekeen bi maila horien artean haustura bat; horratik, oinarrizkoena zatekeen balizko maila horren despit, bigarrenarena, eratorriarena, ez zuen inolaz zalantzatan jartzen:

*Pues aunque en las voces simples, nativas y que son como raíces de las otras admitiésemos que no había más propiedad en una que en otra; en las compuestas y derivadas eso es evidentemente falso. La razón es, porque aunque las voces simples tuviesen una significación totalmente arbitraria y sin acomodación a los objetos (lo cual no siempre es verdadero), mas las voces compuestas, fija ya la significación de las nativas, tienen, no significación puramente arbitraria, sino natural propísima.*⁹

VIII.

Dena dela ere, Larramendiren eta Astarloaren artean dagoen aldea beren artean dagoen antzekotasuna bezain handia da. Larramendi apala izan zen Astarloarekin konparatuta. Biak izan ziren tubalista herrestari, baina, testu platonikoaren ezagutzari eta erabilerari dagokionez, atzean utzi zuen bigarrenak aurrenekoa. Biak parez pare jarritz, Astarloak iradokizun sasi-platoniko haiek noraino eraman zituen ikusiz, zenbaterainoko temaz gainera, Larramendiren aipamena erretoriko antzean geratzen da egia esan behar bada; Astarloaren irakurketa tematsuaren ondoan, emango luke Larramendik ez zuela irakurri ere egin. Hau gehiegi esatea da behar bada, baina gogotan hartu behar litzateke irakurri ere, latineraz irakurri zuela berak behintzat testua, eta bistan da traba hori izugarria agitzen dela kasu zehatz honetan: grekeraz zertxobait ez saiatzea batere ez saiatzea

(9) Manuel de Larramendi. De la antigüedad y universalidad del vasco. Roger Editor. San Sebastián, 2000. 97 or.

bezalatsu da. Haatik, testuaren ezagutzak harrarazi ziezaikeen hal-
zea neurgailu egokia badadi, nabarmena da Larramendiren entusias-
moa bere itzalaren azpitik gelditu zitzaiola Astarloarenaren aldean,
hots, irakurri ez balu bezala, konparazio batera; Astarloarena berriz,
konparazio berberaz, irakurri beharrik eduki izan ez balu bezala.

Astarloak irakurri zuela, gogoz irakurri endemas, baina oker,
testuaren azpilan platonikorako itsu eta, hainbestean, gehiegi ulertu
ere gabe (benetan hermetikoa agitu zitzaion testua Astarloari, Larra-
mendiri baino askoz gehiago, biek luketen erdaren ezagutza gora-
behera), lekuko zaigu W. von Humboldt, testu horretan arras interes-
satuta zebilen bat hau ere, bestearen hegaldietarako zuhurtasun
handiagoaz eragotzita ordea.

Adelung jaunaren lanari Humboldt eskaini zizkion iruzkin jorien
artean honako hitz hauek irakurtzen dira, berari teorikoki zainean jo
eta gogotan hartzen saiatu zen hitzen eraketaren arazoaren inguruan:

*La mayor parte de las palabras vascas son muy com-
puestas y las trazas de su composición son muy visibles
(...) Esta averiguación de los sonidos radicales constituye
por consecuencia una parte importante de la análisis de
esta lengua. Los adoradores casi supersticiosos de la
lengua vasca llevan tan al extremo este análisis de las
palabras, que explican cada letra de un modo muy signifi-
cativo. Se dice para no citar más que un ejemplo sacado
de Astarloa, que atza, el dedo, está compuesto de a el
signo de la fuerza y tz el de la abundancia propiamente
abundancia de la fuerza. Sería en efecto necesario deta-
llar más particularmente en tratando con más extensión
de las cualidades de esta lengua, si este sistema que ha
sido ciertamente llevado demasiado al extremo, está fun-
dado realmente.*¹⁰

Koldo Mitxelenak dotore asko (hau da, hitz gutxitan, baina
zehatz eta mehatz) adierazi zuen Astarloaren asmakizun aizuna sa-
latzen zuen itsukeria, fonema morfematizat hartzen zuen-eta, bere-

(10) Wilhelm von Humboldt. "Correcciones y adiciones al Mithridates
de Adelung sobre la Lengua Cantábrica o Vasca", in RIEV Ao 27 Tomo XXIV
Num. 3. San Sebastián, 1933.

ber zerbaiten adierazle balitz bezala, esanahiak balitu bezala, Humboldti buruz zekarren iritzia dudatia gorabehera; haatik, nago Mitxelenari haren testua Astarloarenari zordunegi ez ote zitzaion iruditzen. Lotsatiegia iruditzen zitzaion behinik behin Humboldték Astarloaz idatzi zuen kontsidero orokorra, eta zailegia gainerakoan Astarloari har ziezaiokeenetik Humboldték bereganatua zukeena bereiztea. Bereizteztasun honen oihartzuna ez zetorkiokeen, Mitxelenaren irudiko, Humboldték Astarloari gaitzerizten zizkion ohar puntaletatik, haruntzagoko usteren batetatik baizik, zeinaz Mitxelena bera hizkuntzaren eta kulturaren arteko lokarrietaz mintzatzeko paradan ballatzen baitzen:

*Si alguien llegara a interesarse entre nosotros por la historia de las ideas lingüísticas, valdra la pena de estudiar si el pensamiento de ASTARLOA dejó alguna huella en el de HUMBOLDT que vaya más allá del análisis de problemas lingüísticos concretos.*¹¹

Itxura guztien arabera, Humboldtengan garatzen den joera, arestiko guztian "hizkuntzaz" eta "kultura hizkuntzaz" zehaztatu nahi izan diren adigaien ariora ulertuta doi-doi, Astarloak garatzen zuenari lotuegia iruditzen zitzaion Mitxelenari, eta hor oinarritua ere bai apika, bere ikuskera orokorraren iturburuak ere bertan baileuden. Errenteriako hizkuntzalariaren hitzak hemen ematen zaien zentzuan hartzea zilegi den segurtasunez jakiteke, jakin artean, usteok uste bat litekeen hori ukatzeko behintzat balio bezate besterik ezean. Zeren eta, Humboldt Astarloaganik zenbatenaz den hastandua, hainbatenaz aberasten baitira bere gogoetak euskararen inguruan, non ez baita ari lanean geroago izango den hizkuntzalari aurreztaria, baizik eta lehenagotik ere bazen etimologilaria. Etimologista bezala, askozaz ere hurbilagotik atxikitzen zaio M. Larramendiren lanari, bere xehean, Astarloarenari baino. Azken honen ekarpenetatik Humboldték eskuratu zuen eredu orokor bakarra, behar bada, haren estatistika fonetikoaren praktika izan zen, praktika horren emaitza objektiboaz gain;

(11) Luis Michelena. "Lengua y Cultura", in Lengua e Historia. Paraninfo. Madrid, 1985. 144 or., 1 oharrean. Honen eta bere aurreko kapituloko artikuloren ezagutzara laburtzen da nik Mitxelenaz esan dezakedana gai honen inguruan, osterantzekoak nire suposamenak dira. Ik., beraz, bertan, "Guillaume de Humboldt et la Langue Basque" artikulua ere, 126-142 orrialdeetan.

emaitza horren berrikuspenak egiten ausartu zen adoretzu Humboldt oharrez ohar, baina interesa eta egitamua lehenagotik zetozkion ziurrenik, iturri klasikoago haletatik hain zuzen ere. Berauen artetik, bereberki, Kratilo platonikoaren eragina begien bistakoa da honenbestez, eta, nork daki, Platonen iturrietan garbiago ikustearren jarri zuen hainbesteko seta berak, iturri honetako uretatik edan ahal izateko Astarloaren arreagoak zertxobait harrotu eta garbitzen.

Etimologia modernoak, lehenago argitu diren terminotan, Humboldt en asmoen miraila dirudi, ez mirariz, Saussuren irakurketaren arrazoiz haatik. Humboldt tek "analisian" oinarritzen zuen etimologiaren zinezko azterketa, eta jakitun zen, horregatik, beste hizkuntzekiko ahaidegotasunak bilatzera zuzendu bitartean kolokan uzten zuela lana, hurrengo bat, osatuagoa eta zuhurragoa, agintzera iritsi zelarik. Honainokotik, bada, uste izan liteke euskararen ikerketa horrenbesteko gogoz bideratzeko asmotan baldin bazebilen, berarentzat esanguratsuago eman lezakeen beste ikerketa orokorrago baterako bide irudituko zitzaiolako zela. Bide hori "platonikoa" zenaren froga, horratx, etimologiaren ikuskera moderno hartatik so guztiz santua ez lirudikeen hirugarren ezaugarri hartatik dator, hau da, "analogia" zen etimologiaren giltzarria Humboldtentzat ere, baina analogiaren erabilerara agitzen zen bitxi bere horretan Humboldt en lanean: "sistema analogiko" horien erroetarainoko bidaia egin nahi luke berak, antza; horretara bide zen aberasgarri euskararen ezagutza berarentzat. "Analogista" zen bere sena, eta "anomalisten" senarekin lehiatzen zen espresuki.

Astarloarekiko mesfidantzaz hanpatu zitzaion Mitxel enari Humboldtenganako susmoa, honen iturriei begiratu gabe harenetara baitaratzen zuelako zalantzati. Egitez ondo justifikatuta zegokeen gehiegikeria baten susmoak ikaratuta igual, denbora hein batean arrazoi ematera etorri zaiolarik, nola eta Astarloa bezain suelto ibiltzetik, balizko euskal hermetismo hura euskal kabala bihurtuta iristeko larrian geneukala igarrita baitzebilkeen Mitxel ena igorlea. Kanpala jotzeaz arduratuak zaizkigu gure On Felix Zubiaga eta bere Konpainia, eta, denek batera, erditu digute parto ederra.¹²

(12) Felix Zubiaga. Euskal mito-erritoak eta Euskara. Ibaizabal. Amorebieta-Etxano, 2001.

Etienne Salaberry zenaz oroitzapen eta ohar batzuk

J.L. DAVANT

Etienne Salaberry (1903-1981), Baxenabarreko Heleta herrian jaio zen 1903an (Lafitte 1901ean). Lehen mailako ikasketak egin zituen herriko eskola publikoan, bigarren mailakoak Beloken (Uztaritzekoa eraiki aitzin) eta apaiztekoak Baionako apaiztegi nagusian (seminario handian). Ordena Baionan ukan zuen 1929an, eta gero filosofiako lizentzia prestatu Tolosako Institutu Katolikoan. Diploma lorturik, filosofia irakasle sartu zen Uztaritzeko Saint François Xavier apaiztegi eraiki berrian.

Munduko bigarren gerlan soldadu delitu zuen Frantziak, eta 1940ko udaberri hondarrean saretara bildu aleman armadaren eraso handiak, kasik bi milioi lagunene artean. Bost urtez preso egonen da Salaberry Alemaniako "Stalag IV" delako presoner zerrategian, Alia-tuek 1945eko udaberrian erabateko garaipenez askatu arte. Halere bitartean ez du denbora galdu, unibertsitate bat antolatu du bere "Stalag" hartan, eta hango errektore izendatuko dute irakasle lagunek.

Uztaritzera itzuliko da filosofia irakasle. Ber denboran idazten hasiko da Lafittek sortu berria duen *Herria* astekarian. 1887an jaiotako "Eskualduna" ordezkatzen du honek, etsaiaren alde mintzo zelakoan zaharra hetsi baitute 1944an erresistentziatik etorri diren gobernari berriek. Erresistentziakoa baitzen Lafitte bera ere, astekaria berpiztu ahal izan du beste izen batekin. Horretan astero bi artikulua idatziko ditu Salaberryk, bata euskaraz, "So Egilea" sinatua, bestea frantsesez, lehenik "Tribune libre du prisonnier" delako titulu pean,

gero "Pointes sèches" izenburuaren azpian. Horrela eginen du 1981eko uztaila erdiraino, beraz 36 urtez! Asko idatziko du bestalde, bereziki *Gure Herria* eta "Jakin" aldizkarietan, baita liburutxo batzuetan, nagusiki filosofiaz, Europaz eta Euskal Herriaz.

Bitartean filosofia irakasleria Uztaritzetik Baionako Saint Louis-Villa Pia lizeo katoliko berrira aldatuko diote 1958an eta hor jardungo du 1973ko udaraino, hots bere 70 urteetaraino!

Ezin idatziak joko du 1981eko uztail erditan eta, psikopatia batek harturik, Baionako ospitalean sartuko da. Hor bere erranetan, bertigo krisiak pairatzen ditu leihotik begiratzean, eta halako batean, duda gabe zorabioak itsuturik, handik jauzi egiten du. Hola bukatu zitzaion bizitza 1981eko uztail hondarrean, 78 urteetan, oraino indartsu zegoelarik.

Espirituz bezala, soinez gizon indartsua zen, lasaia, nahiz kementsua: Heletan zegoenean, zaldiz bazabilen omen larrez-larre. Burusoila, betaurrekoduna, irribarrea zabalik, eskua luzaturik ongi etorria egiten zizun boz alai eta hein bat ozenez.

Apaiza zela ez dut ahanzten, eta berak ez zuen ezkututzen, segurki. Baina ez zen ondorik ere klerikala. Gizona zen oroz gainetik, bizkorra, orekatua eta zabala. Presoner egona zen luzaz, lagun oso ezberdinekin. Gainera edozein iritziren aztertzeke usaia ez ote du filosofia irakasleak? Alde horretarik, ez zen aise harritzen gure Salaberry, ondoko orrialdeetan ikusiko dugun bezala.

1.- APAIZ IRAKASLEA

Etienne Salaberry apaiz irakaslearen ezagutzak egin nituen Uztaritzeko "Saint François Xavier" apaiztegi txikian 1953ko ikasturte sartzean. Mauleko "Saint François" (d'Assise) lizeo katolikotik nentorren, "baxo" delakoaren lehen zatia handik erdietsirik. Filosofiak klasea ezabatu ziguten han, eta horren prestatzeko, beste ikastetxe batera alde egin behar izan genuen. Biarnoko Nay-ra joan ziren besteak, ni aldiz Uztaritzera: izeba eta kusiak banituen hor, eta haien familian apopilo sartu nintzen, eguerdiko bazkaria lizeoan bertan eginez. "Apaiztegi txikia" zen beraz hau, baina ikasleen artean baginen laikoak ere, nahiz gutxiengoan, bereziki jauneriatik etorriak.

Herritarragoa zen Maulekoa, hiriarri lotua, laborariel ere irekia.

Batetik ikasturte bat edo bi egiten zituzten hor laborari seme batzuek, lehen maila beren herriko eskolan bete ondoren. Bestetik laborantza ikastegi bat sortu zen hor 1950ean. Gainera bigarren maila osoaren egitera etorri ginen baserria utzi behar genuen nekazari seme batzuk. Mauleko jende xehetik ere bazeuden gutartean ikasleak, bigarren mailako lehen urteetan bederen. Gutxiengoan zeuden apaizgaiak.

Klerikalegia iruditu zitzaidan Uztaritzekoa, ez baita harrigarri apaizgaitegi baten ganik; elitistagoa ere bere tontorrean: adibidez "Monsieur" erraten zitzairen, besterik gabe, apaiz irakasle haiel...

1953 udako oporrak bukatzean, Mauleko zuzendariaren agurtera joan nintzen: Pierre Charriton hazpandarra zen, euskaltzainaren homonimoa eta kusi handia. Salaberryz erran zidan: politikaz asko idazten du kazetetan, horrez asko arduratzen da, eta beraz gutxiago irakaskuntzaz. Aurreiritzi ezkor horrekin utzi nuen, eta laster ikusi erabat oker zebilela Mauleko zuzendaria. Ikasgaiak oso zorrozki prestatzen eta egiten zizkigun heletar handiak, laburpen idatzia barne... Zehazkiegi ere agian, iritzi pertsonalei aterabide guti utziz ene gustuko. Egia da filosofiako sail batzuetan ikasi beharra bagenuela, zerbait balio zukeen aburu baten emateko. Irekiagoa zitzaidan Lafitteen irakaspena.

Autoritate natural handia zuen Salaberryk, eta horri atxikia zegoen. Bere alderdi onak bazituen irakaslearen maisugoak, bereziki Europaren idealari dagokiola. Ordu guztiez aipatzen zigun laburki Europaren batasuna egin behar zela, gaia hola edo hala mahaira ekarriz. Ez da dudarik ikasleen baitan bere bidea egin duela lema horrek, gure belaunaldia zinez markatuz.

Bere ikasleekin harreman onak zituen, eta erran dezaket lantzen zituela ere, zeren atsedendaldietan gure jostalekura jaiste ohi zuen gurekin elerrateko, dela arrailerian, dela gai sakonetan. Hango irakasle bakarretatik zen urrats hori egunero egiten zuena, eta pausu hori ez zezakeen ustekabe egin, alde handia baitzegoen jaun horien goiko geletatik ikaslearen jostalekura, eskailera eta korridore luzeetan gora eta behera.

Atsedendaldietan ere frantsesez mintzo zitzaigun Salaberry, Lafitte bezala funtsean. Hori zen ordu hartako euskaltzaleen ohitura: euskaraz famillian eta herriko lagunekin, frantsesez beren artean,

baita ikasleekin. Ene belaunaldikoak izan gara gutartean euskaraz egin dugun lehenak, baita euskaraz dakiten guztiekin. Egia da frantsesez idazten dugula *Enbata* kazetan, frantximanten esku baitago, baina bestalde askoz gehiago egiten dugu euskaraz, bereziki *Herria* astekarian.

Bere ikasleen geroaz ere arta handia zuen Salaberryk, adibidez goi mailako ikaskuntzari buruzko sail eta bideen hautatzen laguntzeko. Ene kasuan, nekazaritzako Ingeniari eskola baten bila bainnabilen, Angerskoa aholkatu zidan, Maulen gaztelaniaz irakatsi zidan Piarres Xarritton gazteenarekin elkarlanean, baita eskola hartara aurkezteko hartu behar ziren bideez dokumentazioa eman. Holaz Angerserako trena hartu nuen Uztaritzeko geltokiñoan, 1954ko maiatzean, astelehen goiz batez, eta han hiru eguneko lehiaketa batean parte hartu, izkirioz, ostiralean Uztaritzera itzuliz. Eskolako lehen atea irekirik nuen. Bigarrena zabalduko nuen udan, egun bateko azterketari erantzunez ahozko etsaminetan.

Ikasleen artean giro ona genuen Uztaritzen. Irakasleekikoa berriez, ezin erran txarra zenik, hortik urrun! Baina Mauleko hurbiltasun eta sinpletasunetik landa, bitxia zitzaidan hor usnatzen nuena, balinba apaiztegia zelako, eta ni ez nintzen apaizgaia, ezta behin ere izan ere, bereziki ez baitzitzaidan egokia –neronentzat bistan da, besteek jukatzerik ez baitut- apaizaren bakartasuna, aparteko status berezi hori, besteak ez bezala izan behar hori. Dena dela, franko nekez moldatu nintzen horko diziplina konplikatu eta formalistara, baita laneko metodoetara. Azken hauek ordea zinez informalak ziren filosofiako urtean, eta laxoak, horrainokoen alderantzizkoak, idazlan gutirekin, irakurketa askorekin, baina liburuak irakasle bati eskatuz, eta hori ez zitzaidan gustatzen. Dena dela, hiru hilabeteko bat behar izan nuen hein bat haxean jartzeko. Asko maite nuen literaturatik filosofia hotzera pasatzeak ere lanak eman zizkidan, baina urrats horren egiten lagundu ninduen Salaberryk: goiz bateko atsedenaldi denboran mintzatzerai jaitzirik, literatura eta filosofiaren arteko aldea hitz gutiz azaldu zidan, eta horri esker berehala emendatu zen nire idazlanen maila, filosofiako galetan ikasgelako gorenaz izateraino.

Nekez hasiriko ikasturte hori ongi bukatu nuen, 1954ko uztailearen 12an "baxoko" bigarren zatiko diploma lortuz nahi bezala, "Mention Assez Bien" delako aipamenarekin, horri esker goi mailako

Ikasketen ordaintzeko beka osoa erdietsi bainuen Angersko ingeniari eskolarako.

Hango ikasketak zirela, eta gero Aljeriako soldadutza, sei urte eta erdiz Salaberryren ganik urrundu zen nire bidea. 1961eko urtarila hastean irakasle sartu nintzen Hazparneko kolegioan, eta apirilean *Enbata* kazetako taldean. Hortik aitzina Salaberryrekin berriz topo egin nuen, dela haren eta nire artikuluen bitartez, dela biltzar publiko batzuetan, hala nola urruntxeago aipatuko dudan hartan. Gure elkarriketen eta eztabaiden berri nagusiak agertzen ditu liburu honetan Pako Sudupek, publikoak ziren heinean. Baina bat garrantzitsua izan genuen pribatuan, eta horren berri emango dut jarraian.

1975eko abenduaren 21a zen Donibane Garazin. Jean Barbier horko seme zen apaiz idazlearen oroitzapena ospatzen zuen Euskaltzaindiak, haren jaiotzaren mendeurrenkari. Omenezko ekitaldia goizean egin zen, lehenbizikorik elizan, gero herriko etxean. Ondotiko bazkarian bildu ginen familiakoak, euskaltzainak, urgazleak, idazleak, adiskideak, ohi bezala. Arratsaldean azkenak atera ginen emaztea eta ni, Etienne Salaberry eta Donibane Garaziko andere euskaltzale bat. Agurrak egitean Salaberryk erran zidan: "Fidel egon zaitez Eliza katoliko erromanoari!" Behar gabekoa iruditu zitzaidan aholkua, katoliko militantea bainintzen Ekintza Katolikoan, eta gehiegizkoa "erromano" hitz hori. Beraz Erromako zentralismoaren kritikatzan hasi nintzaion, eta oraingotik joan nintzen Erroma zaharrera, faxismoaren ama zela erranez. Ez zuen batere ongi hartu, baizik eta beste herrien jainkoak eta ohiturak bereganatzen zituela Erroma zaharrak, hots diferentziak onesten. Nik alderantzizkoari eutsi nion bururaino, ahantzia dut zer argumenturekin. Oso gogorra izan zen eztabaida, eta ezadostasun osoan bereizi ginen.

Gero gogoetak egin nituen historia ikertuz, eta ene baitan onartu behar izan nuen ez zela egiazkoa Mussoliniren Erroma zaharra, baina diktadoreak arbaso "kitsch" eta birtual bat asmatu zuela bere ideologiaz. Ene gogoeta horren berri Salaberry gaixoari jakinarazi nion denborarekin, zeharka, "Euskaldunak" EHAS-en hilabetekariaren bitartez¹.

(1) 1979ko iraila, 64. zk.a, "Jacobinisme: Fascisme?" artikulua. Urruno aztertuko dut, "6- Abertzale bilakatu" zatiaren bukaeran.

2. - GIZONA: JAUN ESKUZABALA.

Heleta Garra etxeke semea zen Etienne Salaberry. Heleta, Nafarroa Behereko herri gotorra, Lapurdiko mugan, Baigura mendiaren altzoan; herri zaharra, 1245. urteko dokumentu batean aipatua, Erdi Arotik udaberriko eta udazkeneko abere feriez sonatua; hiru etxe noblez eta infantzoi etxe batez hornitua, duda gabe Nafarroako mugaren hobeki zaintzeko. Hots, herri ospetsua, gaur bere "Besta Berriko" liturgia militar bereziaz burgoi dagoena, beti bizi diren feria arrakastatsuak ahortzi gabe. Beraz ez dira nornahi gure heletarrak.

Garrako semea, etxe oneko semea. Hau baitzen Erdi Aroan delako infantzoi etxea. Beste apaiz handi bat emana zuen hamazortzigarren mendean: Garra de Salagoity, hots, Garrako Salagoiti (1736-1808). Horrek itsasoko ikasketa eskola bat sortu zuen Donibane Lohizunen "Institut d'Hydrographie" deitua, itsasturi eta mari-nelen moldatzeko.

Laborariak dira Garrakoak. Etienneren arreba zen horko etxeke andrea, Algeiru amiküztarrarekin ezkondua, ondokoak dituztela beren semea eta horren emaztea, orain erretiratuak, eta horien alaba, familiatua, nire ikasle izana Hazparneko Laborantza Eskolan.

Jauna zen Etienne Salaberry. Harentzat Jainkoaren etxeke jauna zen apaiza, "Etchékojaun de Dieu" idazten zuela frantsesez. Egia da etxe onetako semeak zirela denbora hartako apaiz gehienak, laguntza guztien gainetik bere kostua baitzuen dirutan ere apaiz egiteak. Adibidez ikasketen ordaintzerik ez balin bazuten familia apale-tako apaizgalek, familiaren gain zeuden soinekoak, liburuak, mantenua... eta bitartean etxea bere lanaz ezin zuen lagundu muti-koak. Beraz hobe zen etxe nahiko sendoaren edukitzea gibeletik hornitzaile. Haatik hogeigarren mende erditsutik aldatzen hasi zen egoera, eta bilakaera hori deitoratzen zuen gure askazi urruna zen Beñat Artegiet apaiz xaharrak, Mendibile Elizaga etxeke semeak: "Etxezain seme dütük oraiko apez gazteak!" Erregetiarra zen, eta oso kontserbadorea, Salaberry ez bezala. Baina puntu batean ez zebilen oker ene ustez: apaiz berri batzuen kultura eskasa azpimar-ratzen zuelarik, bereziki euskal kulturari dagokiola. Haatik ez da etxezain semeena bakarrik...

Bai, jauna zen, eta puntu horretaz istorio txiki bat, adierazgarria, kontatu zidan behin haren ilobak, orduan Garrako etxeke jauna zela-

rik. Behin batean, besta edo biltzar batera joateko prestatzen ari zen osaba apaiza, eta bere atorra ederrena soinean emanik, mahuka muturretako botoi eder berezi haien ezartzen ari zen ahal bezala. Laguntzera joan zitzaion iloba, baina jaun apaizak baztertu zuen bizi-bizia, erranez guti gorabehera: Errak to (hemen izen txikia), gizon libro bat nuk gero ni! Ez nik hi bezala emazte baten meneko egoten usatua!

Garrantzi handia dute segurki etxeko jaunek, Euskal Herriaren bizkarrezurra osatzen dute, laborantzan bezala industrian eta merkatalgoan. Baina denok dakiguna da, eta berek lehen-lehenik. Denbora batez bederen, toki sobera hartzen zuten, nik uste. Adibidez, duela mende erdi bat, Ûrrústoi-Larrabile herrian, etxeko jauna izan behar zen udaletxeko hauteskundeetan hautagai agertzeko, hori zen idatzi gabeko legea, idatzizkoaren goitik zegoena.

Gehiegikeria salbu, ez dut ezer etxeko jaunen aitzil, baina ni ez naiz etxeko jauna: manatzea ez dut maite, obeditzea ere ez haatik. Harreman orekatuagoak nituen Lafitte eremutsuarekin, nahiz gozoagoa zen Salaberry, arruntean eta berehala maitagarriagoa. Eta duela laster mende erdi bat, etxeko seme-alaba batzuek, normalki Pariserara eta Ipar Amerikara lanketa joan behar genuelarik, Euskal Herrian egotea deliberatu genuen, halabeharrez gure lanpostua sortuz.

Ber denboran sortu zen, guri esker, iparraldeko abertzale mugimendua, lehenik *Enbata* deitua. Hara zer entzun diodan behin Eñaut Etxamendi adiskideari, eta osoki bat nator ideia horrekin. Hauxe da gehitzen diodan hitza: Euskal Herria maite zutela bai gure aitzineko hurbilek, baina hiltzera doan ama xaharra bezala. Guk aldiz erabaki genuen emaztea bezala maitatzea eta hari haurren egitea.

Gure adineko etxeko jaun euskaltzaleek -eta anitz baziren, adibidez, Euskaldun Gazteria katolikoan ezagutu genituenak-ez zuten onartu bide arriskutsu batean sartzea etxeko seme-alaben ondotik, salbuespenez kanpo (Xalbat Arbelbide, Jean-Pierre Davant ene anaia gehiena, Arño Hegiapal sohütarra...). Gutiz gehienak kristau demokraziaren erdiko bide zuhurretik "Centre Démocrate" alderdi zentristako jaunen atzetik, nagusiki Errecart eta Labéguerieren inguruan, Salaberryk aldarrikatzen zuen ildo zuzenetik.

Haien eta gure arteko leizea hau zen: Frantziako politikan erdiz-erdi sartua zela haien alderdia, gu aldiz, hartarik bazter geundela

errotik, ahal oroz, nahiz Errecart adibidez hartara gure biltzera edo bederen bultzatzera saiatu zen beti².

Bitarte horretan jakin bedi "Mouvement Républicain Populaire" (M.R.P.) alderdia, Frantziako kristau demokratek sortua 1944an, "Centre Démocrate" bilakatu zela 1966an, Jean Lecanuet gidari. Gero 1978an "Union pour la Démocratie Française" (U.D.F.) konfederazioa asmatu baitzuen Giscard d'Estaing Errepublikako presidenteak (1974-1981), horretan sartu zen C.D.a beste alderdi txiki batzuekin. Horko lehendakari egonen da Lecanuet 1978tik 1988ra, eta Giscard 1988tik 1996ra. "Démocratie Libérale" taldea U.D.F. tik joanik 1998an, ordutik alderdi bakun eta finkoa da U.D.F. berria, François Bayrou hautetsi biarnes bipila buru.

Baina jauna zen Etienne Salaberry zentzu hoberenean ere, bihotz handiko gizona, eskuzabala, bere ikasleoi ekartzen zigun arta eta laguntzatik usnatu dugun bezala. Politikako eztabaidetan ere, txikikeriak bazter uzten zituen, eta polemika guztien gaineratik egoten zen frantsesez erraten den bezala "chevaleresque", hots egiazko zalduna, estimu handitan zeukan Telesforo Monzon-en antzera.

Nire alde bereziki hola portatu zen Salaberry, Frantziako administrazioak egin zidan auzi batean. Politikan genituen ezadostasunak kontuan hartu gabe, nire defentsan agertu zen argi eta garbi, bere sona hor arriskutan ezarriz *Herria* kazetako artikulua batean, eskuindarra eta gaullista baitzen iparraldeko iritzia publikoa, oso frantsesazalea denez gaineratik. 1972ko otsailaren 23an agitu zen auzitegira eraman ninduen gertakizuna. Hegoaldetik etorritako iheslari batzuk Euskal Herritik urrundu nahi baitzituen administrazioak, haien aldeko manifestazio bat egin genuen abertzaleek Baionako udaletxearen aitzinean. Ezabatu zuen poliziak. Tirabira batean gertatu nintzen, karrika batean atxilotu ninduten poliziakoeak, eta gero auzitegira jauki, haien buruzagi bat jo eta zauritu nuelako aitzakian.

Zinez istorio korapilatsua eta luzea zen, zazpi urte eta erdi iraunen zuen auzi andana batean sartu ninduen, auto eder baten saria janez, haatik erdia itzultzen zidala jendearen elkartasunak, azkenean gelditzeko "délit de rebellion" eder bezain karioarekin. Baina

(2) 4. zatian berriz ikertuko dugun auzia da (Kazetari Politiko Zentrista).

gauden 1972ko negu azken hartan. Poliziako bi lekuko agertu ziren auzitegian ene aurka. Batak zioen S... inspektorea jo nuela aitzinetik, besteak aldiz atzetik jo nuela. Elkar ezeztatzen zuten bi testigantzek. Beraz jo nuelako frogarik ez zegoela onartu behar izan zuten hiru epaileek. Halere kondenatu ninduten bortizkeria erabiltzeagatik, eta ongi zigortu ere, "gazitu", Salaberryk idazten duen bezala.

Hona funtsezko egja. Sokatiran ari izan nintzen delako inspektore harekin, haren eskuetatik askatu nahi nuen iheslari manifestatzaile bat bitarteko, baita lortu ere, poliziakoari bultzada bat emanez lehiaketaren bukatzeko. Ipurdiz erori zen gizona, eta inguratu zuen manifestari multzo batek. Jarraian urruntzera nindoan bi poliziakok atxilotu nindutelarik, beren kargudun eroriaz axolatu gabe. Bitxia hori ere... *Enbatako buruetatik* nintzen, gehienik idazten zuena, eta mugimenduaren berpiztu nahiz ari zena bizpahiru urteko etenaldiaren ondotik. Lagun andana bat atxilotu zuten arrats hartan, baina polizia-etxetik aske utzi gauan barna. Ni atxiki ninduten, inspektoreari hiru saiheits-hezur hautsi nizkiolakoan, eta beraz auziperatu.

Ospitalean inspektorearen radiografiak ikusi zituzten bi medikuk jakinarazi ziguten ez zuela saiheits-hezur hautsirik, baina uzkornoan uspel ederrik ordea. Erori ondoan, ostiko andana bat bildu omen zuen. Emale baten izena kurritua zen berehala denetan. Beste batek ondotik aitortu zidan berak ere eman ziola gogotik. Auzi denboran epaile buruari radiografia horiek ager zitzan eskatu zion Maurice Aberri abokatuak, eta ezetza jasan, baina epaimahaia zalantzan, urduri utzi: hori ere zinez lagungarri gertatu zitzaidan kartzelan ez sartzeko.

Xehetasun horiek ez zekizkien Salaberryk, baina auzi denboran entzunetik ongi ulertu zuen ideien eta idazkiengatik nindutela "gazitu", bere artikuluan argi eta garbi agertzen duen bezala. Ber denboran egiten dit egundaino ukan dudan omenaldirik ederrena.

"J. LOUIS DAVANT AFERA"

(*Herria*, 1972/III/23)

"(...) *J.-Louis Davant* ezagutzen dutenek ez dute sinesten inolaz ere jo ahal izan duenik *Simon* inspektore jauna, ala beste edozein pertsona.

"(...) *Enetzat, J.-Louis Davant* dago, oroz lehen, *filosofia klaseko*

nire ikaslea Uztaritzeko Saint-François-Xavier kolegioan. Mauleko Saint-François (d'Assise) kolegiotik etorria, familia xume batekoa, eskola publiko ala libroa ohoratzen duten ikasle horietakoa da, hain dute beren adorez ihardetsi nahi burasoen sakrifizioei.

"(...) Soinez ertaina, kopeta soildua, Zuberoako txirularen kantua bozean, aurpegia mendiko eguzki beteaz horitua, intelektualen espeziekoa da.

"39 urteetan (37.ean nintzen), bi haurren aita, Hazparneko teknika ikastetxean irakasle, ekonomista, historialaria, mintzalaria, espiritu finko eta zehatza, Paul Valéry bezala da "Gizona beti zutik Pentsakeraren lurmuturrean". Baina ezin da, 1914-1918ko gerla La Jeune Parque (olerkiaren) zizelkatzen igaro zuen Paul Valéry bezala, hitzen antolatzerara mugatu. Badaki hiltzen ari dela Euskal Herria. Kazetari konprometitu bat izango da. Gudar bat. Idazle-soldadu bat".

Ez, bizi naizeno ez dut holako gorazarerik gozatuko. Aita baten bihotzarekin mintzo da hor Etienne Salaberry zalduna, poxiño bat itsutua ni beldur, baina zentzu onera, nire alde doanaz gero. Ez naiz bada pleinituko eta kexatuko!

Jarraian aipatzen du zer duen Enbataren aitzia, eta zer alde: urrunago aurkituko dugun auzia (5-Enbataren zirikatzaillea). Baina oro har eta funtsean, belaunaldien arteko afera bat bezala ikusten du artikulu honetan, ideologiazko ezadostasuna baino seguruago. Eta bukatzen du erranez: "Haizu da Enbataren tesiekin ez ados egotea. Baina euskaldun bat mehatxatua delarik, harekin bat egin behar dute euskaldun guztiek".

Abertzale baten sudur punta ez ote dugu nabaritzen esaldi ke-mentsu horretan?

3.- GERLAKO PRESONER OHIA

36ko gerla ezagutu duten hegoaldiarrek, orduan haurrak baldin baziren ere, badakite zer den gerla baten galtzea eta ezagutzen ditugun pertsona batzuk preso egotea. Zinez ustekabekoa izan zen alemanen garaipen azkarra 1940ko maiatz-ekainetan, berrogei egunez petik lur jota utzi baitzuen bere ustez munduko hoberena zen frantses armada, baita Britaina Handikoaren zati on bat. Ez zuten

ber gerla egin batzuek eta besteek. Hamalau-hamazortzikoa errepi-katu nahi zuten frantses jeneralek, baldintza hobe batzuetan bistan dena, eta guda geldo batean ontsa jardukiko zuten seguru asko.

Baina hegazkin eta tanke guztiekin toki bakar eta hertsia batean erasoz Sedan aldean, egun zenbaitez itsasoraino sartu ziren alemanak, demokrazien armada kolpean urratuz erdiz-erdi eta ukaldian bi zati eginez. Erdi bata zepoan zegoen Belgikan, eta haren parte batek baizik ez zuen ihes egin ahal izan itsasoz Dunkerke. Beste erdiak astebetetz jarduki zuen azken eraso orokorrari Somme ibaiaren ertzean, baina murriztegia zen soldaduen kopuruz eta materialen heinez aleman armada osoari luzaz buru emateko. Frantses eta ingelesak berriz bi zati egin zituen hegazkin eta karroen aizkorakadak.

Hortik aurrera artzainik gabeko artaldea bezala sakabanatu ziren soldaduak, hegazkinen eraso pean ihesliar zibilen uholdeak atzera eroanak. Horietatik asko presoner egin zituzten alemanek, kasik bi milioi, eta animaliak bezala eraman Alemaniako zelaietara. Han bost urte hurbil pasako zituzten. Gerla denbora gehituz, kasik sei urte galdu zituen Salaberryk, 37 urteetatik 42etara. Zerbait da gero bizitza batean! Baldakigu ez zuela denbora galdu, baina halere... han bezain ongi baliatuko zuen herrian, eta goxokiago.

Alemaniako "Stalag IV" hartan, eskualde eta herrialde guztieta-ko gizonak ezagutu zituen, haietan alemanak ere bistan da, eta hor indartu zitzaion zinez Europaren aldeko ideia, baita Euskal Herriaren-ganako maitasuna. Gerlaren herra eta gorrotoarekin, horiek izanen ditu bere kazetari lanaren bi ardatz nagusiak. Biak bat eginez landuko du "Euskadi Europan" kontzeptua, Alderdi Jeltzaleak gera aurrean alpatua zuena, eta gero *Enbatak* zorrozki formulatu ondoren, finki aldarrikatuko duena.

Presoner egotearen beste ondorio bat: de Gaulle-ren eragin petik aske izatea. Gaullista beroenak izan ziren erresistentziako gazteak, bai tokian berean maki edo sasipeko gudari egin zirenak, bai mugaz hegoaldera pasatuz ipar Afrikara iritsi zirenak, Leclerc eta de Lattre de Tassigny jeneralen armadetan sartzeko, hots "gerla de Gaulle-rekin egin" zutenak.

Alemanian preso zeudenen artean, ez ziren denak hain sutsu bilakatu de Gaulle-ren alderako, han ez baitzuten Londresko B.B.C. delako iratiaren entzuteko aukerarik ere. Salaberry bezala jeneral

errebeldeari buruz ezkor egon zen beste gizon ezagun bat alpatuko dut ene erranen berme, François Mitterrand bera: 1942an Alemaniatik ihes eginik, Vichy-ko administrazioan sartu zen, presoneren arduradun, Pétain mariskaletik hurbil; de Gaulle-ri aihar egonen da beti hau ere.

Baina puntu premiatsu batean, bat dator heletar apaiza erresistentziakoeekin, ikusirik nola gerlaz baliatu diren beste batzuk beren interes berezien alde. Gerla aurreko indar politiko zaharren itzulera deitoratzen dute gazteek. Merkatu beltzari esker aberastu direnak gaitzesten ditu Salaberryk, txiro eta pobreek gosea pairatzen dutelarik; 1945eko azaroaren 22ko *Herria* kazetan galdegiten du: "Était-ce la peine?" (Balio zuena?). Bai, balio zuena bost urte pasa genitzan alanbre horzdunen atzean? Baina bere katedraleko bi dorreen geziak trenetik ikusiz gau beltzean argituak zeruari begira, berpizten zaio kristau esperantza, eta erantzuten du ez dutela aski egin, gehiago egin behar dutela, bereziki fededunek. Ez da horretan geldituko, 36 urtez asko eginen du presoner ohiak.

"La tribune libre du prisonnier" delako titulua maiz ikusi dugu irriño batekin, eta zenbait aldiz aserik. Baina denborarekin ohartu naiz zer izan zitekeen adinik hoberenean herritik hain urrun, hainbeste urteren igarotzea giltzapean. Nire herri txikiko hiru gaztek, soldadutza barne, zazpi-zortzi urte pasa zituzten desterruan: gaztaroa sakrifikatu behar izan! Itzuli ondoan, ospakizun bat, "kermeza" bat antolatu zieten Ürrüstoin. Horretarako laguntza baten bila Joan zitzaizkion parrokiako erretor hein bat xaharrari, hots araberako elizkizunekin has zedin jai eguna; igandea baitzen, pentsu dut meza orduaren egokitzea zela eskatzen ziotena. Eta hark (eskaria onartuz agjan?): "zuen eginbidea ez duzue bete! "Ber gaitzespena entzuten zuten presoner ohiek lehen gerla handiko gerlari ohien ganik, garai-pena lortu baitzuten haiek!

Beren pastoralara ukan zuten 1914-18koek 1929an Barkoxen "Guillaume II", gerlari ohi batek idatzia, gerlari ohiek emana, batzuk etsaien jantzietan sartuz antzerkiaren onetan! Bigarren gerla handiko sasipetarrek ere ukan dute berena, "Xiberoko Makia", Sohütako herritarrek antzeztua 2001.urtean. Omenaldi eder eta hunkigarriak bi horiek! Holakorik ez dute gozatu presoner ohiek, eta ni beldur ez gozatuko ere...

Baina, bazuten zeren kezkatu beren bizitzako zati on bat herritik

urrun zapaldurik igaro eta zapuzturik ikusi behar izan zuten mutiko eta gizonak. Haien ohoretan idazten zuen ardura Salaberryk, ene ustez, *Herria* kazetako zutabe hartan, burua jaso zezaten. Ez baitzen hura amore ematen dutenetatik!

Irriño bat bukatzeko, baina ber haritik, giro berezi baten adierazgarri. Herrian banituen bi osaba, biak anaiak, ene aitaren bi arreba-rekin ezkonduak alegia, eta biak presoner ohiak: baina gehiena hamalauko gerlan, gazteena berrogeikoan. Familiako bazkari handiak, hala nola komunianka-jaunartzetakoak, erdi kalapitan bukatzen zituzten. Zaharrenak besteari adarra jotzen zion gerla hain erraz galdu zuelakotz.

Besteak erantzuna: eta hik zer eginen huen hegazkin eta tankeen aurka? Ez zen gaiztoa gazteen hori, ez baitzion anaiari oroltarazten presoner egona zela hura ere lehenbiziko gerla ospetsu hartan. Egia da garaille atera zela hamazortzian. Baina egiazko istorio txiki honetarik atera kontuak: "tribune libre du prisonnier" delakoaren beharra bazutela berrogeiko soldadu gaixoek!

4.- KAZETARI POLITIKO ZENTRISTA

Munduko bigarren gerlatik lekora, Frantziako Errepublikan agertu ziren hiru indar nagusi: komunistak, sozialistak eta M.R.P. alderdia (Mouvement Républicain Populaire). Kristau demokrata zen hau, gizon gaztez osatua. Indar berria zen, erresistentzia zibila gehienik bultzatu zuena, armekin haatik trebeago zirelarik komunistak. Eskuin zaharraren lekua hartuko du denbora batez, hura deskalfikatu baitzuen Vichyko gobernuaren alde luzazegi egoteak. Hiru indar horiekin gobernatuko du de Gaulle jeneralak urte eta erdiz. Baina laster agertuko dira gobernuburuaren eta alderdien arteko ezadostasunak, de Gaullek salatzen duelarik "Alderdien errejimena". Ondorioz gobernutik joanen da 1946ko urtarrilean.

Gobernu indartsu eta iraunkor bat nahi zuen de Gaullek, III. Errepublika zinez ahuldu zuen ezegonkortasuna baztertuz. Besteek ordea, parlamentarismo hutsaren bidea hautatu zuten Konstituzio berrian. Aldakortasun handia ezagutuko du beraz IV. Errepublikak ere, gehiengo iraunkorrik gabe. Eskuineko, erdiko eta ezkerreko alderdi moderatuei aurka eginen diete batetik komunistek (gerla

hotzaren kariara bazter jarriko dira 1947an), bestetik gaullistek, biek Europaren idela oztopatuz gainera, independentziaren izenean.

Bere alderdia sortuko du de Gaullek 1947an: R.P.F. "Rassemblement du Peuple Français" delakoa. Indartsu agertuko da, bereziki 1951n. Horren aurka bilduko dira beste alderdi guztiak, eta behera joanen da laster. Baina 1958an, Aljeriako gerla ezin bukatuz, baita armadaren beldurrez, de Gaulle gobernura deituko dute IV. Errepublikako agintariek. Orduan sortuko da V. Errepublika, eta horren buruan gaullisten alderdi berria, U.N.R. delakoa (Union pour la Nouvelle République), gero R.P.R. bilakatuko dena.

Birtartean behera joana zen M.R.P. alderdia, Indoxinako gerla ezin bukatuz. V. Errepublikan, "Centre Démocrate" bilakatuko da Lecanueten gidaritzapean. De Gaulle-ren gobernuan parte hartuko dute zentristek Gero hartarik aterako dira, ez zaielako aski europazalea.

Euskal Herrian Jean Errecart amikūztarra dugu kristau demokraten burua. Alde ditu bereziki apaiz berriak (erregetiarrak eta Ibarregaraitiarrak baitziren zaharrak), haietan Salaberry eta Lafitte, azken hau erresistentziako buruetatik izana hemen.

Batzuetan alderdikeria iduritu zitzaidan Salaberry, bereziki Mendes-France (jatorriz Mendes-Franco) politika gizon handiaren aurka. Oroitzapen zehatza dut puntu horretaz. 1954ko udaberri hondarrera, Dien-Bien-Phu-ko guduka Frantziako armadak galdu ondoren, lekua hustu zuen Laniel eskuindarraren gobernuak. Lehen ministro kargura aurkeztu zen Mendes, Ho.Chi-Minh-ekin bakea egingo zuela hitzemanen. Erdi-ezkerrekoa zen. Atsedenaldi batean Salaberryk erran zidan (frantsesez ordea): "Léon Blum imitatu nahi du ezkerren buruan, baina falta zaio haren elokuentzia maila". Salaberryren postura hori ez dut behin ere ulertu. Kristau demokraziak egin behar zukeen politika egin zuen, bai kanpoko arazoetan, bai ekonomiaren kudeantza zuhur eta modernoan, Mendes-ek. Haren aldeko sutsuak izan ginen etxean, nahiz Errecart-en bozemaille fidelak ginen.

Viet-Minh-eko gobernuaren esku egon zen iparraldeko Vietnam-a, Hanoi zuela hiriburu, eskuineko gobernuaren mende aldira hegoaldea, Saigonekin. Beraz, M.R.P. alderdiak eskuinarekin kudeatu zuen gerlari amaiera eman zion Mendes-ek. Horretan ez zuen asmatu Salaberryk.

Berdin gogor agertuko da de Gaulle-ren aitzia, haatik arrazoi gehiagorekin ene ustez. Europaz ez zuten batere ber ikuspegia. Estatuena Europa zen de Gaullek nahi zuena, eta hori da orain arte garatu dena, baina estatuena independentzia zertxobait murriztu azken urteotan. Europa federal bat gura zuen aldiz gure Salaberryk, eta guk ere haren ondotik: integrazio gehiago, supranazional izateraino, eskualdeei eta egiazko populuei, egiazko herri eta nazioei leku bat eginez. Laster hogeita bi urte zendu zela Salaberry, eta beti beha gaude. Zerbait ekarriko ote digu Giscard d'Estaing-ek apailatzen duen europar Konstituzioak?

Antigaullista izateko beste arrazoirik ere bazuen Salaberryk, eta bereziki gaullisten alderdiak zuen nagusitasun osoa, bai Estatuako erakunde goretan, bai hemen Euskal Herrian. Han, goian botere guztiak bazituzten, eta haien inguruan gustura zeuden "les copains et les coquins", euskaraz erran daiteke "lagunak eta lapurrak", nahiz azken hitz hori gehiegixko gerta daitekeen itzulpen zorrotz eta zehatza izateko, baina funtsezko esanahi sakonean, ez gara urrun egonen... Euskal Herria izigarriko intolerantzia, gogorkeria bat ezin jasana zentristen aurka, are gehiago abertzale gazteen aurka, mehatxu handiena barne. Hazparnen bereziki, giro bat itsusia bizi genuen, Guadalupetik etorritako mediku zuri baten agintepean, denak harriturik atxikitzen baitzituen bere kopeta mugagabeaz. Nihau, Aljeriako gerla denboran gaullista izana bakea ekar zezakeen bakarra zelako nire ustez (eta horrela gertatu zen), antigaullista bilakatu nintzen gero, ez de Gaulle-rengatik, asko miresten bainuen, baina gaullistengatik, hain ziren batzuk okaztagarriak!

Halere uste dut huts politiko bat egin zuela Mixel Labegueriek "Centre Démocrate" delakoan sartuz eta de Gaulle-ren etsai agertuz. 1962ko udazkenean deputatu hautatua izan zen airez-aire, ez baitzen ez gaullista, ez antigaullista aurkeztu, beraz batzuen eta besteen bozak bildu zituen. Bide horri eutsi behar zion, lehenik bere hitzaren eta bozemaileen errespetuz, bigarrenik Euskal Herriaren onetan: gutiengoan sartuz, ezin zuen erreforma bihirik erdietsi euskaldunon alde. *Enbatatik* bereiztean erakutsi zuen baldarkeria, etikaren baitan koka nezake, bestea berriz politikaren alorrean, huts larriagoa baita nire ustez politikari batentzat.

Eta hasian hasi, zakua hustuko dut, zentrista horiez pentsu dudana erranez, ene jatorrizko familia politikoarekin aferak xuritzuz.

Zentristak, bereziki ipar Euskal Herrikoak, badira eta ez dira. Hemen bederen, ez dute ahalen araberakoa ematen. Gerla ostean zerbait izanik, gero indar antzu bat bezalako bilakatu dira. Bederazka eta printzipioz, jende irekiak dira, eta euskaltzaleak. Orokorki eta praktikan ordea, beti estakuru bat badute azken urratsaren ez egiteko, hala nola euskal departamenduaren alde. Beren ideien arabera, lehenak izan behar luketelarik antza denez, uzkurrenak agertzen dira, bai hautetsiak, bai bozemaileak, xede horri buruz. Aurka dago buruzagia, gaur François Bayrou, eta beraz denak halaber, artaldea ahariaren ondotik bezala. Aitzinetik aurka zegoen Errecart, Biarnoko bozemaileen beharra baitzuen. Labeguerie teoriarik alde, baina praktikan aurka, xede hori ez zelakoan herrian hedatua, baina funtsean Errecart-ekiko elkartasunez ere, ni beldur. Alderdia lehen!

Alderdikeriak dira, eta bizkitartean alderdirik ez dute: hor dago, nik uste, misterioaren giltza. Ene gaztaroan bederen, biltzar informalak zituzten beren artekoak: lagun artekoak. Urte saririk ez, militante karta ez txartelik ez, barneko bozkatzerik ez.. Jaun batzuel jarraitkitzen ziren nahi zutenak, elizan apezel bezala, edo klientelismoaren baitan, lotura pertsonal eta kasik feudal batzuen haritik.

Horrelako jarraitzaileak nahi zituzten aitzindariak, baina gu ez ginen bildotsak, eta hor dago nire aburuz haien eta gure arteko ezadostasunen iturria.

Horrekin batean bertute eskas bat usnatzen diet: oreka perfektu baten ustekerian, erraztasunera darama, hots eskuinera, eskuinekoa baita nagusiki gure jendartea, eta frantximanta gainera.

Azeria eta oiloa ber tegian elkarrekin, biak berdin, bakean bizil Horrela ezin da erreformarik egin. Errepublikaren mailan ere, zerbait aldaketa ekarri dutenak, gaullistak dira batetik, sozialistak bestetik, ez hainbat erdikoak, agian ez direlako zinez alderdi bat. Deitoratzen dut, funtsean leinu horretakoa bainaiz etorkiz, familiaz eta idealez. Beharrik badira "extrêmes centristes" batzuk, hala nola Robert Buron zena, Aljeriako F.L.N.arenekin Evian-eko bakea finkatu baitzuen, edo Gilles de Robien, honek hogeita hamabost oreneko astearen lehenbiziko legea apailatu baitu. Baina salbuespenak dira zoritxarrez, uharte batzuk itsaso barean.

Merezimendu bat aitortu behar zaie halere zentristel, eta ez txikia: Europaren alde daude zinez, beren arbasoak bezala. Europa-

ren sortzaileak izan ziren ber denboran kristau demokrazia sortu zutenak. Ideia horren sostengu hoberenak dira orain ere zentristak, horretan ez dute behin ere amore eman.

Euskal Herrian Europaren alde gehienik egin dutenetatik dugu Salaberry, hari zor diogu nagusiki *Enbatakoek* europazale izatea. Gainera ez zen kristau demokrata arrunta, "extrêmes centristes" haletatik zen osoki. Ahoan bilorik gabe, gogoan zuena erraten zien, *Enbatakoek* bezala kristau demokratai. Adibidez 1965eko apirilaren zortzikoa *Herria* astekarian, "*Tribune libre du prisonnier*" delakoan, M.R.P. alderdia zinez kitzikatzen du.

"Au Président Eduardo Frei" titulupean, kristau demokrata handi hori Txileko lehendakaritzara heltzen ikusteaz pozten da Salaberry. "Iraultza bai, komunismoa ez" lemarekin garaitu duelako, goresmenak luzatzen dizkio. Heletarraren ustez, biga dira kristau demokrazia mehatxatzen duten arriskuak: marxismoa eta oportunistoa. Amerikan marxismoa da gizon gogorren tentazioa. Oportunistoa berriz Europaren tragedia.

Robert Schuman-en hatsetik bizi da Salaberryren iritziz M.R.P. alderdia. Baina Frantziako laboraria Europako gaizkienik saritua egon dadin onartzen omen du alderdi horrek. Bestalde gaullismoarekin juntatzen da, amore ematen dio, bereziki Europaren sortzea oztopatzen duelarik. Eta M.D.B., "Mouvement Democrate Basque" delako "Indar Berri" mugimenduaren sorreraz poztu ondoren, galdetzen dio zergatik ez duen eskatzen M.R.P.ari Maurice Schuman kanpora dezan, erabat gaullista bilakatu delako jaun hori.

Herria kazetaren ondoko zenbakian, 1965eko apirilaren 15ekoan, "Etienne Salaberry a-t-il raison?" titulupean, erantzuten diote M.R.P.ko "Indar Berri" -titarrek. Lehenik erraten diote beregain dagoela M.D.B. delakoa, ez duela deus ikustekorik M.R.P. alderdiarekin, beraz ezin diotela eskatu bere partzuer baen kanporatzerik. Haatik ikus dezakegu M.D.B. horretan zer errana badutela M.R.P.ko batzuek. Gero Salabarriren kritikak ez direla zuzenak idazten dute, beren arrazoiak emanez. Baina hor dago Salaberryren kritika orokor eta nagusia: oportunistoarena, munduko bigarren gerlaz geroztiko historia ikertzen duenak nekez ezaba dezakeena, bereziki Ipar Euskal Herrikoari dagokiola. Pisu handia du niretzat Etienne Salaberryk hor dioenak.

5.- ENBATAREN ZIRIKATZAILEA.

Salaberry eta *Enbata*ren arteko harremanen ongi ulertzeko, *Enbata*ren prehistoriara joan behar da. "N" letrarekiko *Enbata*ren historiurrean dago "M" letrarekiko *Embata*, euskal ikasleen elkarte, Bordelen sortua 1953. urtean. Sortaileak zituen hogeita zenbait ikasle haietan Mixel (eta ez Mitxel) Labeguerie, Ximun Haran pilotari handia, Mixel Burucoa medikugaia, hau elkarteko lehendakaria. Folklorean, ekonomian eta kulturean jardun zuen Embatak. Urtero ikerketa sozio-ekonomiko bat egiten zuen Euskal Herri barneko herri batean, ikasleak birazka ibiliz etxez-etxe astebetetz. Gero beste astebeteko ikastaldia antolatzen zuen Euskal Herriarekin zerikusia zuten arazo eta gai ezberdinez, adituak mintzaldien egitera deituz. 1957ko jardunaldietan parte hartu nuen Hazparnen. Mintzalari etorri zitzaizkigun, beste batzuen artean, Errecart deputatua, Lafitte apaiz jakintsua eta Leizaola Euskadiko lehendakariordea, exilioan zegoena Parisen. Interes handiko irakaspenak izan genituen horien artean.

Ez zen argi eta garbia izan *Embata* kazeta politikoaren sorrera 1960ko udazkenean eta negu hastean. Ez nuen horretan parte hartu, Aljerian soldadu bainintzen 1958ko irailetik: handik itzuli nintzen 1960ko abenduan. *Enbata*ren lehenbiziko berriak, lekuko batzueganik ditut, bereziki Eugène Gouhenetxe historialaria, Ximun Haran *Enbata*ko zuzendaria eta Piarres Larzabal apaiz *enbata*kiezengatik.

Lehen biek idatzi dutenez, *Embata* elkarteko biltzar handi bat egin zen Ezpeletan 1960ko uztailaren 23an, ikasleen eta ikasle ohi batzuen artean, horietatik ezagunenak zirelarik Jakes Abeberri, Burukoa Mixel Eperre zuberotarra, Haran, Labeguerie eta Larzabal. *Embata* izeneko albiste orri bat agertzen zuen noiztenka elkarrean. Horretaz aldizkari politiko baten egitea proposatu zuten ikasle ohiak, euskal garapenaren alde jakina, eta denek onartu omen. Lehenbiziko agiria hedatu zuten ikasleen bitartez *Eskualzaleen Biltzarreko* batzar nagusian, 1960ko irailaren zazpian Arbotin (irailleko lehen ostegunean biltzeko usaia zuen elkarre horrek). Gero agiria irakurri zutelarik ikasle horiek, hedatu ondoren ordea, harritu ziren, duda gabe gure aberri bakartzat agertzen baitzen Euskadi, eta ez ohi bezala "la petite patrie dans la grande". Ber eskandalua izan zuten ikasleek udazkenean agertu ziren *Embata* 1, 2, 3 eta 4-5 zenbakiekin, hau "Décem-

bre 1960-Janvier 1961" datatua, azkena izan zen: beren burua zepoan harrapatu bezala ikusiz, kexatu ziren gazte horiek.

Lehenbiziko ondorioak sumatzen ditugu kazetaren azpitiluluan. 1960ko irailean, Nº 1, *Embata, Bulletin de l'Association*. Urrian, Nº 2, halaber. Azaroan, Nº 3, *Embata, Bulletin de l'Association des Anciens*. Abendu-Urtarrilekoa, Nº 465, "*Embata, Bulletin des Anciens de l'Association*". Etortzekoa zen handiena. Eguberri-urtatseko oporretan Jakes Abeberri-rekin bildu ziren euskal ikasleen elkarteko bi arduradun, eta debekatu zioten *EMBATA* izenaz baliatzea aldizkari politiko baten izenburutzat. Ezadostasun osoan elkar utzi zuten. Ondorioz Abeberri eta haren lagunek deliberatu zuten aurrera jarraitzea, baina izenaren grafia aldatuz: M letra ken eta N sartu zioten, euskal grafia berriarekin bat etorri. Laster agertu zen *ENBATA* berriaren lehen zenbakia, 1961eko otsaila-martxokoa: "lère année.- Nº 1... février-mars 1961, *ENBATA*", elkarte baten aipamenik gabe.

Pentsa dezakegun bezala, ez zen grafiaren kontua hor garrantzitsuena. Oso gaizki hartu zuten ikasleek, eta ondoko urteetan ere, bakarño batzuk baizik ez ziren *Enbatara* etorri, normalki horren oinarri sozial osatu behar zuketelarik. Hara zer ekarri zigun orduko gure arduradunen diplomaziarik ezak, eta geroan ere gure ahuleziarik handiena date zurruntasun hori, hala nola Salaberryrekiko harremanetan.

Ikasleekiko hausturaren berririk ez zekien Salaberryk, eta idazleen izenik ez baitzen agertzen kazetan hasiera hartan, *Enbata*koak ikasletzat hartzen gintuen *Herria* kazetako artikuluetan, irakaslearen barkamen espiritua, babesa eta gehiagotasuna erakutsiz, batzuetan gure amorrua pizteralino.

Gure izenen agertzen hasiko gara 1962ko aurre-Aberri Eguneetik eta gehienik 1963ko Aberri Egun fundatzailetik, hor *Enbata* hilabete-kariaren ingurutik sortuko baita *Enbata* mugimendua (edo *Enbata* oldea, bigarren hau Lafitte-ren aholku bati zor diogularik). Hor zeuden Estatu gabeko beste nazio batzuetako ordezkariak (Flandria, Walonia, Quebec, Katalunia, Britainiakoak), baita iparaldeko kristau demokrata nagusiak: Errecart, Labeguerie, Ospital deputatu ordea, Poulou eta Salagoiti kontseilari orokorrak, Pochelu auzapeza, baita Jean Etcheverry Ainchart (hau *Enbatan* sartu berria). Udazkenean deputatu hautatua izan berria zen Labeguerie.

Baina ez du luzaz iraunen kristau demokratetiko ezkontzak. 1963ko uda hastean agertzen dira Labeguerie deputatuarekiko ezadostasunak, horien ardatza delarik abertzale politika bat egin ala ez. Luzeegi litzateke xehetasunetan sartzea. Salaberryrekiko harremanetara mugatu behar dut ene idazlan hau. Kristau demokrata da heletar handia, badakigun bezala, eta bere kideen alde agertzen da, normala denez. Baina bere nortasuna badu, berezia, indartsua, eta gurekiko jardueran ez da beti bat agertuko bere eskualde naturalarekin.

*Enbata*n gutienik maite duena da gure zurruntasuna. Hortik "Jeunes Turcs" deitura, eta "doctrinaires intransigeants" kalifikazioa. Gure laikotasunaz ez dakit zer pentsu zuen. Ene jakinean ez du behin ere aipatu. Baina badakit C.F.T.C. langile kristauen sindikateko gehiengoak C.F.D.T. delakoa sortu zuelarik 1964an, "Chrétiens" izenondoaren uztea deitoratu zuela Salaberryk, marka zehatz eta indartsua zekarrelako haren ustez. Haatik politikan, ohiz kanpo zen Frantziako Errepublikako laikoan "kristau" izenondoaz ballatzea: beste izenik hartzen zuen adibidez Salaberryk hain gogokoa zuen kristau demokraten alderdiak, Alemanian, Belgikan eta Italian ez bezala: Mouvement Républicain Populaire (M.R.P.), Centre Démocrate... Eta kristau erreferentziarik ez dauka bere erdal izenean PNV alderdiak ere, etxekoa dugularik, eta ene jakinean munduan agertu den lehenbiziko kristau demokrata alderdia.

Beraz, ez zait iduri gure laikotasunari aiherriz zizaiola Salaberry, are jakin zuelarik nor ginen *Enbata*ko buruak. Agnostikoa zen Abeberri, haatik ez laizista, ez antiklerikal gogorra. Kristauak ginen besteak, eta nagusiki kristau demokratik: Eperre, ni, Haran, Labeguerie, Larzabal, Burukoa... Halaber gure lagun batzuk: Xalbat Arbelbide eta honen haurrideak, Eñaut Etxamendi, Joanes Goihenetxe, Arño Hegiapal sohütarra... Euskal abertzaletasuna zen kristau demokrazia ofizialek bereizten gintuena. Baina gure mugimendua oso gaizki hartu zuen hastetik apezkeriaren zati batek, eta bereziki apalzagusien multzoak, euskaldun gazteriaren argitzea eta gidatzea bere monopolioz ikusten baitzuen. Haatik ez dut uste Salaberry-ren kasua zenik, irekia baitzen, ikuspegi gorago eta zabalagokoa, jakintsuak ohi diren bezala. Ez baitzen klerikala ere.

6.- ABERTZALE BILAKATU.

Buruzagi handiak izan zituzten zentristek aitzineko belaunaldietan, bai Frantzia mailan (Robert Schumann, Georges Bidault, Robert Buron...), bai Euskal Herrian (Errecart, Labéguerie, Ospital, Goux mauletarra...). orain François Bayrou biarnesa dute. Gizon kementsua segurki. Baina jarraitzaile franko baldin badu euskaldunen artean, indar guti du erresuman, Chirac-en atzetik joateko utzi baitute bere alderdiko jaun gehienek, hala nola Douste-Blazy Lourdeseko auzapez ohiak, gaur Tolosako alkatea denak.

Gaur non legoke Salaberry, bizi balitz? Ideologiaz beti zentrista, pentsu dut, abertzale asko ustekabeen ere garen bezala. Baina politikaz? Ez naiz batere seguru duela belaunaldi bat Lecanuet-ekin zegoen bezain estuki legokeela haren ondokoekin, ikusirik 1970 hamarkadako haren bilakaera, baita gaurko zentristena.

Duela 30 urte, tokirik ez zuen Iparraldeko Euskal Herrian E.A.J. alderdi abertzale zentristak. Orain ordea badu, baita erdi ezkerreko E.A. kideak. Baina normalki beren familia naturala luketen euskal indar moderatu horretarik bazter egon dira erdiko hautetsi gehienak eta horien jarraitzaileak, nagusiki departamenduko kontseilariak, kontseilari orokor eta jeneralaz deituak. Frantziako UDF alderdiari estuki loturik egon dira. Euskal Herriko departamenduari bizkarra ematen diote, jadanik errana dudana bezala, eta hori da marka!

Egia da ez dela batere berezkoa iparraldean abertzale izatea. Arrazoi asko daude horren aurka, baina nik uste negusiki gure txiki-tasuna eta Frantziaren handitasuna, sail eta maila guztietan. Ibarnegarai eskuineko deputatu sonatuak alpatzen zuen "la petite patrie dans la grande", aberri txikia aberri handiaren baitan, eta bikoiztasun hori zinez arbuatu genion *Enbatan*. Baina geroztik indartu baizik ez da jakobinismoa, aberri txirik ez da gehiago alpu. Zeharo gailendu zaigu de Gaullek bere "Mémoires de guerre" liburu sortako lehenaren hasieran idatzia: "Toute ma vie, je me suis fait une certaine idée de la France". Aberri bakar hori Madonarekin parekatzen du ondoko lerroetan. Eta behin Tunez-en eginiko mintzaldi batean, aipatu zuen argi eta garbi "Notre-Dame la France" hots, Ama Birjina Frantzial (1943/III/27).

Beste askorentzat ere, haietan gaudelarik euskaldunok, Ama Birjinaren antzeko Dama da Frantzia, "Elizaren alaba gehiena". Erre-

publikan, Marianne-ren itxura hartzen du, eta ez bakarrik bertako hiritarrentzat. Hona zer dioen Salaberryk "L'aliénation basque" delako bere idazlanean:

"La Révolution française de 1789 est l'effet d'une fringale de liberté individuelle. Elle est faite par la bourgeoisie, mais théoriquement du moins, elle n'est pas faite seulement pour la bourgeoisie. Elle doit bénéficier à tous les hommes. Chaque fois que le pouvoir de l'Etat tourne en despotisme, la Révolution française retrouve sa valeur exemplaire. Les insurgés de Budapest se battent contre les tanks russes au chant de la *Marseillaise*"³

Oso zaila da horrelako figura sakratu eta maitagarritik espirituaren askatzea. Adibidez Aljeriako gerla denboran, F.L.N. koek zioten ez zihoala Frantziaren aurka haien gudukal Pentsa beraz euskaldunak... Ez dut bakar bat ikusten, gogorrenen artean ere, bere nortasun agiria erre duenik. Beraz urrats handia egin zuen Salaberryk abertzale agertuz, Frantzia argi eta garbi ukatu gabe, hori bai, baina oroit gaitezten nortasun agiriaren horrez. Arras guti ziren abertzaleak haren adineko euskaltzale nahiko ugarien artean. *Enbata*ko gazteekin ziren kasik bat egin euskaltzale eta abertzale bi kontzeptuak.

Segurki 1965ean bipartidismoaz izan genuen eztabaidan, bere alderdiari eutsi zion: hura Parisekoaz ari zen, ni ordea Euskal Herrikoaz. Baina gero, bilakaera bat egin zuen, haren idazkietan ongi ageri dena. Profetikoa izan zen gainera EHAS-en denboran, beste ideia guztien gainetik abertzalegoaren lehentasuna gorai patuz.

Belaunaldi bat kosta zaigu iparraldeko euskaldunoi, hobeki erranik abertzaleoi, aharra, kalapita, bereizketa, gorabehera guztien ondotik, hark aldarrikatu lehentasunera heltzeko, funtsean *Enbataren* programa politikora itzultzeko! Eta 37 urte nik aipatzen nuen bipartidismoaren ikusteko, aurrerazaleen batasuna lortuz, "BATERA" plataformarekin, kasik berrogei urtez basamortua zeharkatuz.. Azkenean bat gatoz Salaberry eta ni. Hura Moises bezala joan da bere borroken fruitua zoritzen ikusi gabe. Gu ez gara oraindik Jerikon sartuak, ibai zabala dugu zeharkatzeko.

Desertuko legar lehorrean ibiliz abertzaletu zen beraz heletar

(3) "Gure Herria", 5, 1967ko hazila, 262-263 orr.

handia. Zerk lagundu zuen horretan? Bere betiko euskal senaz gainera, jakobinismoaren itsadura gero eta nabariagoak, eskari egokienel "ezetz" eta "ezetz" erraten baizik ez baitaki Parisko Mariannek. Jakobinismoa faxismoaren aita zela idatzi zuen Salaberryk *Herria* kazetan 1979ko abuztuaren bian agerturiko zutabe batean. Esaldi horren berri eman nuen irailako "Euskaldunak" hilabetekarian, ene iritzia erranez bertan.

Geroztik jakobinismoaz idatzi izan dut biga-bostetan, bai euskaraz, bai frantsesez, Salaberryk irekiriko bidetik. Uste dut beharrezkoa dela salaketa horren sakontzea eta hedatzea. Jakobinismoa dugu euskal alienazioaren iturri bat, agian handiena, eta horren ezagutzea, hobeki borrokatzeko, gure betebeharrak eta eginbide premiatsuenetik dela uste dut. Salaberryk egin zuen berea, euskaldungoaren izenean, baita demokraziaren izenean, faxismoaren aita denaz geroz jakobinismoa.

"Jakobinismoa: faxismoa?"

Etienne Salaberryk hau idazten du 1979ko abuztuaren 2ko *Herria* astekarian.

"André Gluksmanek erakutsi du faxismoa ez dela sortu Moskun, Erroman, Berlinen edo Madrilen, baina Parisen 1789an eta Jakobinismoa deitzen dela, faxismo izena ez baitzen oraino sortua".

"Filosofo berriak" ez ditut oraino irakurtzen. Baina irakurtzen dut beti Etienne Salaberry, filosofiako ene irakaslea. Maiz interesatzen nau. Batzuetan sumintzen. Oraikoa osoki bat nator harekin.(...)

Frantses ezker bonapartistaren terrorismo intelektualak izozten gaitu, elbarritzen, demokraziaren karikatura den jakobinismoaren aski salatzen oztopenak.

Bai faxismoaren aita da jakobinismoa. Baina nor du ama? Behin Donibane Garazin izan genuen eztabaida sutuaz oroitzen da behar bada Etienne Salaberry. Erroma zaharraren zentralismoa jaukitzen nuen. Hark alderantziz erantzuten zidan jainko arrotzen eta kultura "barbaroen" ganako idekidura handia zuela (Erroma zaharrak).

Haren erromazaletasunarekin bat etorri gabe, puntu horretan zuzen zegoela ezagutzen dut orain.(...)

Jakobinoek eta berantago Mussolinik uste zuten Erromako errepublika berpizten zutela. Egiaz iraultza berri bat egiten zuten, gerorantz itzulia: botere osoa hartuko duen burgesia kapitalistarena.

Benetako galdera litzateke jakobinismoak zer dion zor erromatarren inperioa berpizten zuela uste zuen monarkia absolutuari. Egiaz, Jainkoaren ganikoa zela uste zuen monarkia bat egon da beti Frantzian. Buruz baizik ez da aldatu. Baina hor dago haren idea sinplea, gaur laiko egina: nazioa – berdin – Estatuoa – ni naiz.(...)

Estatu-jainkoa da jakobinismoa. Erdiguneko nazioa Estatuarekin bat egina. Erdiguneko Estatu-nazioari sakrifikaturik mugaldetako nazioak. Gutien goen gain ustezko "gehiengoaren" diktadura. Kultura ezberdinen ukapena.

Estatu-nazio harroa, monolitikoa, bere buruaz betea arrautza bezala, batean bere baitan hertsia (Maurras eta Debré-ren "Frantzia bakarra"), bestean konkistaz gosea eta inperialista (ezker bonapartista baten "Frantzia zibilizatzailea"). Erabateko zentralizazioa. Prokustoren ohea da jakobinismoa".(...)

Jarraitu nuen Aljerian egin genuen gerla basatia, fazista salatuz. Eta sinatu nuen batzuetan erabiltzen nuen izenordainaz:

"LIZARRA"

7.- SALABERRY ETA ZUBEROA

1953ko ikasturte sartzean, ezagutzak egin genituen beraz Uzta-ritzeko ikastetxe handian. Ikasgelan sartzerakoan agurtu nuen, eta bere aldetik ongi etorria eginez erantzun zidan: "a, zu zaitugu Mauletik datorkigun ikasle berria!" Laster, uste dut bigarren aldia zela, idazlan bat eman zigun bertan ordubetez egitekoa, galaz ez naiz oroitzen. Irakaslea ezagutzen zuten hango ikasleek, bazekiten zertaz eta nola ari behar zuten haren gustukoa idazteko, arabera egin zuten, nahiko paper betez denbora gutian. Ni aldiz ezin asmatuz, lanaren erdira iritsi nintzen doi-doi. Ateratzean Salaberryk erran zidan: "Alta bada, azkarrak (zaluak) zarete usaian zuberotarrak!"

Hara, zuberotarra nintzen. Eta segurki hala naizela, baita izateaz burgoi ere. Baina ez zait gustatzen kortxela batean korralla nazan jendeak, XIX. mendeko sailkapen hertsia batean bezala. Zuberoari dagokiola, Prokustoren ohe bat buruan dabilta beste euskaldun

gehienak, baita zuberotar asko ere. Gehiegi mitifikatzen gaituzte. Ez digu zerbitzu egiten mitifikazio horrek. Mistifikazio bat da, beste euskaldunetatik ez gara hain ezberdinak. Horrela bereizten gaituzte, beraz bazterten ustekabean. Denen kalterako da, eta lehenik gure-rako. Adibidez nire kasuan, mesede guti egiten dit idazle naizen aldetik. Zubereraz bezainbat idazten dut nafarrera-lapurteraz eta ba-tuan. Baina "Davant zuberotar euskaltzaina (edo idazlea)" irakurtzen duenak pentsa dezake zubereraz baizik ez dudala egiten. Zokoraturik egoten naiz ardura.

Nire kasu berezia baino urrunago doa afera, jakina. Zuberoaren eskualde bat baizik ez du ikusten gehiengoak: bortua, eta hartara daraman ibar erreka, "urrupera", errepira, erribera (hau Pettarra anitzen usteetan, laua eta beraz itsusia). Norik ezagutzen du bi aldeetatik dagoen mendixka sakona, orain arte zinez euskalduna? Salaberryk ote?

Baina sinbolikaren aldetikoa da ezjakintasun handiena. Zuberoaren mazela gozoa da anitzek ikusten duten bakarra: eki begi loratsu, ezti, goxo, jostakina. Zuberotarra beti alai, dantzan eta kantan. Voltaire batek euskaldunez orokorkiago zuen ikuspegia. Haatik beste mazela bat ere badu Zuberoak, maiz ikusten ez dena, ezta nahi ere: Berterretx, Matalaz, Etxahun Barkoxe, Jon Mirande-ren itzal herria, eskualde beltz eta gogorra. Hori asmatu ote zuena besteek ez bezala Salaberryk?

Pastorala deitzen dugun tragedia, tragediaren askazia, zinez maite zuen, bereziki Etxahun Irurikoarena. Hona Zuberoako antzerki horretaz erraten zuena "L'alliénation basque" bere idazlanean:

"Le structuralisme aurait évité de lourdes bévues aux analystes des pastorales basques. Ceux-ci se sont placés, au point de vue psychologique, où ils avaient coutume de se mettre pour juger les drames classiques. Ils ont utilisé, pour apprécier la pastorale des critères extérieurs à la pastorale (...) Que la connaissance de l'âme humaine par le pastoralier ne puisse rivaliser ni de près ni de loin avec celle de l'auteur classique, la chose est aussi claire que l'eau de Baïgoura. Et les litterateurs de pleurer sur le manque de culture universitaire de Pierre Etchahoun, de Pierre Sallaber et de Marcelin Héguiapahall! Nous dirions à l'inverse:

Bienheureuse ignorance qui a gardé "au peuple le plus vieux de la terre le théâtre le plus vieux d'Europe". (...) Des pastoraliers savants auraient brisé le moule d'or de la pastorale. Ils auraient écrit un chef-d'oeuvre, peut-être; mais ils auraient brisé le chef-d'oeuvre. Grâce à des pastoraliers paysans, la pastorale est restée le rite pathétique où s'exprime l'éternelle bataille du Bien et du Mal. Grâce à eux l'origine de la pastorale pose autant de problèmes insolubles que l'origine de la langue basque. La forme liturgique de la pastorale est égale, par la grandeur, à celle de la tragédie grecque. On se demande ce qu'auraient pensé de sa structure, s'ils l'avaient connue, Jean Cocteau ou Paul Claudel; quelle Atlantide, de type militaire, continue à vivre dans les mouvements des protagonistes assis, qui se lèvent, lancent leur réplique sur une mélodie, pour s'asseoir à nouveau; dans les mouvements collectifs aussi des tenants du ciel et des tenants de l'enfer qui le saura jamais? Les chœurs parlés ont retrouvé quelques moyens utilisés par la pastorale". (*Gure Herria*, 5, 1967ko hazila, 275-276 orrialdeetan).

Zer erran lezake Salaberryk orainko pastoralaz? Idazle kultu bat agertu zen 1976an "Santa Ġrazi" piezarekin, Urdax/Santagrazi bere sorterrian: Junes Casenave Harigile apaiz jakintsua. Maila gora bat eman zion Zuberoako antzerki zaharrari: historiaren errespetua, hizkuntza jasoa, bertsogintza zorrotza... Ordutik hasi nintzen pastoralaren egiak maitatzen. 1978an eman zigun "Orreaga" tragedia guduak sonatuaren 1200 urteurrenari, Ġarindainen eta Nafarroa Garaiko Auritzen: testu ederrenetatik dugu hori.

Orain hamar idazle gara, bakoitza bere idazkera bereziarekin, baina denak urdaxtar emankorraren bide goratik ibili nahiz. Historia handia gehiegi errespetatuz, pastoralaren oinarrizko magia sinple hartarik urruntzen ote gara? Salaberry ez dugu hor, ezin digu jardetsi, geroni eta guhauri dagokigu galderari erantzutea teoriarik eta praktikan.

Bestalde Zuberoaren egoeraz orokorki, hona hemen zer idazten zuen Salaberryk "L'affaire J.-Louis Davant" aipatu dugun artikuluhartan: "Zuberoa dugu azpi-garapenak gehienik mehatxatzen duen Euskal Herriko probintzia. Lurretik zaintzaille bikainak sortarazi dizkio

arriskuak: Constantin medikua, de Jaureguiberry medikua, Bouchet, Pitrau, J.-L. Davant eta beste hainbat" (Frantsesetik itzuli diot). Beraz gure gaurko egoeran bederen, bukolismoaz besterik ikusi zuen.

8.- KRISTAU BAIKOR ETA IREKIA

Nolakoa zen Salaberryren kristautasuna? Lehen erantzunak aurkitzen ditugu 1976ko *Gure Herria* aldizkariko zenbakietan. Jansenismoa eta jesuitismoa erkatzen ditu 6.ean, haren idazkeraz izkiriatu dudan 9. zatian ikusiko dugunez. Erkatze horren ongi ulertzeko, ikus dezagun nor zen Duvergier de Haurranne apaiz euskalduna, eta nolako eragina izan zuen iparraldeko kristautasunean.

Jean DUVERGIER de HAURRANNE, HAURRAENEKOA (1581-1643)

Jansen (Jansenius) flandriar apezpikuarekin eskuz-esku, jansenismoari hasiera eman zion Baiona Haurraeneko seme sonatu horrek. Saint-Cyran-eko abade bezala ezaguna da bestalde. Merkataria eta legelari familia batekoa zen, Sorhalindo abokatuaren askazia. Aita, Baionako auzapez orde. Horko alkate izango da beste askazi bat, Pierre Duvergier de Haurranne (1645-1647). Hots, Baionako handikietatik da Jean, eta bizkitartean euskalduna. Horren etxean euskaraz ikasiko du Pouvreau frantses apaizak; Berry probintzian sortua, gure idazle onetatik izango da hau.

Ikasketak Baionako kolegioan eta Agen-eko jesuitenean, filosofia Parisen. Gero Baionako apezpiku den Etxauz baigorriarrak aholkatu, teologia Flandriako Leuvenen (Lovainen): 1600 urtetik 1604ra. San Agustinen doktrina ikertzen du bereziki. Azkenik Parisko Sorbona dago bi urtez (1604-1606).

Baionara itzultzen da 1606an. Ondoko urtean Itsasuko erretoi izendatzen du Mgr. Etxauzek. Ez da oraino apaiz ordenatua Haurraene. Bere parrokia Gillantena apaiz nafarrari utziko dio, errenta baten truke. Baionako katedralean kalonje izango da 1620raino, nahiz ez dagoen usu hor. Apezpikuaren babesari esker, bere ikerketa lanetan dabil aske.

1609an Parisen bere lagun egiten du Cornelius Jansen apaiz flandriarra, Leuveneko irakaslea, Ypresko apezpikugala. Amaren etxera dakar Baionara eta han, 1611tik 1616ra, Elizako Aiten doktrina ikertzen dute 12-15 orduz egunero. Artetarik ikustera etortzen

zaie Mgr. Etxauz apezpikua. 1612tik 1614eko ekainera, kolegioko zuzendari da Balonan Jansen.

Baina 1617an, Tours-eko apezpikutegira izendaturik da Etxauz. Duvergier gomendatzen dio Poitiers-ko gotzain adiskideari, honek izendatzen du bere bikario orokor eta katedraleko kalonje. 1618an apaiz ordena hartzen du Haurranek: ordu zuen! 1620an Saint-Cyrant-eko aita abade da, Paristik hurbil dagoen Chevreuse-ko ibarrean, errenta handi batez hornitua, eta horri esker askatasun eder baten jabe dago.

Jansen berriz ikusten du 1621ean, eta elkarrekin haxean ezartzen dute "graziaren arazoa! San Agustinen ikuspegi pesimista azken ondorioetaraino eramanez. Bekatuaz osoki usteldua baita gizakia, deus onik ez dezake jendeak bere baitarik, Jainkoaren grazia behar du horretarako, eta berak nahi duenari ematen dio Jaungoikoak. Hortik predestinazioaren doktrina okaztagarrira lerratzen dira Jansen eta Haurraene: Jainkoak alde aurretik hautatu lituzkeen arima bakar batzuentzat baizik ez litzateke salbamendura daraman grazia...

Aita Molina-ren ildotik, ikuspegi askoz ere baikor eta zabalago bat landuko dute jesuitek. Horien aurka jaikiko da, jansenisten alde beraz, Blaise Pascal idazle handia. Bere "Provinciales" direlako gutun sonatuetan, dialektika zoli, maltzur eta bihurriaz ballatzen da frantses idazle handia jesuitek erraten dutenetik nahi duen guztiaren atertzeko, egiaz edo gezurrez. Hortik zabalduko da jesuiten fama txarra, baizik eta hipokritak direla, faltsuak eta bikoitzak.

Angers-ko laborantza ingeniari eskolan ezagutu baititut, arras ongi badakit ez direla holakoak: argiak bai, eta argitasunera bultzatzen gintuztenak, konfiantza handiz. Baina zoritxarrez, haien itxura beltza saldu digute bigarren mailako ikasle guztiei, Frantzia eta Nafarroako ikastetxe laiko ala katoliko guztietan, Pascal-en gutun distirant eta pozoltsuen bitartez.

Egia erran, Jansenius-ena da gehien bat jansenismoaren doktrina etsigarria. Teorikoa baino praktikoagoa da Haurraene, Roland Moreau Lapurdi kostako apaiz idazlearen arabera, "Histoire de l'âme basque" delako bere liburuan: ñabardura gehiago baluke, omen, Duvergier de Haurranne-ren ikuspegiak, erdi jansenista baizik ez litzateke, oroz gainetik morala praktikoaz arduratua, baina haren etika gogortu lukete ondokoek.

Dena dela, Jansen-en doktrina kondenatuko du Erromak XVII.

mendeko lehen partean berean (1642-1643), eta horren aurka berantago Louis XIV Frantziako (eta Nafarroako) errege handiaren la-
guntza lortuko. Honek azkenean, jansenisten temaz eta setakeriaz
aserik, 1710ean deseginen du "Abbaye Port-Royal des Champs"
delakoa, Haurraenek bere garaian urgatzi eta babestu zuena.

1643an zendu zen Haurraene. Bitartean Parisen kokatu zen
1622an, Richelieu kardinalarekin adiskidetu. Baina lagun egiten da
halaber Bérulle kardinalarekin. "Parti dévot" delakoaren burua da
hau. Hiltzen delarik 1629an, katoliko talde horretan segida hartzen
dio Haurraenek, eta ondorioz haserretzen zaio Richelieu, haren
kanpoko politikarekin oso kritikoa baita alderdi hori: Austriako etxe
katolikoari gerla egiten dio Frantziako errege "oso kristauak" (le roi
très chrétien), Alemaniako printze protestanteekin eskuz esku. Isilik
dago Haurraene, baina ez duke gutiago pentsatzen, eta batzuetan
isilik egotea ere delitu bat izan daitekeela badakigu euskaldunok.
Beraz euskaldun "heste sutsua" Vincennesko dorrean preso sartzen
du 1638an Richelieu kardinalak, Louis XIII erregearen gobernu burua
baita. 1642an zenduko da lehen ministro hori, Haurraene askatzen
dute 1643an, eta laster hilen da.

Honela kalifikatzen zuen Richelieu kardinalak, "Europako gizonik
jakintsuena" zela erran ondoren: "Euskalduna da... Beraz heste bero
eta sutsuak ditu jitez". Ondorioz "sei armada baino arriskutsuago"
zaio.

Ipar Euskal Herrian, sakona eta iraunkorra izan da jansenismoa-
ren eragina, bereziki Baionako burgesian, laborari munduan eta
apezteriaren zati on batean. Beraz jesuitek ez dute lortuko hemen
kokatzea, eta bereziki Santizpirituko auzogunean plantatzea, handik
haizatuko baitituzte matxinada batzuek, bereziki 1657ko maiatzaren
14koak, denetatik bortitzenak.

XVIII. mende horretan, apezpiku jansenista bat ukan du Baiona-
ko elizbarrutiak, Mgr. André Druillet (1707-1727). Jansenismoari
aurka eginen diote haren ondoko gotzainek, baina luzaz heresia
horren habia bat izaten jarraituko du Baionako apaizgaitegi nagusiak,
"seminario handiak", eta Kontziliaraino jasan dugu ondarea. Bereziki
beti begi txarrez ikusia izan da Iparraldean Jesusen Lagundia, nahiz
berak eman dion jesuita sonaturik, haietatik ezagunenak direlarik
ene ustez bi euskal idazle handi: Ziburuko Bernard Gazteluzar olerka-
ria (1614-1701) eta Pierre Lhande, Zuberoako lehen euskaltzain
osoa (1877-1957).

Hona bestalde jansenismoaz eta jesuitismoaz idatziriko bere konparantza nola bukatzen duen Salaberryk: "Orai arte, aitor dezagun euskaldunak bizi izan girela hurbilago Duvergier de Haurranne aitasotik, ezik ez eta Iñaki Loiola arbasotik. Duvergier de Haurrannek ditu aizkorastatu gure aurpegia kanporat, gure sinestea barnerat. Laket zitzaikigu kantatzea Zaldubi-ren pertsuak, orro-marrumaz inarosten dugularik eliza.

Uhalde baten pare, orai bekatuak
Gaindiz bazter guztiak / ditu hondatuak.
Nun dire fededunak, nun dire justuak?
Azken eguna hurbil / ote du munduak?

Egia da, baina beste hau ere berdin egia: kantu hori kantatzen zela ortzegun sailinduz, Jesus Jauna, azken aparira egin ondoan, hiltzerat zoalarik, azkatasun osoan guztien maitasunak bortxatua, eta ez zela urtean zeremonia hala maitaturik, nola ortzegun sailinduko pasione predikua, eta gurutzeari haur baten goxotasunarekin musu emeitea. Eta hau ere egia da, ez bailitake ahantzi behar, kar bera-rekin jendeak itzultzen zuela:

Otoi ama maitea
urrikal zaizkigu,
Jainko zure semea
hasarre baitugu.

Ezin izartua euskaldunen atxikimendua Ama Birjinaren aldera. Xinatiarrek diote bi zangoen gainean behar dela erabili, eta ez zango bakar baten puntan xingillika. Bi zangoen gainean, beldurraren eta atxikimenduren gainean dabil gizon zintzoa, atxikimendua sartua beldurrean, beldurra ez dadin bilaka izialdura; beldurra sartua atxikimenduan, atxikimendua ez dadin bilaka ezazoldura. Lañoki izendatzen du euskaldunak Jaungoikoa, auzo balu bezela, "Laborari xaharra". Baina garrazki aitortzen du, bere burua ezagutzen baitu: "Ez baginu Jaungoikoaren beldurra, gu nork atxik". Irakurtuz Jesus Jaunaren solasak, egiten dugu nolakoa ditakeen Jaungoikoaren begitar-tea, baitira lore gabeko arantzeak, eta arantze gabeko loreak, gure bizian bezela Jesus Jaunaren solas baratzean".

(...)

"Etienne SALABERRY".

(Gure Herria, 1976ko 6.a, Ene sinestea, 374-375.or.)

Beraz bere adineko euskaldunen erlijio nahiko jansenistari errespetu handio dio Etienne Salaberryk, haatik azpimarratuz ez dela Aita Lhandek zioen bezain jansenista, eta bere garrantzia badu ñabardura horrek. Baina bera, erdi jansenista ote dugu? Erantzun bat aurkitzen diot *Gure Herria* aldizkarian, 1976ko 5.zenbakian, 297 eta 298.orrialdeetan:

“Ene sinestea badoha adin hortan Jainkoari buruz, eta Jainkoa da enetzat Aita, bere geriza pean atxikitzen baitu familia osoa. Mundua oraino enetzat Heleta, eta Heletan, Garreta. Erlisoneak lotzen du gizona gizonari, lotzen baitu Gizonak Jaungoikoari. Zabalerat lotzen ditu, lotzen dituelakotz goitirat. Goitirat lehenik Jaungoikoari, zabalerat bigarrenik gizonari. Jaungoikoari lotzetik heldu da gizonari lotzea. Elgarren haurride dira gizonak direlakotz Aita beraren semeak. Semetasunetik haurridetasuna. Ez dena seme, ez da ere haurride. Kendu-eta semetasuna, gure mendeko gogolari sineste gabek, nahi lukete begiratu haurridetasuna. Hola markizismoak, hola nazizismoak. Baina nihundik ez ditake. Motzazu semetasunaren lotgarria, eta ukaldi berean moztuko duzu anaitasunaren esteka. Erran behar litake: mozten bazinu, motz zinezake. Ezen nahi ukanik ere, ez du gizonak Jaungoikoaren eta gizonaren arteko lotgarriaren mozteko ahalik. Lachellier gogolariak zion: “Mundua da gogo-gabeko gogo, gogo duen gogoari estekatua”. Orobat jalgi ditake: “Gizona da gogo izpi bateko gogo, gogo osoa duen gogoari estekatua”. Gizona dago Jaungoikoan; Jaungoikoa gizonan.(...)”

Aita-ametan nuen sinestea banuen Jainkoa baitan, ikasia ukalte gatik zela Aita guztiz amultsua. Bertzen solasari beharria emanaz gira gure buruari sortzen. Belauniko erranez, Gure Aita egin dut goizik, Jaungoikoa ez zitakeela bakarrik ene Aita, haren Aitasuna ez zitakeela Iturraldeko mendi kaskoaz, Muana gainaz, Baigura bizkarrak izartua. Gristino izeitea ez da bertze gauza batzuen ikustea, baina gauzeri bertze begi batez behatzea. Bertze begi hori emeiten daukigu sinesteak.

Sartzeko atearen gainean, bere etxettoan, ezararazia zuen Heidegger gogolari alemanak: “Begirazak gain-gainetik bihotza, handik jalgitzen baitzauzkit biziaren iturriak.

Orobat Euskal Herriko haurrek ezar dezakete etxeko atearren gainean itzaturik: “Begirazak gain-gainetik etxeak argi ezarri bihotza,

handik behar baitu jalgi biziaren iturriak". "Etienne SALABERRY". (Gure Herria, 1976ko 5.a., 297 eta 298 orr.)

Ez dago dudarik, Jesu-Kristoren aita maitekor eta errukiorra da Salaberryren Jainkoa, ez Jansenius-en epaile bortitz, ortziduna. Kristau baikor eta ireki bat ikusten dut horren idazki eta urrats ezberdinetan. Gai guztiei adi-adi zegoen, denez interesatua, ezin asea, Rabelais bat bezala. Kreaizonaren ederra miresten zuen Claudel baten antzera. Ekonomia, jendartea, kultura, aurrera bultzatu nahi zituen indar oroz, kristau demokrata hobereenen optimismo eta baikortasun ezin garaituekin. Ez zen ez batere jansenista gure Salaberry, Haurraenetik baino hurbilago zen Loiolatik, ene ustez bederen.

Horrek ez du bazterten estoikoa zenik, bere buruarekiko hein bat gogorra, eta holakoa izan behar zuen Alemaniako egonaldia latz eta ilunaren pasatzeko, Igaro zuen bezain (erlatiboki) ontsa. Holakoak ziren ukan ditudan irakasle gehienak, Lafitte jakina, eta beste batzuk, Mauleko baxenabartarrak (Delgue, Chirumberro...). Uzta-ritzekoak (Pochelu Gerezieta lapurtarra...), Angers-ko jesuitak: estoikoak, ez jansenistak. Baikorrak, irekiak, Salaberry bezala, Kontzilio-loroko prestik, eta jakin gabeen haren prestatzaileak.

* * *

Orain arte, Salaberry-ren sinestea dut aipatu: fedea. Baina beste bi bertute kardinalak dagokiela, nolakoa zen gure heletarra?

Haren esperantzaren indarra ikusten dut, bereziki, jadanik aipatua dudan artikulu batean: 1945eko azaroaren hogeita bii *Herria* astekarian agerturiko "E'tait-ce la peine?" hartan (Balio zuena?). gerla handiari esker, txiroen bizkar aberastu direnak aipatu ondoren, hau xe dio:

"Balio zuena... Zozo batzuk izan ote gara osoki... Usaian preso-nera ez doa hain urrun bere alfabetoan eta hirugarren letran gelditzen da". Hirugarren letra hori C baita, "con" hitzaz ari da Salaberry, hizkera arrutean "alu" erran nahi duena. Euskaraz beste sexura goaz irain horren botatzeko, baina beste zentzu batean: Iparraldean "astapitua"; Hegoaldean "astapotroa" dela iduri zait... Dena dela, ez da horretan gelditzen Salaberry. Hona zer dioen ondoko pasarteetan:

"Baina bat-batean itzuli zait katedralaren irudia, treinez pasatzean ikusi bainuen argiztatua, bere bi geziek emeki distiratzten zutela itzal argian. Zerua erakusten zuten haien eri xuriek, eta itzulian

pindarka zebiltzan, iduri zitzaidanez, hitz sakratu hauek: "Jainkoaren eskuan daude zuzenen arimak. Ezabatuak zaudela uste zuten zentzugabeek, baina bakean daude".

Sinestegabeak, fede ilun baten eraginez, ulertzen du bere burua emanaz bere malla bete duela eta sari bat zor diola norbaitek. Epaille horri izena ematen dio kristauak, badaki bere Jainkoa duela. Babesten du bere segurtamenak".

* * *

Hara kristau itxaropena, ederki adierazia. Eta karitatea zer, denen ganako amodioa, eta bakoitzaren maitasuna?

Badakigu bihotz handia, bihotz ona zuela Salaberryk, denen ongia gura zuela, gizon eskuzabala zela. Horretarako dohain ederrak zituen, jite aberatsa eta joera naturala. Baina dudarik ez da landu zituela, lehenik famillian ikasiz, eta beti fedearen iturritik edanez.

Harentzat, irakurri dugu, denak haurride gara ("anaia" erraten du, orduko hizkeran ohi zen bezala, baina hor daude arrebak ere, baita ahizpak eta nebak), denak senide, ber Aita dugulako. Maite gaitu Aita horrek. Nahi du maita dezagun (horretan haren idurira gara) eta elkar maita dezagun. Ez dago zalantzarik, maitasun orokor horretaz hazia da Salaberryren pentsakera, eta ahal oroz haren ekintza.

9.- ETIENNE SALABERRYREN IDAZKERA: ELOKUENTZIA, PEDAGOGIA

Heletar handiaren euskara idatziaz oso kritiko entzun izan dut bizpahiru aldiz Piarres Charritton euskaltzain hazpandarra, baizik eta frantsesetik hitz asko hartzen zuela behar gabe. Ikusiko. Baina lehenik heletarren eta hazpandarren arteko auzi linguistikoa xuritu behar dut ahal dudan heinean.

Arte guti dago bi herrien artean, bai bidez (14 Km.), bai euskalkiz; L.L. Bonaparte printzearen mapa sonatu hartan, Heletako mintzaira ekialdeko behe nafarrerak hartzen duen eremuan ikusten dut, nahiz oso bazterrean; Hazparnekoa aldiz mendebaleko behe nafarreran, eta ber zatian daude Nafarroa Garaiko eskualde nahiko zabala (berezik Aezkoako ibarra), Baigorriko harana (hau Nafarroa

Beherean) eta Lapurdiko parte handiena (Itxasu, Kanbo, Uztaritze, Ezpeleta...) Euskalki hori dugu gaur Iparraldeko euskararen ardatza, ipar nafarrera-lapurtera euskalki berriaren oinarria, horren etsenplu hoberenak ditugularik orain hiru hazpandar: Jean Hiriart-Urruti euskaltzain zena (1927-1990) eta Jean Baptiste Dirassar, biak *Herria* astekariko kazetari handiak, baita jakina Piarres Charritton bera, baina batuan ere idazten du honek, eta maisuki.

Lapurtera zen berriki arte Elizako hizkuntza Lapurdin eta Baxena-barre guztian. Baina XX. mendean atzera egin du euskalki horrek, alde batetik itsasaldeko hiri frantximantuak jan diolako eremu natural hertsiko zati on bat, bestetik Nafarroa Behereko baseritar familia nasaiek eman diotelako itsasalde horri hiritar berri asko, apaizak barne. Euskara idatzian, Jean Hiriart-Urruti osabarekin hasi zen bila-kaera (1859-1915), bururaino eramandu Iparraldean XX. mendeko euskal idazle handientzat jotzen den Jean Etxepare medikuak, mendebaldeko behenafarrera oinarri jarriz bere idazlanetan. Azkenean euskalki berria legezatu du Piarres Lafittek, haatik ene ustez Etxeparek baino toki gehiago atxikiz lapurterari.

Dena dela, Heletatik Hazparnera, mintzairaren aldetik ere, arte guti dago. Baina beste auzi bat badute, idatzi gabea, ni bezalako arrotz batek aise usna dezakeena: "Hi bahiz eta ni banuki!". Pentsa, bi oilar kasik ber lasto metaren gainean.... Batetik Heleta nafarra, erreinu zaharrean Erdi Arotik sonatua bere feria handiekin, mugaren zaindaria bere mendatean; bestetik Hazparne, lapurtar ospetsua, nasaia, ber denboran laboraria eta industrialia, Euskal Herri barneko hiriburua XIX. mendetik, ene haurtzaroan zuberotar zaharren ahotik errespetu handiz alpatzen entzuten nuena. Bai, pentsa zer kuku-rrukuak, erronkak eta mokokak gure bi oilarren artean!

Ezadostasun horien adierazgarri bezala, hona hazpandarrez zer dioen beste heletar idazle sonatu batek, Piarres Aintziartek, filosofia irakaslea hau, *Euskal Herrian bizikletari* bere liburuan (Maiatz 20, Baiona, 1989, 64.or):

"Hazpandarrak eleka maite du, eta badaki. Badaki badakiela. Kalakaria ere dela diote zenbaitek, baina, ene ustez, fama hori ez dukete halere merexi. Nik hasteko, haur denboran, banuen halako herabe bat hazpandar bat ikusten nuenean. Hango jendea lantegietan ari zela erran zidaten eta komertsantak biziki aberatsak zirela, bazirela horietan handiusteak ere. Hots, ez zela nor nahi Hazpanda-

rra. Mintzatzeko manerak berak herabetzen ninduen. Donoztiri edo lrrisartar batek erranen du "Dooztitarra niz, lrrisartarra", "r" horiek gogotik atabalatuz, mihi puntta aho gainari bihurtuz. Aldiz Hazpandarrak ez du nekazari baten ahoskera arrunt hori. Ezpainak aitzinatuz eta hauek oilo ipurdi erronda pollit bat marrazkitzen dutela, zintzurraz eta zintzurretik aterako du Hazpandarrak halako "jota" delikatu eta estudiatu bat.

— "Eta ni, Hazpandaja naiz!".

Geroztik entzun dut hiri horretako ainitzek euskara Ttupindegiko Roxalik frantsesa bezala darabiltela.

— "Uste'uka?" - Galdegin nion hori erran zidanari.

Egla erran, ez zait iduritzen Hazpandarrak horretaratuak direnik. Badira zenbait xinpleki mintzo direnak, partikulazki Hazketa edo Zelai kartierretan".

Baina Salaberryren euskara? Badakigu ez datozela bat orokorki ahozko hizkuntza eta idatzia, nahiz usaian lotura handiak dituzten. Ez gara harrituko baldin eta, bere euskalki naturaletik hein bat urrunduz, behenafar-lapurteraz idazten badu heletar handiak. Idazkera landua du, bereziki "Ene sinestea" bezalako lan sakon eta luzeetan. Hor ez diot aurkitzen Piarres Aintziart eta Zipri Arbelbide beste bi heletar idazleek daukaten erraztasun, goxotasun, naturaltasun hura.

Etsenplutzat hartzen dut jansenismoa eta jesuitismoa erkatzen dituen testua. Zerbait landuegia nabaritzen diot, egituran behartua, bortxatua, jurentan halako gogordura batekin, hertsiegia lukeen soineko batez jantzia. Murritzasan bat aurkitzen diot hiztegian ere. Jansenismoa eta jesuitismoa ongi ezagutu behar dira Salaberryk dioenaren ulertzeko, eta nahiz jakintza hori badaukadan hein batean, nekez ari naiz heletar irakaslearen perpausen esanahi zehatza ezin argituz. Ez nago gustura.

Gai nekeak dira lan luzeetan Salaberryk aipatzen dituenak, eta usaian frantsesez darabilzki bere ikasle handientzat. Pentsa dezagun gainera euskal eredurik ez zegoela, edo hain guti, duela laurden mende bat, filosofiako gaiez idazterakoan, Udako Euskal Unibertsitatea eta Euskal Herriko Unibertsitatea sortu baino lehen, euskara baturik ez zela aipatzen ere.

Dena dela, niretzat hor falta zaio Lafittek "Platonen ideiak" aipatzean duen sinpletasun miresgarri hura, han irakur arau dena

entelegatzen baitut, edo uste bederen. Baina bakoitzak bere aburua lor dezan, hona jarraian bi testuak: alde batetik Salaberryk jansenismoaz eta jesuitismoaz zioena, bestetik Platonen ideiez Lafittek idatzirikoa.

“Uste ukan dute Duvergier de Haurranne euskalduna zenaz geroz, horrek antolatua zuela osoki euskaldunen fedea, eta Duvergier de Haurrannek zaukala Jaungoikoa bakarrik zeru lurren egile ahaltsu eta larderiatsu, gizona aldiz zerbeit ez deusen pare, barnearen barneraino bekatuaz zikindua. Daldaran bizi omen Euskal Herrian jendea beldur heia, beheiti ifernurat debruak zeraman arima ez ote zitzaionez, urrikaldurik, ebatsiko Jaungoikoak eremeiteko goiti zerurat... Holaxet mintzo Alta Lhande euskaldunen sinesteaz. Iduripen hori ikasia duke Parisen, hango Jesuisten liburuetan, eta ez duke ikusia Atharratzen bere gazteko xuberotar herrian.”

“Badira bi arraza fededunen artean. Arraza bat, ohartzen baita gain-gainetik Jaungoikoaren haundiaren haundiari. Iduri zitzaio ires-ten duela gizon eskasa Jaungoikoaren izaiteak. Izartzen du ongi Jaungoikoaren handia. Ikusten geizki gizonaren azkatasuna. Arraza hortarik da oraiko gizaldi berriaren hastean Duvergier de Haurranne edo Haurraenako Duvergier baionesa. “Sabel beroko euskalduna” zuen izendatu Richelieu kardinaliak. Bertze arraza bat ohartzen da gain-gainetik gizonaren azkatasunaren azkatasunari. Izartzen du ongi gizonaren azkatasuna. Ikusten gaizki Jaungoikoaren oso haundia. Arraza hortarik da, oraiko mende berriaren hastean, Gipuzkoako Iñaki Loiolakoa.

Aztapar ukaldi bat galtza eman zion Blaise Pascal, Duvergier de Haurrannen semeak, Iñaki Loiolakoaren semeari. Hiru menderen buruan Lhande aitak, Iñaki Loiolakoaren semeak, bihurtu diote Duvergier de Haurrannen semeri Pascal-en behatz karramaska.

Gogolariak, fededunak, fede gabeak berdín, biltzen dira edo Duvergier de Haurrannek edo Iñaki Loiolakoak eraiki gaztelurat. Ez dira bi gaztelu baizik, Haurraenia eta Loiolaenia. Lehena Spinozaren egoitza, bere arrazako judu dorpeak ukan baititu gidatzale. Harentzat Jaungoikoa baita, gizona bada. Bigarrena, Descartes-en egoitza, Jesuistak ukan baititu erakasle. Haren solas aipatua: “Badut gogo, beraz banaiz”, Jesuistetarik ukan erakaspenaren bilduma. Lehena Marx-en biltokia, zozietatea baita harentzat Jaungoiko nagusi zo-

rrotza. Bigarrena Sartre-ren biltegia, azkatasuna baita harentzat gizonaren mami samurra.

Orai arte, aitor dezagun euskaldunak bizi izan girela hurbilago Duvergier de Haurranne aitasotik, ezik ez eta Iñaki Loiola arbasotik. Duvergier de Haurrannek ditu aizkorastatu gure aurpegia kanporat, gure sinestea barnerat".(...)“Etienne SALABERRY”.(Gure Herria, 1976eko 6.a, 373-374.orr.)

“PLATONEN IDEIAK (P. Laffite)

“Heldegger-ek Platon erasiatzen du, izatea eta agertzea elgarretarik osoki berezi dituelakoan; berexkunde holakorik ez omen da ezagun Heladako lehen filosofoen erranetan, hauek uste baitzuten itxura ez dela izatearen kanpoa baizik eta kanpo hori bat dagola izatearen barne mamiarekin.

Ihardets daiteke Platon-ek ez duela nahi zahar hoieri gibelaz itzuli den gutxienik; aiher zitzaien bakarrik bere mendeko sofista txoriburuei; hauek bazerasaten mundua ez dela itxura iheskor baizik, eta axal horren pean ez dela deus badagoenik, ez mamirik, ez izaitarik.

Platonek nehork baino hobeki bazakien gauzen jarloaren berri: ikusten zituen oro zihoazela, baratu gabe aldatuz, bertzelakatzuz, irabiatuz, ibal-pikoa edo itsasgaina bezain higikor: (...) errepikatu bide zuen gazte danikan arbasoek bezala. Baina ohartua zen izan zitakela uhaitz baten oldarra eta neurt haren joaidura; ohartua ere izarrek bai eta itsasoak bazituztela beren aldi eta urratsak; hots, badela zerbait gelditzen denik ere, gisa bat ala bertze, eta deus ere ez dela egiten legerik gabe, erran nahi baita bilakatzea ez dela izatearen agerpen bat baizik...

Ordre bat ezagutzen du munduan, bainan ez zaio aski bilatzea zoin den; nahi du xilatu zerk egiten duen, edo, orobat baita, zertako baden. Eta guk lur huntan ez baitugu deus osorik besarkatzen, gogoan du asmuz bederen oro ageri litazken gain hartarat heltzea. Orduan asmatzen ditu denboraz kanpoko molde batzu, hetan parte hartzen baitute gure “gauzek”, eta adimendu huts bagine, guk ere ikusten ahal ginituzkenak: deitzen ditu IDEIAK.

Aitortu behar dugu ez dela errex asmatzea zer ditazken ideia horiek: nik eskuaraz erran nezake DEI batzu direla. Gauzek nun-baitikako dei bati bezala ihardesten dute eta xede bat betetzen, izaiterat heltzen diren beretik. Xede bera betez geroz, hartze dute DEITURA bera, izen bera. Platon-ek zion xakur guztiek badutela xakurtasuna, xakur guztiak desbardin izanik-ere, denek parte hartzen baitute xakur-arau berean, xakur-ideia berean. P. LAFI-TTE"

Erosoago dabil Salaberry Herria astekariko "So Egilea" sinatu zutabeetan. Hiztegia lehenik, aberatsa du ene gustuko, ohiko gauzen errateko bederen. Ez diot aurkitzen Charrittonek salatzen zuen frantses hiztegi erraz haren arrasto handirik. Esaldietan ere lasai nabaritzen dut. Haatik haren esaldiak, haren fraseak, maiz frantsesezkoaren eite handia du nire ustez: "sujet, verbe, complément". Badakigu, maiz, alderantzizkoa da euskal esaldia, baina ez baitezpada eta derrigorrez beti, nahiz euskal egituraren molde bakartzat saldu nahi diguten orain jakintsu berriek, neofito askoren sinpletasun prokustiar, absolutu eta gartsu harekin. Badakigu hau ere, malgutasun handia duela euskal esaldiak, kontestuan garrantzitsuenik den hitzetik hasten dela maiz, eta posible zaigula frantsesezko frasearen ordena hura ere. Baina beti, edo kasik beti horren meneko egotea, Iparraldean joera dugun bezala, ez zait egokiena iduritzen. Aspergarri ere gerta daiteke luzara.

Bere xarma badu Salaberryren euskara pertsonal horrek, nortasun berezi eta indartsu baten adierazle. Halako elokuentzia batek darama, Iparraldeko tradizio luzearen ildotik, eta gora-gora irakurritz, nahiko erakargarria zait. Elokuentzia, gauza handia zen gure aitzineko belaunaldiarentzat, Blum eta Mendes-en erkatzetik usnatu dugun bezala. Harrigarriko estimuan zeuden Hazparneko misiolari diosesanoak, Baionako elizbarrutikoak. Herriz herri bazebiltzan predikari. Herri bakoitzean astebetez egoten ziren hamabost bat urteetatik, gure fede ahul eta epela esnatu nahiz beren sermoi sutsu eta izgarriez.

Lapurtera eder ospetsuan, mitinlari bikainak ziren, Axularren esaldiak berpizten zituztela periodo nasaien uhin oldetsuetan. Horrela mintzatzera saiatzen ziren belaunaldi horretako "eskolatuak" arruntean ere, bai euskaraz, bai frantsesez, halako hanpadura

batekin. Elokuentzia horrekin mintzo zitzaigun ikasgelan Salaberry, nahiz perpaus laburragoetan, frantsesez jakina. Euskaraz idatzirikoa ere nabaritzen diot.

Bere pedagogia badu heletarraren elokuentziak, errepikapenaren indarrari esker, neurtitz askearen antzeko frasea lagun, Claudel baten gisako prosodia erabiliz, frantses olerkari-antzerkilari handi horren mireslea baitzen Salaberry. Belaunaldi bat berantago, ber teknikaz baliatuko da bere poesian Mañex Erdozaintzi-Etxart, Ozti-barreko frantziskotarra (1934-1984), haatik euskara naturalago nahiz batuago batean, bera ekialdeko baxenabartarra izan arren, zubereratik hurbila den euskalki batekoa. Baina orduko, egituratzen hasia zen euskara batua, Salaberryren denboran ez bezala.

Bere publikoaren arabera egokitzen da Salaberry: Herria astekarian, nekazari munduari zuzentzen zaio euskara erraz eta bizl batean; Gure Herria aldizkarian aldiz "eskolatuen"ertaineko klaseari, apaiz eta irakasleen multzoari, euskara landuago baina nire ustez baldarrago batean. Eta Herrian frantsesez, oso maisuki jakina, iduri luke filosofiako bere ikasleentzat ari dela; baina oraintxe aipaturiko "eskolatuez" gain, asko preziatzen dute laborari eta langile argitueneke ere."

10.- E. SALABERRYREN MEZUA GAUR

Beste literatura batzuetako bikote handi zenbaiten antzera (Goethe eta Schiller, Aragon eta Eluard...), gurean badagoelarik Larzabal eta Monzonena, ezin bereziak zaizkit Salaberry eta Lafitte, mende Erdiko eta behar bada mende osoko figura handiak Iparraldean. Zidor ezberdinetatik, ber mendi hegietara deitu eta bultzatu gaituzte biek. Baina bere liburua hartu du Lafittek, hau Salaberryrena dugu, eta hartan muga nadiela hemen. Haren mezutik, zer gelditzen zaigu gaur?

Sinesteari dagokiola, Kontzilioa posible egin zuten apaiz eta orokorkiako kristau haletatik izan zen Salaberry, aurretik hari bidea irekiz bere pentsakera libreaz, ondotik han erabakirikoak aurrera eramanez alai. Haren iduriko beste zenbaiten ezagutzeko zoria izan dut ene formakuntzan eta gaztarooan: Miguras, Elizalde, Piarres Cha-

rritton Mauleko Saint François (d'Assise) ikastetxean, de Montbron jesuita Angers-en, Joseph Camino, Emile Larre, Hiriart-Urruti, Pello Olagarai; eta beste batzuk ekintza katolikoa.

Bai, holakoak izan dira Kontzilioaren erroak eta kimuak Euskal Herrian, baita mundu osoan. Baina ez da bukatua Kontzilioak hasi zuen Elizaren berritzea. Aurrera egiteko, beharrezkoa zaigu horien arnas eta hats librea, bereziki Salaberryrena, bere bertset claudeliarren elokuentzia pedagogiko eta lirikoarekin.

Halaber Europaren idealaz. Europar Batasuna egin digute baita hedatuko Estatuek, eta hobe. Baina diruaz besterik ekar diezagun, eta beste horren esperantza haz diezagun, on da berriz irakur ditza-gun, sail horretan ere, Salaberryren bertso libreak, beren olatuetan aurrera eramán gaitzaten behin ere aspertu gabe, euskaldunon itsa-sontzia noizbait askatuz bidenabar. Azken horretaz ere, ez dago sasoz kanpo heletar handiaren berriz irakurtzea, ez baitira oraino bete Euskal Herriaren geroaz aldarrikatu zituen xede batzuk.

Laborantzaren berritzeko manua ongi bete dugu, eta horri esker belaunaldi bateko epea irabazi du, hobeki biziz, Ipar Euskal Herriko baserri munduak. Denetara laster hedatu ziren hark eskaturiko bost lanabes eta tresnak: bidea, argindarra, ura, motorea eta jakintza berria. Baita ordu hartan asmatzen ahal ez zituenak: telefonoa, irratia, telebista, ordenagailua. Lan gehienak mekanikaz egiten dira gaur baserrian ere. Zabaldu dira etxaldeak, emendatu behi saldoak eta artaldeak. Etxebizitzan sartu eta sortu dira bainugelak eta sukaldeko tramankulu erosoak.

Haatik, agian Karl Marx-ena ez den dialektika batean, azkeneko sintesirik ez zaigu agertzen, eta ebazpenetik datorkigu arazo berri bat. Etxalde batzuen hedatzeak erran nahi du beste batzuk eza-batzen direla, jendetza murrizten, herri txikietako bizia ahultzen, ezkontide baten aurkitzea neke egiten. Ekoizpenaren emendatetik dator ekoizkinen merkatzea, eta hortik ateratzeko, gero eta gehiago ekoitzi beharra; baita nekazari bakoitzarentzat beti eta gehiago lanaren esklabo gertatzea: eremu gehiago, hazienda haboro, lan sobe-ra... Logika zoro horretarik zelan atera? Erronka handi baten aurrean dago berriz nekazarial

Nire ustez, hona erronka: edo laborantza industrial horren gurpi-letik jarrai, edo laborantza zuhurrago eta ekologikoago bat asma

(kutsaduraren arazoa ere hor baitago), ertaineko etxalde asko bizirik atxikiz kalitatezko ekoizkinei esker... Holako arazorik ez zen ageri duela belaunaldi bat, eta ez diogu aterabiderik eskatuko Salaberry zenari. Guri dagokigu asmatzea.

Lehenik laborari ez garenol, funtsezko galdera hau: elikagaia ordaindu nahi ote dugu, kalitatea merezi duen bezala pagatu? Iduri luke ezetz. Frantziako Errepublikan adibidez, duela mende erdi bat bere mozkinaren erdia janarian ezartzen zuen familia bakoltzak, gaur %17 baizik ez, eta horren laurdena nekazariei. Halere beti pleini gara "zinez garestitzen ari dela bizia", bestela erranik janaria. Oinarrizko egia da: jakia kitorik, urrik, dohainik nahi genukeela, dirua autoan, etxean, bidaletan eta beste edozertan ezartzeko. Ordainez laborarien lan saria Europar Batasunak artifizialki atxikitzen du "prima" haien bitartez. Baina hori ere gehiegi kostatzen omen zaigu, eta laster kenduko zaie, ni beldur.

Beste galde hau laborari gaiel, hogeit bat urteetaraino eskolan ibiliz nahiko hiritartzen baitira: arbasoen lurra, hizkuntza, baloreak aski maite ote dituzue baserriko bizitza bereziari lotzeko, hogeita hamabost oreneko aste sonatuaz ahantzirik? Irakur arren Etienne Salaberry!

Niretzat ez da dudarik: XX. mendeko euskaldun handienetatik izan da, ekintzaren bultzatzaile bizkorra Iparraldean belaunaldi oso batez. Etorkizun hobe bati itzulia, pentsakeraren brankan ari izan da beti adi-adi, lau haizeetara begira, itsaso nahasian deliadarka: "Kaptaina, kontuz eskuinetik, kasu ezkerretik, jo aitzina!" Halaber egitera bultzatu nahi gaitu. Haren mezua baliagarri zait oraino, alor batzuetan profeta batena baita. Bai, gizon eta kristau handia, politikoko bikaina ere zentzu hoberenean. Horren mailako hautetsirik ez dugu eduki mende honetan Iparraldean.

Beraz guk ohoratu behar genukeen, Iparraldekoek. Hegoaldeko euskaldun batek egin du, eta gisa batez hobe, Euskal Herri osoaren gorazarrea hartze baitzuen mugari hainbeste tiro bota dion euskaldun europazale horrek. Eskerrak zuri, Pako Sudupe. Iparraldean erran ohi dugun bezala: biba zu! Eta gora Etienne Salaberry, Heleta Garrako semea. Goian bego, Aitaren etxean, eta handik lagun gaitzala.

Etienne Salaberry: Kazetaritza politikoa

Pako SUDUPE

BI HITZ IDAZKERAZ

Mila artikulutik gora idatzi ditu *Herria*-n 1945eko azarotik 1981ko uztaila bitartean, hots, alde-aldera hogei eta hamasei urtez jarraian. Liburu honetara bildu dugun lehen artikuluari begira jarrita –"Y se acabó la fiesta" ikusten dugu oso garbi hartua duela erabakia, 1946an Frantzian erreferendumean onartu edo baztertu behar zuten Konstituzioaz. Horri ezezkoa ematea du gogoan, eta balezkoaren aldekoen arrazoiak hutsaltzen eta bereak indartzen ahalegintzen da. Afrikako hitz zuhur bat aldatzen digu lehenik, Itun Zaharreko Jose, patriarka hebrear profetaren profetia adierazten digu geroago, zazpi behi gizen eta argalena, hain justu. Eta esaldi laburrak, trinkoak, erabatekoak, bestelako ideiei eta ikuspegiei hegoak moztera datozenak. Azken zortzi paragrafo, lerro eta perpaus bakarrekoak ditu artikulua trinkotasuna eta ideiaren gogortasuna sendotuz, areagotuz.

Herria irakurtzen hasi Lafitteren artikuluen bila –badakizue Lafittek ardura ez zituela idatzitako artikulua sinatzen– eta "So egilea" sinadurarekin topo egiten nuen, eta begiak joaten zitzaizkidan eta bertan pausatzen, bere ideien erabatekoagatik eta idazkeraren oldarrragatik. Lafitte bezain garrantzizkoa bada hau *Herria*-n, nioen neurrikiko!

Liburura bildu dugun euskarazko bigarren artikuluari begia edukita –"Bake bat...ala bakea?"– ikusten dugu sarrera labur, sinplifikatu bezain argi baten ondotik, gaiari buruzko aburuak hiru sailletan biltzen dituela, labur bezain sinple azalduz jarraian, iritzi bakoitzaren

nondik norakoak. Oso garbi jasotzen dugu halaber, idazlea bera zein irizitakoa den. Oso pedagogikoa eta konbentzitzeko indar handikoa.

Euskarazko hirugarrena har dezagun –"Frantziatik urrun ere Frantzia"–. Orainetik abiatzen da, eta artikulua atal bat eskaintzen dio aldi horri: esaldi motz, argi eta elkarri oso ongi josiekin. Orainetik iraganera iragaiten da oraina azaltzeko gakoa iraganean dagoela aditzera emanaz. Bi atal aski laburretan laburbiltzen du Frantziaren historia, Europako beste nazio-estatuaren historiarekin alderatuz. Esaldi labur eta elkarri ongi josiekin jarraitzen du. Azken bi atalak berriro orainari eskainiak dizkio. Frantziak iraganean izan duen historia bipilari jarraitzeko gauza izan behar du orainean. Orainetik iraganera eta iraganetik orain-etorkizunera, denbora ardatz horretan kokatzen da artikulua.

Frantziaren historia kolonialistaren aldezen sutsua egin digu era sinplifikatu, esaldi labur eta motz ongi josiez baliatuz. Defentsa-mekanismoak aktibatzen sentitzen ditugu; izan ere, abian jartzen ez baditugu munduko naturaltasunik handienarekin irentsiko dugu Frantzia kolonialistaren historiaren ederra eta gora eta miresgarria. Begira zertarako gauza den idazle on baten lumazko abilezia. Irakurleoi ere halako aditasuna eskatzen digu, zentzumenak eta buruko gaitasunak erne eta atzarririk izatea, sotilki burtzora eta lilura ez gaitzan.

Bestetara etorri, hirugarren euskarazko artikulua honetan datorren "jite" hitzak ez du "izaera" esan nahi baizik irabazia edo etekina. "Lan bortitza, nahi dut", azken "nahi dut" horrek zurtzen gaitu hegoaldekook; eskura ditudan hiztegietan ez dut atxemaiten horren esanahia –"Orotarikoa" ez dut eskura–; "lan bortitza dudarik gabe" esan nahi duela pentsatzen dut. "..., bainan hola-holako lan bat ez zutena ondoratu aintzinekoek?" Zer esan nahi du "ondoratu" horrek? Itxura guztien arabera, lortu edo erdietsi. Beste artikulua batzuetan areagotu egiten dira ulertzeko arazoak. Hala ere, *Herria*-ko artikuluetara mugatuz, esango nuke hamarretik zortzi-bederatzi ongi ulertzen dela.

Oro har alde batetik baino gehiagotatik aurkitzen diot aberastasuna Salaberryren kazeta-artikuluei, eta ulertzeko zailtasun handiegirik ez, nahiz oztopoak eta poxeluak badiren.

Idazkerari doazkion zer hauek guztiak oso garrantzizkoak dira,

hain segur, testua ongi konprenitzeko; hizkuntzako eragozpenel kulturazkoak erantsi behar: frantses kulturako keinuak, kultura klasi-kokoak, beste kultura batzuetakoak, zenbaitetan eragozpen, baina akullu ere bai, jakin-min pizgarri eta azken buruan aberasgarri.

Hemendik harat, bazter utziko ditut gorabehera literario guztiok, Salaberryren ideia nagusiki sozio-politikoen azterketan enplegatzeko, ideia horiei gutxieneko testuingurutxoak marrazten saliatuz.

LAFITTE, SALABERRY eta HERRIA

Herria kazeta Lafitte eta Salaberry baino gehiago izan da: herrietako berriak, beste iritzi eta berri emalle batzuk; baina, batez ere lehenbiziko hogeit bat urtetan 1944tik Aljeriako gerra amaitu arte hor nonbait, bi idazle nagusi izan ditu: Lafitte eta Salaberry. Gaiak banatuak zituzten: Lafittek girstino gaiak eta Euskal Herriarekikoak batez ere, Frantziarekikoak eta nazioartekoak baztertu gabe, eta Salaberryk Frantziarekikoak eta nazioartekoak batez ere, baina girstino gaiak eta Euskal Herriarekikoak baztertu gabe. Esan didate eta oso-oso sinesten dut Lafittek ez ziola inoiz artikulurik zentsuratu Salaberryri. Beste batzuenak baztertu bide zituen, Salaberryrenik ez. Izan ere, gai nagusietan bat edo bateratsu zetozen.

Euskal Herriari zegokionez, kulturaliki burujabe nahi zuten hau, bere mintzaira, erlijio, ohitura eta lege bereziekin. Ahal izanez gero, politikoki Ipar eta Hegoko Euskal Herriak batuak nahi zituzten eta Europa federalari atxikiak. Hori helburu gisa.

Taktikari dagokionez, Lafittek eta Salaberryk Frantzia jakobinoaren kontra eta Frantzia federalaren alde egin dute.

Francoren mendeko Espainiari buruz, ez zuten diktadura iraularazterik nahi; beste gerra batek ez zion onik ekarriko Espainiari, ez eta Hego Euskal Herriari ere. Hori bai, askatasun gehiago opa zieten Espainiako haurrideei.

Esan dugu borrokatu zirela Frantzia jakobino Europatik bakartuaren aurka, eta Europa batuaren alde. Europa horrek noski, Espainia ere hartu behar zuen bere baitan, eta horretarako Espainia eraberritzea eta erreformatzea egoki, baina desegonkortzea eta iraularaztea ez. Horregatik ez zuten jorratu –laudatu ere ez– Espainiako

sistema politikoa, eta euskal eskubideen zanpaketa Hego Euskal Herrian, edo oso epel.

Ildo beretik, komunismoaren mehatxuak –gorago alpatu dugun hogei urteko aldi bitarte horretan, zinez ziren potentzia Errusia eta SESB–, areagotu egiten zuten euren iritzian Europa batu indartsuaren beharra eta Espainia bertara biltzearena Lafitterentzat bezala Salaberryrentzat.

Ameriketako Estatu Batuen aldera lerratzen eta makurtzen ere bat etorri ziren. Beren iritzian, Marschall planak atera zituen gosetik eta nahasmenetik Europako nazio txirotuak eta suntsituak. Esker oneko agertu beharra zegoen Amerikaren aldera. Estatu Batuek zuten arma-tresneriak, bonba atomikoak, geldiarazi zuten komunismoa Berlinen, Europa guztia garaitu eta irenstetik; eta Asiako Korean bezala mundu guztian komunismoa hedatzetik. Zer eskertua bazez. ¹ Gainera, AEBen aurka zeudenak jakobino porrokatuenak ziren gehienetan, bien ustez.

Adostasun nagusi hauek gorabehera, Pierre Lafitte eta Etienne Salaberry biga izan dira, eta biak norbait. Lafittek garrantzi gehiago izan du, itzal handiagoa, batez ere Euskal Herriarekiko zeretan gehiago enplegatu delako, baina Salaberryren itzala ere luzea izan da, eta bere artikuluek badute zer profitatu eta ballatu gaur ere.

Salaberryk Lafittek baino nabarmenago agertu du Frantziako aberriaganako atxikimendua, bereziki mundu gerra bukatu berritan eta Frantzia bere inperio koloniala galduz-galduz joan den urteetan. Nazioarteko politikaz eta gizarteaz argitasunak erruz eskaini dizkigu, Frantziatik behaturik maiz, beste askotan ikuspegi unibertsalagotik.

SARRERA

Salaberryren artikuluen azpian, bizipen, irakurketa eta eragin ugari dago, gisa denez. Batetik, Heleta herriko Garra zeritzan zaldun etxe ohian jaio izana; bestetik, apaiz ikasketetan bereganatutakoak, Bergson filosofoaren eragina eta beste zer asko, berak adierazgarriro zioskun bezala, batez ere Parisetik zetozen idatzietarik bilduak. Guk begia batez ere artikuluetan ageri diren alderdi sozial eta politikoetara edukiko dugu. Ildo horretatik, oroz lehen nabarmendu nahi nuke Frantziako armadan egin zuten urtebetean –artilleriako ofizialorde Tar-

beko Soult kasernako 82. erregimentuan– eta preso egon zituen bost urteetan –Alemaniako Mühlberg and der Elbe herrian Stalag IV B preso esparruan,² 1940tik 1945era– bizi izandakoek oso ere barna eragin ziotela.

Preso esparru horretan Etienne Salaberry biarnotar eta bigortarrekin³ batean bizi izan zen; bretoi, okzitaniar, alsaziar eta frantsesen ondoan –hastean bederen berrogei bat mila frantses–; eta holandar, ingeles, aleman, italiar, jugoslaviar, poloniar eta amerikanoekin multzoan. Nazio hauetako guztietako herritarrei eskaini dizkie lerroak artikulua batean ez bada bestean, aldiaren aldiko gaien arabera. Alanbre sarek hesituriko zelai eta barraketan sumatuko du bere jaioterrian baino biziago euskaltasuna –1937an armada frankista Bilbon sartu zen arte, frantsesestahunak oso itzalia zuen bere euskaltasuna–, eta Frantziako gainerako populuekiko erantzukizuna. Alemaniako desherrian barnago sentituko du Frantziaren alderako aberri-mina, zenbat ere begietarik urrunago hainbat ere bihotzetik hurbilago, eta aldi bertsuan elkar hiltzen ziharduten Europako populuen adiskidetzearen premia –frantses-alemanena aurrena– eta guztien artean Europa batua zutik ematearena. Behar morala lehenbizi, politikoa gero, jaunen jaun izendatzen zituen AEB eta Errusia erraldioen nagusigoan gutxieneko indarra eta nortasuna lortzeko, eta jakina, horrekin batean ekonomikoa, gerraren ondorioak gainditzeko.

Alemaniatik 1945ean itzulirik, Salaberryri min dio Frantziako aberriak –urte bertsuetan Salvatore Mitxelenari Euskal Herriaren hilzoria bezala–. Min ematen zion Frantziak, gupida sentitzen zuen frantsesen aldera, gauzarik beharrenek premium, merkatu beltzaren azpian, eta batik bat elkarrenganako herraren pean zekuskielako. Bizimodu errazagoa utzi, eta Frantziagatik beren bizia arriskutan jarri zutenak, berak bezala presondegietan bortizki pairatu zutenak-eta zer ongietorri jaso zuten bada aberrian goxokiago bizi izan zirenen aldetik, zenbaitetan okupatzaile alemanek esker dirua egin zuten aberkideen aldetik? Axolagabezia nagusi, eta lanik eza, eta gosea.

Hala ere, preso esparruetan sentitutako elkartasuna, elkarrenganako errukia eta batasuna aldarrikatzen ditu aurrera begira, “gauden gu”, iraun dezagun, esker txarrak esker txar, Jainkoaren eta Frantziako herriaren amodioan, geure buruak sakrifikatzeke beti gertu. Esan liteke gogor atxiki zaizkiola Frantziaren erlijiosoak tradizio horri: asko sufritu, asko maitatu. Sufritu Frantziako errepublikanoek, erra-

dikal laikoek Eliza katolikoari egin dioten gerragatik, eta aldi berean beti prest kanpoko etsaiaren aurrean edo barrukoak gorabehera, frantses guztien arteko batasun sakratua aldarrikatzeko eta frontean edo bakean obratzeko. Salaberryk ere, sufrimendu horretaz gain, asko sufritu du Frantzia jakobinoak Ipar Euskal Herria kulturalki, ekonomikoki eta politikoki guztiz kolonizatu eta bizigabetu duelako, eta aldi berean Frantziarekiko atxikimendua bizi izan du, Frantzia zerbitzatu du eta ez du lokarri hori hautsi nahi izan, nahiz euskaltasunari ukorik ez egin.

Urtero Miarritzen elkartu da gerlari ohiekin azaroaren 11n, lehen mundu gerran garaitu izana oroitzeko, hots, Frantziaren eguna ospatzeko. Beti aldeztu ditu gerlari ohiak, interes egoistak alboratu eta ohorea beste etekin asmorik gabe euren aberriaren alde borrokatu direnak. Erruki eta mirespen berbera agertu ditu "L'Union Française" bere horretan atxikitzeo Asiako Indotxinan bezala Afrikako Tunisian, Marokon eta guztiz ere Aljerian borrokatu diren soldadu frantses guztien aldera. Aberriaren aldeko zintzoenak eta eskuzabalenak beti soldaduak. Elkartasunarekin batean frantses izatearen harrotasuna ere bai, Frantziako zibilizazioa, bere iritzian, desespiritualizatuia egonagatik errepublikano erradikalen eraso "zuria" dela bide, artean Ipar Afrikako arabiar musulmanen populua baino aurrerratuago zegoelako zer materialetan bezala onezian, moralki alegia.

Aljeriako gerlak asko sufriarazi zion. Zenbat guraso frantsesek zituzten han beren semeak, soldadu, FLN-koen arriskupean!; guraso ez zirenek ere bazituzten arrangurak: bi apaiz lotinant, ikasle ohi zituenak galdu zituen Aljerian Salaberryk. 1958ko maiatzean Aljeriako hiriburu Aljerren armada altxa zenean frantsesaren arteko gerraren arriskua gori-gori, ezin baztertuzko gaia bilakatu zitzaion. Evian-eko akordioen ondorioz bakea sinatu zenean 1962ko martxoan, horren ondorioz sorturiko soseguzko zirrara baretzean, arrazoimenari egin zion leku. Gatazka 1954ko Domu Santu gauean hasi zenetik zutik atxiki zituen lau printzipioak gogorazi zituen:

Afrikako populuak Asiakoak bezala adin nagusitasunera helduak dira. Nazionalismoa Mendebaleko itsasontziek eraman dute Mendebaletik kanpo. Populuen askatze mugimendua atzerazina eta ezin eutsia da.

Grinak populuak banatzera bultzatzen ditu, baina teknikak batzera. XX. mendea Estatu-Kontinenteena da, besteren laguntzarik gabe

gai direnak errespetua ekartzeko kanpoan, eta barruan, euren hiritarrei bizi maila duina eskaintzeko.

Beraz, federalismo orokortua instituzionalizatu behar da. Estatu barneetan, intelektualki eta ekonomikoki hiltzorian diren probintziei bizia itzultzeko; federalismoa kanpoan, aberrien Eurafrikaren ordean Eurafrikaren aberria eraikitzeko.

Eurafrikako Elkarteak sortu aurretik Europako Elkarteak asmatu behar da. Europa Batua izanen da Eurafrika Batuaeren ardatza. Hura izango da jarraitu beharreko eredu eta aldi berean gure aholkuak hipokriten aholku ez direlako frogatu.

Horrela jokatzen Frantziak askatasunaren aberria izaten jarraituko zuen, ideia aurrerakoen sehaska, eta mundu guztiko gizakien bigarren aberri; bestela, jakobinismo bakarrezalean sakontzen bazuen, historiaren trena galduko zuen eta honekin batean handitasuna eta inperioa, eta aberri tipikua bihurtuko.

Bere iritzian Aljeriaren autodeterminazioa galarazi eta Aljeria frantsesari tinko iraunarazteko indarkeria erabili zuten OASeko eskuindarrek oso gaizki jokatu zuten –jakobinoki jokatu zuten–, baina Aljeria Frantziatik berezi nahi zuten ezkertiarrek ere bai –hauek paristar burges bereko ondo bizi erromantikoko belaxkak baino ez ziren–, horretarako *pied noir*-en kontrako gezurrak sakatu, denak aberats okitu bereko porrokatu hutsak zirela barreiatuz.

Frantziak XIX. mendean Afrikan eta Asian bildu zuen inperioari epopeia miresgarria irizten zion. Itzalak izanen zituzten inperio hori landu zutenek, batez ere paristar batzuk aprobetxatuko ziren kolonietako giza eta ekai ondasunak, baina oro har Frantziak ez zuen kolonizazioarengatik lotsatzekorik; egindako bideak, eraikitako etxeak eta hiriek, zutik altxaturiko eskola, erietxe eta elizek hala frogatzen zuten. Frantziak jarraitu egin behar zuen kolonizazioa kolonizatuen kontzientzia berriak eskatzen zuenera egokituz, hots, autonomia emanez; eskoletan frantses eskolaz gain arabiera eta islamismoa irakatsiz; postu garrantzitsuetan arabiarrek sartuz, eta eskubide zibiletan Aljeriako frantsesak eta arabiarrek partekatuz. Haatik, Frantziak ez zuen Aljeria bere gain utzi behar, horrela denek galduko baitzuten, frantsesek eta aljeriarrek, eta azken hauek gehiago, ekonomia, jakituria, eta moral aldetik ere atzeratuago zeudelako.

Nagusigoa, hegemonia, nori izan behar zuten frantsesek ala

arabiarrek: kopuruz gehiago zirenek ala jakituriaz eta oneziaz nagusi zirenek? Erantzuna emana dago.

Zilegi al zen FLNren aurka egiteko soldaduak igortzea? Bai. *Pax Gallica*, frantses justizia gauza handia zen, eta atxiki beharra zegoen. Justizia zorrotzak eta karitate eztiak lortu behar zuten garai berriek eskatzen zuten federalismoa, elkarlana eta elkarrekiko mendekotasuna. Bere iritzian, Aljeriako aferean frantses jakobinismoa eta arabiar jakobinismoa atera ziren garaille, populu bien kaltetan.

Aljeriako gerra amaitzean kantatu beharrekoa ez zen *Te Deuma* Jainkoari eskerrak emateko, baizik *De Profundis* Jainkoari errukia eskatzeko egindako krimen eta hutsegiteen aldera.

Euskal Herrirako zer proposatzen zuen? Bere betiko izaerari eustea lehenbizi. Frantziaren koloniak jazartzen eta oldartzen hasten direnean, haien eskakizunak aintzat hartzea proposatuko du, eta paralelismo garbiz urruneko herriei opa zaiena nola ez opa Frantzia barneko eskualde edo probintzietan. Alde batetik, Frantziak batez ere XIX. mendean eskuratutako inperioa miresten zuen bezala, mira egitekoa zeritzon hogei populu desberdin elkarrekin juntatuz erregeek egin zuten obrari, Frantziako nazioaren mirariari; baina, horrekin batean uste zuen burgesia erradikalak fedea frantsesenganik erauzi zuen bezala, probintziak ere intelektualki zanpatu, ito egin zituela eta ekonomikoki ustiatu Parisen handitasunerako, eta hortik, Frantziako populu desberdinak deskolonizatu beharra, Asia eta Afrikakoek hasitako bidetik.

Deskolonizatze prosesuak gertatzen ari direnean ere bai, baina Frantzia koloniak galtzen doan eran areago, eta guztiz ere Aljeria galtzean –damurik Salaberryrentzat–heletarraren lehentasunak aldatu egiten dira, Euskal Herria, estatu gabeko populuak eta Europa ezartzen ditu goren, Frantzia jakobino bakarzale Europari muzin egiten dionaz asea.

Garbi eta gordin azaldu zuen 60ko hamarkadan Frantziak Ipar Euskal Herria nola kolonizatua zuen. Kultura aldetik, lehenbizi, gutxiagotasun konplexua sorraraziz eta euskara eskolaren bitartez haurren mihitik erauziz. Ekonomia aldetik, bestalde, garatzeko bideak ukatuz: luberritze gutxi, industria gainbeheran, barnealdea bereziki bazter utzia, bi mila euskal gazte urtea joan urtea etorri kanpora egotziak:

Bordele, Paris, Kalifornia edo Nevadara; sehi, zerbitzari, artzain. Frantziako hego-mendebalean kokatuak, frantses basamortuan.

Euskalduna kolonizatu; damurik, honek ohi dituen konplexu guztiak barneratuak izaki. Garbi azaldu du euskaldun aberastuak euskaltasunari agertu dion gutxiespena eta ukoa; lehenbizi hirietan, gero herrixketan ere bai. Herrixkak eta hauetan nagusi ziren laborariak berariaz aldeztu ditu, hauen zibilizazio mespretxatua miretsi eta goretsi du. Heleta herriko Garrako semearentzat, euskal herrixketan etxeko jaun, etxetiar, ofiziale, artzain, agintari, hots, gizarteko maila guztien artean zegoen harmonia eta oreka eredugarriak ziren, eta nahi baduzue, Iraultzaz geroztiko burgesiaren mendeko gizartea baino askoz desiragarriago. Alderdi hau hobekien, antzerki-lanetan azaldu du.

Berari dagokionez, euskaltasuna ukatzeari ezezko biribila agertu dio. Kosta egin zitzaion euskaldun zela jabetzea eta onartzea, hain zegoen frantsestua. Probak gairiditu behar izan zituen. Gernikako bonbardaketak durduzamendua eragin zion, berdin Espainiako tropa nazionalak Bilbon sartzeak. Probarik erabakigarriena Alemaniako preso esparruan emandako bost urteetako esperientzia gertatu zitzaion, Frantziako gutxiengo nazionaltako herritarrekiko harreman usuan eginikoa. Ahaidetzat zituen bretoiak, okzitaniarrak eta korsikarrak. Handik harat ezin zion hainbeste kostatako euskal kontzientziari beltzuririk egin.

Susmoak eta goganbeharrak zituen *Enbata* bezalako mugimenduen aldera. Ez ote zen hau jakobino eta laikoegia! Mugimendu honen premia ukatu gabe, alabaina. Hauteskundeetan, bere iritzian, euskaldun guztiak batzera jo beharrean zatitu egiten zituen *Enbata*-k ezkerregi jotzen zuelako; geroago, hirurogeita hamarreko hamarkadan *EHAS*-ek bezala, euskaldun guztien batasun sakratuaren beharri uko eginez. Esan liteke, ñabardurak ñabardura, bere biziaren azken aldera, MRPrein oinordeko frantses zentristetarik deslotu dela, ezker-eskuin eta erdiko alderdi frantsesen jakobinismoaz ase-ase eginik euskal nazionalista edo federalisten aldera lerratzeko.

Hegoaldean, Franco hiltzean hasitako trantsizio garaian, Katalunia goratu du, honi iritzi dio eredu eta jarraibide estaturik gabeko gutxiengo nazionalentzat, jakin duelako indarkeriarik gabe burujabetza maila bat eskuratzen. Hiru bortizkeria salatu ditu: bortizkeria instituzionala, politiko, ekonomiko eta kulturala; polizia eta errepresio-in-

darrena eta ETA eta mugimendu iraultzaileena. Lehena salatu du zinez auzitan jarri gabe estatuaren eskubide morala bere legeria ezartzeko. Frogarik argiena Aljeriako gerlan adierazitako aburuak. Bigarren bortizkeria mota, estatuaren errepresio-indarrena salatu du, Amnesty International-eko kide zen, eta gazteak haren aldera nahi zituen sustatu. Munduari buruz, ez du heraberik den mendrena izan ororen basakeriak salatzen; Alemaniarenak eta Errusiarenak bezala ingeles eta amerikarrenak. Hirugarrena, ETArene oso irmo salatu du. Hiru arrazoiengatik: batu beharrean banatzen gaituelako euskaldunak –Makiaveloren arrazola–; bortizkeriak helbururik onena zikintzen duelako –Koestler idazlearena–, eta moralki ez delako haizu.

PNVrekiko begikotasun nabarmena erakutsi du. Baina Telesforo Monzonengan ere bazuen fedea. Leizaolak edo Garaikoetxeak eta Monzonek, hots, EAJk eta HBk bat egin behar zuten. Bortizkeria geldiarazi behar zuen Telesforo Monzonek edo geldiarazten lagundu. Gipuzkoa eta Bizkaiaz gain, ezin ziren ahanzi Nafarroa eta Araba, Ipar Euskal Herria ahanzi behar ez zen bezala. Gorago aipatu hiru bortizkeria moten aurka, eta euskal abertzaleen batasunaren alde ere agertu da, bere gisa.

Oinazez bizi izan du Euskal Herriaren patua; Ipar Euskal Herriko barnealdearen jende-hustutze eta gibelamendu ekonomikoa eta euskaltasunaren gainbehera; eta Hegoaldeko Franco hil ondoko duruzamendu politiko bortitza. Ez dio euskaltasunari uko egin. Aldi berean Frantzia maitatu du, zerbitzatu, jorratu eta babestu, nola hexagono barruan hala inperioaren mugetan. Europazale sutsua era berean, estatuen Europaren baino populuen Europaren aldekoago, honen baitan ikusten baltzuen egingarri Ipar Euskal Herriaren eta Hegoaren batasuna; nekeza, alde-aldera ametsa, baina egingarri ha-
lere!

GERRA ONDOKO EGOERA

Euskal Herriak inoiz izan al du eguzki beteko loraldirik? Orain mila urte menturaz; azken bost mendeotan berpizkunde taxuzkoegirik ez behinik behin: beheraldiak gehiago goraldiak baino; hala ere, ez dakit iragan mendeko berrogeiko hamarkadakoa baino beheraldi beltzagarrik inoiz izan duen. Denok dakigu Hegoaldea nola zegoen,

gerra zibila artean amaitu berri, eta zenbait aldetarik amaitzeke –errazionamendu-liburuxka, fusilatzeak–; Iparraldea berriz, Frantzia osoa bezalatsu eroria alde askotarik; merkatu beltza nagusi, Alemaniatik itzultitako bi milioi presoetarik asko langabezia, eskuin eta ezkerren arteko kasailak, kolonietako matxinadak...

Spainiaiko II. Errepublikaren aldiko gorapen kulturazkoa eta politikoa guztiz desegina Hegoaldean, eta beste horrenbeste Iparraldean, Lafitterekin-eta abiatuiko *Eskualherrizaleen* mugimendua eta *Aintzina* kazeta.

Marc Legassek, Ospital, Landaburu eta Darmendrail-ekin batean idatzi zuen Ipar Euskal Herriko hiru probintzientzat lehen autonomi estatutuaren proiektua Frantzia federalaren baitan; euskal Departamendua eta euskararen ofizialtasuna galdegin zituzten estreinekoz, baina oihartzun arras ttipia bildu zuten.

Lafittek eta *Herria*-k azaldu zuten autonomi estatutuaren alde zuek; Lafittek gorago aipatutako lauek aurkeztutako programaren propaganda egin zuen *Herria*-n 1945eko azaroan. Honako puntuak nabarmendu zituen: Lapurdi, Nafarroa Beherea eta Zuberoko euskaldunek gutxiengo nazionala osatzen dute. Ildo beretik, ordurarte gizon aipatuenean gutxiengo nazionalen alde egindako adierazpen nabarmenenak bildu zituen hala nola Churchill eta Rooseveltek *Atlantikoko Karta* deritzan deklarazioan adierazia, hots, populuek berek desiratzen duten gobernu moldea hautatzeko eskubidea dutela; Pio XII.arenak: gutxiengo nazionalen hizkuntza eta kultura berezitasunak ezin dira ez agerian ez ezkutuan zanpatu; Stalinek 1917an ildoko beretik adieraziak, De Gaullek Washingtonen aditzera emanak 1944ko uztailaren 10ean, hots, gerra garaian gertatu ziren giza esperientzia ugarien ondotik frantses antolakuntza ez zela gerra aurreko berbera izango, eta azkenik Estatu Eraberritzeko Batzordearen eledunak adierazia, hots, frantses antolakuntza berrian erregionalismoentzat ez ezik nazionalismoentzat ere izanen zela lekurik. Horregatik guztiagatik galdegiten zutela gorago aipatu gizonen Frantziako IV. Errepublika Federala eratzea, estatutuak berdinduko zituen autonomi erkidegoen batasuna, eta baturik eta libreki elkarturik egongo zirela Errepublika Federalaren baitan.

Federalismoarena euskaldun gehienek nahia zela adierazi zuen Lafittek –seguru Salaberry ere bat zetorkiola –; hau guztia gertatu zen Euskal Herriari bizia eta iraupena segurtatu nahiaz den bezainba-

tean, baina aldi berean hau baino ez. Borondate oneko adierazpenak gorabehera, De Gaulleren adierazpen anbiguo batzuk gorabehera, frantses antolakuntza berria ez zen federala gertatu, eta Ipar eta Hegoako Euskal Herriaren arteko leizea inoiz baino sakonagoa zen.

Marc Legassek gogor jorratu zuen Jose Antonio Agirre, ez zuelako baliatu nahi Frantziaren prestigioaren beheraldia eta konstituzioa berritu behar zeneko abagunea Ipar Euskal Herriarentzat autonomi proiektua bultzatzeko. Eusko Jauriaritzaren asmoetan ez zen sartzen Iparaldean euskal mugimendu nazionalista suspertzea, baina Salaberry eta Lafitteren ikuspegiak ere urrun zeuden, oso ere urrun, Hegoaldeko nazionalisten ametsetarik.

1948ko abenduan Salaberryk adierazi zuen Errusiako armada-itsasoak aste bat gabe jo zitzaizkela Frantziaren bazterrak Ipar amerikar eta hauen aliatuen alderdian zeuden erresumek bat egiten ez bazuten, Espainia barne –oroit bedi urte horretako ekainetik 1949ko maiatza arte sobietarrek Berlin blokeatu zutela, eta amerikarrek airezko zubiaren bitartez helarazten zituztela hornigaiak–. Nahiz “apart” egon Espainiatik harekin “akort” jarri beharra zegoen Espainiako bide, airekoen jaisteko toki, mozkin eta gizonen beharra zegoelako; espresuki adierazi zuen ez ziola balio edo ez zuela balio Frantzian ezkerreko jendea ari zen bezala mokoka aritzea Espainiako gobernu moldeaz.

Artikuluari erantzunez, P. Oihanburuk kargu hartu zion frankismoa babesten zuelako akusaziopean. Besteak beste, Hegoaldeko euskaldunek jasan behar zuten eskubide zampaketa oroitarazi zion. Salaberryk erantzun zion berariaz baztertu zuela frankismoaren gaia; hura arazo espainola zen, non epaile espainiarrek berek izan behar zuten, eta hauek, berak zekiela, ez ziren adingabeak. Gainera, nola suntsitu behar zen frankismoa: Espainiako eta Euskal Herriko herritarrek gosez ahuldurik?, ala Espainia eta Euskal Herria suntsitu behar ziren frankismoa suntsitze aldera? Berak, hots, Salaberryk bazekien zer zen gerra, eta gizakiaren luxu bakarra berak pairatua besteri ez pairaraztea zen.

1948an Hego Euskal Herriko antifrankistek eta nazionalistek artean bazuten itxaropena Francoren erregimena desegiteko –1951 arte itxaropenak aski tinko iraun zuen, handik harat behera eta behera jausteko–; Salaberryk-eta ez, haien beldur nagusia Errusia eta komunistak ziren: *Ez bag[a]itu oraino Rusiak zangopilatuak, hori*

Amerikanoen airezkoeri esker... Heien beldurak bere tegian badauka Rusiako otsoa.⁴ Artikulua idatzi zuen egoera politikoan bi albiste nabarmendu zituen bereziki Salaberryk: bata, Juin jeneral famatuak Frantziako soldaduen aitzindarietza onetsi ez izana, hain zuzen Espainiarekin antolamendu bat egitea onartzen ez zelako; eta bestea Francok adierazitakoa, hots, Errusiak bere armada-itsasoak Frantziaren lurretan sartuz gero frantses soldaduei ez ziela Ipar Afrikara iragaiten utziko.

Laburzurrean, nazioarteko egoera politikoak Francorekin antolatzea galdegiten zuen, eta gerrarik onena baino hobe zen bakerik kaskarrena; gainera, frankismoa espainiarren arazoa zen, euskaldun espainolena barne. Azken hau gertatzen zaigu mingarrien, nahiz aitortu behar den mingarria gertatuagatik izan hala zela mugaz bi aldeetako euskaldun gutxiz gehienentzat.

Herria kazetak Espainiako oso albiste gutxi agertzen zuen, eta Hego Euskal Herrikoa ere bai; oso ere gutxi 1956 arte; handik aurrera gehixeago, beti ere proportzio apalean 50eko eta 60ko hamarkadetan, konparaturik Frantziako albisteei ematen zien lekua-rekin. Bi adibide adierazgarrri: 1953an bi albiste politiko garrantziko gertatu ziren Espainian: Konkordatoa Vatikanorekin abuztuan, eta ipar amerikarrekiko hitzarmena irailean. Konkordatoaz ez zen ezer argitara Herria-n, aldizkari giristino batean deus ez Espainiak Vatikanorekin sinatutako Konkordatoaz! –burura datorkit Nemesio Etxanizek Andima Ibiñagabeitiari idatzi zion gutuna, gurutzea eta erailketa uztartu zirela-eta, bihotza guztiz urraturik eta guztiz abaildurik–, eta ipar amerikarrekiko hitzarmenaz, alde idatzi zuen Lafittek, gorago Salaberryri jaso diogun ikuspegiarekin guztiz erara: “Amerikanoek ongi egiten dute Espainiaren bederen segurtatzea, Frantzia fantesian ari denaz geroz; ez duela Angleterra gabeko Europarik nahi, ez eta Alemaniarekilako Europarik jasaiten ahal, ez eta Europa girichtinorik muntatu gogo...”. Amerikarrek Francoren gobernua indartu zutelako kexu zirenei, amerikarrek zerabiltzaten argudioak bere eginez ihardesten zien: “Amerikanoek errepostu, Titorekin egin duten antolamenduaren eite duela hunek. Tito ez da Franco baino libertatearen adichkideago, bainan gerlari buruz, ez da zeren sendimendurik egin: behar dira gider onak hartu, diren tokian. Ezin uka Espainia leku hauta dela Europa-muthurrean”.⁵

Oso labur II. mundu gerra ondoko egoera politiko orokorra ma-

rraztu dugu. Gerra amaitu berriko bozkario, hondamendi eta nahasmenetik mundua bi bloke politikatik bildu eta zatitzeari buruzko bilakaera, eta horren barruan Europa gerrak hondatu eta zatituaren egoera erkina, Salaberry imitatuz, jaunen jaun zirenen mutil eta eskupeko erortzeko arrisku larrian.

FRANTZIA

Frantziak min ziola adierazi dugu sarrerakoan Alemaniako preso esparruan bost urte luze eman ondoan itzuli ondotik. Gerra guztiek dituzte hain segur osagai ugari: askotariko miseriak alde batetik, eta bestalde, esaterako, lubaki edo pezoil-aska berean borrokan ari edo preso-zelai berean atxilo direnen arteko giza harreman usuak eta ondorioz, maiz, adiskidetasun lokarri iraunkorrak. Adiskiderik onenak gerrakoak! Salaberryri hala jazo zitzaioala dirudi.

Stalagean aleman zuzendariak horretarako baimena emanik, unibertsitatea eratu zuten, eta bertako errektore izan zen 1942ko abuztutik aurrera. Protestante frantsesen arduraduna maisu bat zen, Franc-Comtois, unibertsitateko idazkari zena, guztiz atxikia bere lanari –postu garrantzizkoak erlijiosoen gain zeuden, nonbait–. Judu taldeak ere baziren, eta haien rabbia Weil zeritzan frantses bat, hau ere leiala eta lagunkina, laguntzeko beti prest. Maiz izaten zituzten txolar-teak eta horietan hitz-aspertu luzeak egiten zituzten frantses gehien desespiritualizazioaz eta materialismo gordinez mintzatzeko, nagusi zekusaten kartsutasun eta sakrifizio-espiriturik gabeko nihilismoaz. Baina ez zen *stalageko* erakunde bakarra.

Delako Stalag IV B horretan egon ziren bretoietarik batzuek oroimenezko jaja antolatu zuten askatzearen hogeigarren urteurrenean Sainte-Anne-d'Auray-n,⁶ bretoien Lourdes-en: Salaberryk gonbitari ez zion ukorik egin. Hogei-hogeita hamar preso ohi igurikitzen zituen, baina 450 lagunetik goiti bildu ziren. Han elkarrekin bizi izandako beste lagun batzuek bezala Salaberryk ere hitza hartu zuen bazkari garaian, eta preso esparru horretan behinenak izan ziren lekuak ekarri zituen gogora: Konfiantzako Gizonaren bulegoa, kapilautza, antzokia, probintziak, unibertsitatea, eta Grise-Duller-eko hildakoen aldeko monumentu handiosa. Salaberryren iritzian delako stalag horri nortasuna ezarri zioten gizonetarik bi honako hauek izan

ziren: Lamothe lotinanta eta Koenig kapitaina. Lotinanta piriniarra zuten konfiantzazko gizon, norengan Salaberryren arabera tinko zirauren frantziar ohore militarren senak, eta zelaiko komandantea berriz Koenig kapitaina zuten, Vienako lizeo bateko Historia irakaslea, norengan bat eginak bide zeuden intelektualaren unibertsalismoa eta girstinoaren karitatea.

Ohore militarra, intelektualaren unibertsalismoa, girstinoaren karitatea, kapilautza militarra, probintziak, unibertsitatea. Alde-aldera Europa osoko herrialdetako gizonak bildu ziren preso esparruan: bizi, ikasi eta mintzatu beste egitekorik gabe –alemanak, holandarrek, poloniarrek aipatzen dizkigu bestetan–. Ez da mira egitekoa oso barna eragitea bizikidetzat hark.

1945eko urte amaieran 1946ko urte zoriontsua opatu zien "Aux anciens du stalag IV B" Herria aldizkaritik. Honela amaitu zuen artikulua: gu gara gure eginbidea tolesik gabe bete dugun tolesgabeak. Eskura ordaindu dugunak. Ordua zenean. Geroan pentsatu gabe. Gauden gu: nik uste gure harrotasunerako nahiz gure herriaren babeserako ez dela urte berria opatzeko desira hoberik.

Jainkoaren eta herriaren amodioa guztien gaineratik. Beren herriak, Frantziak, sakrifizioa galdegin zien, eta norbanako interesak alde batera sakrifikatu egin ziren xaloki batera tolesturarik gabe, benetako orduak jo zuenean.

1946ko ekainaren 6an, errusiarrek askatu zituzten urteurrena betetzean, gogoratuko zaio zer sentitu zuen lur etsaitik alde eginik Frantziako lurrean sartzean: "oraindik gogoan dut Sarreguemeseko geltoki tipia non gure konboia Aberri guztiz maitearekin kontaktuan jarri zen; aberria zein bestalde, oroitzapenen gainean baino gehiago absente sukartsuen esperantzen gainean irudikatua genuen". Jakina, urrundik amesturiko esperantzaren eta errealtate hitsaren arteko talka bortitza izan zen.

Frantzian bertan gelditu gabe Ipar Afrikara jo eta De Gaulleren buruzagitzapean nazi-faxisten kontra aliatuekin batean borroka egin zutenek, eta Alemaniako preso esparruetan urteak atxilo eman zituztenek arazo gehiago aurkitu zuten itzuleran aberrian bertan sufritu, kolaboratu edo negozioa egin zutenek baino. Gerran hildako bostehun mila, preso egondako bi milioi, bonbardaketek suntsitua eta Alemaniak Frantziari xurgatu ziona zio, frantses ororentzat ezinber-

tzezko eskasia, gosea eta merkatu beltza nagusi, baina aberriaren alde asko eman zutenentzat, ardura, behartasun gehiago.

Behartasun ekonomiko larriari nahasmen eta gatazka politikoa erantsi behar. Komunisten mendeko liberazio-batzordeek kolaboratzaile ohiei egin epaiketak eta epaiketa gabeko hilketak, ezkerren alderdi komunistak boto gehien- nagusitasun handia MRP alderdi kristau-demokrataren inguruan bilduriko eskuinaren beste muturrean, eta Frantzia baitako giro politikoa nahasiarekin batean Errusiaren edo AEBen aldera egin beharra, hauek izan baitziren indartsuen atera zirenak gerratik.

Salaberryk lehen mementoan frantsesen arteko adiskidetzea, batasuna, eta jaunen jaun zirenen alderako neutraltasuna aldarrikatu ditu: De Gaullek zioen bezala, bi potentzia handien adiskide bai, baina mutil ez. Lafittek bezala komunista eta sozialistek prestatuako lehen Konstituzio proiektuari ezezko biribila ematea proposatu zuen: *Guri da kanpotiarrer erakustea gure odola oraino azkar dugula. Guri da Frantziaren ohorearen salbatzea. Guri erraitea: aseak girela oraiko desordre ahalgegarriaz; -elhea baino nahiago ginukeela ogia;- hitzez baino egarriago girela lanean artzeko behar den arnoaz (...)* *Espagnolak ziona: «Señores, y se acabo la fiestal».* *Aski eta sobera balliatu zirezte gure denboraz! Eskuaraz ihardets ginezokete: EZI Frantsesez ihardetsiko: NON. Eta bertze moldez: «Orai guri zuen nausi izaiteal».*⁷

Bigarren konstituzio proiektuari baiezkoa Lafittek bezala, nahiz itzalak izan argiak ere bazituelako.

Frantziaren ohorea: *Azken urthe hotan, Frantziako jende cheheak bildu duke hainitz ohore: gure gerlan edo presondegietan hil gaichoek beren gorputzaz, presonerek beren ezinbertze higagarriaz...hainitzek beren anaz (sic) hirriskuaz , etsaiari ere mendekatuz, bakotchak iduri zakon eginbidearen arabera. Ohore hortarik zer gelditzen da? Deus guti, edo batere ez. (idem).*

Gerlari, preso eta erresistenteen ohorea, frantses abailduen bihotzean kemena, kalipua txertatzea xede!

Egiteko mitiko berberaz balliatu du Heletakoak azaroaren 11ko jaia, alemanen bi inbasioetako biktimen oroimena bizi atxikitzeko antolatu jaia. Alde-aldera urtero ospatu du egun gogoangarri hura Miarritzen gerlari ohiekin batean, eta alde-aldera urtero idatzi ditu

artikuluak egun horri buruzkoak, adierazgarriro frantsesez. 1946an: "1946ko azaroaren 11 honetan nire pentsamendua bereziki zuengana bihurtzen da, gatibualdian hil zaretenon baitara, nire adiskide onenak zaretenon aldera, zuena ez den lur geruza baten azpian, etsai gisa behatzen dizuen izterbegi-zeropean zeuntzatenongana. Eta uste dut egun, bakanak izanen direla zuen oroimena gogora ekartzen ausartuko direnak. Izigarriko kalaka nagusitu da egunotan (...) Gerrako hildakook, eskandalu-ekaitz liluragarri honen pean, zuek zarete Aberriaren aldezele bakarrak bere seme-alaben bihotzetan".⁸

Arestian aldatu dugun artikulua, Alemaniako Sarre eskualdetik barna aberri-lurra konboi barruan sumatzean sentitu zirrara konstatzen duena, honela amaitzen da: "Frantziak elkartu egin nahi du ostera, adiskidetsu eta lantsu, irribarretsu eta behazunik gabe. Hura unatua da herraz eta berantetsia da hego zabalak ostera hedatzeko. Zorigaitzak kolpatua duzuen bisaian hark betiko ezaugarriak sumatzen ditu. Elkar lagundu dezagun preso esparruan bezala, eta ez dezagula jitea aldatu, gauden guri".

CHURCHILLEN ITZALA

1947 arte Frantziaren neutraltasuna aldeztu du bi jaun handien aurrean, handik harat Amerikaren aldera lerratu da nabarmen. Heletako kazetari eta salogilearen arabera, Churchilllek AEBetako Fulntongo unibertsitatean egin zuen hitzaldi aipatuan Errusiari "ez" erran beharra adierazi zuen eta hark erakutsia egiten hasia zen Amerika: Errusia Iranetik uxarazia zuen eta Turkiatik orobat. Roosevelt sobera makurtu zen Stalinen aurrean Yaltan, eta Trumanek aldiz, konfiantza galdu zuen Errusiarengan eta konfiantza hartu Europako erresumengan; hau guztia nagusiki Churchill esker.

Beste zer bat ere adierazi zuen Churchill: "Europa guzti miseria berean da, gose berean, herra berean. Etcheak lurrean, hiriak purruskatuak eta hango gizon erdi-buluziak, iduri su-brasa begi orde, elgarren etsai, behin ere izan ez diren bezala...Jaliko othè gira herra hortarik, ala hortarat eroriko, eta hortaz izanen denak urkatuak? Frantziak behar luke egin lehen urhatsal Hari doako bere etsaiekin akomeatzea, alde batetik ez baitu Frantziak bertze biderik, ohore eta ontasan, nahi badu bere burua salbatul Alemania puskatuz, ez dita-

ke Europa batetarat bil, dio bertzalde Churchill-ek. Iduri zaio bada Europako erresuma guzietan behar luketela batetarat bildu, Amerika guzia bildu den bezala.⁹

II. mundu gerra ondoko urteotan, Hegoaldeko nazionalistak, Jose Antonio Agirre-eta Amerika lauzkatzen aritu ziren –euskotar espioi sarea Amerikaren zerbitzuko emanik– hark sostengua eman zezan Franco uzkaitezko; Lafitte eta Salaberry-eta Europa batuaren aldarria aritu ziren egiten, eta Amerikaren aldera lerratzea kontseilatzen Errusia zen hartetik babesteko, hots, atzaparkadaz Hungaria, Errumania, Txekoslovakia, Bulgaria eta Ekialdeko Alemania irentsiak zituen inperio komunistatik gerizatzeke.

Oroit bedi irakurlea 1947an Frantziak eta Alemaniak bat egitea proposatzea ez zela frantses gehienen nahiri fereka egitea, gerraren askotariko ondorioak gori-gori zeuden hartan. Baina Frantziak Europarekin bat egite hori nola egin behar zuen? Artean Frantzia ez zen hexagono barruko lurraldeetara mugatua, baizik ere Asian eta Afrikan barrena inperio zabalaren jabe. Hurrengo urtean zuen Ingalaterrak lekuak hustu beharra bere kolonia jendetsuena izana zuen Indiatik; hortaz, zer egin behar zuen Frantziak inperioarekin?

“Frantziatik urrun ere Frantzia”¹⁰ deritzan artikuluan dago heletar idazlearen arrapostua. Lehenik, Frantziaren historiaren onarpen guztizkoa: *Aintzinekoez egin dute lehenik barneko Frantzia. Batetarat bildu dituzte, bortchaz edo amodioz, geriaz edo tratuz, elgarren ondoan ziren eremuak eta jendeak (...) Lan miresgarri hori egin zuten lehen erregek, eta begiratu heien ondokoek. Geroztik bat dago Frantzia, mendian harroka bezain hazkar baita haren batasuna.*

Simone Weil datorkit burura kontrastez, harentzat Frantziako Iraultzaren ondorioz subiranotasuna populuari eskura zitzaiotanean debaldetan zen, ordurako Frantziako populurik ez baitzen, aurrez Gorte Jakobinoek bizigabetua zutelako. Salaberryk aipatzen duen idazle bat da Weil. Garbi dago Salaberry ez zetorkiola bat Frantziaren historiaren irakurketan, hari miresgarri baitzeritzon. Hexagonotik kanpo, hala nola Indotxinan, Madagaskarren edo Marokon arazoak zituen Frantziak aldi hartan, eta auzia honakoa zen: *Gure buruzagiek egingen dutea, lurra lurreri juntatuz, gogoak gogoeri lotuz, bihotzak bihotzeri emanez, barneko eta kanpoko Frantzia bat egingen dituen Frantzia zabal haundia? (...) Oraiko frantsesak ez badira lan horren egiteko gai, Frantzia bilhakatuko da Espainia bezala, erresuma mozkoil eta*

indar guti duen bat; eta gure ondokoek, ez ikhustearekin Frantses banderaren hegialak Algeria edo Indochinako zeruan, erranen dute ahalgez urtuak, behialakoak erran zuena galdu ontasunen aintzinean: "Migar egizak haur batek bezala, ez baituk ukan bulharrean gizon-bihotza!"(idem).

Artikulu hau sinatuko al zukeen Lafittek? Ez seguruago! Ibarnegarayk bai segurkiago! Gisa horretako artikuluekin barna sumatzen da *Eskualduna* eta *Herria* arteko segida, hots, eskuin frantsesaren ikusmoldeen jarraipena. Sarrerakoan adierazi dugu askoz garbiroago azaleratu duela Salaberryk Frantziaren alderako atxikimendua; hone-tan, argi eta garbi Frantzia inperialaren aldekoa. Sakon dezagun Frantziaren koloniekiko aferean.

FRANTZIAREN KOLONIAK

Ostera, eta auzi honetan ere, Ingalaterra da jarraitu beharreko bidea erakusten duena: *Berriz ere salbu da Angleterra. Miresgarri zeruan izar opilak. Orobat miresgarri ere gogoarentzat gizonek lurrean, bazter, jende, kolore, mintzaira desbardinak elgarretaratz orhatu, herri opil haundia. Zerbait da holako lana. Gure agurrak Angleseri.*¹¹

Hau Indiako inperioa hirutan zatitu (India, Pakistan, Zellan -orain, Sri Lanka) eta hiru estatu berriek independentzia lortu ondotik, 1948an. Independentzia bai baina Commonwealth-en barnean jarraiturik; eta horrexegatik Salaberryren mirespena Ingalaterraren aldera. Ber gauza egitera adoretzen ditu frantsesak, Frantzia batasunaren moldatzera. Ez zen ezer berririk asmatzen ari; berez, "L'Union Française" erakundearen barruan zeuden loturik metropolia eta erregimen juridiko askotariko koloniak; baina lotura honen mamiaz nahi zuen bere iritzia agertu.

Batetik, Frantziak inperioko lurralde guztiak atxiki behar zituen gorago agertu dugun bezala, baina horretarako ikusmolde okerrak baztertu behar ziren. Zein ikusmolde? Uste izatea, kasu, koloniek etekina baino xahupen gehiago zekartela; eta bestea, uste izatea orduraino bezala jarraitzea aski zela, hots, asimilazioaren politika aplikatzea; hau uste okerra zen, kolonietako jendeak konkista garaian haur adinean baziren, orain tarrotuak ziren eta frantsesei zegokien:

aski libertate emaita, ez dituen jauz gure kontra; aski ongi egitea ere, aski guri lotzea, ez dezaten nahi ukan gutarik deslotu, gutarik urrundu (idem.).

Alde batera, gerlek gaiztoturiko herra gogortuak urtu eta Europa batzeko premia aldarrikatzen zuen, Churchillen esanaren haritik; bestera, orobat Ingalaterraren etsenpluari jarraiki, Frantzia batasunaren moldatzea. Bien artean ba al zen loturarik? Askorentzat ez, heletararentzat bai: *"Ene iduriko aldiz Afrikaren gakoa European; Tuniziarat Johan den bide chuchenenak itzuli egiten Sarre gainetik. Iguzki balinbada Sarreko mendichketan, iguzki izanen Tuniziako zelhaietan: Sarreko barazuzak zafrazten hego-aldeko Tunizia..."*¹² Ohar bedi irakurlea Sarre eskualdea Alemania eta Frantziaren elkargunean dela, eta Sarre alpatzen duenean Frantzia eta Alemania erraten ari dela, hots, Europaren bizkarrezurra. Salaberryren hitzetan: *"Guk ere behar dugu lehenik Europa bat moldatu, Sarre delakoaz Alemaniarekin ditugun eztabadak chuchenduz, eta lehen urhats horren ondotik, bat nahi duten erresuma guziak bat ezarriz. Orduan gira norbait izanen. Eta odol garbiko gizonak garhaitzen dituen bezala eritasun erro guziak, gu ere nausituko, Afrikan ditugun traba minkhorrerri"*.

Norbait izate horren irakurketa, nagusiki politikoa da morala izateari utzi gabe, politikaren eta moralaren uztartze modu berezi edo nahi bada mendebaldarraren bitartez. Indarra izateko federatu behar du Europak: indar ekonomikoa erdiesteko eta orobat indar militarra, Europako erresumek nork bere soldaduak jarriz guztien artean armada indartsu bat biltzeko, gerla-tresnarik bortitzenak barne; egoera historiko honetan, bonba atomikoa.

Tunisiari, eta oro har koloniei aitortu behar zaizkie eskubideak, baina: *ukaraia ez duenak aski azkar, nola eman dezoke ahamen bat hamikatua den bere azpikoari. Beldur izanen da, eskua luzatu orduko, zarrastan har ditzan denak eta gehiago, trufa irri tzar batekin. Hara zergatik Frantzia ez den menturatzen esku-bide gehiagoren emaitera. Hara zergatik ere Maroka-Tuniziakoeak, ufako koska gaichto batez botatzen dituzten bazterrerat, Frantziak eskaini zuzen haziak (idem).*

Salaberryk planteatzen duen federalismoan garbi dago nagusigoa edo hegemonia eskuan atxikitzen nork jarraitu behar duen. Inperioa atxiki egin behar da, eta horretarako eraginkorrena koloniei

eskubideak aitortzea eta Europa batuz inperioari eusteko behar den indarra lortzea.

Ikus dezagun printzipio hauekin nola arrazoitzen duen kolonietako askatze mugimenduetan: Indotxinan, lehenbizi. Dakizuenez hasi II. mundu gerra bukatu zenetik eta 1954 arte Indotxinan gerra bizia egon zen: frantses eta indotxinarrez gain, amerikarrak, errusiarrak eta txinatarrak. Damu zitzalon Salaberryri Ingalaterrak Indian izan zuen Attlee bezalako gizon bat ez izana Frantziak Indotxinan, hango jendearekin antolatu eta ahal zen bezala lekuak husteko: "*Bainan, gerthatuak gerthatu, orai berantegi da Indochinatik jalgitzeko, Angle-sak Indietarik bezala. Kantail horren ondotik lehert litake gure itsas-bertzaldeko murruguzia. Frantzia buluzirik lagoke*".¹³

Eroriz gero inperioaren murrua lehertaraz zezakeen kantail edo ertz hori bermatze aldera, noraezeko zekusan lau erabaki hartu beharra: Indotxinan bertan jartzea nagusi buruzagi bat; hara igortzen zen dirua ongi kontrolatzea; hango jendeari hitz-emanak errotik begiratzea, eta laugarrena, Errusia eta Txina ere Hô-Chi-Minh vietnamdar buruzagia lauzkatzen ari zirenez, beste erresuma-lagunen sostengua galdegitea.

Indotxinako gerra mingarria izan zen, baina Aljeriakoa are gehiago. Alde-aldera zortzi urte iraun zuen, eta soldadu adinean ziren frantses gehientsuenak handik iragan ziren. Ahaleginak ahalegin, hura ere galtzeko. Salaberryk baditu berrogeita hamar bat artikulua Aljeriari eskainiak. Gatozen!

ALJERIAKO GERLA

Hogeita hamar bat hildako eraginez 54ko Omiasaindu bihar-munean Aljerian bonbak lehertu zirenetik harik eta nolabaiteko bakera ezarri zen arte eta geroago ere, adimena eta bihotza beti Aljerian izanen ditu: *Gure burua, erran nahi baita guhaur! Gure gorputzaren izpi bat, gure gorputzaren zauri minberena, ez dea itsasoz bertzalde, Algerian? Ez dezakegu athera gure adimendua Algeriatik. Han dagoke behin ez bezala errostatua. Han ditugu alabainan gure mutil gazteak, hogoi urte dauzkaten haur maiteak, gure putikoak, gure semeak. Eta bertzalde han dira frantses batzu, Algeriako miliun bat frantses edo «zango beltz» eta bertze miliun bat arabe edo «zango*

*beltzaran» heieri estekaturik izanak, nun ez bide baitira nehundik deslotzen ahalkol Begote arrotzak arrotzeil Amerikanoak eta Rusoak ar bite zoin gehiagoka zeruaz nagusitu beharrez! Badugu bertze minik ezkerreko bulhar-giblean. Badugu bertze elhorri bat chut-chu-ta sartua bihotzean!.*¹⁴

Domu Santu biharamuneko leherketen ondotik berehala idatzi zuen Aljeriako gatazkari buruzko lehen artikulua: "Lurrikara Aljerian" izendatu zuena. Oso garbi ikusten zuen zerk sortu zuen jazarraldia: nazionalismoak: "Ils croient pouvoir guérir le terrible cancer nationaliste, par des tisanes et des compresses: bref par des remèdes de bonnes femmes".¹⁵ Izigarriko minbizitat jotzen zuen ideal nazionalista zaharkituari beste ideal berri bat kontrajarri behar zitzaion: ideal federalista. De Gaulleren nazionalismo bakarzalea eta Aljeriako FLNren nazionalismoa, biak ziren gainditu beharreko idealak, minbi-ziak berdin joak. Ideal nazionalista erasokorraren aurka, ahaide arteko elkartasuna sustatu behar zen. Ideia bat beste ideia batekin neutralizatzen da, eta ideal bat beste ideal batekin, ez aurrekoa suntsituz baizik aurrekoa gaindituz.

Frantziak koherentea izan behar zuen; Europa batzeari behaztopak ezarriz Afrikan Frantziaren kontrako higikundea ari zen azkartzen. Ezin zen Afrikan populuen integrazioa aldarrikatu eta Europan erresuma bakoitzaren beregaintasuna. Europaren Batasuna behaztopatzen ari zirenek Frantziaren Inperioaren Batasuna ari ziren eragozten. Gorago ere Indotxinaz ari, edo Tunisiar antzeko ikusmoldea irakurri diogu; bistan da Aljeriako gerla sortzerako oso finkatua zuela bere ikuspegia. Horri funtsean atxikirik ere, zazpi-zortzi urteko gatazka luze horrek askotariko ñabardurak egitera bortxatuko du, uanean uneko gorabeherak hartaraturik.

Hemen, Salaberryren iritziak agertzera eta iruzkintzera mugatuko gara. Frantziatik ikusten du gatazka, frantses ikuspegitik. Ez du Aljeriako musulmanen ikusmolderik ekartzen. Paris eta Aljer dira aferean bi erreferentzia puntu nagusi, eta Estrasburgo hiria, 1949az gero Europako Kontseiluaren egoitza, erreferentzia behar zukeena Salaberryren iritzian, baina benetan ez zena. Heletarrak zuen informazioa ere horretara mugatuko zen segur aski. Eta guk ere ez dugu FLNkoen hausnarketarik hona bilduko, gure eginkizuna ez baita hemen Aljeriako gerla ertz guztietarik behatzea eta aztertzea.

Gauzak errazte aldera, bialdi nagusi bereiz litezke: gerla haste-

tik 1958ko maiatza artekoa bata, Aljerren Fantziako armada Gobernuaren aurka matxinatzen den artekoa, eta bigarrena handik Aljeriak independentzia lortzen duen artekoa, 1962ko uztailaren 3ra bitartekoa.

Lehen aldian Frantziako politikarien arteko kasallak eta kalapitak izango dira arrisksuenak, hots, metropoliko ikuspegi oker zaharkituak Aljerian bere horretan atxiki nahi izatea. Alabaina, Frantziako agintariak askatasunaz aho betean mintzo ziren, baina aitortu beharra zegoen askatasunaz mintzo zirenean burgesiaren askatasunaz ari zirela.¹⁶ Eta burgesia ez zen gai izan probintziak aintzat hartzeko suntsitzeko ez bazen halek departamenduetan barreiatuz; ez zen gauza izan orobat eskola libre erlijiosoa eta estatuaren eskola laikoa uztartzeko eta biak sostengatzeko, eta orobat ez zen gai izan Europa baitako aberrien artean bizikidetzat sustatzeko, ez eta Batasun berri batean populuen arteko kolaborazioa suspertzeko. Burgesia hau nola izanen zen gai Aljerian arabiera eta islama, esaterako, onesteko eta sustatzeko?

Baina jakobino hisiatuez gain baziren Parisen Aljeriari independentzia osoa eman nahi zioten ezin idealistago batzuk ere –Il y a la solution d'un suridéalisme bien pensant, qui trouve sa bouche la plus éloquente en M. François Mauriac– eta horiek ere ez zebiltzan batere zuzen; ideia hori asmatzeko Parisen bizi behar zen eroso, eta ez Tunis edo Casablancon edo *bled*-en, hots, Aljeriako barnealdeko herrixketan. Aljeriarrak bereber edo bere gain uzteari aitakeria zaharkitua edo amakeria porrokatua zeritzon, edo materialismo antsika-bea, aljeriarren bizimoduaz ezaxola osoa zuenarena; izan ere, aljeriarrek aurrerapen materiala eta are morala frantziarrei zor zieten. Frantziak asko galduko zuen Aljeria galduz, baina Aljeriak gehiago.

Ezin zituen jasan Ipar Afrikako frantsesen aurka dena ele gaizto ari ziren paristarrek: *Ez ditiot jasaint, ez ditiot adit paristar berrikerari jauneria batzu, dena elhe gaichto lphar-Afrikako Frantsesen alderat (...) Aiseago da solas-lerroak aphainduz biziaren irabaztea... Nekheago aberastea, landetan lur-ildoak lerrokatuz hango jenden artean.*¹⁷ Paristarrek eta oro har frantses orok aitortu behar zuen Frantziaren epopeia miresgarria XIX. eta XX. mende hasieran itsas bestaldean idatzi zela eta ez Hexagonoaren mugen barruan. Aljeria eta Ipar Afrikako frantsesei laguntzeko Frantzia sendotu beharra zegoen, politikarien arteko barne-borrokak amaitu beharra, hauek irits ez zi-

tezen Mediterraneo itsasoan barrena kolonietara: Nola lagun ditzazkegu Ipar-Afrikako Frantsesak? Ez demendrenik mintzaldi suharrak eginez, baina Frantziaren indarra Frantzian emendatuz.

Behin eta berriz hartuko du luma zango beltzak aldezteko. Felagel, Aljeriaren independentziaren alde borrokatzen ziren gudariel frantsesek egindako torturen hotsa geroz ozenagotzen ari zela, ez du heraberik izanen haiek egindako bidegabekeriak onartzeko eta deltoratzeko,¹⁸ baina orobat tortura bezain bortitz gaitzetsiko du eta krimentzat joko Ipar Afrikako frantsesek egindako lan eta lortutako emaitza ikusgarriak ez ezagutzea. Errepideak, eraikinak, ikastetxeak, erietxeak, misiolarien lanak, sendagileena-eta.

Lehenaldi honetan Salaberryk agertu dituen puntu nagusienak azaltzeko lantegian badugu bat eskas, hain justu Aljerren Frantziako armada Gobernuaren aurka oldartu baino lehenxeago aditzera eman zuena gertakari berezi bat zela bide. Bertan justizia eta karitatea korapilatzen dira, estatuaren moralak eta Jainkoaren erresumarena, hots, politika eta erlijioa.

Belfort hiriko Etienne Mathiot artzain protestanteak FLNko kide bati laguntza eman zion polizien gandik ihes egiteko Suitzara. Horrek eztabaida harrotu zuen Frantzian. Salaberryren iritzian ongi jokatu zuen erlijioso protestanteak, karitatez jokatu zuelako. Baina estatuak era berean FLNko militante klandestinoak jazartzeko eginbide zorrotza zuen, ez zituen Aljeriara gazteak igorri behar, gero FLNkoen ehizi izan zitezten: *La charité absolue que sert le pasteur Mathiot est indispensable au soldat armé pour la justice intégrale, comme la justice rude du soldat, est nécessaire à la charité téméraire du pasteur Mathiot. Le soldat milite dans le présent, et le pasteur Mathiot envisage déjà le futur.*¹⁹ Ez zuen inoiz auzitan jarri Salaberryk Frantziak Aljeriako matxinada zanzatzeko zuen eskubidea. Frantziak han armaz ezarritako legea goستن zuen.

Gertakari horretatik ondoko ondorioa atera zuen: Frantses eta musulmanen arteko erkidegoa ezingo da salbatu ez badira justizia eta karitatea bateratzen, eta egunen batean komunitatea egin ezina gertatzen bada izango da herrak garaitu duen seinale, eta herra berdin urrun da justiziatik nola karitatetik.

ALJERREN ARMADA JAZARRI ONDOKOA

Handik berehala jazarri zen armada Aljerren, Frantziako IV Errepublikaren erori zen, eta V. Errepublikarekin batean De Gaulle ezarri zuten presidente ahalguztidun Aljeriako afera behingoz trenkatzeko. Beste aldi bat hasi zen horrela gatazka nahasi eta minbera horretan.

Pan! Pan! tiroak piztu dira nunbait Algerian: dotzena bat felaga izan garbituak... Meiek ere, Eskualdunak dion bezala, nunbalko amen semeak...

Pan! Pan! tiroak piztu dira Algerian: maltzurki, itsuski, bi emazteki, haur hotz bat erori, felagek hil gogor botatuak...

Pan! Pan! tiroak piztu dira Algerian: bizpahiru soldado frantses lurrerat lerratu luze-luzea... Izanen dela nigar etchetan; izanen dela heiajora; izanen, orhoitzapen ilhun iduri, bele kurrinkariak, hegaldaka, etche-inguruetan.

Pan! Pan! tiroak piztu dira. Ez ditake asma gerla itsusiagorik. Ez zillhatzen ahal nor den adichkide, eta nor den etsai. Holako gerlak bere buztin gorhailaz zikintzen ditu gorputzak bezala arimak.

Ez da harritzeko, Algeriako gerla nihoiz kasik ez aipaturik ere, bethi balinbadaukagu gogoan.

*Mihian ez duguna, hura preseski bihotzean.*²⁰

Frantziako ikastetxeetan ikasitakoak ziren buruzagi kolonietan, eurak ziren euren populuen beregaintasuna nahi zutenak, eta egoera gaiztotua ezartzeko De Gaulle berehala hasi zen zuzen gehiago aitortzen arabiarrei:

*Afrikan, Indochinan, gure ikhastetchetarik jalgi gazte argituek nahi ukhan dute beren herria bizi zadin beren iduripenaren arabera; beren herria lanean ar zadin lehenik bere onetan... Aitaren sinatzen ikhasi dute; Aitaren sinatzen erakutsi ondoko jende jakitate gabeko cheheari. Gerla –eta zer gerla itsusia!– ez zen ari izan Indochinako alde urrunetan. Gerla –eta zer gerla itsusi-higuingarria!– ez da bethi azkar Aljeriako muga itchas-bertzaldekoan! (...) De Gaulle-ek Frantziari eman gogo dion lege berrian ezarriren du Frantziaren azpiko diren jendek, hemendik goiti, hautatuko dutela, beren asmu eta tirriaren arabera, nola lothurik egon Frantziarekin. Karia hortarat emanen dituzte botzak.*²¹

Arabiarrei kausitzeko zioen Salaberryk, hots, gogoko gertatzeko De Gaullek frantsesen zuzen gehientsuak eta zuzen ororen gakoa, bozkatzeko eskua eman zien. Lehen aldiz De Gaullen eskuetarik izan zuten bozkatzeko eskubidea arabiar gizon eta emaztekiek.²² *Eskubideez gain, sos gehiago eralgitzen hasi zen De Gaulle Aljerian, aurreapena sustatzeko han. Erabaki hauei guztiei oso ongi zeritzen heletarrak; haatik, eragozpen bakarra aurkitzen zion: Eman dezagun abar gaitzeko arbola miresgarria. Ez baditu arbolak abar arauko erroak, harentzat abarrak ez bakharrik pochulu, bainan hirrisku. Orobat herriarentzat. Abar ikustekoak ditugu Aljeria, Maroka, Zahara, Zenegala. Frantzia bakharrik, abar-alde horrendako erro eskasa litake; erro chuhurra, ez indar, bainan ahulezia dakarkion errochka ttipegia. (...) Hortan badu bichta hertsu aphur bat De Gaulle jeneralak. Uste du oraino herriak bizi ditazkeela auzoen acholarik gabe. Hortan engatzen bide ditake. «Ainhitz abar, arbola bat» egoiteko, Frantziak behar du Frantziak zabalagoko erroa.²³*

Zergatik ez zuen De Gaullek arrakasta gehiago Aljerian, nahiz erabaki zuzenak hartu? Ezen Bortzgarren Errepublika dabila Laugarrenaren bidechka beretik. (...) Orain eta lehen, lehen eta orain, Frantziari ari gira alde batetik etsaiak ezin zafratuz armadari esker, bertze aldetik, jendeen bihotza ezin bilduz, lantegi, bide, etcheak altchatzen ditugula. (...) Beha eta beha dagotzi frantsesak noiz bada hautatu bideak emanen gaituen bakearen bihurturaino, han gogotik geldi baigintazke, han jarri eman, Afrikako iguzki urheak chukatzen dituela gure izerdi, nigar eta odol ziliportak.

Salaberryrentzat ahulegi zelako Frantzia bera bakarrik, Europako beste erresumen sostengurik gabe.

1960ko urtarrilean eta otsailean bi jazarraldi gertatu ziren Aljerren porrot egin zutenak, De Gaulleren politikarekin ados ez zeuden frantsesek sorraraziak. Aljeriako armada frantsesak eta Pariseko Gobernuak bi etsai izanen zituen handik harat; batetik, betiko felagak eta lauzkatzaileak, eta OASekoak bestetik, De Gaulle arabiarrekin ez tiroegi eta etorkorregi jokatzeko ari zela uste zuten Aljeria frantsesaren aldekoak.

Frantsesen arteko gerla zibil giro horretan, Pariseko bakea Aljerrean ez baina Aljerreko gerla Parisera heltzeko zorian egoki, Salaberryren hautua Gobernuaren aldekoa izan da, frantsesen arteko bakea eta Gobernuari, frantses aberriaren ardatzari, men egitea predikatu

ditu. Giroa are gehiago pozoindatu zen De Gaulle honela mintzatzean: De Gaulle mintzatu zaiku Frantziaren Frantziako muge-tarat itzultzean, Algeria Algeriari uzten duela, eraman dezan ipharrak edo debruak...²⁴ Berehala jazarri ziren Aljerren, porrot egin ere bai, baina OASekoen atentatuak gora egin zuten, eta FLNkoenak ere ez ziren eten. Salaberryri hitza emanez:

Armadak behar lituzke josi Algeriako Frantsesak eta Algeriako Arabeak. Bainan hango Frantsesak gero eta gehiago ari dira kuru-bilkatzen O.A.S. biltzarrerat. Frantses hainitzek Salan jeneral ohia ezagutzen dute bidari eta Salan itzalirik ere (...) bertze norbait jalgi litake adimenduak hola gaizkonduta, ez baitituzte gizonek jauz-arazten gauzak, bainan gauzek gizonak. Orobat odolezko muga batek berezia, O.A.S.-en aintzinean dago F.L.N.-a: Arabe hainitz ditu edo beldurrez edo tirriaz bereganatuak.(...) Ailleret Algeriako jeneral nagusiak manua eman du, gogor egiteko O.A.S.-eri. Orai arte gogor zauden F.L.N.-eri. Soldadoak dagotzi beraz bi alderdietarat behaka, bi alderdietarat ukaldika, berak bi hasarre-mendien artean tinkatuak (...) Horiek hola, Frantziako bake izpia Algeriaren gainerat hedatzeko orde, Algeriako gerla eta nahasmendua ari zaizkigu Frantziaren gainerat uzkaitez. O.A.S badela bortchatuak dira Frantsesak jakiterat, klik eta klak zapar-tzen baitira plaztika-poziak, agertzen O.A.S.-en hitzak eta ban-dera. Bertzalde ez dezakete ahantz F.L.N. ere badela zeren-eta, guziz Parisen, erortzen baitira polizatarrak haren esku gordeaz garhaituak.²⁵

Egoera hau izaki, ez zion irizten Salaberryk bi aldeak salatzea aski zenik: Hastea kalapitan, O.A.S. edo F.L.N.-aren bortizkeriak auzi-katuz, ongi da; bainan ez da aski. Eta batzuen zangopilatzea, ber-tzeak goretsiz, ditake gezurti edo zarpila.

Zer proposatzen zuen bada? Bainan zer dira zimardika-murmuri-ka horiek oro? Herraren goitikak! Gehiago dena: beldurraren tapagai-luak. (...) kukutu nahi ginuke zer sail gaitza ditakeen Arabeen eta Frantsesen bizi-araztea Algeriako lur-gainean ezagutuz bakotchari jiteak emaiten diozkan zuzen bereziak (idem).

1962ko martxoan bakea sinatu arte, hautsi-mautsia aldeztu du, arabe eta frantsesen arteko antolamendua eta konponbidea. Hori bai, konponbide horretan frantsesek nagusi jarraitzea zuen gogo,

jakituriatz eta oneziaz abantailatuago eta hobeak zirelako. Frantziako Gobernuak Europarik ez duelako antolatu nahi izan, koloniak galdu ditu, eta kolonietako frantsesak urrikgarri! Bakea argia zen Hexagonoko frantsesentzat eta gaua kolonietan baratuentzat:

Bertzalde, orai arte, Frantsesak zauden Algerian, mail lehenean, maila, orai arte baitzen jakitatearen eta ontasunaren maila; eta bai jakitatez, bai ontasunez, Frantsesek hainitzez aintzindari... Hemendik goiti, Arabeak hupatuko dira mail gorenerat; hemendik goiti ohorezko maila izanen baita bozen maila, jende-ketaren maila, eta jendez Arabeak nagusi. Jendeak ez dire orai arte bezala izartuko, jendeak dira kondatuko. Nonbrearen legez, Frantziak gibelerat eginen du: Arabeak aintzinerat jauzian helduko. Gogoz eman gitazke Algeriako Frantsesen bihotzean. Heien begiekin behatzen ahal diogu Algeriako zeruari, urdinetik beltzerat ari zaiotelarik itzultzen. Algeriaren begitartea bertze bat ari zaiote bilakatzen. Etchean ez dira arras izanen etchean. Sort-herria ez zaiote arrunt izanen herria. Heien gogoak zaurtuak izaitea, heien odolak arno mintuaren eite ukaitea, ez da harritzeko.²⁶

Atal honen haste-hastetik adierazi dugu frantses ikuspegitik behatu diola Aljeriari. Neke da azken lerro hauetan baino argiago adieraztea hori! Oso bestela bizituko zuten bilakaera bera arabiar gehienek.

Bere ikuspegiari leial, Aljeriatik etorriei Frantziako Hexagonoaren mugetan laguntza ekartzea aldarrikatu du: Europatiarren nahia, ez zen, ez, hola burura zadin Algeriako gerla. Europa egin baginu, edo ez zen izanen Algeriako gerlarik, edo ez zen hola ondoratu. Baina, gaicho Algeriatarrak heldu zaizkularik, dituzten guzietarik buluziak, ez da Europaz artzeko tenorea, ez eta histu ametsz mintzatzeko parada...Beharretan denari ekarri behar zai laguntza. Gose eta egarri denak ez du elhe gutzizarik: ahamena eta edaria ditu eskas.²⁷

Evian-eko bakea sinatu eta urtebetera adierazi zuen Evian-en gerla baraturik ere ez zela bakea hasi. Frantziak uste bide zuen Aljerian ziren milioi frantsesetarik erdira jaitziko zirela, baina kopuru hori atxikiko zutela, eta hartara Frantziak jarraituko zuela Aljeria laguntzen. Aljeriak ere, bestalde, bere herri suntsitua berreraikitze beharrezkoa zuela Frantziaren laguntza. Baina: *Sinatu-orduko, zerak*

itzulipurdikatu dira Frantziaren eta Algeriaren artean, eta denbora berean kanbiatu bihotzetako gutiziak. Ezinago itsuski bururatu da Algeriako gerla. O.A.S.-koek hainitz ontasun chehatu dituzte, Araberi ez utzi nahiz. Arabek hainitz beretu, Frantseseri ez uzteko. Gero Frantziaren adiskide «harki» soldadoak kalitu dituzte, afruntu gaitza emaiten zutela Frantziari, mundua lekuko. Frantsesek lekuak hustu-eta, Frantzia duda-mudan eman da Algeriaren alderat, –bere-ber uzterat aiher. Algeria sartu da urgulutan, ez zuela Frantziaren beharrik. Ikusi baitu Rusiak emaiten ziola hitza, bainan ez sosa, berriz jin da punperat. Frantziaren sendimenduak ez dira gehiago Algeriaren alderat izan direnak, are gutiago Algeriarenak, Frantziari buruz ukan dituenak.²⁸

Labur-labur, Frantziako zibilizazioa jakitunagoa eta hobea Aljeriako arabiarrena baino. Zibilizazio handi izaten jarraitzeko Frantziak Europarekin bat egin behar zuen, eta sostengu horrekin eta Europa izanik jarraibide Frantziaren Batasuna atxiki kolonietako erasoaldia gorabehera; hori bai, zuzen gehiago emanez kolonizatueta baina nagusigoa frantsesek atxikirik. Jakobinismoa nagusitu delako Parisen eta ez federalismoa koloniak galdu ditu Frantziak, eta Hexagonora mugatua gelditu. Azpimarratzekoa da orobat OASen kontra agertu izana eta De Gaulleren sostengatzaile –MRP alderdia bezala–, Aljeria galdan zenean.

INDIAKO GOA ESKUALDEAREN IKASBIDEA

Aljeriatik kolonien auzi orokorrera iraganez, Salaberryren ikuspegi ezin hobekiago tolestaturik Goa-ri eskainitako artikuluan²⁹ ageri da. Izenagatik Hego Amerikako suge handi harrapakin-hertsatzailea gogorazten duen lurralde hori, Indiako mendebaleko itsasertzean kokatua, portugesen esku egon zen lau mendez harik eta 1961eko abenduan Nehru lehen ministroak –Indira Gandiren aita– Indiarako konkistatu zuen arte, armen indarrez.

Indiak lurralde hura itoaziz, ideologia europar ankerrenari sakrifikatu zion, hots, nazionalismoari. Goa, baxenabartarraren iritzian, nazioarteko harremanen ikur zen, orduraino han indiarrek portugesen mendean egon baziren, aurrerantzean burujabetza partekatu behar zuten –europar eta indiarren arteko koordinazioa aipatzen du,

mendekotasun harremanetik koordinazio harremanera iragaltea-, baina Nehruk portugesekin hitzarmenera heltzeari uko egin eta ar-maz lepo hornituriko hogeita hamar mila soldadu hara Igorri zitue-nean, bizkar eman zion historiaren aurrerapenari, horrela politikari errealisten areopagoan sartuz, hots, politikari berekoi nazio inde-pendentezaleen talde hertsian, aurrera egin barik XIX. mendera atze-ra eginik.

Kolonizazioa ez zen sollik izan alproja mandillek gidatu alfe-rrontzien obra: epopeia miresgarria izan zen, misiolarien kuraia, atxi-kimendu eta bihotz zabaltasunaren kantuaz gain, mediku, irakasle, oihan-luberritzaile, arkitekto, soldadu ordena-begiratzaille eta beste hainbaten kantuak ere bildu zituen lantegia. Nehruk bigarrengoz hil zuen Gandi nazionalista mistikoa.

ALDERDI BEGIKOA: MRP

Boz-emateko garaian ez du begikotasunik ezkutatu, gogoko alderdia MRP izan du, erabat harturik: *Erran dut lehenago frangotan, ene iduriko, huts handi bat litakeela M.R.P. alderdiaren ahultzea. Frantziarentzat eta Elizarentzat hobe litake, ene ustez haren alde boz emaita, egon dadin ahalaz berdin azkar.*⁵⁰ Haatik, frantses alderdi zentrista demokrata-kristau horrek, gisa denez, gorabeherak izan ditu urteak iragan ahala 1944an sortu zenetik, eta Salaberryk ere gorabeherak izan ditu haren aldera. Laburbil ditzagun heletarraren ikuspuntu politikoak, MRPrekiko hurbiltzeak eta urruntzeak hobeki konprenitu beharrez.

Frantziak XIX. mendeko nazionalismo jakobinoa alde batera utzi behar zuen, Hexagonoko muga gotorrak zartatu eta Alemania eta gainerako erresumekin Europa eraiki. MRP alderdiko Robert Schu-man luxenburgotarra izigarri miretsi du, Europa ekonomikoki -Ikatz eta Altzairuaren Europar Erkidegoa-, militarki -Defentsarako Europar Erkidegoa- eta politikoki batu nahi izan zuelako -Europar Parlamen-tuko lehen presidente-, De Gaulle gaitzetsi duen bezainbat, hain zuzen lagundu bainoago Europari oztopoak jartzen jardun zelako. Gorago ikusi dugu koloniei zegokienez eta, federalismoa goresten nazio-nortasunei, bere iduriko, irtenbide egokia eskaintzen zielako, baina formula federalistaren onurak haratago zihoazen: Frantziak Eu-

ropa eraikitzen jotzen bazuen, laborari eta langileek ere irabazi egingo zuten, politika sozialagoa nagusituko baitzen. Ezin ziren sozialtasuna eta nazioartekotasuna berelizi: *Le M.R.P. a été le premier parti qui n'a pas essayé de délier ce qui était indivisible: la question sociale et la question internationale; l'amélioration de la condition paysanne et ouvrière, et la construction audacieuse d'une Europe Unie. Ces deux impératifs restent solidaires.*³¹ Horrexegatik kritikatu zuen MRP 1953an, Pinay parlamentu-talde independentearen gabinetea sostengatu gabe erradikalismo jakobinoak menderaturiko gobernuari eman ziolako sostengua, hagitzez inobilistagoa eta hagitzez erreakzionarioagoa zen gobernuari.

Gorago adierazi dugu MRPk bezala De Gaulleri sostengua eman ziola Aljeriako aferari aterabidea aurki ziezaion, nahiz aferak izan zuen bururatzeak inondik ere ez zuen gogobete.

Dakizuen bezala, 60ko hamarkadaren hasieran Enbata mugimendu politikoa sortu zen. Heletarrak noraezekotzat jotzen zuen Euskal Herriak gisa horretako gazte mugimendu bat izatea, baina akatsak ere ikusten zizkion. Jean Louis Davant enbatakideak 1965ean ikusten zuen Ipar Euskal Herriko egoera politikoa alderdi-bitasun berri baterantz zihoala,³² alde batean federalistak, hots, herriari biziberritze bat eman nahi ziotenak benetako deszentralizazioa abian emanez; eta bestaldean, zentralismo jakobinoaren aldekoak, gauzak alde-aldera ondo zihoazela, euskal arazorik ez zela eta ohiko bideari jarraitzea aski zela uste zutenak. Baxenabartarrentzat Davant zuberotarrak ezin ukatuzko kazetari-gaitasuna bazuen ere, ez zuen erdietsiko euskaldun guztien baiezkoa biltzea.³³

Heletarrak eginiko alpamenari erantzunez, gehiago zehaztu zuen zuberotarrak alderdi-bitasunarena; auzia ez zen Enbataren alde ala Enbataren aurka baizik eta Euskal Herriaren alde ala Euskal Herriaren aurka, eta haren ustez euskaldunak Bidasoaz haraindi bi alderdi monolitikotan bainoago bi multzo edo nebulosa politikotan ari ziren biltzen; batean, Enbata-ko gune gotorra eta "Mouvement Démocrate Basque"-ko gune moderatua, ideiegatik baino gehiago jite eta ikuspuntu taktikoengatik bereizten zirenak; eta bestean, kontserbadoreen multzoa, iraganaren nostalgiaz bizi zirenek, euren herriaren eta munduaren bilakaera onartu nahi ez zuten euskaltzaleek, eta Euskal Herriari kokatuek, euskaldunen kontzientzia berriaren –euskaltasuna atxikirik nortasun modernoan– beldur zirenek osatzen

zutena. Domaia zatekeen Davantentzat lehen multzoko gogorrek eta moderatuek elkar borrokatzea, edota elkarri ezikusi egitea. Davant Enbata-n zegoen eta Salaberryk euskal mugimendu demokratiko hori, Ipar Euskal Herrian eta batez ere Donapaleu inguruan buru nabarmen bat zuena, Jean Errekart jauna, goresten zuen, Lafittek bezala.

Hori gutxi gorabehera hola da, baina erabat ez. 1965eko maiatzean Enbata kitzikatu bazuen, aurreko hilean MRP eta MDB (Mouvement Démocratique Basque. Hainbat MRPkoak) kitzikatuak zituen.³⁴ Txileko hauteskundeak Eduardo Frei demokrata-kristatuak irabazteak eman zion aitzakia honako kritikak egiteko: MRP Robert Schumanek emandako arnasetik bizi da. Baina MRPren programa programa demokratikoa da, eta MRPk onartu egiten du Europan gaizkien ordaindua dagoen laboraria laborari frantsesa izatea. MRPren programak Europa Batuaren aldeko apustua egiten du, bihar-ko potentzia multinazionala, eta MRPk ez du kexurik agertzen Europaren sortzea oztopatua denean. MRPk gaullismoarekin bat egiten du, zeinek goi mailako aholkulari bankariak eta finantza-ikuskatzaile handiak dituen, eta zeinek chauvinismo hexagonalaren leloa atsegin duen. Aurrerago dio: zergatik ez du MRPk Maurice Schuman, gaullista dena, MRPtik baztertzen? Hurrengo astean erantzuten diote MDBko MRP kideek. Azken buruan, bestelako kritikak beste, sentimentala izatea eta ez errealista leporatzen diote. Ez digu axola nork zuen arrazoi, axola diguna da egiaztatzea Enbata ez ezik MRP ere kitzikatzen zuela. Kontuan izanik, Enbataren aurkako ziria MRPren kontrakoa baino hilabete geroago argitara zuela baliteke hori jendeak eduki zitzakeen uste okerrak zuzentzeko xedez egina izatea, hots, jendeak ez zezala pentsa MRPrekin kritiko agertzen bazen Enbatara hurbildu edo Enbatarekin josi zelako zela.

MRPk familia babesten zuen, dibortzioa gaitzesten; eskola libro edo erlijiosoarentzat diru laguntzak bideratzen zituen; Europaren aldekoa zen kanpo politikan; eta gizarte gaietan Elizaren justizia sozialaren aldekoa, eta Ipar Euskal Herriari zegokionez, Errekartek-eta -Mixel Labéguerie- laboraria eta euskara ere aldeztzen zituzten; horratx Lafitte eta Salaberryren aldekotasunen arrazoiak. Enbata, diferentziak diferentzia, beharrezkotzat jotzen du: *Le journal Enbata est, au Pays Basque, ce que Le Nouvel Observateur ou Minute sont à la France. Tout pays, s'il veut évoluer, doit s'offrir le luxe d'une presse*

*qui le mette en question. La liberté est morte en Russie avec la revue satirique Le Crocodile. Si la presse contestataire n'existait pas, il faudrait l'inventer (...) On peut ne pas être d'accord avec les thèses d'Enbata. Mais lorsqu'un Basque est menacé, tous les Basques doivent faire corps avec lui.*³⁵

Laster helduko diogu Salaberryren euskaltasunari hertsikiago; orain MRPrri eskaini atal hau bururatzeko beste zera bati heldu behar diogu, hain zuzen bere azken urteetan MRPre bilakaerak sorrarazi zion desengainuari. 1953an kritikatu zuen MRP; 1965ean ere bai; haatik, etorri ziren presidentziarako bozak eta inolako itzalik gabe Jean Lecanuet-en aldeko botoa galdegain zuen. MRP CD (Zentro Demokrata) bilakatu zen 1966tik 1976ra eta data horretarik 1982ra CDS (Zentro Demokrata Soziala), eta agintari nagusietakoa Jean Lecanuet izan zuen.³⁶

Lehenik abortoarean legean, Giscard d'Estaing eta Simone Veil-ek sustatu eta eginiko legea onestea leporatu zion.³⁷ 1978an baxenabartarrak Frantzia zer eratako alderdiaren egarri zen agertu zuen: Europari irekia, berdin gizarte-justiziari, hirugarren munduari, enpresako elkartasunari eta ez enpresa barruko klase borrokari. Frantzia Robert Schumanen aiduru zegoen, haren ondotik sorturiko ideiak bereganatuak zituzkeen Robert Schumanen zain: euskal, bretoi, korsikar eta okzitaniar kultura berezien berpizkundearen ideia bereganatua zukeenaren goait.³⁸

Korsikako iparraldeko Bastia hirian Jean Lecanuet bere alderdiko gazteen aurrean erregionalisten aurka mintzatu zen. Salaberryren iruzkina: *Les Jacobins pressaient les Français de renoncer à la région, pour ne pas mettre en péril la nation.*³⁹ Herrialdea ahazteko galdegaiten zien,aldi berean Europari eta herrialdeari saldukeria egiteko, lehentasuna Frantziari eman beharrez. Petrolio eskasia baino gehiago Frantziak ideiak zituen eskas: *On ne voit plus en quoi Jean Lecanuet diffère de Jacques Chirac, Michel Debré...ou Georges Marchais* (idem).

Salaberryren iduriko, Jean Lecanuet gehiegi plegatu zen Giscard d'Estaingen aldera, eta nortasunez hustua zen gelditu. Haatik, ez zuen erabateko etsia hartua. Bazuen itxaropena MRP ohitik, besteak ez bezalako alderdia izandakoaren errautsetarik sor zitekeela haren ezaugarriak izan zitzaizkeen alderdirik, prestutasun intelektual eta bihotz zabaltasunaren jabe izanen zen alderdiren bat.⁴⁰

EUSKAL HERRIA

Euskal Herriko seme

Davant zuberotarra auzipetu zutenean, guztien gainetik euskaldunen arteko elkartasuna aldarrikatu zuen Salaberryk.

Euskal kontzientzia etnikoa, Alemaniako preso-zelaian erne zitziola adierazi du han eta hemen. Orduraino ahaztua zuen, Parise-tik jalgi idatziek lokarrarazia. Euskal Herriari hiru dohain hautematen zizkion: lurra, ohiturak eta fedea. Lurra: *Norat goatzi aurthen baitezpadako deskantsu horren bilha? Du batek galde egiten. Eta bertzeak: Ezagutzen dut toki bat, erdi-mendi, erdi itsaso; mendi-bizkar, oilhan, eta itsaño hagundun zafla orobat moldatua. Han haizeak garbi emaiten du zerua, zilhar iguzkiaren urdin eremua! Han usu erortzen den uriak pherde-gocho begiratzen ditu bazterrak. Haren mugez gainez gain hegoak eta ipharrak emaiten dituzte batek bertzeari eskuak.*⁴¹

Lur ederraz gain, iruditzen zitzaion gure ohiturengatik hautatzen gintuztela kanpotarrek: *Gure gogoetan bethi bizi direlakotz lehen-goien ohidura ederrak. Ikusten baitituzte han-hemenka etcheak hain pollit, gisuz dir-dir, beren teilatu gorri bonet haundiaren pean (...) gure gazteak pilota zalhuaren ondotik (...) plaza gainean nahaste bat gabe, chuchen berechten, aireak manatu dantza-pikoak. Gure herrietan herritarrek asmatu bestak orai ikhusi nahi dituzte, hiri-josteta miresgarri guziez higuinduak dauden jakintsunek ere... (idem).*

Orixeren *Euskaldunak* poema epikoaren Iparraldeko aldaera, Ipar Euskal Herri polit, bitxi, turismo-erakargarriaren irudia zaharkitua gelditu dena baina prefosta erreala ere izan dena bere heinean.

Edertasunik bikainena: fedea. Heletar apaizak zioen bezala: *lurretik gizonerat, gizonetik arimarat! Bilhatzen baginu, zoin den Eskual-herriari bere edertasuna emaiten dion azken ithurburu gordea, ohart gintazke, dela dudarik gabe, suhar begiratzen daukun Jainkoaren alderako fedea. (...) Jainkoak dauku eman lurra. Gizonek aldiz dituzte alha begiratzen ohidurak. Bainan amek dute etchean landatzen haurren fedea. Gu denen indarrak ez dira sobera, gure Eskual-herriaren sanho atchikitzeke, eta gure ondokoeri oso-oso emaiteko, guk ukan dugun bezala, bihotzaren sokorri, gogoaren amets (idem).*

Frankotan aurkitzen zituen jada 1950 inguruan herrixketako euskaldunen artean Euskal Herria ahanzi eta kanpotarren erak hartu nahikoak: *Nahi lukete beren baithan suntsitu aiten aitetarik hunkitu eskualdungoa, berechi Eskual-herria beren odoletik; haren hitzak beren mihitik; haren zeru urdina beren begietarik...*⁴²

Herrixketan baino lehenago hiritarren artean zen gertatu hau: *Laborariak baino lehenago, izan dira jendeak gogoeta bertsuak erabili baitzituzten beren baithan: hiritarrak! Hiri handietako egoileak! Ez ikusteko denak desberdin diren arbolak, egin zituzten harrizko etchaldeak: oihanak baino barnago diren harri-karrikak.* (idem).

Nortasuna atxikitzeko gonbita egiten die euskaldunei: *Gauden gure arbasoek egin gintuztenak. Gure Eskual-herriaren seme edo alaba. Gauden euskaldun. Gure itzal-argiekin. Giren bezala. Jainkoak egin du sahatsa sahaski, ametza ametz; eta haitz, hain barna erroak dauzkan haitza. Gu egin gaitu eskualdun (...) Ez sal ez gure mintzaira, ez gure ara zaharrak, ez gure fedea. Horiek ikusi nahiz, sukarra zainetan heldu zaizkigu, gauza guti diren hiritar eriak. Denaok arbulatuak dituzte, hutsak heien eskuak, hutsago bihotzak...Nahi gaituzte gaichoek ikusi, -ikusi arbasoen ontasunez bethi aberats gauden dohatsuak.* (idem).

Hiria galdua, landa atxiki nahi. Mendiak, itsasoa, etxe xuri bone-ta gorriak, pilota, dantza, euskara, fedea...Itxura batera edo hobeki errateko, egungo begi hiritar laikoez behaturik zein landatar, eta zein apez!

Beha diezaiogun bertagotik zituen arrangurei: *Ezinduz, irinduz, urthuz badoatzi Eskual-herriko herriak. Denbora berean, frango ederki zabaltzen ari dira hiriak, bereziki itsas-bazterrean. Bainan hunek ez du hura ordaintzen (...) Eri da Eskual-herria bere herriak eri dilingan baititu zorigaitzez (...) Gobernuen ezazolkeria, achola guti dute bas-herriez. Hirietako jendeak larrua minbera dute eta aise hasten oi-hu-patarraka. Izitzen dute gobernamentua. Herrietako jendea aldiz ichila da, jasankorra: ez du ez horrek gobernamenturik iratzartzen ere...Ichila! Jasankorra! Bainan Eskualdunek diogu guzietan bada «hein bat»...(...) Badira erresuma aberatsak. Badira erresuma erromesak. Desberdin hortaz aditzen da usu solas eta zinkurina: hortaz auziak! Nehork aldiz ez du alphetzen zuzenkontrako desberdin berak badirela erresumaren barnean. Ez direla, hurbiltzekorik ere, irabaziak berdin hirian eta bas-herrian* (idem).

Biziki miresgarri eta eredugarri iritzi dio heletarrak euskal laborari- zibilizazioari. Asko idatzi du euskal gizonaz, euskal pilotaz, euskal dantzez, euskal bertsolariez, hots, euskal antropologiaz; eta giza talde baten defentsa sutsua egin badu hori euskal laborariena izan da, eta oro har herrixketan bizi zirenena. *Hiru pindarreko eraztuna* deritzan antzerki-lanean etxeko jaunak, auzapeza, etxetiarrak, artzainak, eta neskatoak, hots, neskameak ageri dira jokoan: Euskal Herriko laborari-gizarte tradizionalako giza-talde adierazgarrienetarik. *Ene sinestea* idatzian agertu duenez,⁴⁵ Salaberry idazlea Pilale deritzan pertsonaiaren mozorropean gorde da.

Pilale pertsonaia etxeko jaun baten semea da; hortaz, bere burua etxeko jaunen sailean kokatu du, eta izatez ere hala zen, Baxenabarreko Heleta herriko Garra jauregiko semea. Jauregi horrek bazituen inguruan bost etxe maizterren bizileku zirenak, eta urrunxeago mendixka hegaletan barreiatuak beste bost.⁴⁴ Antzerkian Pilale Petan etxetiar plekari hautarekin oso ongi heltzen zen; haatik, bien artean bazen alderik, askoz eskolatuagoa Pilale etxeko jaunaren semea, eta lanbidez Petan, gaueko lanean aritzen zena, pottoka kontrabandoan. Onesten du Pilalek Petanen bizibidea, eta honek ematen dion kontseilua ere, Mixel artzain bertsolaria ikustera joatekoa, arazo latz bati irtenbidea atzeman nahian. Horretaraz gero, artzainaren iritzia ere oso aintzat hartua da antzerkian, artzain bertsolariarena –bertsolariiek duten asmu bereziari esker bestek zilatzen ez dituztenak zilatzen omen dituzte- auzapezarena bezala. Apaizak ez du muntarik antzerki-lan honetan.

Laburbilduz, eta antzerkiaren korapilo eta afera nagusia alde batera utziz, aurrerago helduko diogu horri, badira giza-talde ezberdinak Euskal Herriko laborari-gizarte tradizionalan baina direlako talde horiek harmonian bizi dira, eta auzapeza eta etxeko jauna garrantzitsuak diren bezala, etxetiarrak eta artzainak, eta plekariak eta dantzariak eta bertsolariak ere garrantzizkoak dira hein bertsuari, ezberdin baina berdin. Dohain gehiago aurkitzen zituen laborari-artzainen gizarte euskalduneari hirietako gizarte moderno frantsesean baino.

Ez da dudarik antzinako laborari-gizartearen idealizazio nabarmena dagoela hor.⁴⁵ Haatik, zalantzarik gabe arrazoi zuen zioenean Frantziak landaguneetako gizakiak baliatu, ustiatu gerrarako-eta - 1914an borrokatu eta hildako nahiz zauritu gehien jasan zituztenak laborariak. Heletan, 700-800 bizilaguneko herrixkan, 37 hildako- eta

gero engainatu eta ahantzi zituela gutxieneko baliabide materialez ere hornitu gabe: ur, argi, bide. Bazuen garaia laborariak jazarri eta bere galdeak aurrera ateratzen ahalegintzeko. Beti bizi atxiki du laborarien aldeko, bereziki euskal laborarien baina erabat harturik laborari guztien alderako atxikimendua eta begikotasuna.

Euskaldun izatea nola ulertzen zuen "Un fils de l'Eskual-Herria" deritzan artikuluan adierazi du garbiro: euskaldun izatea zibilizazio irrigarritzat joa baina originala eta bikaina denari bihotzeko giharrez atxikia zaudela sentitzea da. Euskaldun izatea, dela jaiotzez, dela borondate askez –beraz, ez zen esentzialista–, izaera berezia duen etnia batean integratzea da. Euskaldun izatea da Euskal Herriaren zorigaitzekin sufritzea, euskaldunen salbaziorako gorputz eta arima lan egiteraino.⁴⁶ Eta artikulua amaieran dio botereari eskua eman eta euskaldun izateari uzteko tentazioa handia dela, baina proba askotatik iragan behar izan zuela bere buruari aitortzeko euskaldun zela, eta euskaldun iraun behar zuela.

Gure xedea, ordea, ez da soilik alderdi etniko-antropologikoa aipatzea. Zer irtenbide politikoa proposatzen zuen Baxenabarreko heletarrak Euskal Herriarentzat?

Euskal etniarentzako irtenbide politikoa

Euskal Herriaren dohainak aipatzen ari, honela zioen: *Frantzia-hegalean, bertze lau alderdietarik gizonek altchatu pezoin-aska batez moztua, ez da Eskual-herria emazte-mokanes balios bat baizik: berdin hertsia, berdin ederki kanorez brodatua, bainan berdin izari ttipi-koa. Oi ez baginu zorigaitzez aska hori, edo (hobeki erraiteko) ezartzen ahal baginu, Frantziak eta Espainiak elgar adituz, arras betherik bezala, orduan Bilbaotik Baionarat zer jendetzeak ez ginitzazke bil mundu bazter guzietarik?*⁴⁷

Hortaz, emazte-zapi ttipi balios bat, gizonek altxatu pezoi-aska edo lubaki batez moztua. Lubaki zulo hau jendez betetzea balego, Frantzia eta Espainiarekin hitzarmen batera heldüz, orduan emazte mokanes ttipi baliosa handiago eta baliosago bilakatuko zatekeen. Horretaraz gero, euskal zazpi probintziekin batasun politikoa osatzeko ametsa bai, baina hau Frantzia eta Espainiarekin hitzarmena lortuz bururatzekoa.

Azken esaldia ez dakit zuzen nola aditu: turista asko ala etorkin ugari bilduko genuke? Nolanahi den, amets ederra baina zorigaitzez amets nekeza errealtatean gauzatzeko. Ikus dezagun lehenbizi zein frantses alderdiko zituen begikotasunak.

Gorago adierazi dugu MRP izan duela alderdi begikoa, eta gizon bat hautatzekotan Robert Schuman, Europa ekonomikoki, politikoki eta militarki batzearen aldekoa zen gizona. Ipar Euskal Herrian 50eko hamarkadan Chevigne zuen zerrendaburu MRPk, eta zerrendan oso aurrean Jean Errekart euskalduna. 60ko hamarkada arte, ez zegoen Ipar Euskal Herrian euskal alderdi edo mugimendu politikorik aberzale edo federalista sentitzen zenak hauta zezakeenik, baina hamarkada horren lehen urteetan berritasun politikoa sortu zen Enbataren sorrerarekin, eta hamarkada bereko bigarren zatian Hegoaldeko iheslarien presentzia asko ugaritzearekin eta Ipar-Hegoko harreman politikoak orobat usutzearekin.

Gorago azaldu ditugu Salaberry eta Enbatarekikoak

Ipar Euskal Herriaren gainbeherak min

Politika edo talde zehatz bati erakutsitako atxikimendutik, egin-dako kritikak ahaztu gabe, edo mugimendu politiko baten aldera agertu susmo gehiago edo gutxiago funtsatuetatik haratago, heletarraz esan litekeena da batez ere 1955etik atzera artikulua ugari argitara dituela Herria-n Euskal Herria tresnatzearen alde. Biziki arranguraturik agertu da urtero Frantziako hiri handietara eta AEBetako Kalifornia, Nevada eta Idahora burrustan eraman dituen 2.000 euskal gazteren joaneratetik, horrek sortu ohi zuen odoluste eta euskal herrixken alde orotariko gainbeheratetik, euskaltasuna suntsitzea barne -1950ean guraso biak euskaldunak izanik hizkuntzaren transmisioa % 59an egiten zen-. Halabeharrez, zati hau idazten dihardudan egun berean honakoa irakurtzeko parada dut euskarazko egunkarian: euskal-amerikar komunitateak lau euskaltzale omendu ditu Kalifornian. Omendu horietarik hiru Iparraldeko hiru euskal probintzietakoak: Pettan Apezetxe, Baxenabarreko Uharte-Garazin jaloa 1936an, eta 1956an joana Kaliforniara. Hari eta besteak beste, Uztaritzen 1939an sorturiko Isidore Camou, 1961ean Kaliforniara joanari zor zale gaur egun Chinoko Euskal Etxeak duen

egoitzaren eraikin ederra (Los Angeles). Hirugarrena 1934an Eskuilan sorturiko Martxel Tillous, 1994an Estatu Batuetako apez izendatua, San Frantziskon duena egoitza. Goian aipatu ditugun urteroko 2.000 joale horien ordezkari prestuak, hain segur, urrunean ere euskal erroak atxiki dituztenak.

Bokaleko aroztegietan, burdinoletan, 1.700 langile baziren lana galtzeko arriskuan 1962an, laborariei egin behar zieten oihu eta hauek haien sostengu ematera joan behar zuten: *Langilek zendako bada ez oihu egin laborarieri? Zuen orroak inharros ditzan Landes, Biarno eta Eskual-herria? Laborariak zendako ez jauts trumilka hiltzeko kenkan diren zuen Bokaleko anaien laguntzerat eta salbatzerat?*⁴⁸

Hortaz, langile eta laborarien arteko elkartasuna zen beharrezko euskal populu xehea eta auzoak, hots, Landak eta Biarnoko populu xehea, laborariak eta langile xeheak aurrera ateratzeko. Industria berriak sortzea ere noraezko zen, lantzeko on ziren lur eremuak, hots, landak luberritzea bezala, ongi aprobetxatu gabeko lurrikin gehiago ateratzeko. Zuhaitzak sartzea. Abelazkuntzan ere tresna sartu beharra zegoen, eta Zuberoako Ahuski bezalako mendialde ederrak turismo ustiapenerako prestatu behar ziren, bertaraino bidak irekiz. Zuberoak Euskal Herriko Tirol bilakatu behar zuen.⁴⁹

Euskal alienazioaren jatorria

Jakina, azpigarapen ekonomikoa, hainbeste ezinbertze eta emigratu beharraren eragile zena, bortizki deitoratu eta are salatu du. Baina euskal alienazioaren etorkia, Indian ingelesekin gertatu bezala, kulturen zegoen bere ustez. Gandik Indiar Iraultza abian jarri zuenean bere nazioaren bereizgarriak nahi zituen atxiki, bere izaera berezia.⁵⁰ Arimaren matxinada bat jarri zuen abian, bere izaeraz beste egiteari uko egiten ziona. Ingalaterrak makinekin batean bere hizkuntza garraiatzen zuen, funtzionarioekin batean bere kultura. Gandik egoera horren aurrean nortasun psikologikoa berreskuratzeko gerra jarri zuen martxan, kulturaren gurutzada. Independentzia politikoa harentzat independentzia espiritualerako baldintza eta aldi berean ikurra zen. Eta Gandi Indiako bada ere jaiotzez, bere ikasbidea populu

orori zuzendua da; Britainia, Korsika eta Okzitaniari bezala Euskal Herriari.

Frantziar probintziak Pariseko metropoliaren koloniak dira edo, nahiago bada, paristarren estatuarenak. Kolonia-ustiapena kontzientziaren planoan proiektatzen da, gutxiagotasun konplexua sortuz. Euskal alienazioa, bretoi, flandestar, okzitaniar edo indiar alienazioa bezala, guztien gaineratik kultur alienazioa izan da. Nortasun morala ebastea. Euskaltasunari aldi berean egin diote tiro espainiartasunak eta frantziartasunak, nortasuna arrakalatzeko. Era horretan alferrik galdutako altxorrek ez dio inori mesederik egin. Euskal hizkuntza erauzi egin dute euskal ezpainetarik. Hizkuntza-jazarpena eskolan hasi da. Hau guztia gordinki salatu du Salaberryk, berak bere haragian bizi izan duelako alienazioa, bere baitan mespretxatu eta gutxietsi zuelako euskaltasuna harik eta Alemanian preso-zelaian zelarik euskal kontzientzia iratzarri zitzaion arte.

Beste euskal idazle batzuk ere deskribatu dute euskal alienazioa baina ezin ukatzukoa da oso ere ongi deskribatu duela baxenabartarrak eta delako alienazio horren ondorioak egun ere bizi-bizi sumatzen ditugula Iparraldean ez ezik Hegoaldean, hots, frantziartasunak eta espainiartasunak bereganaturiko euskaldun askorengan.

Lehenbizi, kolonizazio kulturala, estatuaren eskolan euskara euskaldunen mihitik erauziz. Gero, honi eskua emanik kolonizazio ekonomikoa, baserria gutxieneko zerbitzurik gabe utzi izanaren eta industria behar bezala sustatu ez izanaren ondorio gaizto guztiak pairatuz; eta bi kolonizazio hauekin batean, eta hauek azkartuz, zentralismo politiko jakobinoa herrialdeei eskumenik uzten ez diena.

Bilakaera politikoa

Politikoki Frantzia aldarrikatzeari utzi eta Euskal Herriaren eta gainerako populuen eta herrien Europaren aldarria egitera iragan da 1960ko hamarkadan. Donibane Lohizunen bildutako Biarri eta Zuberoako preso-gerlari ohiei, 1963an, mezako predikua egin zien. Bertan hiru xede eta hiru bide erakutsi zizkien geroari buruz. Bata, herria egitea. *Bizkitartean ez gira ohartzen gure herria hurtzen ari zaugigula. Batzu borchatuak ihes egiterat Amerika zolaraino, berzepak Pariseko bizitegi multzo andana gaitzerat (...)* Herria behar

*dugu lantu, tresnaz muntatu, arbolastatu, lantegistatu, hots salbatu.*⁵¹

Bigarren xedea Europa egitea: *Europaren kideko beroenak izan dira presoner ohiak. Ez da dudarik, ez bada Europarik ez dela izanen laster Alemaniarik, ez eta Italiarik, ez eta Frantziarik. Oker eta itsu, hori ikusten ez duena! (...)* Uste izatekoa da hitzaldiak arrakasta gaitzagoa bilduko zuela halakorik adierazi beharrean Frantzia ederki goratu balu, hura zerbitzatu zutenak baitzituen aurrean, Alemaniaren aurkako gerlan arituak eta Alemanian preso urte asko emandakoak.

Hirugarren xedea bakea egitea: *Algeriako gerla izan den bezelako gerla okaztagarriak, utzi ditu bihotzak zaurturik, eta presondegiak betherik (...)* Gerlari ohieri da galdatzea tzarkeria guziak ito ditin barkamenduan. Ben-Bellak, guziak barkatuak ditu Algerian. Arabak libro. Frantsesak noiz arte egonen dira ezinduak ate gibeledu ilhunbean? Ezin bada falta frantses erreferentzia, OASen parte hartzeagatik preso hartutakoak askatzeko eskaera zalantzarik gabe; haatik, azpimarragarria da Frantzia gehiago ez gorestea, eta herria eta Europa aldarrikatu izana nagusiki.

De Gaullek presidentzian zazpi urte egin izanaren kariatat, 1965ean gaitzetsi zuen nazioen nazionalismoa eta goretsi herrialdeen nazionalismoa, hots, euskaldunena, bretoiena, languedocarra eta flandestarrena.⁵² Benetan bi nazionalismo daude, dio heletarrak, bata askatzailea da, bestea zapaltzailea: bata aberastu egiten du gizadia, besteak onbehartu. Arrazoiaren aginduei jarraiki: nazionalismotik naziora: bai; naziotik nazionalismora: ez.

Gorago 60ko hamarkadaren berritasun sozio-politikoak laburbiltzen ari genioen Hegoaldeko iheslariekiko harremanak ugaritzea ekarri zuela. Gatozen honetara. Telesforo Monzon eta Lartzabal apaiak Angel Arregi beste batzuekin batean Anai Artea elkarteak sortu zuten Donibane Lohizunen 1968-69an Hegoaldetik zetozen iheslariak laguntzeko. Laster hasi ziren gose grebak, iheslarien eskubideak, errefuxiatuen eskubide politikoak errespetarazteko.⁵³

Lehenbizikoa Baionako San Leon katedralean, 1970ean egina, besteak beste, Juan Jose Etxaberi elkartasuna adierazteko. Katedraleko atean finkatua den brontzezko uztaiak baliatzen du artikulua hariltzeko.⁵⁴ Erdi Aroan, erresuma girstinoen tradizioari jarraiki, aski zen delako brontzezko uztaiari heltzea asilo-eskubidea erdiesteko;

egun ez, suprefetak manua emanik poliziak barrura sartu zirenez gero, katedrala bortxatua izan zenez gero, asilo-eskubide sakratua urratua. Behinola aintzat hartua zen brontzezko uztai irigarri bilakatu zen, gizarte deskristautuaren adierazgarri.

Justizia era ez-bortitzean galdegiten zutenen jarreran ekintza ausartaren poesia atzematen zuen heletarrak: *Je trouve la poésie de l'action intrépide dans le groupe des contestataires non-violents*. Horrekin batean nabarmentzen zuen oro har euskal zazpi probintziek hartzen zutela parte greban eta kategoria sozial guztiek orobat. Bretoi batek grebarekin bat egitea berebat.

Beste horrenbeste Hendaiaiko Santa Ana elizan 1979an egin zen gose greban. Hendaiaiko Santa Ana Baionako San Leon bilakatu da, zioen: *Je suis contre la violence. Je suis donc, et nécessairement, pour la non-violence*.⁵⁵ Batere zalantza izpirik gabe sinatu zuen Baionako elizabarrutiko apaizek euskal errefuxiatuen alde eginko deia. Bere iritziz, Vincent Baionako apezpikuaren jokaera, dei edo idatzi hori erlijio-buletinean ez argitaratzekoa, ez zen zuzena; izan ere, isiltasuna ere jarrera politikoa zen: *Mgr Vincent n'a pas voulu que ces textes, politiques bien sûr, trouvent leur place dans les colonnes du Bulletin religieux. Mais tout, et le silence lui-même, n'est-il pas de nature politique?*

Euskal iheslariei errefuxiatu politikoaren estatutua aitortzearen guttiz alde zegoen: *Qu'avec une piété analogue, le cardinal Etchegaray, fils d'Espelette, remet à Sa Sainteté le Pape Jean Paul II, le télégramme respectueux que des prêtres basques lui ont confié en faveur du statut de réfugié politique de leurs frères et soeurs du Sud*.

Salaberry eta bortizkeria

Joseba Goñi Alzuetak eta Jose M. Rodriguez Erdozain jaunek estatu espainol eta frantseseko ehun laguni galdetegi bat Igorri zieten 1978an Euskal Herriko indarkeriaren kausak aztertu eta irtenbideak proposa zituzten. Salaberry ere gonbidatu zuten, eta honek arrapostua eman ere bai.

Aitortzen du hiru bortizkeria mota badirela Euskal Herrian: *instituzioen edo eraikiduren bortizkeria; iraultzaileen bortizkeria, polizia-*

ren eta politikidekoen bortizkeria. Baina lehenengo bortizkeria ez du jorratzen. Beste biak bai. Hasierako euskaldun iraultzaileen fedean onean sinesten zuen, etsi-etsirik zegoen ez zutela bortizkeriara iritsi nahi, baina poliziaren indarkeriak bultzatu zituela ematen du aditzera.

Oso garbi adierazten du, bestalde, borroka armatua utzi egin behar dutela euskaldunek hiru arrazoiengatik: bata, Makiavelo florentziarraren arrazoia; indarkeriak banatzen ditu euskaldunak eta beraz, batu gaitezen banatzen gaituena erauzi behar. Bigarrena, Koestler-en eta Graham Greene eta Brecht-en arrazoia –azken honen ez hain garbiki, nabartzen du Salaberryk–; bortizkeriak “*zikintzen duela gure helburua eta erran nezake gure ametsa*”;⁵⁶ eta hirugarrena, gazteen irakasle baten arrazoia, apaizak aipatzeko bere eginbide duen solasa: «Hori ere nunbeitako amaren semea duk!»; denok Jainkoak eginak alegia. Azken arrazoi hau berea, noski, hainbeste gazteren irakasle izandakoarena.

ETAk egin dituen atentatu guztiak salatu ditu, etakideen aurka egindakoak salatu dituen bezala. Adibide ugari eman nitzake, baina batekin etsiko dut, 1979an, orain auzitan dugun autonomi estatutua, EAEko estatutua onartutakoan jaulki zituen iritziak hona aldatzarekin: Ez irabazlerik eta ez galtzailerik. Hego Euskal Herrian –au Pays Basque Sud– % 60 boto-emaille, eta hauetarik % 90 autonomi estatutuaren aldekoak. Zertan harroturik ez, baina baikorrenek uste zutena baino hobea zenez emaitza, ontzat jotzen zuen.⁵⁷

Euskaldunek aditzera ematen ziotenean patxadatsuegi eta beranduegi zetorrela estatutua, bat zetorkien; haatik, gauza bera frantses kazetarienganik zetorreanean, irribarrea jaulkitzen zitzaion: Jakobinismo frantsesa jakobinismo espainola baino monolitikoagoa da. Paris Madril baino atzerago dago deszentralizazioaren ideia berriarekiko. Galtzen da bretoi, korsikar eta euskal nortasunaren bihurtuneetan.

Bortizkeriaren politika politika suizida zela zioen, Gipuzkoa eta Bizkaiko industria suntsituko du eta. Amets egiten uzteko esanez amaitzen zuen artikulua. Liberazioaren ondotik euren buruzagiek hala galdeginik frantses komunistek euren tropak desarmatzea onetsi bazuten De Gaulle jeneralak nahi bezala, orain pilota Telesforo Monzonen zelaian zegoen. “*Ez al duzu zuk egingo Euskal Herriagatik frantses komunistek Frantziagatik egin zutena?*”.

Bortizkeriarik erabili gabe autonomia lortu zutela-eta uste zuen Kataluniak zuhurrago, zentzudunago eta argiago jokatu zuela. Bortizkeriari uko eginik denbora profitatu zuen Kataluniak bere industrian inbertitzeko eta erosteko ahalmena handitzeko. Euskadik, aldiz, atentatu eta zerga iraultzailearekin industria txikitua zuen. Hor zeuden batean Garaikoetxea eta bestean Pujol, toki bertsuan baina bide desberdinetik etorriak.⁵⁸

Gorago esan dugu, ETaren bortizkeria eta poliziarena gogor salatu dituela, baina horiekin batean aipatu dugu erakunde eta egituren bortizkeria ere bazegoela aitortu zuela. Hau salatu al zuen?

Zuzen eta argi beste biak bezala, ez. Aukera bazuen errateko argi eta garbi Francoren diktadurak sortu zuela ETA. Ez zuen horrelakorik salatu.⁵⁹ Zeharka, beharbada, bai.⁶⁰

1939-1945-eko gerlatik etxerat itzuli nintzan bortz urte Alemaniako Stalag batean preso egonik. Ene lehen artikuluetarik bat izan zen: «Gandhi notre remords, Gandhi gure urriki». Bortizkeria gabeko Indarra asmatu izan du, ez giristino batek, bainan Jondoni Joaniren ebanjelioa giristinoek baino hobeki irakurtua zuen giristino ez zen batek.⁶¹ Hor badago mea culpa-rik zalantzarik gabe, baina dudarik gabe ez dago beste bi bortizkeria salatzean erabilitako indarririk. Aljeriako deskolonizazio gerra jorratzean, jaso dugu nola justizia eta karitateak ekarri behar zuen bakea; eta justizia Pax Gallica zen, hots, armen bidezko frantses menderakuntza.

Bestetan, garbiago ere agertu du. Esate baterako Bernard Bri-gouleix "Le Monde"-ko kazetariak Euskal Herriaz eginiko lan bati egiten dizkion iruzkinetan. Delako kazetari horren arabera euskaldunek, Franco bizi izan zen garaian behinik behin, bi erregimen guztiz desberdini egin behar izan zitoten aurre: asimilazio aktibo baina baketsua eta errepublikaren baitakoari iparrean; eta errepresio eta aurre-egite psikikoari, Hegoan. Salaberryren arabera, bi asimilazio politikek, batak zein besteak, berdintsu jokatu zuten. Diferentzia beste nonbait zegoen; diferentzia historikoa zen batetik, eta demografikoa bestetik.

Aldea historikoa zen Hegoko euskaldunak Madrilen aurka borrokatu direlako eta Iparreko euskaldunak Parisekin batean. Frantses politikak, Bismarckek Alemanian bezala, Lehen Errepublikatik V.era suz eta odolez eraiki zuen frantses batasuna.

Eta demografikoa zen Iparreko euskaldunak hagitzez gutiago zirelako. Kopuruz bietakoak berdintsu izan balira, errepresio errepublikarra errepresio frankista bezain dorpea izanen zen. Aski gogora ekartzea Britainia, Vendée edo Itsasuko harana zeharkatu zituzten infernuko zutabeak 1789ko Iraultza garaian. Baina gutiago zirenez, lantegirik gabe ahultzen zituzten, Europako autobide garestienarekin, eta orduko ikasleak biharko lan-deportatu bilakatuko ziren. Kasaila eta istilu batzuk pairatu eta ikasleak desagertu egingo ziren Bordele, Tolosa, Paris eta beste hiri batzuetako inurritegiek irentsiak.

Banago tonu samin eta etsi horren zati bat behinik behin MRPrein oinordekoen politikarekiko desengainuari zor zailola.

Gorago adierazi dugu gerra ondoko lehen urteetan MRP alderdia izan duela begiko. 1965ean presidentziarako aurkeztu zen Jean Lecanuet alderdi horretarik, eta Salaberryk haren aldeko botoa galdegin zuen. 1979an, ordea, guztiz desengainatua dago alderdi horren oinordekoekin. Jacques Chiracek lehen ministro zela bereganatu bide zuen Jean Lecanuet. Eta honek urrunago joanez onartu bide zuen Simone Veil anderea zerrenda-buru izatea europar hauteskundeetarako, noiz eta andere hori UDF alderdikoa ere ez zenean eta bere meritu bakarra abortoaren legearen sustatzaile nagusi izana zenean. Gainera, Korsikako Bastia hirira joan Lecanuet eta hango gazteei gomendatu zien herrialdezaletasuna alde batera utzi eta Frantziako nazioa aldezteko. Lecanuet gaizki zahartzen diren alkoholetarik zen, botila Calvados irekia –sagardo-pattarra– iduri zuen, ur bihurtzen ari zena. Giscard d'Estaing-en eskumakila eta morroi zen.⁶²

Azken urteetan heletarra aserik da frantses ezkerren, eskuinaren eta are zentristen jakobinismo hertsiarekin: sozialistak, komunistak eta zentristak absente daude aberriaren hitzorduan. Zoriondu baino ez dira egin behar. Prestuak dira. Hego Euskal Herriko sukurtsalistek, ezker, eskuin eta zentrokoek bihotz bat dute taupadak ez Gernikako erritmoan baizik eta Madrileko erritmoan ematen dituenak, eta Ipar Euskal Herriko sukurtsalista eskuin, ezker edo zentrokoek berdinean, bihotz bat dute taupadak ez Baigurako erritmoan baizik Pariseko erritmoan ematen dituenak. Garaikoetxea presidentek lantegi izugarria du: Nafarroa oiesa, latza, adiskidetasunaren urrezko kateez biltzea hegoko hiru probintziekin lot dadin, eta hiriburu erkidea Iruñea izan dadin; eta barnealdeko Euskal Herriaren haragi

eta odolean ezarriko mendeetako muga eraistea,⁶³ hura isurtzen baita Bidasoaz diferentzien ibaia egiteko eta ez inola ere mugak markatzeko.

Eusko Alderdi Jeltzalea begi onez ikusten zuela ziurtatu ahal izateko froga gehiago ere eman ditu. 1977an PNVk Aralarren antolatu zuen alderdi eguna. Heletako nafarrak ez zuen joaterik izan Uzta-ritzeko seminario ttipian antolatu jaiari izan zelako baina honelatsuko iruzkinak egin zituen.⁶⁴ Nik Aralarren ez nuen soilik mendi-anfiteatro batean elkarretaraturiko 50.000 lagunek osatu ikusmira zoragarria miretsi nahi, han ohartzerik izango bainuen PNV handiagoa dela. Gai dela, nazio handietako alderdi handiek bezala bere ordena-zaintzailleen zerbitzua bermatzeko; gai dela demagogiarik gabe funtsezko egiak aldarrikatzeko: «Euskadiren autonomia Nafarroarik gabe ez da Euskadiren autonomia... Kaos ekonomikoak, gora doan deskapitalizazioak... itzulezineko txirotzera eraman gaitzakete». Uztaritz eta Aralar... Bi irrintzi mugaren gainetik gurutzatzen direnak, ahalkearen horma hartxintzar bilakatuaren gainetik.

Haatik, Salaberryk ez zuen EAJren gonbitarik jaso, ez zen bera bizi zela alderdi jeltzalea Iparraldean aldeko zituenak biltzera iritsi. Eta Ipar Euskal Herrian ez zuen bere gogoko alderdirik hautematen. 1979an Kontseilu Nagusia osatzeko kantonamendu-hauteskundeetan euskal alderdiak EHAS, Euskal Herriko Alderdi Sozialistaren banderapean aurkeztu ziren. Lortu zituen emaitzak 1967an Enbatako hautagaiek lortutakoekin alderatuz gero aurrerapena ñimiñoa zen, % 1 edo 2. Gainera, aurrerapena % 1,20ko atzerapena zen Atarratzeko kantonamenduan. Baxenabartarraren iritzian akats bat egin zuen EHASEk hamabi urte lehenago Enbatak bezala, aberriaren batasun sakratua hautsi. Aberria mehatxaturik denean alderdiek ahantzi behar dituzte desberdintasunak eta soilik gogoratu batzen dituzten ezaugarriak, gerra garaian bezala.

Denok dakigu errazago dela batasuna aldarrikatzea praktikan lortzea baino, hala ere ezin erdeinatuko ditugu adierazpenok. Batzuk kontent ziren euskal alderdiak lortutako emaitzak kaskarrak zirelako, ez horratik Salaberry! Bi egite aipatzen zituen emaitza txarrak esplikatzeke; bata, boto ballagarriarena, eta bestea hauteskundeak iragaiten zirela baina arazoak ez, arazoak gelditzen zirela. Ipar Euskal Herriko lurra geroz gehiago kanpotarren eskuetan; eta mendialdea basamortu bilakatze bidean zela. Gazte askok Euskal Herritik emigra-

tu behar izana, eta mass-mediaren monopolioarekin Nazio-Estatuek aurrera zeramaten kultura minorizatuak suntsitzeko politika. Lehen eskolaren bitartez eta gero mass-mediak baliatuz. Honako esaldiokin amaitzen zuen: *Le Pays Basque est le Pays Basque. A chacun de ses fils l'honneur de le servir. L'honneur et le devoir* (idem).

Bortizkeriarik ez, autonomia aldeztuko zuen PNV bezalako alderdi bat nahi zukeela iduri zuen Ipar Euskal Herrirako. Euskararen ofizialtasuna eta euskal departamendua galdegin ditu.⁶⁵ Telesforo Monzonengan ere bazuen fedea. Hari zuzenduriko gutun irekiko hitzak dira ondokoak: *Zuri da, Monzon jauna, ez zuri bakarrik, baina, Leizaola jaunarekin, zuri lehen-lehenik, emeki, eztiki, biga, hiru, lau edo bost den Euskal-Herriaz Euskal-Herri Bat egitea. Lan nekea. Euskaldunek beroa dugu odola. Errotik koskak gira, artetan aitortzen dugun bezala.*

Lan nekea, baina nekea bezain beharra.

Beharra eta ederra.

Olerkaria xora dezakeen gizon lana.

Barka ene ausartzia.

*Bihotzetik.*⁶⁶

Abertzaleen arteko batasunaren beharra. Ez du honek gaurkotasinunik den mendrena galdu idazten dihardudan 2002. urte ondar honetan.

1939-45eko soldadu eta preso, kolonia eta Aljeriako gerlakoan hainbat eskubide aitorturik Frantses Batasuna atxiki nahi zuena kosta ahala kosta, azken urteetan Euskal Herriaren halabehar gogorrrera itzuli da, eta abertzaleen arteko batasuna aldarrikatu du, bortizkeriarik gabeko batasuna.

ETHNIA EDO NAZIO TTIPIEN EUROPA

Orriotan Salaberryk ukitu zituen gai asko ukitzeke utziko ditugu ezinbestean, esaterako, mundu zabaleko politika eta kulturari buruzko hainbat albiste eta iritzi jakingarri,⁶⁷ baina nazio ttipien aldera erakutsi zuen onginahia eta sustatu nahia bazter utziko bagenu, eta orobat Europar Batasunaren irrika ahantziko bagenu, Frantzia eta Euskal Herriarekin batean baxenabartarraren gairik kuttunenak izanak utziko genituzke kanpo.

Preso esparruan ezagutu eta tratatu zituen bretoien aldera atxikimendu bizia agertu du. 1965eko apirilaren 8an hiru mila bretoi jaitsi ziren Parisera, beren haserrea erakustera, beren deia oihukatzerara. Gobernuak jarritako behatopak gorabehera, hiru mila bildu ziren "Bourse du Travail" barnean. "Badute arrazoin Bretoinek, kexu izeiteko gobernamentuaren politikaz, gobernamentuak bere mainak ekartzen baititu edo Pariseri, edo Rhin ibaiari hurbil den Iguzki-aldeari.⁶⁸ Pompidou lehen ministroa eta De Gaulle presidentearen aurkako oihuak egitea barkagarri zen anitz jasaten duenari zor zaiolako urrikalmendua. "Mendebal aldea bezela, debalde uzten du Frantses gobernamentuak, Hego-aldea. Bretanian, ehunarendako berrogoiez apalago direla langilen alokairuak, ezen ez eta Parisen?...Eskual-Herrian berdin. Gazteak bortxatuak direla ihes joaiterat Bretaniatik, ez jandarmek eskuak kadinastaturik, baina ezin biziak, jandarmen jandarmak haizaturik, Eskual-Herrian berdin. Badela Bretanian ainitz laborari, eta gobernamentua guti ekarria dela laborarien laguntzerat (...) Eskual-Herrian berdin (...) Heia noiz iratzartuko giren, Bretanian bezela Eskual-Herrian, Mendebal-aldean bezela, Hego-aldean. (...) Ene presoner lagun, Bretoin maiteak, zueri goresmen. Erakusten daukiziegu, zer behar ginuken egin, nahiz ez dugun egingen.

1967an De Gaulle joan zen bisitan Quebecera eta gonbidatua zen herri batean separatisten alde jarri zen *Vive le Québec libre* oihukatzen zuela.⁶⁹ De Gaulleren bidaiak pozak zoratzen jarri zituen mundu guztiko partikularista edo federalistak. Elkarren solidario sentitzen dira euskaldunak, okzitaniarrak, bretoiak, flandestarrak edo Kanadako frantsesak: *Les peuples ne sont pas prêts de sacrifier leur génie sur l'autel d'un Etat dont le socle est constitué par un rouleau compresseur, outil à détruire les caractères spécifiques des régions. Selon le mot de Daniel Johnson, ils sont convaincus qu'occuper sa place ce n'est pas prendre la place des autres; selon le voeu du général de Gaulle, ils trouvent beau de reprendre sa marche, plus conscients que jamais de sa vocation particulière, de son entité.*

Handik hamar bat urtera, René Levesque quebecar alderdiaren buruzagiak bere independentzia-elkartzea programarekin Quebecen hauteskundeak irabazi eta presidente izendatu zutenean beste artikulatu bat idatzi zuen heletarrak: *Ukanen dituela traba izigarriak askatasunaren bidean René Levesque jaunak, dudarik ez da. Agertu beha-*

rko, ez uzkur, baina zuhur. Kanadako beste gunetarik berextea, erhokeria litake (...) Baina nork erran dezake ez denetz orroitu Rene Levesque orroak, Bretanian, Korzan, Okzitanian, Euskal-Herrian ukan dezakeen oihartzunaz!... (...) badaki René Levesque jaunak badirela hitzak barna sartzen direnak buru fuñetan. Haren hitza: «Bakoitza bere etxean nagusil» Zer da ederragorik?...

Idatzi zuen azken artikuluan, hil baino hamar bat egun lehenago, adierazi zuen herrialde mespretxatuen borroka hasi baino ez zela egin. Okzitaniarrak, Bretoiak, Korsikarrak eta Euskaldunak elkarri eskua emanda joan behar zuten edo genuen nortasun ezagututik nortasun hobeki ezagutura. Pierre Emmanuel idazle frantsesak bezala uste zuen estatuak erantzukizuna bazuela herrialdeak bazter utzi zituelako, eta agintariel zegokienez, Georges Pompidou eta batez ere Valéry Giscard d'Estaing ez zirela sentikorrak izan gertaturiko bilakaerarekiko, herrialdeen alderako sentikortasunarekiko, azken hogeita hamar urteetan jazoriko aldaketa sozio-ekonomikoekin bat zetorren bilakaerari buruz.

Populu gutxietsi eta herrialde azpigaratuek etorkizuna Europar Batasunean zuten. Badakizu nola asmatu zuen Monzonek *Bai euskarari* kantua, Salaberryk aire berean kantatzeko *Europari bai, bai eta bail* asmatu zuen.⁷⁰ Europaren beharra azpimarratzeko arrazolak askotarikoak ziren eta aldi historiko bakoitzean batzuek hartzen zuten nagusitasuna besteen gainetik baina nolana den 1947tik hasita hil arte Europa aldeztu du, ez nagusitu den Giscard d'Estaingean Europa baizik nagusiki populu beregainen Europa.

Alde batera pozik egongo zen bizi balitz, hamabost estaturen Europa hogeita bostena izatera iraganen delako laster batean, baina bere mendean emandako iritziekin erara, populuen Europa aldarrikatuko zuen edo populuen eskumen gehiagoko Europa behinik behin, eta sozialagoa segur aski.

Europa aldeztu behar zen juduek eta giristinoek ez zutelako edo ez genuelako geure eginbide erlijiosoak bete, ez Jainkoaren aldera eta are gutxiago gizakiaren aldera, batez ere giristinoek gerla ekarri diogulako eta ez bakea: *Europa girixtinoa, Europa, sailduen herria, agertu da ere Europa paganoa, zapatzaileen eta ohoinen Europa zorrotza*. Salbuespen bakarrak baxenabartarraren iduriko, hiru giristino: Robert Schuman Frantziar, Conrad Adenauer Alemaniar eta

Alcide de Gasperi Italian. Anaitasunaren etsenplua ematen zuen lehen aldiz Europak.

Bigarrenik, aldeztu behar zen Europa bertako estatuak (Frantzia, Ingalaterra, Italia, Alemania) ez zirelako XX. mendearen bigarren zatian aski handi eta boteretsu beregain eta bereizirik egonik, hiru erraldioen errespetua ekarrarazteko, hots, Amerika, Errusia eta Txinarena.

Hirugarrenik, Euskal Herria bezalako herri ttipi eta moztuek Europako erresumak bateratuz baino ez zutelako etorkizunik: *Alde batetik eskuindar gaullixtek, Jacques Chirac buruzagi, beste aldetik ezkertiar komunixtak, Georges Marchais bidatzaile, nahi liokete hetsi Europako atea herri beharduneri, hala-nola Espainia, Portugala, Grezia. Heien xedea, Europaz egitea herri aberatsen elkargo aberatsa. Iduripen horren arabera Euskal-Herria egon litake, orain arte bezala, bi zatitan mozturik. Aipu litake: Iparraldean hiru, Hegoaldean lau. Baina ez litake aipu solas miresgarria, maitasunaren solas paregabea: hiru eta lau, zazpi.*

Deblauki aitortzen du bere garaikoeak, bere kidekoek axola guxtiegi izan dutela Euskal Herriaz: *Barka, gure hil-harrietan etzanik zaudezten arbasoak, axola guti ukan bait dugu Euskal-Herriaz! Eta guk, buru-has, Bai Europaril*

*Europari Bai, Europari Bai, eta Bail
Hiruetan bezala, miletan Bai.*

EPILOGOA

Garrako apeza, Filosofiako irakaslea eta Herriako idazlea.

Garra etxea Heletako plazatik kilometro eta erdi ingurura dago Iholdiko bidetik hurbil, gaintxo batean, eta Salaberryren hitzetan: «hara nola urtxo bat, bi teilatu hegalak beheiti, papo xuria zonbeit luma gorritz zirimarratua», Francis Jammes bertsulariak euskaldun egoitzaz dion bezela.⁷¹ Gorago adierazi bezala, hurbil bost etxe ditu, eta urrunxeago beste bost mendi hegaletan barreiatuak. Hamaika etxeok osatzen dute Garreta kartierra. Garra etxean sortu zen Salaberry, eta han ibiltzen zen zaharturik ere zaldi gainean Baigura magaleko mendixketan barna.

Gizonak egiten du etxea, baina etxeak egiten du gizona, dio Garrako semeak. Etxeak ematen dio gizonari, gizon izateko behar duen axola, arrangura, laneko karra. Garrako etxe zaharraren aurrealdeari begira jarrita, ate zabalaren gainean armarri iduriko harri biribil bat nabarmentzen da, eta bertan otso bat eta data bat 1123. Ba omen da familia bat Eleta edo Garra, Iruñean duena erroa, eta Panaman adarra. Erraten bide dute behiala Eletak eta Garrak zer bat zitezkeela, biak adin berekoak izaki.

Garra etxe zaharraren ezker aldean, leiho baten gainean honako idazkuna ageri da: *Jesus, Maria, Joseph. Salagoiti Garra Gratiane 1666*. Etxe zaharrari loturik etxe berria, ez hain berria ere ate gainak honela dioenean: *Fait par J.S. Garra Estebenie Arraidou 1770*. 1356an Garrako Eñaut izanen da Donibane Garaziko gazteluaren buruzagia. 1736an sortuko da Santiago Garra de Salagoiti apeza. Salaberryren arabera, errotik hemezortzigarren mendeko umea izan da delako apez hori: *haren kaskoan ez da jakitate lehenik gogoaren apaingarri, bainan lehenik besoaren indargarri*.⁷² Hidrografiako irakasle izan zen Baionan eta *Eléments de la science du navigateur* idatzi zuen, eta Tolosa eta Bordeleko Zientziako Errege Akademiako kide izan zen. “*Encyclopédistes*” deitu Dalember Dideroten asmukoa zen osoki Zantiago Garra de Salagoity gogoeta ari zelarik nola erakutsi unti bidatzale-lemazaineri zer bidetarik ibil, bide gabeko itsasoan. Bainan zen asmu girixtinokoa. Zen apeza. Behin Villa Plako irakasle aipatu batek –Salaberryk hamabost bat urteren buruan filosofiako ikastaldiak eman zituen Baionako ikastetxe horretan– erran zion Pariseko Entziklopedista fedegabeen eta Los Caballeritos de Azkoitia Entziklopedista fededunen arteko zubia izan zitekeela Jacques Garra de Salagoity, Heletako apeza. *Ez zen guti harritu, nik ihardestearekin ene arbasoetarik nuela (...)* Bizia kasik iragana, harriturik nago zonbat eite dutan, 167 urte ni baino aintzin sortu putikoarekin.

Heletako plazan, orain Herriko Etxea denaren balkoi gainean harrizko idazkun bat ageri da, eta bertan latinez honakoa dio, Salaberryk euskarara bihurturik: *Bizitegi hau laborantzako tokia ere, lehena go harpe ohoin, garbitu ditu Jakobe Garra de Salagoity apezak, erakasle Baionako ur jakintzako erregetiar ikas-etxean, Tolosako eta Bordeleko untzialdearen erregetiar Akademian ihardesle, sortua egunez martxoko lauean, 1736-eko urtean.*

Badirudi laborantzako toki eta bizitegi baino lehen, lapurren egoitza izan zela aldi batean delako etxe hori, baina Santiago Garra Salagoiti apez argituak suntsitu zituela mende joanetako ilunpeak eta orbanak jakintzaren eta girstino-argitasunaren bitartez.

Etxeko jaunen askaziko, aitoren semeen jatorriko, garai zaharreko zaldun airedun, eta Santiago Garra Salagoiti apaiz argituaren etorkiko, ez apaiz xehe baizik apaiz irakasle eta kalonje, hots, apezpi-kuaren hurbila; horrek guztiak eman bide dio Salaberryri halako larderia eta aristokrazia-ukitua, hainbatetan eta hainbatentzat aski jasangaitza.⁷³

Haatik, ez da Garra eta Garretako premu izan, arrebaharrena baizik. Apaiz ikasketak egin, filosofia lizentzia atera Okzitaniako Tolosan, eta Uztaritzeko Seminario ttipian hogei bat urtez eta Baionako Villa Pia-n hamabost batez filosofiako irakasle izan da. Salaberry irakaslea eta Salaberry pentsalaria *Herria* eta *Gure Herria* kazetetan idatzitako artikuluetan agertu eta ezagutzera eman duenetik sollik aztertu ahal izan dut, eta batez ere bere artikulua sozio-politikoaren alderditik.

Alderdi horretarik, guztien gaintik nabarmendu dut II. Mundu Gerran Frantziako armadan egindako urteak eta bereziki Alemaniako Stalag IV B preso esparruan emandako bost urteek bere baitan utzitako arrasto sakona, gerrari ohi hatza.

Alemanek hasitako gerrak Europako bazterrik eta hiririk ederrenak suntsitzen, jendea sarraskitzen eta sufrimenduan amiltzen zituena bitartean, Salaberry burdin hariz inguraturik bizi izan zen Alemaniako Mühlberg and der Elbe-n, Dresde eta Leipzig arteko preso esparruan. Zorriak, tifusa harrapatzeko arrisku larria, janari urria eta preso egonagatik, bazuten bestelakorik ere. Frantsesek berek hautatu Konfiantzazko Gizonaren bulegoa –Lamothe lotinanta–, bazuten kapilautza, antzokia eta unibertsitea. Ingeles, amerikano eta aldealdera Europa guztiko herritarrak zeuden bilduak bertan, lehen esan dugun bezala probintziak. Lan bortxaturik egin beharrik ez, solaserako abaguneak hamaika. Solaserako ez ezik ikaste eta mintzaldiatarako, eta batez ere hatz sakona uzten duten bizipenatarako, inoiz ahazten ez direnerako.

Hantxe ikusi du heletarrak egingarri eta eginbide probintziak biziberrituz, hizkuntza-kultura, ekonomia eta politikaren alderdietarik,

guztien artean Europa Batua eraiki beharra. Erregionalismo edo nazio ttipitik Europar Nazio handira jo beharra ezinbestean.

Espanian Hegoaldeko euskaldunak elkarren aurka borrokan ari zirela sumatu zuen lehenbizi, Gernika bonbardatu zutenean edo Bilbon Francoren tropak sartu zirenean, baina batez ere preso esparruan, bretoi, okzitaniar eta nonahiko europarrekin batean bizitzean jabetu zen errotikoen bere euskaltasunaz, bere Garratar, Heletar, baxenabartar eta euskaltasunaz; eta aldi berean bere europartasunaz; burugabea zen bestelako arrazoi moral eta gizabidetsuagoak beste, teknikaren aurrerapen soilari begira jarrita ere, XX. mendearen bigarren zatian nazio mugez josi, bakartu eta isolatuei eustea; kontinenteen heineko nazioen ordua joa zen, eta Frantziak nahitaez bat egin beharra zuen Alemania etsai ohiarekin lehenbizi eta gero gainerako erresumekin, Espainia eta antzeko erresuma behartsuak barne.

Koloniei independentzia ematearen aurkako agertu zen. Autonomia eman behar zitzaizkien, nazio kolonizatuen hizkuntzak, erlijioa, kultura irakatsi behar ziren, aginte-postuak eman behar zitzaizkien kolonietako herritarrei, baina independentzia ematea kaltegarria zen bere iritzian, axolagabezia burgesa, metropolia nagusi zenez jakiturian eta onezian, galduan aterako zirelako koloniak. Aljerian beste ezer baino gehiago jakobinismoa atera zen garaile bere iritzian, Parisen jakobinismoa eta arabeen jakobinismoa. Idealismotik asko zuen!

Robert Schuman, Adenauer, De Gasperi bezalako gizonengan jarritako fidantzia galduz joan zen ikusirik Europa ez zela batzen, eta De Gaulle eta hura bezalako jakobinismo bakarzaleak geroz indar handiagoa zuela. Gero eta min gehiago ematen zion Ipar Euskal Herriaren zoritxarreko patuak. 1954tik 1962ra urtero bi mila gazte urtero herritik kanpora joaki; luberritze gutxi, mendien desertifikazioa, betiko industriaren gainbehera eta berrien sorrera kaskarra; eta turismoa bakarrik, eta hori itsasertzean lantzeak. Euskararen eta fedearen behera beharrak.

Bere belaunaldiaren eginbidea, 1939-1945eko belaunaldiaren betebeharra, probintzia edo herrien Europa eraikitzea huts egiten ari zen. Ongi hartu zuen 1968ko maiatzeko estudianteen jazarraldia. Helduak ez ziren gauza hisian, gorrotoan ardazturiko iragana ezeztatzeke, eta ikasleek beste mundu bat nahi zuten, ez zuten bizi ziren mundua onartu nahi, bestelakoa nahi zuten, gorrotoan ez baizik

amodioan funtsatua. Arrazoi zuten, proiektu zehatzik gabeko idealistak, kixoteak baziren ere: *Les insurgés de mai 1968, les Don Quichotte du temps passé, les écologistes du temps qui vient.*⁷⁴ 1968ko ekainean honela zioen: *Notre génération a raté la réconciliation des peuples et la construction de l'Europe Unie. Notre génération a raté la justice sociale entre les individus et plus encore entre les régions, dont certaines sont sacrifiées à la misère. Notre génération a raté l'organisation fraternelle des peuples dans un univers tassé sur lui-même par la machine. Notre génération a eu l'audace de faire du machiavelisme une vertu politique. Nos réalisations techniques sont admirables, mais par deux fois, peuples chrétiens, sans remords, et presque avec gloriole, nous avons mis le feu au monde. Ne sommes-nous pas nous-mêmes adultes, orgueilleux, et avec de moindres excuses que les jeunes, des immaturés psychomoteurs, sous des chapeaux de mandarins?*⁷⁵

Go-rago iruzkindu dugun antzerki-gidoira etorritz, Pilalek –Salaberry idazlearen alter-egoa– aitak atsegin ez duen emaztekoa jo du begiz. Aitak ez du azken hogeita bost urteetan sentitzen duen hisia, amorrua gainditu, eta horregatik beste emazteki bat proposatzen dio, baina aukera ematen dio hautua egiteko. Seme Pilalek hiru pindarreko eraztuna ematen dio Mayi andregaiari baina ez da borrokatzen maite duenarekin esposatzeko. Ez da ezkontzen, bestalde, aitak berezitako emaztekiarekin ere. Honela diotsa aitak berezitakoari: *Onar dezakezu Mayik atxikitzen badu ene orroitzapena gogoan, nik atxiki behar dutala haren begitartea bihotzean, gure artean itsasoa, muga gabeko arroila, idekia egonikan ere.*⁷⁶ Amodioa egia guztien ohantzea dela aitortzen du Pilalek, galdu duen zorionaren erroa, erro saildua. Zergatik galdu du bada, zoriona? Ez delako gauza izan aitarekin hausteko.

Korapiloa horrela askatzeari eman dakizkiokeen bestelako interpretazioak beste, irakurketa bat behinik behin antzerki berean Pilalek artzainarekin duen elkarrizketatik atera liteke. Erraten dio Pilalek Mixel artzain bertsolariari: *Ez gira zuek baino gehiago izikor. Aitek hartu bidea, hartuko dugu guk ere, eta iraganen zanpa-zanpa, bururaino. Zuk gerla egin duzu. Baduzu gerlako medela. Mixel artzain bertsolariak: Hortan duk leizea. Gu baino gehiago behar zinuten izan. (...) Mendetik menderat, Europa bateiatuak sua sakatu dik munduari. Jainkoak bakarrik barka diozakek holako itsuskeria (...) Zaharrak beti*

lehengo hisiaz mintzo. Liburuak beti lehengo hisiaz mintzo. Agerkariak beti lehengo hisiaz mintzo. Erakasleak, beti lehengo hisiaz mintzo. Adinetakoak gaituk hisiaren hedatzale. Gazteri sakatu nahi gure arimako hazteria. Hisiaren aita, ez duk debrua, bainan debru bilakatu gizona. Adinetako gizon bihotz idorra. Gizon itsu eta elkorra (106-107 orr.). Artzainak aitortzen du ez duela ahalik gaztea hisiaren leizetik begiratzeko: *Hire begiratzeko leizetik, beharko zian izan saindu bat. Eta ni artzain, ni bertsulari, ni ez saindu.*

Azken urteetan batzuetan agertu du esperantza, esaterako, MRPrein oinordekoa biziberrituko delakoan, edo are gehiago Garai-koetxearengan edo Monzonengan, hots, euskaldunen batasunean, bortizkeriarik gabeko euskaldunen arteko batasunean eta populuen European. Idatzitako azken liburuan, *Beñat adiskidea agurl*, 1981ean, hauteskunde garaian, Giscard d'Estaing eta Mitterrandek esan eta agindutako en kariatarat honela idatzi zuen: "...iduri zaitak iragan dugula ezin gibelerateko pondua. Euskal-herriaren baguna, ixtorioaren lokomotibari lotua dela. Galduko ditiuk ainitz borroka partida. Azkena irabaziko. Ikus-ak nolakoa den Euskal-herria ezin ikusia duten politikero azeri zaharren hasarreal"⁷⁷. Orain arte ez da profeta onegia gertatu baina guk ere, halabiz, esan beharko! Nolanahi utzi digu uzta, beste ispilu bat non geure burua begiratu!

OHARRAK

(1) Salaberryk Ameriketako Estatu Batuei buruz artikulua ugarri idatzi du. Artikulu adierazgarri batzuk: "Marschall Jeneralari agur eta ohore!" 1951-9-27; "Gerla Hotza" 1952-9-4; "Amerikaren Indarra" 1952-11-27; "Eztabaida Frantziaren eta Amerikaren artean" 1953-2-5; "John Foster Dulles" 1959-2-26; "Kuba Amerikaren behaztopa" 1961-5-11; "Punta del Este" 1962-2-15; "Amerikaren erakaspena" 1962-3-15; "Kuba-ko irriskua" 1962-10-18; "Kuba-ko beldurra" 1962-11-8; "Azken agurra" 1963-2-28; "Vietnam" 1965-3-11; "17 garren zabaldua" 1965-4-22. "Makiavel-en xendra" 1965-5-27. Guztiak dira gorai-pamenezkoak, batzuek jasangaitz gertatzeraino gorai-pamenezko, azkena izan ezik. Johnson presidenteak Dominikar Errepublikan Makiaveloren moldera jokatu zuen, European Frantzia, Ingalaterra, Alemania, eta Italia jokatzeko ari ziren bezala. Jada ohartua zen Amerikak ere Makiaveloren moldera jokatzeko zuela; orduraino, bere iritzian, bestela jokatzeko baitzuen Amerikak. Hori politikari dagokionez. Moralaz den bezainbatean, berak idatzitako antzerkietan, Amerika euskaldunentzat galbide da,

han "Gizona eta Diruaren Legea" dira nagusi, "Jainkoa eta Lege Zaharra" direnean antzinatik euskaldunen jokabidearen ezaugarri eta euskaldunen babesle. Afera hau geroago azaltzen dut luzazkiago.

(2) Joxe Azurmendik argitzen duen bezala, "Stalag" delako hitz hori, "Stammlager" hitz alemanaren laburdura da, eta gerrako preso, soldadu xehe eta aitzindari-azpikoentzat antolatutako barneleku edo barrakak ziren. Ofizialentzat beste esparru batzuk zeuden "Ofizierslager" edo laburturik "Ofilag". Guztira 19 stalag egon ziren. II. mundu gerrak iraun zueino preso militar aliatuen espetxe izan baziren, gero "gerra hotza"-ren garaian alemanak egon ziren bertan, batzuk amerikanoen mende eta beste batzuk sobietarren mende, lehenago aliatuak nazien mende egon ziren bezalatsu. Salaberryren oroitzapen liburuan, *ENE SINESTEÀ, iragan biziari gibeletik beha, Zabal, Baiona, 1978, 144-171 or.*

(3) Delako hiru "B" eskualdeko jendea, hots, Ipar Euskal Herria, Biarno eta Bigorrakoa. Bigorra Frantziako Iraultzaren aurreko izen historikoa, gaur egun Pirinio Garaletako departamendua da, eta Aturbe edo Tarbe du hiriburu. Honen hegoaldean dago Lourdesko basilika famatua. Preso esparru horretan esan liteke zortea lagun izan zutela. 1941eko urtarriletik aurrera bertako zuzendari alemanak utzi zien barne edo barraka handi bat hainbat ekitalditarako erabiltzen. Meza emateko, irakasleek unibertsitatean baleude bezala arratsaldeetan mintzaldiak egiteko, gauetan probintziak biltzen utzi zien bihotza altxatzeko herrikideen babesean, eta beste barne batean antzerkiak antolatzen. Laster lorðu zuten 6.000 liburutik gorako liburutegia antolatzea, eta Salaberry bezalako aitzindari-azpikoek ez zuten lanera bortxaz joan beharrik. Heletarra unibertsitate horretako errektore izendatu zuten irakasleek 1942ko abuztuan, aurreko errektore protestantea eritu zelarik. Salaberryk berak aitortzen du Frantzia gorestekoen egin zituzten ekintzekin liburu oso bat idatz zitekeela. Bestalde Frantziako probintziekin ere munta handia hartzen zuten.

(4) "Frantzia eta Espainia" in *Herria* 1948-12-02

(5) "Akordioak" in *Herria* 1953-10-1; sinadura gabea baina itxura guttien arabera Pierre Lafitterena.

(6) "Avec les bretons" in *Herria* 1965-6-24.

(7) "Y se acabo la fiesta" in *Herria* 1946-5-02.

(8) "Nous ne pécherons pas contre nos morts" in *Herria* 1946-11-14. Itzuli egin dugu.

(9) "Bake bat...ala bakea?" in *Herria* 1947-2-1.

(10) *Herria* 1947-5-22.

(11) "Angles erakaspena" in *Herria* 1949-5-19.

(12) "Sarre eta Tunizia" in *Herria* 1952-10-23.

- (13) "Indochinan bethi su" in *Herria* 1953-5-14.
- (14) "Ezagut zure burua" in *Herria* 1962-4-19.
- (15) "Tremblement de terre en Algerie" in *Herria* 1954-11-11.
- (16) "Tempête sur l'Afrique" in *Herria* 1955-5-26.
- (17) "Bethi Tunizian" in *Herria* 1955-7-21.
- (18) Irakur "Les exigences du christianisme" in *Herria* 1957-3-28.
- (19) "Sur Etienne Mathiot" in *Herria* 1958-4-3.
- (20) "Bethi Algeria" in *Herria* 1959-5-14.
- (21) "Ainhitz eta bat" in *Herria* 1958-7-31.
- (22) "Bethi Algeria" in *Herria* 1959-5-14.
- (23) "Ainhitz eta bat" in *Herria* 1958-7-31.
- (24) "Egiaren tenorea Algerian" in *Herria* 1961-4-20.
- (25) "Algeriako nahaskeria" in *Herria* 1961-11-9.
- (26) "Bakearen hastea" in *Herria* 1962-3-29.
- (27) "Algeriakoen oinhazeak" in *Herria* 1962-6-14.
- (28) "Frantzia eta Algeria" in *Herria* 1963-4-3.
- (29) "En vrac" in *Herria* 1962-2-1.
- (30) "Egun nahasiak" in *Herria* 1951-06-7.
- (31) "La crise du M.R.P." in *Herria* 1953-02-5.
- (32) "Etre ou ne pas être: vers un nouveau bipartisme" in *Enbata* 1965-04 (46.alea)
- (33) "A la recherche d'un president" in *Herria* 1965-5-20.
- (34) "Au Président Eduardo Frei" in *Herria* 1965-4-8; eta "Etienne Salaberry...a-t-il raison?" in *Herria* 1965-4-15.
- (35) "L'affaire J.-Louis Davant" in *Herria* 1972-3-23.
- (36) Irakur: "Jean Lecanuet" in *Herria* 1965-10-28, eta "Piarres et Manes au marché de Hélette" in *Herria* 1965-11-25.
- (37) "Pointes sèches" in *Herria* 1977-04-21.
- (38) "Pointes sèches" in *Herria* 1978-3-30.
- (39) "Pointes sèches" in *Herria* 1979-8-30.
- (40) "Pointes sèches" in *Herria* 1980-03-13.
- (41) "Eskual Herriaren hirur dohainak" in *Herria* 1952-7-31.
- (42) "Eskual-herriaren amodioa" in *Herria* 1950-8-24.
- (43) "Ene sinestea" in *Gure Herria* 1976, 15. or: "Mauriac jaunak derasa: «Teexa Desqueyroux, ni naiz» Eta nik, nere aitormena, haren aitormenari datxikola: «Pilale, ni naiz».

(44) Salaberry-eta hiru ahalde ziren. Zaharrena eta gazteena neskak eta Etien erdikoa. Semea apeztu zenez arreba zaharrena gelditu zen etxe multzo horretako etxe nagusiarekin, hots, Garra etxearekin. Bestelakoak beste, hizkuntza kontuan izaten omen zituzten kasailak arreba zaharrak eta anaiak. Hark nahi zuen honek frantsesa irakats ziezaien etxetiarrei, hauek ez baitzekiten, eta anaiak erraten zion euskaraz egin behar zitzailela. 1964ko udaberrian Amikuzeko etxetiarrek bildu eta hainbat protestaldi egin zuten beren maizter-etxeetarik haizatu nahi zituzten etxeko jaunen aurka. Challet Donapeleuko apaiz laguntzaille eta Garikoitzenia Laborari Eskolako buru zenak etxetiarren aldeko idatzia argitara zuen *Herrian*, "Auzi bat Amikuzen" 1964-4-16. Ez Salaberryk ez beste inork ez zuen beste idatzirik argitara *Herrian* etxetiarren afera horretaz.

(45) Salaberryren semebitxi Manexek zlostan azken hogei urteetan gehiago aldatu dela laborari gizarte hori azken ehun urteetan baino. Engoitik Garrako etxetiarrek etxeko Jaun ez dakit etxe-jabe bederen bihurtuak dira, erosiak baitituzte errentan zituzten etxeak. Aukera hau profitatu nahi dut Heletako Garrako Manexi eskerrak bihurtzeko, egin didan harrera amultsua-gatik.

(46) "Un fils de l'Eskual-Herria" in *Herria* 1970-7-30.

(47) "Eskual Herriaren dohainak" in *Herria* 1952-7-31.

(48) "Bokale-ko oihua" in *Herria* 1962-6-28.

(49) "Un San Fermin de la montagne" in *Herria* 1961-9-7.

(50) Ikus "L'aliénation basque" in *Gure Herria* 1967-11; 264 or. eta ond.

(51) "Gerlari ohlekin" in *Herria* 1963-10-10.

(52) "Nationalisme et nationalismes" in *Herria* 1965-6-3.

(53) Jose Maria Benito del Valle, Julen Madariaga, Eneko Irigarai eta Jose Luis Alvarez *Txillardegi* Ipar Euskal Herritik haizatu zituztenean, haien aldeko eskaria sinatu zuen Salaberryk. Ikus: "Le dossier Oppenheimer" in *Herria* 1965-2-11.

(54) "L'anneau de bronze" in *Herria* 1970-4-2.

(55) "De la greve de la faim" in *Herria* 1979-10-11.

(56) Goñi, Joseba, Rodríguez Jose Mari: *EUSKADI La paz es posible*, Desclee de Brouwer, Bilbao, 1979, 319-323 orr.

(57) "Ni vainqueurs, ni vaincus" in *Herria* 1979-11-1.

(58) "Pays Basque et Catalogne" in *Herria* 1980-4-17.

(59) Enbata-koek zirikatutik, Francori bi akats egotzi zizkion 1961ean: nekazaritza politika, eta nazionalitate edo erregionalismo politika. Idatzi zuen

azken liburuan salatu zuen bortzikien: *Beñat adiskidea agurl*, Zabal, Baiona, 1981, 53. or.

(60) Ikus Mikel Hiribarren-en "Etienne Salaberry-ri, non-biolentziaz" 1980-05-08, eta Salaberryren erantzuna "Non biolentziaz berriz ere" 1980-5-22. *Blak Herria*-n.

(61) *EUSKADI La paz es posible*, 320 or.

(62) Ikus "Séduisant, décevant" 1979-5-3, eta "Jean Lecanuet part en guerre" 1979-8-30. *Blak Herria*-n.

(63) "Pays Basque, an zero" in *Herria* 1980-1-17.

(64) "Kapito-harri" in *Herria* 1977-10-27.

(65) «Le Pays Basque ne peut échapper à l'étouffement que par la construction d'un département du Pays Basque. La preuve par neuf man-qualt peut-être. Elle est faite» in "André Labarrère-Jacques Chaban-Delmas" in *Herria* 1979-3-8.

(66) "Telesforo de Monzon jaunari gutun idekia" in *Herria* 1979-3-15.

(67) Zenbait artikulu adierazgarri: "Winston Churchill" 1954-12-9; "ONU auzitegia" 1957-2-7"; "Un 13 Février" 1965-4-15; "Tout le monde est perdant" 1967-7-20; "Au pasteur M. Luther King" 1968-4-11; "Bernadette Devlin" 1969-5-8; "Herri bat, Song My izena" 1969-12-25; "Arranoak zepoan" 1970-8-6; "Angela Davis" 1972-7-20; "Japonia" 1977-7-21; "Polones begitarteak" 1980-9-11.

(68) "Gora bretoinak" in *Herria* 1965-4-29.

(69) Ikus "Le Québec libre" 1967-8-10 eta "René LEVESQUE" 1976-12-2. *Blak Herria*-n.

(70) "Europari bai, bai eta bai!" in *Herria* 1979-5-31.

(71) "Ene sinestea" in *Gure Herria* 1976, 133 or.

(72) Irakur "Ene sinestea" 136 or. eta ond..

(73) Manex Pagolak erraten zidan rola jokatu dituela bere bizian Salaberryk: etxeko jaun eta apaiz kalonje rola nagusiki, baina bilakaera bat izan duela, eta erreferentzia ezin ahantzizkoa dugula euskaldunok. Eskerrik bizi-
nak Manex Pagolari eman didan laguntza handiaren aldera.

(74) "Mai 68" in *Herria* 1978-5-25. Baita ere: "Les Etudiants en colère" 1968-5-30; "Uste" 1968-6-6; "Le brulant été de Mai" 1968-6-13.

(75) "Sous des chapeaux de mandarins" in *Herria* 1968-7-11.

(76) "Hiru pindarreko eratzuna" in *Gure Herria* 1976, 2. alea, 113 or.

(77) *Beñat adiskidea agurl*, Zabal, Baiona, 1981, 115 or.

Salaberry-ren pentsamenduaz (I)

Joxe AZURMENDI

AURREOHAR BATZUK

Esateko bakarrik, zergatik ez zen a priori egokiena, ikerketa hau –Salaberryren pentsakera– hegoaldeko batek egitea.

Hegoaldekoa naizen honi, Salaberry –*So Egilea*– ez zaio beti ulertzeko erraza egiten: bere pentsamenduagatik, batzuetan; lexi-koagatik, edo estiloagatik, beste batzuetan. Bera kultura handiko gizona zen eta esku beteka berduratzen ditu handik eta hemendik ideiak eta autoreak: haren logikari, edo zenbait alusio edo iragaitzeko izen aipamari, ez diozu beste gabe zentzua antzematen batzutan. Ez dakizu, zer asoziazio ibili duen buruan. Are gutxiago dakizu deus ideia eta aipamen horien momentuko testuinguru konkretuaz Iparaldeko gizarte giroan. Idazkeraz bezainbatean, aldiz, artoski hautua dizu hori, landu-landua, ez dago han koma bat ongi pentsatu gabe, hitzen aukeran bezala esaeraren moldean. Baina berak darabilen hitz asko, hasteko, hegoaldekoak ez du ulertzen, eta behin eta berriro alfer-alferrik bilatzen du hiztegia. Nekarazgarria da, dauzkagun hiztegiekin. Eta hala ere, zailtasuna ez da lexikoaren kontua bakarrik. Konpara Salaberry eta Xipri Arbelbide, biak Heletako haurrak, eta ikusiko duzu prosaren diferentzia. Estiloa da gehiago. Salaberryren irakurzalea askotan estropezuka doa lerroz lerro.

Salaberryk oso estilo partikularra garatu du, literatur kritikoek egunen batean zehazki aztertu beharko lukete. Gozatzen ari da espresioaren teknikak esperimentatzen. Haren idaztea, ezagutzen dugun puzzle baten osatze trebe, esku segurukoa da. Piezaz pieza eta komaz koma (koma, Salaberryren ballabide funtsezkoa!): "Basa,

erotik basa, huts egina, edo Baxe-Nabarren dlogun bezala, «ez baiatua», uste lukeena, giza-gaizoa, Irulegiko arnoak, urtetik urterat, gustu bera duela” (*Ene Sinestea*, 5). “Hogoigarren mendeko bigarren zatian, bada ara berri bat, zoinen arabera, ainitzek salatzen baitute, argi eta garbi, erraiten, ahoan bilorik gabe, nolakoa den heien sinestean ez bakarrik aintzina, baina gibela, ez bakarrik alderdia, baina infrentzua, ez bakarrik axala, baina mamia” (6). Sententzien estilo moztua: “Sortu gira buluz-gorri; Jaungoikoaren aintzinean agertuko buluzgorri” (7). “Begiak idekirik dauzkan itsua, alderdikaria” (11). Trinko beti – ez horregatik erraza. Atsotitz bat hemen, onomatopelak han eta hor (ez dut ezagutzen, onomatopeia gehiago darabilen beste idazle bat).¹ “Sinestea krisk eta krask ari delarik gizonen, gizona krisk eta krask ari da bere izaitean, atxikiko duka, hautsiko hiza, duda-mudan” (8). “Euskaldun guztiek badukegu naski elgarren iduri, tantiruri-ruri” (7). “Tantiruri, gu ere bertzeak iduri” (21). “Haizea mehe, bir-bir-bir” (17). Sasibertsoak, atsotitz estiloan: (hautzarroan) “Josteta, mokoka eta noiztenka joka, gure lokarri. Solasak, irriak eta batzuetan nigarrak, gure zedarri” (58). Kontrasteak, paralelo nahiz kiastikoak: “Hura ezti, bertzeak oihe; hura oihe, bertzeak ezti” (28). Edo kontraste eta jauzi: “Iduri luke, baina iduri lukena ez da beti hala dena. Karraka-zak, putil, azala, jakiteko nolakoa den arbola” (11). Konparazio poetikoak batbatean, ederki: “Solasa bazoan, hala nola eurixketan ortzadarra, arto, pentze, mahastegien gainetik” (50). Baserrian badira artazuriketa edo urde hilketa eta, lanak: “Baina horiek ziren erdi-lanak, eta osoki bestak. Bazen jendea trumilka. Denak zerbeit ari. Kantuak eta zirtoak alderdi guztietarik pizten, hala nola egur hezetik, supazterean, klaskak eta pindarrak” (53). (Haurrean) “Baginakiela lasterka, urtxoak badakien bezala hegaldaka! Baginakiela gaizkiaren² burrunba pean urtxoa euri uharraren azpian bezala, ixil-ixila geldi-geldia egoiten!” (58). Deklinazioa murriz, aditza ere maiz eskas: “Ttipi-hitzak, gizonaren begitar-tea iluntzen. Haundi-hitzak begitar-tea ez argitzen. Holakoetan zabaltea, hertsitzea; emendatzea, gutitzea” (8). Ballabide hau –Orixeren *Aitorkizunetan* estremoaraino aprobeztatua, gogoratuko denez– arriskutsua da, ele bizia indartu ordez, endurtu egin lezake: “Aitak bazuen anaia Ixtebe Argentinan ibilia. Han larrukintzan hasi, han lana ikasi, baina han huts egin. Gibelerat itzuli. Madriren, larrukintzaile gisa finkatu. Hemen kausitu” (30). Maiz ikusten dugu, kontaketa bezala deskribaketa jolasa jolasten, hitza hitzaren gai-

nean hola edo hala kokatuz gozatzen beti: "Behin batez, bazen mutxurdin bat mehean mehe, ximurrean ximur. Gorrian gorri zituen begiak, marketsean markets mintzoa, eta zaluan zalu mihia. Denek zioten sorgina zela" (70). Ikus orobat Tolosako hiriaren eta Institutuko profesoreen portretak (106 eta hurr.). Behin baino gehiagotan Axularren tankera hartuko diozu: "Ez eri eritasunetik, eritzen dira eritasun beldurretik" (59). Eta egia da Axular goraipatzen duela eredutzat ("tenor litake itzul gaiten Axularrenganat").³ Egia da espresioaren sentsibillitate eta gusto barrokoa duela ere. Baina, huts egiten ez badut, Seminarioko eredu latinoak utziz bederen, Salaberryren zinezko ereduak, XVII. mendeko "moralista" frantsesak dira oroz gain (beharbada filosofian ere ezagutu dituenenak XVII. mendeko filosofo handiak izan diren bezala), psikologiaren zaletasun filosofiko-moral inoiz ez gutxitu bat ere haiekin partekatzen duela.⁴ Gustoz, kontzeptista da. Haiek bezala, zehaztasuna eta barreadura bilatzen du batera, maximak egiten duen gisan. Erretollikoa da (zentzu onean). Baina ez Bossuet. Idazteak, hitzen algebra ariketak egitea dirudi harentzat, ez kaskada batean hustutzea. Diskurtso fragmentatua, diskontinua, behin eta berriro jarioaren erdian moztu egiten duena: sententzia, inziso, figura batekin, diskurtsoa eten eta lehentasuna hartzen duena, diskurtsoa bera bere baitatik -fragmentotik- oinarrituz, kondentsazioan. Formak egiten du edukia. Diskurtso dominatzailea da nolabait. Ez du libertaterik uzten (agian berak ere ez du libertaterik). Kontrasteen jokoa, sententzia, lakonismoa, ebaketa jarraikiak, irakurlea menperatzeko tresnak dira. Salaberryk ez du esplikatzen, definitu egiten du. Ez du ikustera ematen, ikusarazi egiten du. Epaitu egiten du, deskribatzen edo kontatzen duena. Seduzitzen ez badu, bortxatu egiten du irakurlea. Beti zauzka lotuta. Ez daki balioetsi gabe ikusten. Esaten. Haren ikustea, dekretatzea.

Are, ez da ahaztu behar, Salaberry, euskara, bera baino lehen, trebatu gabeko alorretan ahalegindu dela. Jakin-en Filosofiaren Kon-dairako Bergsonen kapituluari aitzin solasean berak ohartarazi legez, erdarazko mintzairak, ibiliaren ibilian, "bilakatuak dira arin-arin, xanfarin".⁵ Aldiz, "orain arte eskuara izan da guziz laborariek eta arraintza-leek elgarri bere gogoeten salhatzeko ibilki duten mintzaira".⁶ Kultur galetan orain egokitu egin behar da, erdarak egokitu diren bezala. "Hitzek, lanean, ariz, ikasten dute, gizonek bezala, laneko ara" (kasu

beti estiloaril).⁷ Salaberryk idazteko zeuzkan zailtasunak dira, hortaz, guk Salaberry ulertzeko daukagunak, hein batean.⁸ Hori bera Zaltegirekin gertatzen da. *Ene Sinestea* eta *Beñat* ez direla berdinak, esan beharrik gabe.

Bestalde, aurreohartzeko, idazkera bezala, Salaberryren pentsamendua bera, guri heldu zaiguna, hots, haren obra euskararen gizar-teko baldintzek oso baldintzatua da. Eta, haren obra baldintzatuaren gainean, oraingo gure ikerketa hau berau, lankideon artean erabaki den zereginen banaketagatik da baldintzatua. Daukagun Salaberryren pentsamendua, ez da, publiko jakin bati eman ahal eta nahi izan ziona besterik. Filosofiako irakaslea zen, baina bere idazkintza nagusia kazeta bateko zutoinetan eman du, 35 urtez astero bere iritzia argitaratuz, material hori guztia albora utziko baita ene artikulua honetan. (Kazetariaren azterketa, aparte, Pako Sudupek dago hemen). Kazetan zegoen egitekoen banaketagatik, Salaberry politika nazional (frantses) eta internazionalaz arduratu da. Beste organo batzuetan azaldu ditu Euskal Herriari buruz bere gogoetak. Beste forma bat dute, ondorioz, eguneroko gorabeheretatik urunduagoa, filosofikoagoa. Baditu, beraz, bigarren, saio handiagoak, euskaraz hala frantsesez, kazetaritazatik independenteak, euskal galez bereziki. Eta baditu, hirugarren, bi liburu, *Ene Sinestea* eta *Beñat adiskidea agur*, horietan denetarikoa meditazioak aurkitzen baitira. Gure ikergailko harrobi nagusia liburu eta saiook izan dira. Baina hor ere Salaberryk publikoari akomeatu behar izan du. Irakurleria filosofiko espezifikoko bat ez dago euskaraz (Euskal Herrian). Salaberryk, izkribu propioki filosofikoa, bat bakarra du garbi: Bergsoni buruz (hura hegoaldean argitaratua); bi edo hiru gehienez, eskuzabal juzgatuta. Edonon, aitzitik, erreferentzia eta alpamen filosofikoak, burrustan sakabanatuak. Zatitxootatik pentsamendu (filosofiko) koherente bat birregitea ezina da, ordea, beste iturri batzuetatik (oraletatik edo) gehiago jakin gabe.

Azkenik, Salaberryrena, historia intelektual izugarri frantsesa da hegoaldeko batentzat. Eta izugarria da, hala ere, Frantziako historia intelektualetik, 20 eta 30 edo 50/60. urteetatik, ukiturik ere zenbat ez daukan, nahiko moda izan den mugimendu askotatik. Frantses Elizako eta Ipar Euskal Herriko pentsamendu bat da. Defentsarako armatua. "Munduaren" aurrez-aurre. Marxismoarekin, ados egon gabe, zerbait has lezake. Seminarioan jada formazio sozial apur bat

hartua zuen, berak dioenez (ES, 98). Garaiko beste joera literario-filosofiko gehienekin, edo ezin ikusi ditu (existentzialismoa, adibidez), edo ezikusi egiten ditu, edo ezin da burutu, tratamendurik ez du nolanahi ere. Bernanos, Green edo Van der Meersch bezalako nobelista katolikoak, absente; Mauriac, ez leku onean; Maritain filosofo neotomista bera, gutxi; Mounier, gutxiago eta gaizki; Sartre, Camus, etc., baina Marcel bera (existentzialista katolikoak), deus ez, edo atakatzeko bakarrik; surrealismoa, Oxobi hobea dela esateko.⁹ Egunen batean, kultura frantsesa eta Iparraldea ezagutzen dituen baten batek, behar du hori dena hobeto aztertu, zer den dagoena eta zergatik, eta zer ez dagoena.

Orain, baina, Salaberryren pentsamendua bere koordinatetan kokatzeko, Frantziako historia modernoan konfliktu nagusi batzuk gogoratuko ditugu apalki, hemen hegoaldeko irakurlea gogoan dutula beti ere.

IRAULTZAREN ILDOTIK

Hartzen dut izenburu hau, berarekin Joseba Intxaustik liburu oso eder bat daukalako,¹⁰ Eliza frantsesaren historia Iraultza ondoan argitzen duena, sarrera egokia Salaberry irakurtzeko. Historia hori gabe ez da ulertzen Salaberry. Orohar Iparraldeko Elizaren XX. mendeko historia ulertzeko (historia ideologikoa, gure kasuan), XIX. mendeko kalapitak "Iraultzaren ildotik" uztezinak dira.

Eliza, zer esanik ez, Iraultzaren "biktimitako" bat izan da. Kontrairaultzak, emigrazioak bereziki, printzipio iraultzaile oinarrizkoa, herriaren subiranotasuna, arras ukatuko du. Printzipio horretan Jainkoaren ukoa ikusten du: Jainkoaren beharrezko presentziarena gizartean. Bonald-ek esan (1802): "La religion est la constitution fondamentale de toute société". Salaberryri hitz berdintsuak irakurtzen dizkiogunean, Frantzian (Elizan) arrazoi horiek historia konkretu bat dutela, izan beharko dugu kontuan. Historia horretan sartu behar da Iparraldearen historia partikularra ere Iraultzarekin: Erregimen Zaharreko beren gobernamentuen galera, bortxaketa, identifikazioa apez pertsegituekin, etab., bere identitate sozialaren bategitea azkenean, politikoki dekapitaturik, federekin, P. Lotti-k mendearen honddarrean gezur handirik gabe esan ahal izateraino *Ramuntcho*-n

(1897), "l'âme du Pays Basque (...) c'est sa foie religieuse". Baina zer da Jainkoan fedea? Horrek ere bere gorabeherak izaten ditu.

Bonald-eko bizkondearen *La législation primitive* agertu den urte berean (1802), *Le génie du christianisme* agertu da. Diferentzia inportante bat dakar: ez da kristautasunaren izenean Iraultzaren uko-
ra mugatzen; aitzitik, idela Iraultzalle demokratikoak, kristautasunetik jalgiak deklaratzeko dira. Askatasuna, gizon-emakume guztien berdintasuna eta anaitasuna, printzipio esentzialki kristauak dira: "Tous les grands principes de Rome et de la Grèce, l'égalité, la liberté, se trouvent dans notre religion", ebatziko du Chateaubriand-eko bizkondeak.¹¹ Horrela, argi berritan ager zitezkeen Iraultza; baina, batez ere, kristautasuna bera ageri zen argi berritan. Irekita gelditzen zen kristautasuna, ordena monarkikoaren sostengu ukiezina izatetik, errepublikanismoarekin uztartzeko posibilitea.

Linea honetan mugitu da Lamennais, Iraultzaren onarpen osoraino joango den profeta. Salaberryrenak izan litezkeen hitzak, irakurtzen dizklogu honi ere: "(...) jamais on ne constituera de société seulement avec des hommes. Il faut que l'homme soit d'abord en société avec Dieu pour pouvoir entrer en relation avec ses semblables" (1817).

De fakto, monarkia birrezarri delarik, laster gelditu da ebidentzian, ez dela "jainkozko zuzenbidea" birrezarri, politika lardats bat baizik. Belaunaldi monarkiko idealista baten desilusioak darral. Handik aurrera, katolizismoa (sozialki Frantzia oraindik katolikoa da erabat) bi joeratan erdibituta ibiliko da, gizarte politikoaren uko eta baiespenaren artean. Bi korronteok, Napoleon III.aren pean, bi alderditan organizatu dira. Alde batean "liberalismo katolikoa" deitua, gizartearekin nolabait bakea egin duena: Lacordaire, Dupanloup, Montalembert, de Broglie dukea, bere iritziaren organo *Le Correspondent* kazeta duena. Bestean katolizismo intrantsigentea, Louis Veuillot-en *L'Univers* kazeta polemikoarekin. Pio IX.aren "Syllabus"-ak (1864), gero Vatikanoko I. Kontzilioak (1870), katolizismo (politiko) liberalari ate denak itxi dizkiote. Orbangabea, Infalibilitatea, dira oraingo dogmak; Lourdesko mirariak, Jesusen Bihotz Sakratua, Arseko erretorea, debozio berriak. Gizarte berriaren manifestazio politiko, literario, filosofiko guztiak fedearen berdinean etsaitzat kondenatuak gelditu dira. Konpromisorik ez fedegabekeria berriarekin! Garrantziz-

koa izango da, hortaz, ulertzea, ideia liberalek intrantsigentziaren barruti barruan ibili beharko dutela, nahitaez, katolizismoan.

Aldi berean, fedea Frantzian, nekazarien emigrazioarekin hirieta-
ra, gutxituz doalako, Elizak langile erakundeak antolatu ditu hirietan. Liberalismo ekonomikoaren kritika oso jeneralizatzen da Elizan, eta burgesiaren kritikaztea zentzu guztietan, naturala bilakatzen da (ikusiko dugu jarraipena Salaberry baitan), batez ere Leon XIII.az gero (1891).¹² klase borroka kondentzen da, baina langileen elkarte eta korporazio eskubideak errebindikatzen dira eta sutsuki gaitzesten da kapitalismoa. Aurrez-aurre, Gambetta eta Jules Ferry bezalako "antiklerikalista" amorratuak ("Le cléricalisme, voilà l'ennemi", Gambetta-k, 1877), gero "erradikalak", Eliza eta Estatuaren banaketa-
rekin (Combes, 1905). Iraultzaz gero, mende osoa, Eliza Estatuarekin –gizarte berriarekin– gerran ibili da.

Beranduenik 1890etik aurrera garbi zegoen, Errepublikak ez zuela alternatibarik. Elizaren "ralliement" a hasi da, Estatuari aldeatzea. Baina, mendearen hondarretan, Frantzia da bi fronte handitan erdibiturik dabilena (oroit Dreyfus afera): nazionalismoa eta sozialismoa izenda genitzake alderdiok. Beti "erlijio arazoaren" soluzioaren aiduru, Eliza itxuraz antiliberal, antikapitalista hori, zeinekin eta, eskuin nazionalistako burgesia burgesenarekin lotu da!

Badago arrazoi bat, Ipar eta Hegoaldeko abertzaletasun edo kontzientzia nazionalaren historia diferentea esplikatzeke ailegatu ohi dena, Salaberryk ere ematen duena: "Hego-Euskaldunek egin dituzte hiru azken gerlak Espainiaren kontra. Ipar-Euskaldunek egin ditugu azken hiru gerlak, bertzeak bezala, Frantziaren alde" (ES, 174). Halaxe izan dela suposatuz ere, eta ezer kendu gabe beren balio larritik, ez baitago ezer kentzerik, kanpoko etsaiekin gerrei,¹³ batez ere gero Estatuak –eskolan, urteurren, monumentu eta zeremonia politikoetan, irrati/telebistetan-atergabe horiek birgogoratzen eta magnifikatzen baditu biziera publikoan, Frantzian oraindik itxuragabeki egiten den bezala, begitantzen zait, hala ere, orohar nazionalismo frantsesaren eta partikulariki horren presentziaren Iparraldean ideia sinplifikatu batekin argudiatzen dela modu horretan, hura kanpoko agresioaren erantzun soil (agian desenkusagarri!) bezala interpretatuz, ez prozesu "intrafrantsesen" produktu bezala. Lehengoko historiak utzita, Iraultza auzo-herrien inbasoreak eta Napoleonek badute nazionalismoarekin zerikusiren bat.¹⁴ Restaurazioarekin

Bonaparte "ogroaren" legenda beltza alditxo batez nagusitu bada, laster, literaturak, arteak, gobernamentuek berek, mediokritateen errege, errepublika eta "Napoléon-le-Petit" guztien gainetik, haren urrezko legenda bat zabalarazi dute, Nazio Handiaren buruzagi handiarena. Michelet-en nazionalismo loriatsua –hots, 1840ko burgesia txiki liberalarena, R. Barthes-ek azpimarratu zuenez-iraultza handiaren oroigarriez eta Napoleonen epopeia inperialaz hornitua da, oraindik bake eta askatasunzalea bada ere. Burgesia handiaren inperialismo koloniala, geroxeago, Inperio Napoleondarraren oroienez jantzi da orobat. Eta Paris monumentalak XIX. mendean hartu duen karkterra hiri bezala, gaur arte, nazionalismoaren monumentu bat da bera osoa. Esaterako, 70eko gerra franko-prusiarrek Iparraldeari gutxi ukitu dio –bide batez: nazionalismo frantsesa, haren ondorioa izan bada, ez da gutxiago izan haren kausa–; baina *Eskualduna* kazeta ordurako nazionalista frantses porrokatua da. Eta hor, XIX. mendean azkenetan, apezak dira, hain zuzen, nazionalista frantses porrokatuak Iparraldean, Ramuntcho laiko xumeari Pierre Lotti-k esanarazten dion bitartean: "français ou espagnol, moi ça m'est égal (...). Je suis basque (...); le reste, je m'en fiche". Ipar Euskadi nazionalismo frantsesean apezek ebanjelizatu dute lehenengo; eskolak, gero (honek, askotan, apez haien aurka).

Lehen Mundu Gerraren ostean, Wall Street-eko 1929ko kracharen ostean bereziki, mendebaleko zibilizazio osoa suntsitzen ari delako inpresioa nagusitu da Frantzian. Orduan meditazio humanistak esan du: giza arazoimena ez da gauza berak sortu ekoizpenak menpean edukitzeko eta gobernatzeko –dirua, makinak (P. Valéry, *Regards sur le monde actuel*, 1931). Edo: andre-gizonaren aurrerapen teknikoaren eta moralaren artean desoreka heriogarria dago (H. Bergson, *Les deux sources de la morale et de la religion*, 1932). Tresnaren aroan, gizakia –izpiritua-indar mekanikoen txotxongilo. Eskuin nahiz ezkerreko agitazioaren topoi arruntak bilakatu dira: zibilizazioaren krisia, moral burgesaren heriotza. Frantzian mugimendu literario eta intelektual bizkor bat egon da garai honetan, katolizismo berritu batetik munduaren berriztea itxaroten zuena (Claudel, etc.). Mugimendu katoliko interesgarriak, filosofian, literaturan, politikan, artean egon dira, pizkunde bat baillitza, zinez modernoa, ezkertiarra askotan. Hala ere, Espainiako gerra zibilarekin katoliko frantsesak hautua egin beharrean kausitu direnean, ohoragarri gutxi batzuek

bakarrik hautatu dute garbi Francoren aurka. Ipar Euskal Herrian, aldiz, onenean ere abertzaleen aurka ez jartzera, ikusten dugu, iristen direla Salaberry, Lafitte bera, etab., inoiz ez Altxamenduaren aurka, gutxiago Errepublikaren alde, gertakarien martxak aski berandu begiak ireki eta alderdi hartzera behartu dituen arte.

XIX. mendea, bere historia politiko eta intelektual (materialismo, zientismo) nahasiarekin, zama ikaragarri bat izan da Salaberryren gainean. Honen pentsamenduaren historia, herentzia astun haren lorretik askatzeko borroka atsedengabearena bezala laburbil daiteke.

LEHEN ETA ORAIN, XIX. ETA XX. MENDEAK

Salaberry 1903an jaloa zen. "Hogoiagarren mendeko xori" deitzen bere buruari (ES, 73). Hori ez da, hala ere, kalendarioaren egiaztatze soila, ezpada substantzialki "bestelakotzat" zeukala hogoiagarren mendea bere aurrekoaren aldean. "De Gaulle sortu zen 1890ean. Hamar urtez huts eginga zuen hogoiagarren mendea. Nehorik ez dezake bere sort-urtearen gainetik jauzi egin. Hemeritzigarren mendeko gizonari arrotz zaio, oro har, hogoiagarren mendea" (ES, 182).¹⁵ Mende hogeigarrentasun berezi hori zehazki zertantxe datzan, ez dut uste, erantzungo ligukeenik, ez dio asko axola ere. Diferentzia hain errotikoa markatzearen zentzu benetakoa, XIX. mendea negatiboki markatzea da. Baina Salaberry berehalaxe nahastuko da kontraesanetan. Praktikan, XX. mendeko hainbat gauza negatibo, XIX. mendeko edo haren ondareztat joko da; alderantziz, Bergson batek, esaterako, nahiko XX. mendetarra dirudi Salaberryren juzguetan ("gure mendeko San Agustin"). Kontzilioaz eta 68ko maiatzaz gero batez ere, Salaberryren baliabideetan, atentzioa ematen du, zelan maiz aurkitzen den, lehen hola, baina orain, edo, XIX. mendean hori, baina XX. ean beste hau, oposizio eskema. Nazionalismoa XIX. mendea da, erregionalismoa eta europeismoa XX.a; materialismoa XIX.a, izpiritualismoa XX.a; zientismo ateista XIX. mendea, zientziaren eta fedearen elkartasuna XX.a.¹⁶ Esango litzateke, bera bere baitan edo bere inguruan borrokatzen ari den negatiboa, berak uko egiten diona, gainditu nahi lukeena, hori dela XIX. mendea. Nahitaez, hola-ko XIX. mende batek presente egon beharra dauka XX. mendean, hemen ari baita Salaberry bere borroka borrokatzen!

Krisiaren kontzientzia

Bitxi samarki, lehen eta orainen zentzuak alderantzizkoa dirudi. "Lehen" –demagun, hamalauetako gerra altxinean– mundua eta gauzak hobeto zebiltzala, ematen du. Janean nahiz lanean, lehen jendea osoagoa zen oraingoa baino: "Jatekoa ba, osagarria ba, gosea ba, axolarik gabe, jan eta edan, lore baita bizia. Oraiko gizaldia nigartsu bezain irritsu orduko. Soberakinak, gerlak, lanak, sineste gabeak ez zuten oraino biplaturik ezarri iguzkiaren argia" (ES, 25). Langileago eta nekagaitzago zen: "biziki gutiago akitzen ziren orduko gizonak", eta alaiagoa: "lana eta besta ez ziren oraino osoki behexiak. Biak gizonaren urrats goxoan ibilki" (ES, 51). Jatorrago eta zintzoago: "Oraiko gizonak ez du axolarik ez etxeaz, ez herriaz, ez elizaz, ez fedeaz. Bere burua bere zilko. Bere burua bere Jainko. Bizi da berekoitasunaren iguzki hila argitzaile. Bere atsegina bere xede bakar, ez da harritzeko huts egiten badu lehen-lehenik bere zoriona" (ES, 27). Patxada gehiagoan biltzen zen mahain inguruan familia, eta familia ere familia zen oraindik: "Jendeak bazuten eta hartzen zuten denbora artzeko eleketan etxekoekin mahian, auzoekin bidean, herriarrekin plazan. Ez zabiltzan hil-itoka, su hilzaleak, edo ipurditik su zutela iduri (...). Familia ez zen aita ama eta haurretan gelditzen. Familia, aita ama haur ahide auzoek zuten egiten. Familia oraino leinu. Eta leinuak nahi besta elgarretartzeko. Orain igandetan jo beribilean etxerat; orain bidean bakotzak bere hura gogoan; orain etxean telebista, bere aho haundiarekin, kalakan ari. Desegin besta; desbesta nagusi. Ixildu irria. Ixildu kantua. Gelditu oihua" (ES, 51). Ballo klasiko denak gainbehera joanak dira, itxuraz, moralak bezala intelektualak: "Oraiko egunetan, uzten dugu aise egia, bere-ber eta umexurtx, entzuteko gure kidekoen edo gure jalduren kalapita. Eri dugu gure artean egia. Egia egin du gure zibilizazio edo jendekuntzaren haundia. Goait. Egiaren gutiesteak eihar-araz dezake gure jendekuntza" (ES, 90). Balloak galdurik, etorkizun beltza gurea: "Aberats zontzeak ziren lehenago aiserian, eta laxoan, bizi. Orain aintz doi bat aberats baitira, aberatsen arroilarat aintz lerratzen. Lohikeria gohendura sakelatan baitago, biharko lohikeria izanen da droga. Bihar hori, egun hasia" (ES, 115). Betsolariak berak ere hasiak dira lizunkeriak kantatzen.¹⁷

Tradizionalista puruak agian denboraren joaira beti gainbehera ikusten du, gaur atzo baino okerrago, atzo okerrago herenegun eta

herenegun atxitik baino, hasierako urre arotik urrunduz eta maskalduz. Salaberryk, aldiz, bere burua ikusten du aurreratzen, hobetzen –euskal kontzientzia irabazten, adibidez–, Eliza ikusten du berritzen (Kontzilioa), Europa ikusten du berria sortzen, nazionalismoa gaindituz erregionalismoa pizten, materialismoa gaindituz filosofia eta zientzia berriak hedatzen, etab. Progresoaren fededun edo “aintzinkari” bat¹⁸ izateko, hala ere, tokatu zitzaion gizarteko eta hezkuntzako ez izan beharko zukeen. Erraz ateratzen zaio atzoaren defentsa. Estuak zirela atzoko apezak, dantzaren kontra, dena debeku? “Orduan deus ez haizu. Orduan deus ez haizuaren denbora bizi; orai denak haizuaren denbora hasia. Orduan deus ez haizua poxulu; orai denak haizua irrisku. Denbora guziek beren ongi gaizkiak ukanki. Eta erloiaren balantza, tik-tak, tik-tak, bat bertzearen ondotik agurtuz, batetik bertzerat urruntzen” (ES, 80). Berritzea lege bada, lege da zahartzea; beti da negu eta udaberri. “Haizeak egiten du haize eliza barnean. Haize Ispiritu sainduak eremaiten ditu mundua bezain zaharra den arboletik, hosto eihartuak, sor-arazten bur-bur-bur, hosto berriak. Beti negu, beti primadera” (ES, 13-14). Berritasunek ez dute gehiegi entusiasmatzen. Fedea, ez aldatuz aldatzen da: “Beti desberdina, behar du egon beti berdina girstinoen sinesteak” (ES, 15). Kontzilioaz beraz ez da ageri optimistegia. Teologoaren Elizaren kontzeptua aldatu da, baina Salaberryri ez zaio begitantzen, derrigor hobetu egin denik, aldebakarkeria batetik bestera etorri garelara baidzik. “Lehenago sobera ginaukan eliza Aita sainduaren, apezpikuen eta apezzen talde bezela. Behatzen ginion elizari goitirat. Orai eliza sobera daukagu jende girstinoaren talde gisa. Behatzen diogu elizari zabalerat. Goitia eta zabala ez ditazke behex, biek bat egiten baitute” (ES, 96).¹⁹ Jainkoaren eta gizon-emakumearen lekua bera fedean, ez du uste, zuzendu egin direnik. “Batikaneko konzilio aintzinean (...), ongi ikusten Jaungoikoa, gaizki gizona. Batikaneko konzilio ondoan, ongi ikusten gizona, gaizki Jaungoikoa” (ES, 186). Salaberryren pentsamendua bere osoan ezagututa, balioespen hau negatiboa bakarrik izan baitaiteke. Funtsezkoan, aurreratu baino, atzeratu egin dugu: “Biziki gutiago ari baigira otoitzean, ba apezak, ba fededunak, atsegabe itsusiak erori dira ba apezzen, ba girstinoen gainerat” (ES, 96-97).

Gizartearen eta pertsonaren desintegrazioa

Salaberryk historiaren ez tesi tradizionalista, ez progresista garbi

bat dauka. Baina pesimismo edo beldur handi bat, funtsean. Lekuko da, mundua nola hasi den orpotik aldatzen. Bera ari da hain zuzen borrokan aldarazteko. Baina nola eta nora doan dena (Euskal Herriaren hondamendi azkenbetikora?), ez da garbi ikusten. Batzutan, orainak lehena gainditu duela, dirudi. Hala, XIX. mendea, materialismoarena, naturaren ikerketaren aroa litzateke; bultzada prometeiko batean, XX.a, izpiritualismoarena, gogo edo psykhearen ikerketena. "Hemeretzigarren mendea, jakitatearen mendea da. Bainan orduko jakitateak, nola eginak diren gogorik gabeko gauzak, gain gainetik, zillhatu nahi zituen. Orduko jakitateak axola guti zaukan gizonaz".²⁰ Bergsonek eta, jakitate molde hori gainditu dute. Alde batetik, ikus daiteke hor progresu positibo bat, eta hala ikusten du zalantza gabe Salaberryk. Baina -haren ikustea, balioestea- biak epai moral berdin gogorraren pean erortzen dira, progresuan nolabait gaizkian progresatzea hautematen baita.²¹ "La Fête dans l'âme basque" saioan (1956), hori euskal arimaren gorazarrezko filosofia saio bat da, mendebaleko zibilizazioaren krisia aztertzen da. "D'où vient notre crise, qui est une crise de l'âme?" Gure arimak, hots, zibilizazioak, bere hiru zutuin historikoak galdu ditu, hori Atenas, Erroma eta Jerusalem izan baitira - zientzia, legea, erlijioa.²² Hiru osagarriok osatzen zuen oreka -mendebaleko bizitza eta zibilizazioa- zatibanatu egin da. Desintegratu. Zientziak ez du ja erlijioaren kontrapisua osagarri;²³ legea dominazio tresna hutsa bilakatu da, herriak antolatzeko zuhurtziaren orde. Eta 1956ko testu batean jada Iparraldean -Frantziar harritu behar gintuzkeena (Estatuaren eta Elizaren banaketarik ez hori Hegoaldean dago!): "La séparation de l'Église et de l'État ne fut que symptôme criant d'une séparation plus profonde: celle du sacré et de la vie. Aussi désastreuse à tous les deux et en même temps. La désintégration de l'homme précéda celle de l'atome".²⁴ Zibilizazioaren krisiaren erroa eta arrazola, gizakiaren destintegrazioan datza hortaz. Hau berau, prozesu kultural konplexu baten emaitza bezala ikus genezake. Batetik, zientzien garapideak XX. mendean gizakiaren dominaziorako psikoteknia gaitzak emaitzatu ditu Estatuaren baliabideetako, Anaia Handia, hori nazismoaren eta komunismoaren metodoetan nabaritu da, berak bost urte lehenagoko "L'Homme basque" saioan seinatu bezala. "La désintégration de la personnalité était réalisée", ebatzen du Mindszenty Kardinalaren auzi sonatuari erreferituz.²⁵ Bestetik, eta aldi berean, Salaberryk hainbat aldi eta eratan salatu duen ohituren eta tradizioaren ahaztura dago,²⁶ gizon-emaku-

me modernoa denborarik gabe, iraganari loturarik ez, lagun hurkoaren ere ez zorrik, bere indibidualismo eta egoismoan ezartzen duena, hots, airean, miruaren bakartasun eta zorrotzean. "Ni nago orako gizon gehientsuek ez dutenez bihotzaren zolan, ezin aitortuzko arrangura. Nahi lukete agertu nehoi zorrik gabe, bere buruaren iturri. Arbuiatzen dute denbora, eta denborarekin herria. Baduteke bur-bur-bur ausikika ari, Freud-ek izendatua duen Oedipen koropiloa, aita hil duen semearen min gaixtoa".²⁷

"Mendeko bi zauriak" saloan (1974), horrek hain zuzen mendebaleko zibilizazioaren krisia sistematiko aztertzeko xedea dizu, berriro desintegrazioa duzu autugaia, aurrena zibilizazio prozesuaren beraren, hots, produkzio moldeen segidaren ekarpentzat ematen da gizakiaren eta gizartearen desintegrazioa delako hau. Gizakia abere elkarretarakoia da, soziala ("ihizi lagunkari gizona. Nihun ez da gizona bizi izan behex: bera bere buruaren lagun bakar").²⁸ Lehengizona, fruitu biltzetik edo abelazkuntzatik bizi zena, beti harat honat, bortxatua zen bizimoduagatik beragatik lagunekin elkarretaratzera.²⁹ Hor hasi eta bukatzen da nonbait abere rousseautiar honen biziera naturala. "Aspaldiko bizi molde zendu horiek ziren behar bada gizonaren jiteari hobeki zoazkionak", harritzen gaitu piska bat.³⁰ Laborantza abiatu orduko sozialtasuna gutxitzen dela ematen du, gizon-emakumea bere jabetasunetan bilduko da, egoitzari lotuko, bera bakarrik. Tresnaren gure aroan, azkenik, menditik, itsasotik, inguruko bazterretik ere moztu eta, hiri handietan ("lantegiaren haurrak"),³¹ bera bakarrik, zeruharraskarrietan gordetzen da lau horma artean, "lotzeko orde gizonari, hartarik ere behexi. Moztu bazterretik, moztu gizonetik".³² Ezabatuak dira sozialtasun naturalari laguntzen zioten baldintzak. Gehiago harritzen gaitu hemen, Salaberryk bere azalpeneetan maiz tartekatu ohi dituen horietako digresio batek. Produkzio moldeen eta giza desintegrazioaren errepaso melankolikoa ari da egiten, batbatean, logika handirik gabe itxuraz, gorazarre kanta bat eskaintzen dio, ez hasierako naturala eta ez XX. mendeko desintegratua, baina printzipioz dekadentzia historia bateko maila bat besterik ez dugun gizarte laborariari. Gizon honek ukitu du, "bas-herri bildu-bildutik ihes", baina handitasun izpiritual eta anbizio heroiko batek bultzatua, euskal herriaren,³³ europaren,³⁴ are gizadiaren orain arteko erpin gorena, behiala Gurutzadetz, geroago Ameriketara, Afrika, Asiako konkistez. Inperio horien galerarekin, "Europa eri da, itzali

haunditasunaren sukarrak errea".³⁵ Harritzen gaitu. Gutxienez jakinaren gainean jarraitzen dugu irakurketan, Salaberryk zer kontsideratzen duen handia andre-gizonaren historian, gaur-egungo krisiak harrapatu baino lehen. Dena dela, historiako aldi hori joana da: tresnak sarrarazi du mundua, ez bakarrik mende berri batean, baina adin berri batean.³⁶ Krisiaren bigarren kausa ez du ahazten, zientziarena. Oraingoan ez da aipatzen gizakia menperatzeko psikoziencia, gizakia ikaratzeko teknoziencia atomikoa baizik. Haatik guztiz harritzen gaituena –krisiaren diagnostikoa bi zatitan banatua dago, lehenari "herria eri" deritzo, produkzio moldeen hurrenkerarenari–, zientziaren arrazoia, ez herri edo gizartearen eritasunean, ezpada "eri Eliza" atalean aurkitzea da, guztiz ezustekoa ez izan arren, erakutsia baitu bestetan ere zientzia, teknika, Modernitatea orohar kontsideratzeko, bere kategoria oinarrizkoak teologikoak direla. Modernitatearen kritikako, Heidegger-engandik Frankfurteko Eskolaraino ohiko hainbat elementu jasotzen da hor. Maritain-ek *Humanismo integral*-ean bezala, barnenean arras bestelako begiez hala ere, Ernazimentuan ikusten da pizten Modernitatea (antropozentrikoa) eta berdenboran Modernitatearean krisia. Zientziak boterea dakar, botereak harrokeria. "Aurkitu egiak, sortu tresnak, hazteko orde gizonaren nortasuna, oiestu dute haren urgulua. Uste ukan du bera, berarentzat zela Jainko, «homo homini deus», Feuerbach gogolari alemanak zion bezela".³⁷ Prometeo berria, argia eta indarra eskuan atxikirik, "aski da. Ez du nehoren beharrik (...). Jakintasuna eta hartarik dilingan dagon ahaltasuna, bilakatu dira, hamaborzgarren mendetik hogoigarren menderat munduko erlisione berri".³⁸ Renan-en izena berehala agertuko da (XIX. mendea karakterizatuz, noski).³⁹ XX. mendean, ordea, zientziak ematen duena, ez da harrokeria, bai izulkara. "Jakitatea egin da hilzale".⁴⁰ "Promete berriak eskuan dauka bomba atomikaren ximixta ezpata".⁴¹ Gizon guztien artean eriez benedikatua den Pasteur, gizon guztien artean madarikatua bilaka daiteke, mikrobiozko gerra batengatik.⁴² Gehi txikizio ekologikoa, planetaren hustiaketa, etab.⁴³ "Iratzartu dira gizonak borz mende iraun duen ametsez bete zorion xoragarritik".⁴⁴ Zientziaren balioa ezezik, bizitzaren zentzua bera dago auzikatua. "Hedoi ilun bat jautsi da zerutik lurrerat. Munduaren zalaparta batek omen gizona ekarri; munduaren zalaparta batek gizona bide eramaten. Arrazoinik gabe sortua, arrazoinik gabe hilen. Atsegabezko credo horren misionest aipatuena ditake Jean-Paul Sartre".⁴⁵ Sartre ez bezala, Salaberry eta

bere irakurle euskaldunak fededunak dira. Baina: "Nahi ala ez guziek hartzen dute mendeko aire bera, aire hedoitsua".⁴⁶ Horixe omen baita gaurko mundua.⁴⁷

XIX. mendeko eritasunez da erl hortaz XX. mendea. Han hasia da "tresna aroa"; tresnarekin eta zientziarekin, bere burua desegin ahal izaterainoko gizakiaren botere neurrigabekoa. Tresnak andre-gizona zangopilatu du, bere existentziaren arrisku zoroan ere jarri. Baina tresnak gizakia jaso du halaber.⁴⁸ Eta Europa munduan nagusi altxatu du, Salaberryk maite duen boterearen ikuskizun handia baita hori: "Hemeretzigarren mendea. Europa hertsia mundu zabalaren jabea duk, Hego-Amerikatik Asia leihorreraino. Harek errana egia, harek egina ongia, harek hautatua ederra".⁴⁹ Boterearen hedapen horrek Salaberry liluratu egiten du nonbait. Faszinazio moduko bat sumatzen da orobat tonuan, azkenean moralki harengandik urrunduko bada ere, Napoleon deskribatzen duela ("gezur, ukaldi, ohointza, hiltze harentzat haizu"): "Gogoan dik Napoleon zaldizko miresgarria, putarka labrokan ibilia Italiatik Egiptorat, eta Alemanian gaindi Rusiaren bihotzeraino, izaiteko, jainkoso bat iduri, aire gaixtoaz joa".⁵⁰ "Handitasun" eta boterearen liluratik, ematen du, ez du guztiz lortzen askatzea. Ondorioz, XIX. mendeak badizu bere ederra; eta XIX. mende gaiztoa –teknikarena, zientismoarena– egiaz gaizto-tu, XX. mendea izango da, egin duena. "Hemeretzigarren mendean, urguluak galdu duke europatiar gizona. Egin ditu aurkitze miresgarriak. Bere aztaparpean atxiki Asia eta Afrika. Bainan, hogoigarren mendean, zikindu ditu eskuak, zikindu jakintza, jakintzari esker erre baititu gerlan hiriak, zakur errabiatuak bezala gerlan kalitu jendetzeak".⁵¹ Lehena, oraina, XIX ala XX. mendea, Salaberryren jarrera zalantzazkoa da, kontraesantsua ez esateko, historia sozial eta politikoari beha.

"Jainkoaren heriotza"

Batere zalantza, ez ekibokorik, filosofian dauka, erlijioaren kaptuluan hobesan – salbuespen erabakior batekin: Bergson. Beste guztian jarraipena eta gainbehera ikusten da. XIX. mendea zientismoaren mendea da ("orduko erlijione gabekoen erlijionea").⁵² Baina batez ere XIX. mendeak sortu ditu "gure [XX.] mendeko fede okerraren bi profetak, eta erran nezake bi bertsulari gaitzak: Nietzsche eta Marx (...). Bientzat Jaungoikoa hila duk".⁵³ Eta bi-bien arten hil

dutela, esango litzateke, Salaberry irakurrita. Biak direla XX. mendeko basakeria basaenen kausak. XX. mendea sinesgabea da. "Hori da Mendean munduko oraino irriskua. Sineste eskasaz eri da Mendean mundua.⁵⁴ Federik gabe, "agertu da gizona alabainan [hogeigarren mendean], ez gizon, bainan otso gizonaren alderat. Josteta bezala erre ditu gizon, emazte, eta haur, hirietan eta hiriek. Bildu ditu korraletarat gizon, emazte eta haur, erretzeko bere nahirat, bere gosturat, zer egunez berak ikus".⁵⁵ Basakeria goren hau ez zen posible izango zientzia eta teknika modernoak gabe. Haren zuzeneko eta zinezko kausa, ordea, Jainkoa hil duen filosofian dago, Jainkoaren heriotzaren ondorio nazismo eta komunismoarekin. Ismo gaizto bi hauen kausa bezala zientzia edo zientismoa ere aurkitzen da noiz edo behin aipaturik.⁵⁶ Baina lehen Mundu Gerrak jada kaskatua utzi du zientismoa (ES, 104). Marx-ek eta Nietzsche-k bizi-bizirik diraude, aldiz, eta: "Nietzsche-tik jalgi duk fazista beltzen etorkizuna (...). Marx-en leinutik jalgi duk fazista gorrien, komunisten edo ezker-tiar zaharren etorkizuna, hiruetan hogoi urtez goiti baitu Rusiako lehen alaian ttottotuak daudela". Biok, alabaina, XIX. mendeko aleman "bertsulariak" dira.⁵⁷ XIX. mendea dugu nagusi XX. mendean.

Ene Sinestea-ren "Aintzin solas"ean, bi eritasun edo zaurien orde, bi izurrite aurkitzen dugu. Alabaina, orain, zientismoa edo gabe, ibilbide sozi-ekonomikoak eraginiko desintegrazioa edo ere gabe, lehenengo izurritea soil gizar-tearen paganismoa da, sinesgabeberia orokorra. Bigarrena, fededunen beren fedearen izurritea: "Jaungoikoaren begitarte egin dugu gurea bezalako".⁵⁸ Hori zer den, edo nola egin litekeen ez egin, edo egin, erraza ez dago ulertzeko Salaberryren petatxuzko azalpen laburretan.⁵⁹ Beti ere krisia funtsean erlijioso dena, badirudi, zalantzarik ez dagoela.

Horiek, nolana ere, azken urteetako testuak dira. "Du régionalisme à l'internationalisme" saioan (1951) beste termino hauetan analisatu zien krisia euskal estudianteei, hemen ez dago krisi erlijiosoaren aipurik ezertarako: "Je crois bien plutôt (erreforma moral eta izpirituala galdatzen zuen de Broglie-gandik distantziatuz), que la crise que nous traversons est avant tout une crise intellectuelle".⁶⁰ Problema da, teknologia supermodernoaren aroan, gure mentalitateak atzera gelditu direla. "Le moyen âge (ez XIX. mendea, ez Ernazimentua!) n'est pas très loin, ainsi que nous l'enseignent les manuels d'histoire. Il s'appelle: aujourd'hui".⁶¹ Ezer baino lehen, mentalita-

teak eguneratu beharra dago. Orduan jakingo da, zein den, egunerako behar den erreforma moralala (erlijioso). "Réforme intellectuelle, avant la réforme morale. Des deux réformes indispensables, elle est la plus urgente".⁶² Gaztigatu beharrik ez daukat, konferentzia honek estudianteak Europako Batasunaren alde berotu nahi zituela.

Salaberry maiz mintzo da, kazetaritzan ari ez denean ere, punpaka (estiloarekin batera bere karakterra da hori, intelektualki), balioespen orokor absolutuak momentuko inpresio edo ikuspegiaren pean boteaz: XIX. mendea holakoa da, holakoa XX.a, Nietzsche hau eta Marx hori. Gero erreparatzen duzu, testu ezberdinak alderatzen dituzunean XIX-XX. mendeai, edo Nietzsche eta Marx-i buruz, sistema bat, filosofia bat ez dagoela barnean, alferriki bilatzen duzula. Momentuoro dagoena, momentuko borroka da, autorearen perspektiba osoa esaldi bakoitzera menperatuz eta kontzentratuz. Hura berera doa. Marx, Nietzsche ala XIX. mendea, tresnak dira funtsean bere xederako. Pilotak, bere jokoan. Inolz ez da gelditu eta Hegel, Nietzsche edo Marx-en arrazoi bat seriozki sakontzen pausatuko. Bota aipu solte bat, topikoren bat, eta segi. Intziso eruditoak, adibideak. Ez dihardu eta ez dago interesatua eztabaida filosofikoetan, baina "praktikoetan".

Behatzen badugu, ordea, xehekiago, filosofo handi gehien-gehienek agerpenak esporadikoak dira –Platon edo Aristoteles, Kant, San Tomas bera–, baina ikusiko dugu, Marx eta Nietzsche horietxek hain zuzen, Salaberryren saio handi kasi guztietan errekurriteak direla, 1950ean hasi eta 1981eraino. Seinale, iragaitzeko aipu soilaren itxura literarioan, azpiko borroka iraunkor batena: "Jainkoaren heriotzaren" borroka. Borroka luze bat da, bai bere buruarekin –Seminarioan eta Institutu Katolikoan ikasi zuen eta orain auzikatzen duen pentsamendu apologetikoarekin– bai deskristautzeko bidean ikusten duen inguruko munduarekin ere, azken urteetan areagotuz, larriagotuz doana. Haren garaian mundua errotik aldatu da, euskal mundua batez ere. Salaberryrentzat Jainkoaren heriotzaren arazoan, andre-gizonaren etorkizuna, XX. mendearena, euskal gazteria eta Euskal Herriarena, daude jokoan. Hasieran (50. urteetan) urrutiko gai erudito bat zirudikeena, urteak joan hala, geroz eta hurbilagoa, premiatsuagoa bilakatuko da, politikoki, moralki, intelektualki. ETA, Enbata sortuz doaz. Salaberryk ulertu du, kontua ez dela jada apologetika klasikoan jarraitzea. Ireki beharra dago mundu

berriaren egjari: Marx-en egjari, esaterako, eta filosofo moderno anti-kristauen "kristautasunari" (ES, 114). Gero: borrokatu beharra dago fedegabeko pentsamendu hori. Salaberryren pentsamendua, gazte-riaren borrokarekin batera borrokan eta eboluzioan joango da. Beti berdina, beti aldatuz, berak esango lukeen bezala.

PENTSAMENDUAREN BORROKA, EBOLUZIOA

Hemen Salaberryren pentsamendua ikusi nahi dugu. Baina ideiak bizi egiten dira. Historia bat izaten dute. Biografia intelektuala zehaztera sartu gabe –nahita ere ezingo baikenuke–, on izango da piska bat haren eboluzioa gomutatzea, ideiak autorearen bizitza pertsonalean eta garaian txertatuz, haiek abstraktuki behatu baino lehen. Pertsonaz beraz, nolana ere, gutxi dakidalako, eta bestela ere ez naizelako ideien arazoetan historia pertsonalak aipatzeko zalea, ez dut sakonduko, idazlearen traiektoia ulertzeko lagun leza-keentxo baina gehiago. Gure harreman gutzia gutunezkoa izan zen; pertsonala, ia ezer ez adinatsu. Astero irakurtzen nuen *Herria*-n. Aitortu behar dut, So Egilearen miresle nintzela, euskaraz nahiz frantsesez, jada hogeit hamar urte ingururekin. Beharbada zor aspaldiko horren sentimenduak sarrarazi nau orain, Pako Sudupek adiskide-tsuki bultzaturik, lor neke honetan. Behin edo bitan bakarrik ikusi nuen, oker ez banago. 1962/63an, uste dut, Arantzazun.⁶³ Agian beste pare bat aldiz Iparraldean, geroago, bilera edo kurtsoren batzuen kariatara, Alemaniatik etorrira egoten nintzenean. *Jakin*-ek prestatzen zuen Filosofiaren Historia baterako, berak "Henri Bergson" kapitulua idatzi zuen (1965ean argitaratua). Bere "L'Homme basque. Essai de Caractéologie Euskarienne", "Du régionalisme", "Le Pédagogue et le Commissaire", "La Fête" saloak oparitu zizkidan orduan, eskuz berak "Ene orhoitzapen hoberenarekin" eskaintza sinatuz. 78an *Ene Sinestea*, bere memoriak bezalako liburua, igorri zidan, "Ipar Euskadi/Eta/Hego Euskadi/ – Bat baita Euskal-Herria/ Bihotzetik" eskaintza eta sinadura bere eskuz idatzita berriro. 80an Omenaldia, "Ipar-aldekoak/ Hego aldekoari/ Orhoitzapenetan/ E Salaberry" eskaintzarekin eskuz. Eta gehiagorik ez. Nahikoa bere aldetik, tamalez begikotasun nire aldetik ez behar bezala itzulia. Bihoakio gaur, aspaldiko partez, irakurleak egiaz zor zion omenaldia: berrirakurketa –miresmen eta eskerronezko– kritikoa.

Euskaldun fededun

Haren idazkietara etorri. Esan ohi da –ohi dugu–, Salaberry aurrena nazionalista frantsesa izan zela; eta, gero, Armada frantse-sean ofiziala baitzen Bigarren Mundu Gerran, alemanek atxilotu eta, presokanpoan euskal abertzaletu zela, Alemanian. Berak kontatzen du horrelatsu.⁶⁴ Hobeto berexiz, bada: Salaberryren euskaltasun kontzientzia nolabaiteko bat gerra aurrekoa da, izan. Hala “Zer da eskualdun izaita?”, Eskualzaleen Bilkura eguneko sermoia, 1937koa da. Konbertsio historia bat polita izango litzateke, baina ez da egon, beraz. Galde litekeena da, zer kontzientzia zen 37ko hori. “Eskualdun izaita da, eskual lur, mintzaire, fedearen bihotz guziz maithatzea. Hortik kanpo ez da eskualdun osorik”.⁶⁵ Lurra, mintzaira, fedea.

Lurra geroxerako utzi eta, euskarari dagokionerako, “mintzaire hortan ez ditake ar hainitz denbora –diosku Salaberryk–, nahi ala ez, Jainko Jaunaz orhoitu gabe. Eskuaraz mintzatzea, girixtinoki mintzatzea”.⁶⁶ Euskaldun eta fededunek bat egiten dute, h. d., fedea eta mintzaira (famillarekin eta etxeko hezkuntzarekin alegia) elkarri lotuak daude. Euskara, etxeko otoitzen mintzaira da. “Zer litake mintzaira, ez balitu Jainkoari egin othoitzak jasaiten? Hartz-, ezpain-bazter arrabots ez deus bat...”⁶⁷ Salaberryren testuak erduzkoak dira, “euskaldun fededun” ideologia delitu izan dena, konkretuki zertan zetzan, bistaratzeko. “Eskualdun zuzen bizi direnak” otoitz egileak dira, sukaldean bildurik, denak belauniko, “lehenengo molde ederretarik deus ahanzi gabe”.⁶⁸ Edo: “(...) Gure arbasoek ezagutu dute heien gainean Jainkoaren eskua; hainbertze eliztiar egon, nun jendek, eskualdun bat ikhustearekin, erraiten baitzuten: «Hara girixtino bat!» Beraz, ez baditugu urhatsak urhats horietan emaiten, batere jalitzen bagira mail handi hortarik, edo jalitzeko irriskuan jartzen, orduan, ez gira Eskual-herriaren seme!”⁶⁹ Fedez bezainbatean, bada: euskaldun ona ezin da fedegabea izan (arbasoekiko jarraitasuna etetzen du, etab.). Mintzairaz bezainbatean, halaber: 37ko testu honetan euskarak ez du berezko beste ballorik erakusten, fedebes bat da. Euskararen beraren ballioa bermatzeko lehenengo filosofia edo gogoeta 51ko “Le Pédagogue et le Commissaire”n aurkituko dugu, eta 67ko “L’aliénation basque”n batez ere.

Lurrarekikoan, Salaberry baitan bada zerbait, atentzia ematen

duena, eta gero ere beti horrela jarraitu duena: Euskal Herria ikusteko bere moduak, kanpotik ikusten duenarena ematen du; emigratu eta herri-minez oroitzen denarena bezala. "Zoaz Eskual-herrira –dio Iparragirre glosatuz–: han etxeak zuriago, beren teila gorri hegala pean. Zoaz: han landak aberatsago, ogi eta arthoz tinki betheak. Zoaz: han zerua urdinago, xahutzen duelarik hego zalhuak. Zoaz: nihun hain ezti mendiak, urak hain garbi, hain zabal itsasoa. Zoaz Eskual-herrirat, hor delakotz zure sor-lekua, eta ama batek ezkaratza athea idekitzean bezala, erraiten baitautzu irriz kanporat: ongi zirela ethorri!".⁷⁰ Euskal Herria, etxean daukagun ama, ezkaratza, sorlekua da; etxe txuriak, zelai berdeak eta –L. Touletek, Eskualzaleen Biltzarrrak 79an Heletan egin omenaldikoan, esan dion bezala– "notre Pays Basque, le plus beau pays du monde".⁷¹ (Tira, omenaldiko beroan esana da eta!). Salaberryren izkribuetan emigranteak leku handia betetzen du. Hori ez da harritzekoa, Ipar Euskal Herrian zen problemarekin. Are gutxiago, emigrazioaren fenomenoak berak altaren aldetik ezagutzen zuen bezala ezagututa familian bertan. Salaberry Euskal Herriaz oso erreferentzia konkretuen terminoetan –Heleta, Baigura mendia– mintzo ohi da, presentzia batez bezala. Baina haren testuari, herritik joan eta jada guztiz hangoa ez denaren sentiera eta nostalgia keru bat, hartzen zaio askotan.

Bestalde, poetikotik politikoraino, lurra esanahi ezberdinak izan ditzake. 37ko Salaberryrentzat lurra etxearekin eta lanarekin dago lotua, nekazaritzarekin (herrialdearen arima mintzaira bada, lurra da gorputza, esango digu), nekazaritzak orduan adierazten duenaz: tradizioa, Jainkoa, etab., berriro, lur hori "gure aitek, eta aiten aitek, mende eta mendez, beren gogoz, beren izerdiz, amodiorekin lantu eta orhatua" baita.⁷² Salaberryk lanaren teologia ezin positiboagoa dauka (Arizmendiarietaren bera, hain zuzen: honek industriari aplikatzen diona, hark laborantzari aplikatua).⁷³ Lurraren laborantzak Kreatzailearen mutil eta lagun egiten gaitu, "gure eskuak haren eskuen ordain, berak gure aita zelakotz guretzat hasi lana"ren jarraitzaile.⁷⁴ Lantzeko eta apaintzeko Jainkoak herri bakoitzari eman dion lurra, egiten gaitu "nun nahi agertzeko on giren norbait".⁷⁵ Egiten gaitu sinesgarri, fidagarri. Lurra errotzen, etxekotzen gaitu, tinkatzen gaitu leku eta historia batean – azkenean "moral" batean, gizatasun batean. "Lurra maite ez duena usu bilhalakatzen da erdi-jaun, erdi-feiries, erdi ergel, – hiritarrek ere [kasu] ez baitute azke-

nekotz ikhusten ahal".⁷⁶ (Hiria eta lurra kontrajarriak!). Konparatzen bada 1978ko *Ene Sinestea*-rekin, adibidez, hemen ja, ez lurrak, gizona etxeak egiten du (32 orr.), edo herriak egiten du (73-74 orr.), edo garaiak (5 orr.), edo fedea (71-72 orr.), nahikoa konplikatu da ja, azken finean zerk ez duen egiten, baina honez gero ez da aintzakotzat hartzen lurra.

Lurraren laborantzak Jainkoarengana garamatzala bezala, pilota ere (kirola) "une sorte d'initiation à la vie spirituelle" kontsideratzen da Salaberryren 37ko beste testu batean.⁷⁷ Pilota, izpiritualitate eskola bat. Erdi Aroan herri kristauak Katedralaren ondoan eskola jasotzen zuen bezala, gure herriak elizaren ondoan pilotalekua erailkitzen du, "qui est un peu, si vous le voulez, son université populaire".⁷⁸ Pilota indarraren eta nahimenaren jokoa da, baina adimenaren zorrozketara orobat ("il est pour notre intelligence et notre volonté, comme une introduction à la vie spirituelle"),⁷⁹ eta Jainkoaren eza-gutzara bidatze bat. Askesiak monjea zaildu eta izpiritu-jasotzen duen antzera, pilotak euskaldun gaztearen adimena eta nahimena hezitzen eta jasoarazten ditu. "Je crois que cette sublimation lente de toutes nos vigueurs, que cette pénétration de l'intelligence dans tous nos pores représentent une tâche grande et sainte, parce qu'elles marquent les étapes d'une ascension qui nous rapproche du Dieu qui est Esprit".⁸⁰

Nabariak dira gerra aurreko Salaberryren euskal kontzientziaren mugak. Hala "Zazpiak bat" goiburua bera, teologizaturik, denok batzen gaituen karitatearen espresio bihurtuko da haren meditazioan. Hegoaldeko gerra zibilak euskaldunak bi frontetan erdibitu zituen Iparraldean ere. "Il y a sept provinces, et les sept ne font qu'un; hélas, aujourd'hui, dans les esprits et dans les cœurs, les sept font deux (...). Et, pourquoi feindre, dans cette irréductible alternative, pour les uns ou pour les autres, nous avons tous opté".⁸¹ Drama honetan, "Zazpiak bat" da, esango digu, "la loi de la charité".⁸² Berdin "Zer da eskualdun izaitea?"n: "Eskualdun garbiak Nabarran, eskualdun garbiak Bizkaian; hala ere batzu bertekin oldar izigarrian..., eta (zendako gorde?) orok ala batzuen ala bertzen alde hautatu dugu jartzea (...). Ah! zer den eskualdun izaitea? Hain behar eta ez dugun karitatearen, Jainko karitate-ithurburutik ardiestea".⁸³

Labur: 1937ko Salaberry "euskaldun fededun" ideologiaren ordezkari kunplitu da. (Nolabait, beti izango da hori).⁸⁴ Berak dio aski

gora: "Izan eskualdun eta fededun! *Eskualdun eta fededun*, eran nahi baita, bat bertzearekin; bat bertzea gabe deus ez delakotz; bat bertzerik ez baititake berex; bat bertzeari, aitzinekoen ondotik guk ere nahi baititugu atxiki, artekarik gabe, josiak".⁸⁵ Oraindik fedek oroz gain tradizioa adierazten duela, ematen du, eta ia tradizioa soilik; *Ene Sinestea*-n, bitartean krisi erlijioso nabarmen ari delako apika, sinesmenak, euskalduntasunarena baino barnago, gizatasunaren oinarriko funtsa esanahiko du (tradizioaren inportantzia galdu gabe).⁸⁶

Gerra eta presokanpoa

Salaberryren eboluzioan mugarri esanahitsuak izan dira bere esanean: Gernikako bonbardaketa eta Bilboko setio eta erorikoa, Vatikanoko II. Kontzilioa, ETAko iheslarien presentzia Iparraldean (gose grebak, etab.), 68ko matatza; ororen gainetik, ordea, bere esperientzia pertsonala presoan Alemanian.

"Sutan Espainia – oroitzen da. Hango suak erna-arazten doi bat ni baitan kasik hila zagon euskaldungoa. Euskal-Herriaren seme, ez nakien Euskaldun nintzala" (ES, 122). Garai hartan, gutxi ziren euskaltzaleak, eta euskaltzaleak ez ziren abertzaleak, gogoratzen digu berak. Salaberry, euskalduna zen etxetik, baina, eskola frantsesean hezia, liburu frantsesetan ikas-irakurria beti, galdua zuen euskaldun gogo, euskaldungoa. Gerra zibileko bi fronteen artean, sinpatien arabera erdibanatua gelditzen zen, ez bateko, ez besteko, baxenafartar bezala Nafarroarekiko sinpatiaz batetik, Araba-Bizkaia-Gipuzkoari atxikia bestetik. Zuriek Gernika kiskaldu bazuten, gorriek Irun zuten sutan ezarri. "Bilbao erori zelarik Francotiarren eskuetarar (...) senditu nuen lehen aldikotz zerbait higika ari odolean. Hala hunkia ditake emaztekoa oartzten delarik ezagutzen ez duen haurra bizi duela sabelean" (ib.). Gau osoan ez zuen lorik egin. Bulkada emana zegoen gogoetan aritzeko.

Eskultoreak –dio behin poema ingeles bat alpatuz– aurpegia ez du sortzen, baizik hura ezkututzen zuen harri estalkia kentzen eta aurpegi irudia argitan uzten: presokanpoko gatibutzari derizkio, horrela, bere arimaren eskultorea. Hark garbitu dio arima, estaltzen zuen hainbat uste eta mustetik. "Car une captivité de cinq ans n'est-elle pas le ciseau d'acier en même temps que le lourd maillet du sculpteur qui frappe à coups redoublés faisant tomber des pans

d'inconscience, des masses d'ombre, des zones tenaces de préjugés, nous réduisant à ces quelques lignes de force qui nous déterminent?"⁸⁷ Arimaren zuritze prozesu hau *Ene Sinestea*-n azaltzen da xehekiago: txikitatik hezkuntzak itsatsi zion nazionalismo frantsesa, alemanen aurkako hainbat aurriritzi ergel, gerran eta presokanpoan aise deuseztuz doazenak. Estalkiak galduta, Salaberryren arima bere biluztasunera, bere erroetara itzularazia aurkitu da. Nolabait, bere aberria berri agertu zaio gogoaren zolan. "Si l'on nous demandait: «Derrière la grille des barbelés d'un stalag allemand, quel est donc l'horizon que vous avez le mieux contemplé?» Nous pourrions rétorquer sans ambages: Celui de l'Eskual Herria".⁸⁸ Presoen artean antolatu duten Unibertsitatean, berak Soziologia irakatsi du.⁸⁹ Ohartu da, klaseak ez, baino kidetasun "nazionalak" biltzen duela jendea naturalki elkarrengana. "L'expérience des camps de la captivité reste probante. Elle n'a pas été marxiste: nul ne se réclamait de son métier: forgeron, cultivateur, fonctionnaire. Elle est demeurée barrésienne, selon les paroles du romancier de la Lorraine, se rattachant fièvreusement «à la terre et aux mortes»".⁹⁰ "Ez dira nihun agertu Frantsesak hain Frantses, Anglesak hain Angles, Holandresak hain Holandres... hala nola Alemanian. Nortasunetik buluziak nihun ez dira izan hain kasko gogor, hala nola herriaren nortasunari atxikiak" (E5, 159). Presokanpoan bere barneko Euskal Herria deskubritu du. "Ainsi nous nous sommes trouvés plus près de notre pays que nous le fûmes jamais, au bout de ce long exil, à l'extrémité de deux milles kilomètres: plus près de notre âme", aitortu du 1949ko "L'Homme Basque. Essai de Caractérologie Euskarienne" hitzaldian euskal estudianteei Uztaritzen (1950ean argitaratua).⁹¹

Gerra Frantzia 1940ko maiatzaren hamarrean hasi zen, eta ekainaren 16an soldadu frantses eta arabiar andana batekin preso atzemana Montargis-en, Armada Frantseseko Salaberry subofizialaren "hiria", berak esaten duenez ("hastean baginen berrogei bat mila frantses"; gehi ingeles, iugoslaviar, italiar, amerikano, poloniar, holandesak, preso militarrek denak: Salaberryren zenbakia 59.416 izan da) "Stalag IV B"⁹² "gizon korrala" izanen da bost urtez, Saxoniako Mühlberg herrixkan, Leipzig eta Dresden artean, Elba ibaiaren ertzean (E5, 138 eta hurr.). Alemaniako eta mendebaleko historian Mühlberg ez da edozein herrixka: Mühlbergeko gudua Schmalkaldengo gerran, Luterogatik eta erlijio gerretan izan duen inportantzia-

gatik ez balitz ere, Tizianoren portret famatuagatik nahiko ezaguna da, Karlos V. Zesar "gerrako oinaztarria"rekin zaldi eder gainean garaille. Kasualitatez, gainera, Mühlbergeko gudu hori apirilaren 24an izan zen (1547); eta apirilaren 23an hartu zuen Armada Gorriak Stalag IV B (1945). Presokanpoak berak alpalditxo historiko bat merezi zuen: gerran soldadu aliatuen eta Salaberryren presokanpoa izan ondoren, gero "gerra hotzean" makina bat alemanena izan baita, nazien peko usadio berbera izanez sobietarren pean hainbat urtean (han hil da nire lagun Dr. Kröpfleren aita). Eta berdin, aldi batez bederen, Buchenwald, Weimar ondoan, Dachau (ene adiskide Dr. Kramm, orduan gaztetxo soldadua, hor egon da amerikanoen preso), etab. Alemaniak bere gerraondua du, bere gerraurrea bezala. Salaberryren luma ez da ixtante bat holako kontuetan pausatzen, ez doazkionak zuzenean berari. Alemanian egin zuen lehenago soldaduzka ere, hemezortzi hilabete okupazioko tropa frantses nagusiuste harroan (ES, 94-95, 122), Rin ondoko Schierstein-en (Wiesbaden-go auzoa orain). Hala ere, hizkuntza, historia eta kultura alemanean barnatzeko interes handirik, ez dirudi, inoiz izan duenik. Filosofia alemanean ere, iruditzen zait, ez da inoiz egiaz barrendu. Aitzitik, bere soldadu esperientziek, frantsesetik bestelako kultura edo pentsamendu eremu berrietara zabaltzeko baino gehiago, bere munduan -frantsesean, gero euskaldunean- sakonago murgiltzeko balio izan zitoten.

Eboluzioaz gain, gerra ondoko haren literaturan lehenengo narbaritzen duguna, testu tipoaren beraren diferentzia da: orain kazetariaren artikuluak dauzkagu, ez sermoiak; egunean eguneko politikaren iruzkina, gogoeta saioa, poema bat, antzerkia, azterketa kritikoa. Ekintza gogotsua eta borroka, erritmo izugarrian. Beste bide batean sartua da honez gero Salaberry.

Irakasle, kazetari, saiogile

Malatzean askatua izan eta iraillean (1945) filosofia irakasten hasi da berriro Ustaritzeko Seminarioan. Bi partetan partitzen du berak bere bizitza: "Ene biziko lehen zatian, liburuak erakasle, liburuak gauza. Ene biziko bigarren zatian, gauzak erakasle, gauzak liburu" (ES, 178). Orain bere irakasle dituen gauzak, Euskal Herriko gauzak dira eta Euskal Herriko gizon-emakumeak. Euskal errealitatea. Irakaslea ikasle bihurtu da. Betidanik bereak zituen Heleta, Bai-

gura, Euskal Herria, bereak egiten ditu berriro, modu berri batean. "Berriz sortu" da, esango du berak. Eta sortu -gizakia lau-bortz lelo bihotzean kantuz duela, sortzen omen baita- "lau-bortz lelo ezpainerarik dariotela: Euskal Herria, Europa, Zuzentasuna, Askatasuna, Bakea. Bortz pilar horien puntan dago itxaropena" (ES, 179). Bihotz berriko lelo horien artean Frantzia ez dagoela, ohartzen dugu. Euskal Herria bai. ("Bere dorpe guzian eri zen ene frantses nazionalismoa", idatzi du). Filosofia estriktoaren aldetik aldakuntza handirik ez dela nabaritzen, uste dut. Bere eskema fundamental neotomistan gelditu da, 1950eko "Saint Thomas" konferentzian ikusten denez. Aldakuntza, ikuspide sozial eta politikoa egiaztatzen da batez ere. Nolakoa, zehazki? Xehetasunik aipatu baino lehen balioespen orokor bat⁹⁵ arriskatzea zilegi bada, ideia bat emateko, eboluzioa, 1) filosofiare mailan, sistema dogmatiko batetik irekitasunera, are desinteres teoriko batera, eta 2) nazionalismo frantsesetik euskal abertzaletasunera joan doala, esan liteke. Baina, berexteko, edo inori ez gehiegi ulerrarazteko, esango nuke, nazionalismo frantsesaren uko zuzen bat egiaz inon ez dagoela harengan, baizik euskal abertzaletasunaren erradikaltze bat, nazionalismo frantsesaren zenbait alderekin geroz eta kritikoago. Formula batean juzgatzeko: Salaberry, nazionalista frantses hasi eta, oso frantsesa gelditu da azkeneraino: baina, nik uste, ez nazionalista frantsesa; alta bai, azkeneraino euskaldun eta, geroz eta gehiago, euskal abertzale.

1950-1951 urteetan, ahalegin handian ikusten dugu Salaberry, euskaltasunaren eta euskal arazoaren teoria orokor baten bila. Urte horietan segidan eman ditu "L'Homme basque. Essai de Caractéologie Euskarienne", "Frantses Xabierekoa Eskualdun Seme", pastoral ñimiño baten itxurako antzezketak (Seminariorako, nik uste), "Le Pédagogue et le Commissaire. Défense d'une culture populaire euskarienne" eta "Du régionalisme à l'internationalisme", euskal estudianteei konferentzia Donibane Lohizunen (1951ko uztailean). Pentsamendu teologikoa tradizionala da: "Dohatsu girstinoa, emana izanikan ere bekhatuari!... Ezen urhatsez-urhats jarraitzen zaio urrikia gaizkiari. - Dohakabea aldiz fede gabea: nola jalgi ditake bekhatu buztin lohitik?" ("Frantses"). Fedarekin bat, euskal nortasunaren sinboloak goratzen dira: euskaldun bandera, Zazpiak Bat. Eta euskaltasunaren harrotasuna: "Eskualdunak zerbait gogoan hartu eta, nork du baratuko? Eta nahi ez duen hortarat indarka nork du bortxa-

tuko?...” Ez da gutxi esana, Hegoan bezala Iparrean besteren pean bortxatua aspaldian dagoen euskaldunaz esateko. Baina indar bat da ametsa. Erresistentziarako. Errebeldiarako. Indar bat da gogoeta kritikoa ere, orain abian sumatzen duguna.

Idazki teologikorik ez baitu eman, ezin dugu jarraitu xeheki haren ideien eboluzioa alor horretan. Baina irakurtzen dugularik *Ene Sinestea*, 9. orr., topatzen dugu: “Paganoek bazuten argi birbira bat”. Aha!, ez zeuden, beraz, guztiz Jainkoaren eskutik utziak. Are, juzgatzen da orain: “Paganoez dena trufatzen, Jaungoikoaz da iha-kintzen. Beha artarekin, ba Greziako, ba Metziko, ba Xinako, ba Afrikako sinesteri, ikusi arte, lohiarekin nahas-mahas egonki, egiaren ur-xirripa mehea”. Diferentzia nabarmena da. Ez bakarrik orain paganoei egiaren parte bat aitortzen zaielako (eta inork ez omen duelako parte bat baizik),⁹⁴ ezpada orain guztiz desagertua delako batez ere bekatuaren eta kondenazioaren eskenategi hura dena. Kristautasuna, paganismoa, ez daude buruz-buru oposaturik, beharrez bata bestea ukatu, baizik denak elkarturik Jainkoaren lorian, elkarrekin eskuz-esku. Paganoen egia ere Jainkoaren egia da. “Nun ere irabazten baitu egiak, irabazten du kartaldia Jaungoikoak. Nun ere irabazten baitu ongiak, irabazten du kartaldia Jaungoikoak” (Ib.). Egiak, filosofian ere, nonnahi egon ahalko du hemendik aurrera, ez eskola katolikoan bakarrik. Obra onak ez dira izango fededunen monopolioa: “Girixtinoek obratzen ez dituztelarik Jesus Jaunaren erakaspenak (...) obratzen dituzte girixtino ez direnek”.⁹⁵

Nazionalismo frantsesetik euskal erregionalismora

Eboluzioa hobeto jarraitzen dugu kezka politikoetan. Salaberriren luman Euskal Herria eta Frantzia kontrajarrita agertzen diren estreinako aldiak, termino nahiko abstraktuetan egiten dute: mendia eta ordearen kontrastea da. “La montagne est seigneuriale (...). La plaine est princière”. Ordeka emankorra da. Menditarrek lanaren emaitza urria maiteko du:

“Et dans son coeur grandira le sentiment élargi à chaque sacrifice, qui porte le nom bien donné de patriotisme, ayant germé à même la terre des pères.

Or, voici que, depuis le XVIIIe siècle, nous avons substitué, à la réalité de la patrie, une idée, celle de la nation. La patrie désigne

un ensemble spatial et tangible dont notre âme peut s'éprendre puisqu'il constitue son enveloppe et son corps. La nation représente un concept élaboré par l'esprit, et pour l'esprit; une vue du monde distincte de toute autre et qui, dès lors, s'oppose à toute autre avec fanatisme. Chacun préfère sa patrie: il y est né; mais il n'ignore pas qu'elle est imparfaite, comme tous les chefs-d'oeuvre humains, et qu'il existe, à côté d'elle, d'autres réussites dont les apports lui seraient d'un heureux complément. La nation doit à sa qualité abstraite de se croire valable partout et de se vouloir seule précieuse: elle ignore ses limites, parce que dans une direction qui est la sienne propre, elle n'en a pas. Mais une abstraction manque de chaleur vitale. Elle reste de la classe de ceux que Nietzsche appelait: les monstres froids. Aussi agite-t-elle, pour s'animer, les frayeurs agressives, les souvenirs cruels, les griefs certains, les xénophobies louches. Le patriotisme est un amour. Le nationalisme est une haine. Nous ne sommes plus unis que pour ces liens négatifs que sont la rancune et la vengeance" ("L'Homme basque...", 21).

"Le Pédagogue et le Commissaire", irakaskuntzari buruz, testu bero-bero idatzia da, euskararen eta kultura herritar xumearen alde. Kritikoa burgesiaren aurka. Kritikoa, batez ere, euskara baztertzen duen zanpaketa estatalaren ("l'exploitation étatique") eta jakobinismoaren aurka, liberaltasun itxuraz jantzia agertzen bada ere. "D'une certaine morgue jacobine, d'une sorte de puritanisme en loques scientistes, nous sommes saturés".⁹⁶ Estatu-Nazioaren eta nazionalismoaren Salaberryren kritikak, Frantziaren gaindipena bilatzen du, ukatu gabe, alde bitarantz: Europa batua, gainetik, eta eskualde federalen aitortpena, azpitik. Zentzu honetan, joera diferenteen artean bere posizioa definitzeko "Du régionalisme à l'internationalisme" testua militantea da, Europa aldarrikatuz eta aldi berean federalismoa errebindikatuz Frantzian. Harrez gero denborak aldatu egin dira, nolahi ere. Interesantea da guretzat hor Salaberry Mounier-en kritika, teorikoan ezezik, pertsonalean ere sakats aurkitzea: Hegoaldean K. Santamaria, Arizmendiarieta, Mounier-en predikazioa zabaltzen ari ziren ulean. Salaberryk Mounier-i, besteren artean, nazionalismo frantsesa puztu izana egozten dio, Europako batasunari oztopoak jarritz adiskide marxistei laguntzearen.⁹⁷ Guri gaur ozta irudituko zaigu nazionalismo txikiagoa, Salaberry bera Europako ba-

tasunaren alde, Frantziak inperio koloniala ez galtzearren, egotea, besteak beste: "Un magnifique empire colonial fut rassemblé par les fondateurs des dynasties bourgeoises. Et il est à craindre qu'il ne soit saccagé par les héritiers incapables de se plier à une nécessaire évolution [Europako batasuna], et qui sait si de cette oeuvre gigantesque, qui avait requis d'innombrables sacrifices, qui sait s'il ne restera pas surtout le souvenir des crimes qui la polluèrent... et des rancunes!".⁹⁸ Europa batuak Frantzia koloniala salbatu behar du: "L'Europe a sa frontière sur le Tchad".⁹⁹ Salaberryk, eskolak eta liburuen irakurketak buruan alemanen aurkako aurriritzirik absurduek sartu zizkiotela, momentu batean garbi erreparatu eta salatu du.¹⁰⁰ Beharbada eskolan ikasitako Frantziaren, kulturaren, munduko ordenaren, hainbat ideia eta eskema, guretzat ebidentzia bilakatu, zailago erreparatzen diegu, eta hagitz neketsuago dugu horietatik "sendatzea". Hala, Salaberryk behin kontatzen du, nola haurrak bere bihotz beroarekin ikasi zuen, "Frantzia hori zabaltzen dela itsas-mugez gainez-gain, Afrikan eta Xinan barna! Frantziatik urrun ere bada oraino Frantzia. Hiru koloretako bandera landatua dagon bezain urrun, denetan da hain goxo zaikun herria".¹⁰¹ Estatuaren edo aberriaren ideia batek, historiaren ideia bat barnebiltzen baitu, Salaberryk buruan eta bihotzean sartu zuen, Frantzia nola —Alemania eta Ingalaterra baino lehen— etxe bakar bat bilakatu zen frantses guztientzat: "Lan miresgarri hori egin zuten lehen erregek, eta begiratu heien ondokoek. Geroztik bat dago Frantzia, mendian harroka bezain hazkar baita haren batasuna".¹⁰² Barneko Frantzia, hori. Gero, berdin, erregeak, Napoleon, Errepublikako ministroak ari izan dira, "laborariak lur-berri egiten bezala, Frantziako zedarrak ezin haratxagoño emanez. Hola egin dute berriz kanpoko Frantzia".¹⁰³ Hastean, Salaberryrentzat errealitate historiko, politiko, geografiko ebidentea ematen du, Frantzia, barneko Frantzia eta kanpoko Frantziak (hizkuntza bera apenas da gaitzgabea) osatua dela, "Dunkerque-tik Tamanrasset-erat".¹⁰⁴ Europako batasunak "Frantzia zabal haundia" gorde behar du. Haren lumatik kutsu nazionalista frantseseko hainbat erreferentzia naturaltasunik handienarekin isurtzen da (edo faltatzen da erreferentzia, egon beharko lukeenean) Ingalaterrari edo Alemania, Espainiari buruz. Nazionalismo zakarra gainditzen denean ere, Ingelesak holako, alemanak holako, naturalki jarraituko da irizten (Herbehereak, Belgikak, Danimarkak, etc., ez esistitzen jarraituko dute, hots, aintzat hartuak ez izaten ezertarako).

Frantzia hau da, Ingalaterra hori, Errusia, Amerika. Estatuak, historian misio metafisiko bat inkarnatzen duten errealitateak bezala, patuak bezala, juzgatuko dira, historismo teologiko ahazteko hobe baten manera ezagunean: "Jaungoikoak agertu ditu Europakoen begieri Egia, Ahala, Ederra, Haundia, Ongia. Egia, gain-gainetik, Frantziari; Ahala, gain-gainetik Ingalaterrari; Ederra gain-gainetik Espainiari; Haundia gain-gainetik Alemaniari, Rusiari; Ongia, gain-gainetik Euskal Herriari" (E5, 12). Egia Frantziari hain zuzen: Salaberryrentzat munduaren argia Frantzia da – pentsamendua, zientzia, argitasuna Frantziaren dohain berezi deklaratu ohi zuten XIX. mendeko autore frantsesen tradizio jator-jatorrean.¹⁰⁵

Historia eta Estatu ikusteko modu XIX. mendetiar hau (bere aldaki frantsesean), Salaberryk funtsean beti gorde du, inoiz kuestionatu gabe. Nazionalismoaren arazoa konplexua da Estatu-Nazioen haurrentzat, harekin kritikoa izan nahi dutenean ere. Salaberryk berak aitortu du hori, bere kasurako, Amestoy, Beloken historiako irakasle errotik euskaldun eta errotik frantses nazionalistaren influentzia aipatzen duela bere ikasleen gainean, gaintezina askorentzat, gairidigaitza berarentzat ere (E5, 90, 92; ik. halaber 67, 105!!!). Teinka larri batean ibiliko da beti. Hala, Karakterologiako Saloan aberria eta Estatu-Nazioa kontrajarri ostean, "Du régionalisme"n aberri txiki (Euskal Herria) eta aberri handiaz (Frantzia) mintzo zaigu berriro, eta aberri txikiaren maitasunaren beharraz aberri handia maitatzeko. "Celui qui n'aime pas sa région, n'aimera pas sa nation".¹⁰⁶ "Une intensification de l'amour de la petite patrie, doit déterminer son éclatement dans l'amour de la grande patrie nationale" ("patrie nationale", inori dudarik ez uzteko: bestela norbaitek pentsa lezake, aberri handia, Salaberryren logikan, Europak izan behar zuela).¹⁰⁷ "La région constitue l'abécédaire où nous apprenons l'amour inconditionnel de la nation".¹⁰⁸ Aberri txikia sentimenduaren eta instintoarena da; handia gizaki razionalaren aberria, kulturaarena. Aberri txikia afektibitatearentzat beharrezkoa bada, aberri handia bizitza intelektual, kultural, izpiritual duin baterako da beharrezkoa...¹⁰⁹ (Izpirituak Frantzia behar du, berriro topos klasiko bat). Bukatzeko, bada –parrafo berean nazionalismoa zorrotz kondenatuz– aholku ebanjeliko hau: "L'homme qui n'aime pas son pays plus que lui-même, n'est plus un homme. Celui qui est incapable de sacrifier

sa vie, dans un élan de volonté libre, celui-là a déjà perdu ses raisons de vivre".¹¹⁰

Salaberry aro kolonialeko eskemetatik zetorren. Europak Afrika behar zuen, Afrikak Europaren laguntza eta gidaritza behar zuen, guztien (gizadiaren) ongiak Europa eta Afrika bat izatea galdatzen zuen, bestela akabo Afrika gaixoa, etab., kolonizatzaileak eta kolonizatuak denak adiskide eta berdin onuradun liratekeen mundu zoragarri bat. Inperioaren batasun ideia (ideologia) zaharra, motibazio erlijioso eta humanistaz bermatua Salaberryren kasuan. Agustinismo politiko zaharberria, edo mundua Eliza Katolikoaren irudira pentsatua, bere Aita Santu, diozesi episkopal eta misio lurraldeekin (ikus ES, 92: Errepublikako Presidentea ez al da "Herriaren Aita"?), ordena santuan denak zerura bidean. Beharbada pentsatu du, Algerian, Indotxinan, gazteek aberri handiaren alde bizia emateko prest egon behar zutela, eginbehar gizatasunezko eta morala zela urruti haietan Frantzia defendatzea. Inportantea da, nolnahi ere, oker ez banago, odolaren orduan, Salaberry ez dela gehiegi tematu asmo horietan. Bera halako ideietatik bazetorren, etorri, gerra haizeek laster eraman dituzte airean orbelak bezala irudipen humanitario-paternalista horiek, bake denboran askori errealtatea estaltzeko balio izaten zutenak. (Salaberryren eboluzioaren historiak, esperientzia pusketaka puskatuz doakion mundu batena dirudi). 40-45eko gerra eta preso-kanpoko esperientzietatik berak atera duen konklusio inportante bat, agian nagusia, nazionalismoaren kritika izan balta, nazionalismoaren kritikan jardungo da bera Algeriako gerran, nazionalismo frantsesa nahiz algerianoa, hori delakoan hondamendiaren erruduna.¹¹¹

Hain zuzen, nazionalismoaren arbuotik garatua da Salaberryren "erregionalismo" geroz eta premiatsuago eta zabalagoa. Esanahitsua haren konferentziaren izenburua bera: erregionalismotik -nazionalismorik ez!- internazionalismora. Nazionalismoarekin identifikatzen dira jakobinismoa eta zentralismo ekonomikoa, hexagonoan herri txikien kultura nahiz ekonomia bizi ezinik, eta gerora desagertzeko arriskuan, jartzen dituztenak. Laster ikuspegi kritiko hau pentsamendu teoriko edo filosofiara hedatuko da: Salaberryren erregionalismoak ez baititu tesi politiko batzuk aldarrikatzen bakarrik; epistemologia bat da, antropologia bat, filosofia bat, errealtatea sentitzeko eta atzemateko modu berri bat galdatzen du. Gizon-emakumea lurrean kokatzeko beste modu bat funtsean. Hortik bere kritika

Mounier-i ("il n'était pas l'homme des sens"), Teilhard de Chardin-i ("il est un déraciné"), pentsamendu orokor abstraktuari, jakobinismo edo zentralismo gisa bat bezala, singularraren, errealarren ezaxola. Harentzat euskara da "la langue concrète" (frantsesaren kontrara).¹¹² "Descartes Eskual-Herriari urrun bezain, Bergson Eskual-Herriari hurbil", idatzi du behin. "Nork daki ez gaituenez Bergson-ek laguntzen ahal gure eskualdungoaren hobeki argitzen, gure eskualdungorat hobeki bihurtzen?".¹¹³ Bere seriotasun "irrazionalista" (gutziz razional!) osoan ulertu behar dugu hori, beharbada estreina bitxi samarra dirudien arren. Salaberryren pentsamendua eta eboluzioa behar bezala sakontzeko, gehiago jakin beharko genuke haren ikas eta irakurketei, eta influentziei buruz, batez ere haren barne-barneko egitura ezutuak argitzeko. Susmoa daukat, esaterako, izan litekeela Salaberry baitan, berak aitortzen duen Bergson metafisikoaren eraginaren osagarri inportante bat, soziopsikologiko eta praktikoagoa berau, orain ia erabat ahaztua dagoen L. Klages (1872-1956) filosofo eta psikologo alemana izatea. Honen *Les principes de la caractérologie* 1930ean eman zen itzulpen frantsesean. (Klages grafologiaren eta karakterologiaren "asmatzalea" da). Stalag-eko Unibertsitatean Salaberry, dirudienez, Klagesi buruz mintzatu zen. Bergsonen adimen (zientzia) eta intuizioaren dualismoaren antzera, Klagesen filosofian oinarritzakoa da izpirituaren eta bizitzaren oposizioa, bakoitzaren existentzian bezala giza historian. Izpiritua eta bizitza (arima) printzipio etsaiak dira. Bizitza edo arimak errealtate kosmikoaren gelditugabeko jario espazio-denborazkoan zuzenki, artekogabeki -kontzientziaren edo kontzeptuaren bitartekotza gabe alegia-, bizipen eta emozioz partehartzen du. Munduko zerak oraindik ez dira adimen abstraitzaille batek bihurtuko dituen "gauza" banatu, zermugatuak, lotuak zer-izan bati eta higigabetuak; baizik eta kosmo gutzia kualitate, indar demoniko, irudi sare edo ehundura bat da, arima inguratzen bere barruan eta berarekin bat, ez haren aurrez-aurre, berezirik. Batasun handi bat dena. Kosmoaren bizitzan bizitze hau, lurrarekin eta konkretuarekin bat izaki, egun herri "primitiboetan" ikus (omen) genezake. Arimak, bere munduarekin bat, bizi duen esperientzia gozatsu ezmugatu espazio-denboran jariokorren isuria, izpirituak geldiarazi egiten du, zatitu, zedarritu, bere propioa den egintza akosmiko, espazio-denbora gabekoaz, kontzeptu razionalaz. Izpiritua arimaren etsaia da. Izpirituaren pean, arima kontzientzia bilakatzen da, geroz eta intelektualago,

geroz eta abstraktuago eta irrealago haren errealtatea. Zibilizazio prozesua, izpirituaren borroka eta garaipenen historia da arimaren aurka; gizadiaren izpiritualizatzeko (intelektualizatzeko) eta arimagebetearen historia, teknikaren nagusitze orokorreraino. Historiaren ardatza izpiritua eta arima (bizitza) bi poloen oposizioan datza. "Izpiritua «da», izan; bizitza joan doa. Izpirituak juzgatu egiten du; bizitzak, bizitu. Judizioa egintza da; bizipena, pathos. Izpirituak izan badena atzematen du; bizitzak gertakariaren bizipena bizi egiten du. Izatea (izate hutsa) espazio-denboraz kanpokoa da, eta halakoa da izpiritua ere; gertakaria espazio-denborazkoa da, eta bizitza ere halakoa. Izatea printzipialki pentsatu ahalgarria da, ordea sekula ez artekogabeki bizitu ahalgarria; gertakaria printzipialki bizitu ahalgarria da, ordea ez sekula artekogabeki ulertu ahalgarria. Juzgu egintzak aurretik bizipena bizi duen bizitza suposatzen du; bizitzak izpirituaren beharrik ez du aurretik, bizipena bizitzeko. Izpiritua, bizitzaren barruan egoiliar, haren aurka zuzenduriko indarra da; bizitza, izpirituaren erakarle bilakatu den bezainbatean, defentsako instintoak jarkitzen zaio beroni. Gizadiaren ibilbide «historikoaren» funtsa ("progreso" ere deitzen dena), izpirituaren borroka garaipentsu aurrerakorra da bizitzaren aurka, azken honen suntsipen logikoki aurrikusgarrizko amaierarekin".¹¹⁴ Filosofiaren zeregina, intelektualismo arimaren agortzaile horri ahal den neurrian buru egitea izanen da (Bergsonen intuizioak intelektualismotik –zientzia positiboaren hesietatik– erredimitzen gaituen legez). Salaberry –ikusiko dugu– era beretsuan mintzo da filosofoaz eta olerkariaz (edo bertsolariaz).¹¹⁵ Eta "L'Homme basque"ko holako pasarte bat, adibidez, izpirituaren kritikarekin eta esplikabide polarren eskaerarekin, Klages-en oihartzun garbia da, nik uste: "En face de chaque problème, nous sommes immédiatement tentés de remonter à un principe dernier dont le reste ne serait que conséquence ou corollaire. L'esprit humain est moniste par nature. Mais la réalité ne se laisse pas emprisonner par cette canalisation en ligne droite. Elle déborde par dessus ce tracé logique. Elle se ramifie autour d'un double pôle. Elle entre en conflit avec la raison. Elle exige deux axes de référence..."¹¹⁶ Metologia hori izango da berak euskal karakterologian praktikatuko duena. Baina Bergson-Klagesen planteamolde bipolarra nabarmen badago Salaberryren metodoaren oinarrian, beharbada konkretuki Euskal Herria mundu modernoan ikusteko haren moduan ere, nabaritzen dira filosofia horren aztarnak: "(...) Nous nous penchons sur les civilisations anciennes pour y

découvrir les symptômes d'une vitalité disparue (...). Qui sait si tant de visiteurs ne viennent pas sur la Côte basque parce qu'ils sentent leur âme se disjoindre et qu'ils entendent leurs pensées se heurter en désordre, pareilles, à l'intérieur de'un jouet, aux morceaux d'un ressort brisé? Ils cherchent des hommes qui soient encore des hommes".¹¹⁷ Ikusiko dugu, halakoxe moldeetan hautemana aurkezten digula beti, oraindik guztiz endakatu gabeko mundu baten hondar sano bezala, euskal kultura. Teknikari buruz, ordea, Euskal Herri laboraria beti haren eskasean ikusi duelako ere, Salaberryren iritzia erdibitua aurkituko da haren kritikaren eta beharraren artean.

Ideiak eta sentimenduak galgal

50garren hamarkada hori (bere) euskal kontzientziaren sendotze razionaleko eta apostolutzakoa kontsidera geniezaloke. Kritika bakanen batzuk baditu, hala egunorokotasun loakarkorrarena ("sans doute au Pays Basque la monotonie est-elle plus monotone"),¹¹⁸ indibidualismo anarko baten arriskuarena,¹¹⁹ batez ere burgesiarena,¹²⁰ baina, orotara, Salaberryren Euskal Herriak ederrez eta balio humanistiko beteriko Arkadia ematen du. Behin eta berriro errepikatu du Euskal Herria, mundu modernoan, humanismoaren eredu dela. Salaberry bera humanismo horren eta herri horren apostolua da – are, martiria! Berak hala bizitu du antza. Hemen Salaberryren autopertzepzioa ezin da zuzenean gure gaia izan, ez haren psikologia. Baina argi eman lezakeen neurrian, jakiteko berak bere ideiak eta obra nola balioesten zituen, zilegi izan genezake begiralditxo bat. "Espartin xuri, ni naiz", "Pilale, ni naiz", berak utzi du idatzita (ES, 6). Irakurtzen du, beraz, irakurleak "Zapeta Urhe eta Espartin Xuri", 1958koa,¹²¹ Salaberryren bila, garai hartan berak nola sentitzen zuen bere burua jakin nahirik, eta zur eta lur gelditzen da, egia esan. Obra dramatiko aski xumea da, literaturan bezala gogoeta teorikoan ohi dituen oposizio sinpleekin. Bi protagonistak dira –galztoa eta ona– Zapeta Urhe indiano diru eta botere gosea, bere euskal sorterriko legea baztertu duena, alde batetik, eta bestetik Espartin Xuri, hau Aita Vitoriaren berraragizte bat, indianoen eskubideen aldeze.¹²² Zapeta Urhe modernitatea da: "Zure¹²³ agurra duk: «Jainkoa eta lege zaharra». Gure agurra: «Lege berria eta gizona». Zuek erraiten duzue «Jainkoa gizon egin dela», eta guk «Gizona egin dela Jainko». Badituk lege zaharra eta lege berria".¹²⁴ Gertakaria Ameri-

ketan jokatzeko da, baina jokoan Euskal Herria dago: Jainkoa eta lege zaharra abandonatzen duen Euskal Herri baten eta Espartin Xuriren artean. Espartin Xuri Salaberry dela garbiago uzteko, haren izena ltxebe da.¹²⁵ ltxebe indioen, hots, jende xumeen eskubideen begiralea da, gaitzulertze tragiko bategatik horiek berek hil egingo baitute. Baina hil eta gero, haren zuzentasuna ezagutuko dute, eta hura ohoratzeri bilduko dira haren hilobian. Salaberry, euskaldun indioen apostolu eta martiri, ezezagutua bere aldiari, hala ere hil ondoan garaile. Hau izan liteke, 50. hamarkadan Salaberryk zuen sentsazioa eta itxaropena, euskaltasunaren gogoetazko bere salorik inportanteenak akumulatzen zituen bitartean. Euskal Herri loakartu bat, bere balioaren kontzientziarik gabea, modernotasun anbizioren duten semeek berek abandonatua ("fede berria": Zapeta Urhe),¹²⁶ eta basamortuan predikatzen diharduen ltxebe Salaberry nekazekin gorbizi bat. Guztiz hamarkada garrantzitsua Salaberryren trailektorian. 1960ko azaroan Euskal Herriaren heriotzaren angustiak mintzen du ("un peuple millénaire, qui ne veut pas mourir")¹²⁷ eta bizi-nahiak: "Notre province représente une région sous-développée. L'industrie constitue la clé de voûte du vingtième siècle et cette industrie fait défaut à l'arrière-zone de notre pays. Nos jeunes gens sont donc forcés de quitter une patrie marâtre qui ne leur permet plus de vivre, hors de la misère et dans la décence".¹²⁸ Hurrengo urtean (1961) "Défense des langues et cultures régionales" artikulua publikatu du, esperantza berriz orain, *Gure Herria*-n: "que le 21 décembre 1961 soit un jour fâste dans la chronique des Langues Régionales".¹²⁹

60. urte horietanxe Euskal Herria mugitzen hasi da. Ez Euskal Herria bakarrik: Eliza, mundua bera. Salaberryren begitan –urteak geroago hala ikusten jarraituko du–, hamarkada, mugarri handiarekin hasten da: "Gerla ondoko gertakari haundiena, ba giristinoentzat, ba munduarentzat, 1962-etarik 1965-erak, Erroman bildu Batikaneko bigarren konzilioa" (ES, 184). Politikoki, Algeriako gerraren amaiera, internazionaliki Hirugarren Munduko "Estatu neutralen" blokearen organizazioa, Kennedyren "Progresoaren Aliantza", etab., gogora datetzeko, giro berriaren seinale gerra hotzaren ondoko distentsioan (68ko Udaberri ez-tandaraino loratuz joan den udaberritze orokor bat). Salaberryren hurbilago, Iparraldearentzat Enbataren sorrerak adierazi duenerako, X. Arbelbideren *Enbata*, historia paregabea ikus

daiteke.¹³⁰ Intelektualki garrantzitsuena, irekitasun berria da, Elizan batikbat, baina eskola eta korrante ezberdinen artean ere. Ordura arte, katolikoak, protestanteak, ortodoxoak, baita eskola filosofiko ezberdinak beren artean ere, gizartean elkarren alboan bai, baina elkar ezikusiz, edo ezinikusiz maizago, elkarren etsai sutsu, bizi izaten ziren. Marxistak, existentzialistak, estrukturalistak eta mila eratako ista guztiak, denak denen kontra taigabeko polemiketan. Eliza latina, bereziki, mila Argus begi, neotomista ez zen guztia derrepente liburu kondenatuen Indexean sartzeko prest. "Henri Bergson-en liburuak ezarriak ziren lerrakorren artean. Maurice Blondel eta Teilhard de Chardin-enak ezartzer", oititzen da Salaberry (ES, 184). Gaur seguruenik ez da ulerterraza, baina Salaberryren historian inportantea: ordura arte kasi klandestinoak izandako zaletasun filosofikoak (Bergson, etab.), agerian agertu ahal izango ditu orain – "gaituak" direnean belaunaldi filosofiko berriarentzat! (ES, 150). Marxismo edo psikoanaliariarekiko, zilegi izango du interes positiboagoa erakustea, kritiko jarraituz. Haren eboluzioan, ez nuke esango fase berri bat, baina libertate berri bat aurkitzen da.¹³¹ Ordura arteko gogoeta eta bilakabidearen sintesi handiak permititu dizkion libertatea. Alegia, Euskal Herriari buruzko: 1) bere ideario teoriko-filosofikoaren sintesia, "La Messe sur le Pays Basque" saioan (1964); eta 2) bere posizio sozio-politikoaren sintesia, "L'alliénation basque"-n (1967). Bestalde, espreski "euskal gaiak" ez diren eremuetara ere zabalduko da, "Henri Bergson" bezalako saio filosofiko teknikoagotara, adibidez.

"La Messe sur le Pays Basque"-k (Teilhard de Chardin-en "La messe sur le monde"-n kalkatua)¹³² izenburu arranditsu baten arriskuak erakusten ditu beharbada: saio solemnetxo bat da, Teilhard-en imitazio eta kritikazkoa, ez derrigor Teilhard-en tamainakoa. Literarioki badu esperimendu baten jitea ("La prière du Pays Basque", Xuberoaren ikusketa liturgiko bat); pentsamenduaren aldetik berritasun esatekorik ez, ohiko Euskal Herriaren kontzeptuan, material edo ilustrazio (aipamen) filosofiko-kultural gehiagorekin janzen bada ere. Bakarrik, atentzioa ematen duena (Teilhard-en erreferentzian gabiltzalako hain zuzen): lurra, hemen, ia ez da agertzen; agertzen den lurra, paisala da, ez andre-gizona erne duen edo honek bere lanarekin fruituor ernarazten duen altzoa. Teilhard-engan belaunaldi berri batek hunkiturik irakurri zuena, lur amarekiko atxekitasuna

zen, ordea. "L'aliénation basque",¹³³ aldiz, laburbilduma biribila da, bere posizioak trinko eta sistematiko arrazoituz. Inoiz baino gordinago formulatuak, iraultza erregionalistaren ordua, hezkuntza ofizialak daragien allenazioa, Frantziako eskualdeen barne-kolonialismoa, euskal burgesiaren antieuskalduntasuna eta euskaldunon gutxiagotasun konplexua. Oso garbi formulatua bere "euskararen filosofia", erregionalismoaren bi fronteak, kulturala eta ekonomikoa (politikoa ez da aintzat hartzen!), elizaren rol positiboa, espazio ez alienatu bakar bezala.

Salaberry sasolan dago. Itxitasun tradizionalen okildua bizi izan du den herri-inguru batean, Eliza batean, kultura batean, bera berria sentitzen da, modernoa – izanez ere "antzinakoa" (euskalduna). Konfiantza du bere buruan, bere ideietan, kulturean. Atzo kondenaturiko pentsabideak nagusi gaur: berarentzat, ozartasun zena, garai-pen bilakatu da. Badaki bere pentsamenduaren ordua dela. 1968 maiatzeko galerna sartu delarik (ES, 181-183), ikasleekin eta bai Bokaleko langileekin bildu da, ibili da eurekin asanbladan, manifestaldian. ("Sei erakasle ginen orotarar gazteen gibeletik": esan nahi baitu, oraindik ausardia behar zela!). Eboluzio terminotan, 68 Salaberryren garaipena bezala izan da eta, agian, Salaberryren amaiera.

70. hamarkada uztaren bilketarena da heldutasun intelektual betean. Salaberryk, iraganera beha, ibili duen bidea meditatzen du: "Mendeko bi zauriak",¹³⁴ 1974ko saloan, XX. mendeko eritasunak aski ilun erreparatuz, Marx bezalakoen egia onartzera deitzen du. Egia ez dago Elizan bakarrik. Dagoen edonon behar da bilatu eta hartu. "Eliza gizonaren eginbidea litake egiaren errespetatzea, ospatzea, nun nahi dadin agert, nork nahik dezan aurki. Ez uste ukeitea lzpirtu sainduaren haizeak haren beharri xilotik duela bide; berze xendrarik ez dezakeela idek, mundu zabaleko berzen gogoetan. Eliza gizonaren jite berezia litake nun nahi, nork nahik bildu egiaren, Jainkoari buruz ezartzea: haren bataiatzea, Akin-eko San Tomasek, Aristoten filosofia batalatu duen bezala, Jakes Maritain-en arabera".¹³⁵ 78an autobiografia argitara du, bere obra gailena: *Ene Sines-tea. Iragan biziari gibeletik beha*, harrobi informatibo agortezina. 79an Eskualzaleen Biltzarrak omenaldia eskaini dio Heletan.¹³⁶ 81eko uztailen hil da. Urte horretan bertan *Beñat adiskidea agurl* publikatu da Baionan, "ahantzi ezina eta beraz aipatu, irakurtu beha-

rra (...). Oihu bat?"¹³⁷ P. Ainziart-en hitzetan, Salaberryren testamentu eta azken pentsamenduaren suma.¹³⁸

Bere pentsamendura iristeko, Salaberryk, filosofikoki bezala politikoki, borroka luze bat egin behar izan du gaztaroko unibertso guztiaren aurka, eskolan, seminarioan, irakurketetan bilduz Joan dena, eta urratsez-urrats gaindituz Joan behar izango duena bere bizitzan. Holakoetan, ideien historia esperientzia pertsonalen historia da eta, askotan, horien kolorea bezala, horien mugak izaten ditu. "Errana deat -idatzi zuen *Beñat*-en- nahi nuela ene hil-kutxaren gibelean, elizako ehortzketetan, hiru kantoineko lorea: hosto bat euskaldun bandera, hosto bat frantses bandera, hosto bat europako bandera. Hiruak edo bihi bat ez, hiruak bat egiten baitute ene baitan".¹³⁹ Soldaduaren leialtasun zaharra dirudi, 1981ean lekuz eta garaiz jada kanpoko beharbada: ekintza intelektulari gagozkiola bederen, azkeneko hogeit hamar urtetan, Europaren eta Euskal Herriaren alde izan baita haren inkarnua, aldiz Frantzia doi-doi aipatu du kritikatzeko ez bada.¹⁴⁰ Hala ere, Salaberryren historia pertsonalean, soldadutza -gerra, presokanpoa- funtsezko esperientzia izango da betiko, esanahi moral zein intelektualean, esperientzia horrek ordezkatzeko duen mundua gainditzeko ahalegiteko izanik ere. Dena den, eboluzioari eragiten dioten esperientziak, izan litezke gerra eta presokanpoa bezalakoak -Salaberryk berak maiz aipatu ditu bere obra interpretatzeko giltza horiek-, edo esperientzia intimo askoz ezkutukoagoak izan litezke. Holakoen berri gutxi aurkitzen da haren obran *Ene Sinestea* baino lehen. Autobiografia honestan haurtzaro, familia, ikasturteetako hainbat datu argigarri ematen digu. Berez da deigarria, aitaren eta amaren zein tratamendu diferentea egiten duen. Berak gehitzen du, aita nahiko arrotza zuela (ES, 63).¹⁴¹ "Gostu hoberenean alta ari duk semea kausitu bertsularia edo olerkaria ezin urkatuz", irakurtzen da *Beñat*-en.¹⁴² Maiz ihardungo da euskal jansenismoaz eta, Euskal Herriko familiaren, erlijioaren mazaltasuna defendatzen saiatuz. Beste hainbat aldiz, zuzen edo zeharka, euskaldunaren elkorkeria, itxikeria, komunikazio falta -"tacturne par goût", "intraverti à l'extrême"¹⁴³ -, uzten du ikusten. "Euskal-Herriko debrua, debru ixila, mihia ixil egiten duen debrua".¹⁴⁴ Zenbat bider ez du aipatu Bergougnan psikoanalistaren ateraldia! *Beñat*-en hasieran honela irakurtzen da: "Eskerrik asko hoin garbiki mintzatu bahitzait. Euskaldun gehienak barnerat itzuliak

gaituk, kanporat idekiak izaiteko orde. Ari gaituk hasmoorran, gauza berak kaskoan itzul eta mitzul. Eta hori pozoina. Bergougnan baigorriar, zainak nausituen sendatzale aipatuak zioian ez balute Euskaldunek goxatzeko, ba kofesioko aitormena, ba ostatuko doiño bat xurgatu-eta haro-burrunba, frangotan bere buruaz bertze egin lezaketela".¹⁴⁵ Aitaren egoskorkeria eta larderiak haurrak nola irteera gabeko dramara eramán litzakeen, "Hiru Pindarreko eratzuna" k erakusten du (1975). Eta galdera da, Pilalerekin identifikazioan, bere "izaite egiazkoaren miraila pare-gabe" omen horretan (ES, 6), ezkurtuko zenbat bere drama pertsonal nahi izan ote digun adierazi, agertarazi gabe. Aitaz bakarrik ez, baino bere libertate eta maitasunen zorigaitza nolabait eragin dioten "autoritate" familiar eta sozial guztiez. Berak isildu nahiago izan duena, ordea, isilean uztea dagokigu guri. Salaberryren eboluzioa askatasun eta maitasunezko mundu berri baten bila dabil. Mundu zahar zakarraren ihesi.¹⁴⁶ Maitatzen eta pairatzen duen mundu zahar llluragarriarentzat mundu berri bila. "Ene baitan borrokan ari dituk Etienne eta Salaberry. Salaberryk lehenagoko arbasoen hatzetarik ibiltzea laket. Haren ontasuna orroitmena. Etienne ateka berri bat ezin kausituz, xifritua, xipeilla, harathunat dabilak. Haren ontasuna idurimena".¹⁴⁷

SINESTEIA, JAINKOA, GIZARTEA

"Eri dela gure hogoigarren mendea, eta azkarki eri, hainbertzetaraino eri, nun bere indar ikaragarrian hartzen baitu noiztenka, bilintzi-balantza, eroriko ez eroriko dudamuda beldurgarri batek, nola gorde?"¹⁴⁸

Mendebale fedegabeen

Nola gorde? «Angustia» existentzialismoaren hitz klabe bat zen, gizakiaren egoera gure zibilizazioan karakterisatzeko (hegoaldean «axanpa» itzuli genuen batzuek, nik uste gaizki). Salaberryk gure garai -XX. mende, Modernitate-itxaropengaldua, hil nahi lukeen Gollat bat bezala pintatzen digu, herio angustian. Baina David bat ez datorkionez hiltzera -desesperaziotik erredimitzera-, "beretzen du, orduan kexu erhoak. Eman lezake hartzekotan dela harroka bat, berak bere buruaren xahutzeko haren kontra".¹⁴⁹ Fede gabe, biziak ez bakarrik ez du zentzurik, ez norakorik inora, ezipada ez du funtsik,

ez ezertarako ahalik, ez bizipoz ez gogorik, ez ballorik, ez du errealtaterik, hutsala da. "Ez existitzea" da, esanahi existentzialista estriktuan. *Ene Sinestea*-ko hitzaurre "edo has aintzineko zonbeit gogoe-ta", hor berak ideia bere ustean gogoangarrienak nabarmendu nahi ditu liburuko atarian, xokatzeraino drastikoa da puntu honetan, hurbiltzen zaiola mintzamolde existentzialista bati ere harengan ustegabekoraino, eskola horrekin zenbat sinpatisatzen zuen jakinda. "Sinesteak eta izaiteak bat egiten dute. Sinestea eta izaitea nihundik ezin behex (...). Sinestea gu; gu sineste" (ES, 7). Gauza bera da (norbait) izatea eta (zerbait) sinestea. Hainbestearainokoa da hori bien bateratasuna, fedea eta izatearena, Salaberryk uste baitu, fisikoki ere pertsona bati igarri egiten zaiola bere fisionomia eta tankeran, fededuna den ala ez. "Sinesteak sartzen du bere zigiloa, gogoan, bihotzean, bai eta gorputzean, guziz begitartean" (ES, 7).¹⁵⁰

Mendebalea sinesgabea dela esateak (Salaberry oraindik ez da mintzo kontsumo gizarteaz, baina hori da ja, salatzen duena), esanahi du, izpiritual nahiz materialki hila edo hiltzeaz dela -hotzak!-, izanik gabea dela. "Ez da dudarik: sinesteak, izanikan ere gezurkeriaz eta hisiaz zikindua, emaiten dio sinestea duenari, sineste gabeak ez duen zuta, ausarta, oldarra, eta gain-gainetik bere buruaren irriskatzeke kalipua. Ari da kantuz, sineste gabekoa ari delarik merreka. Ari da dantzan, sineste gabekoa badoalarik itzuli-mitzuli, mozkorra iduri. Horiek oro gure begietan dira bizi, Vietnam-eko gerlan ikusiak. Gerlako borrokan, sinesteduna sineste-gabea nagusituko da" (ES, 8). Gerrako eta presokanpoko bere esperientzia pertsonalak berresten dute: "Gizontasuna eta fededuntasuna bi haurride eginak lotzeko bizlaren patarrari urrats berean" (S, 149).

Pasarteotan fedea ez du Jainkoan izan beharrik; fede -nolabait esan- psikologikoa da, berdin dio zein ideiatan. Baina Salaberry fedea mintzo denean, erlijiosoa esanahi du jeneralean (esanahi hau isilpean barnebildua dabil goiko perpausetan ere). Hala, haren beste ekuazio ohiko bat hauxe izango da, azken urteetako izkribuetan maiz errepikatua, bateratasun hori gizona eta Jainkoan fedea suposatuz: "Jainkoa hil, gizona hil, biak hobi berean etzanen, lur hilaren zilo hilean" (ES, 116). Gizona -hots, gizatasuna-berdin fedea Jainkoan; alegia -negatiboan ifrentzikatuz-, Jainkoan federik ez, gizatasunik ez, ordena sozialik ez, kontzientziarentzat galgarik ez. "Jalgiko dira bortizkeria sorjesak ez-izaitearen sineste hortarik. Gizonak gizona hilen

erakusteko gizon dela" (ib.). Jainkoaren, beraz, gizatasunaren heriotzatik ondoriaraziko dira XX. mendeko nazismo, komunismo, Mundu Gerra eta sarraski guztiak. Eta Jainkoa eta gizon-emakumearen heriotz kausantetzat edukiko dira XIX eta XX. mendeetako ia filosofia guztiak –berak aintzat hartzen dituenetan-, ala berak zuzenean (Marx, Nietzsche, Sartre) ala beren ondorioengatik, Freud adibidez: "erakutsi daukigu nehorik ez bezala badirela gure baitan jaidura guhaurek ez ezagutuak (...). Descartes izan dena gogo ezagutuari, Freud izan da gogo ezezagutuari" (ES, 115). Freud giza psykhearen analista bat da, ez besterik. Baina berak ez du Jainkoan sinesten (bide batez esateko: Salaberryk "Jaungoikoa" esaten du ia beti);¹⁵¹ ongi eta gaizkiarentzat erreferentzia absoluturik ez du. "Ongia eta gaizkia ez badira gu baino gorago itzatuak, gogor egiteko orde lohiheriari, zendako ez zabal-zabala idek haren uhainari gogo-bihotzeko ateak? Gure mende aberatsa, etzanik eman da lizunkeriaren ohean, Freud-en erakaspena estakuru (...) «Setsua errege», diote asko freudistek erramuak eskuetan" (ES, 115).

Galderara itzuliz, bada: mendebale fedegabe hori, eta mendebale horretan gu, nola gorde? "Mendeko bi zauriak", 1974koa, gazteentzat pentsaturiko testua da, ez dakit jatorrian konferentziaren bat izan ote den talde jakin batentzat, edonola ere *Gure Herria*-n eman da argitara jendaurre zabalari. Miseria guztia erakutsi eta gero, salbazioa, amaieran, santuengandik igurikatu du Salaberryk etsita. "Sainduak derabilate mundua. Egia zaukan Leon Bloy-k: «Gauza bat baizik da deitoragarri: ez saildu izeitea...»".¹⁵² Nondik nora ibili gara filosofian eta munduan? Hori, bigarren Mundu Gerra eta preso-kanpoen esperientziaren ondoren, San Tomasen gorazarrearen konklusio eta Baionako seminaristentzako gomendioa baitzen, esperantza berriz beterik, mende laurden bakarrik lehenago ...¹⁵³

Fedeko aitortza eta filosofia

Ez bizi pertsonal, ez sozial bat zuzena eta zentzuzkoa posible dela Jainkoa gabe, filosofia edo teologiarik baino gehiago, aitortza pertsonal bat da Salaberryren obran. Honek ez du esan gura, tesi horren razionalizazio filosofiko aski bermatu bat berak ez zuela. Inola ere ez da fededunaren fede hutsa, Unamunoren "ikazkinaren fede".¹⁵⁴ Bakarrik, utzi duen obraren izaeragatik –bigarrentiarki soil filosofikoa-, material eskasak dauzkagu haren argumentazioa sako-

netik birregin ahal izateko. Daukagun eskasean ere, ordea, bistan dago, Jainkoa eta gizona (gizartea), filosofikoki beti gehien kezkatu duen auzia dela. Bere testuen azterketatik, inpresioa daukat, bi bide ezberdinetatik iristen dela bere tesi hori finkatzera. Bide bat, agerikoa, bere razionalismo neotomista da. Bestea, ikusi baino gehiago usnatu egiten dena bere arrazoipideetan, garai batean aski arrakasta izan zuen joera zientifiko-filosofiko izpiritualista da, hots, filosofikoki nolabait Bergson-en hurbiltasuneko zientifiko frantses batzuengandik ikasia izan litekeena (Alexis Carrel, P. Lecomte de Noüy, orain aski ezagutzen ez ditugunak), horiek Jainkoa kasi eboluzioaren eta gizaizatearen esijentzia bat bezala aurkeztu baitute. Salaberryren hizkuntzak batzuetan holako ideien oihartzuna dirudi. "Ène sinestea [beraz, hau, sineste bat soilik da], oldar bat badela gizonen, Jaungoikoak kokatua, altxatzen duena gizona goiti, Jainkoaren ganat. Arbola badoa iguzkirat, gizona Jaungoikorat" (ES, 187). Hau dena hobeto aztertu beharko litzatekeen gaia da, hartaraxe jarrita, Salaberryren irakaskuntzak, ikasleei gomendatzen zizkien irakurgaiak, etab., ea argirik bide honetatik ematen duten xeheki bilatuz. Lehen eta inportanteena, bide razionalista, errazago egiaztatzen da. "Que la moral suppose l'existence de Dieu",¹⁵⁵ badakigu, sinesgabeen aurrean ja presokanpoan, mailaz maila ongi argudiatuak, konbentzimendu guztiarekin defendatu duen tesia zela, horrek bere irakaskuntzako parte egiten zuen seguruenik Seminarioan.¹⁵⁶ Gizakiaren gizatasunezko harreman baterako gizakiarekin nahiz gauzekin munduan, fundamentua eta elkarlotura, Jainkoak bakarrik eman lezake razionalki bermea. "(...) On ne passe pas plus de l'homme aux choses, qu'on ne passe de l'homme à l'homme. Dieu est partout le troisième terme indispensable. En Dieu, les êtres et les choses trouvent un dénominateur commun. Par l'intermédiaire de Dieu, l'homme pénètre dans les choses. Par la voie divine, il parvient à l'homme. La médiation s'exerce par Dieu. Il n'y a pas de communion avec les hommes, sans union avec Dieu".¹⁵⁷ Salaberryk badaki, de fakto gizartean badaudela sinesgabeak moral bikal-nekoak, "humanistak", Camus-en *La Peste*-k (1947) Tarrour-ekin -"saint sans Dieu"- erakutsi nahi izan duen bezala. Baina Camus-ek inolako fundamenturik gabe utzi du espreski moral hori. Eta Salaberryrentzat, egon badago moral humanista hori, baina "l'humanisme, qu'il fût chrétien ou païen, ne me semble jamais avoir été que le résidu d'une religion chrétienne ou païenne déjà évanouie. Un épi-

phénomène qui survit à un phénomène disparu".¹⁵⁸ Behiala parfume bat eduki zuen flasko orain hutsari darion Baudelaire-n urrin hatsa. Baina ez dira gauzak nahastu behar. Hau dena Salaberryren arrazoipidean eraketa teorikoari erreferitzen zaio, ez bakoitzaren pleugu eta portaerari. Esan nahi du, moral bat teoriko-razionalki oinarritu, ezin dela egin Jainkoa gabe (ez da esaten, baina barnebilki suposatzen isilik, moral absolutu bat nahi dela).¹⁵⁹ Aldiz, portaera mailan, beranduenik presokanpoan tolerante izaten ikasi du. Ongia, Jainkoan sinestunak hala sinesgabeak berdin egin lezakete, eta haren obra berdin da Jainkoaren obra.¹⁶⁰ Are, sinesgabearen humanismoan badago "jakinduria" (egia) bat, sinestunak begiraundu eta miretsi egin behar duena.¹⁶¹

Ideia hauetan ere logikoki eboluzio bat itxaron zitekeen behar bada. Ez da halakorik nabaritzen. Inongo esplizitoena *Ene Sinestea*-n eta *Beñat adiskide*-an azaltzen dira hain zuzen pentsamenduok, Salaberryren azken fasean. Ez dugu horietako testuak arakatuz luzatuko. Piska bat paradoxala irudi dakiok irakurleari, hala ere, kristau fede errebelatuari Salaberryk ezagutzen diola eboluzio bat, historia, aldaketa (E5, 13-14), eta gizartearen eta moralaren fundamentazio razionalari nonbait ez. Baina horixe da giltza azken batean: Salaberryren arrazoimena denboragabekoa, eternala, ez historikoa da, Descartes-ena bezalaxe.¹⁶² Salaberry filosofoaren arrazoimena (Egia, Ongia, Jainkoa) ezhistorikoak dira.

Bestalde, alabaina, Jainkoa misterioa omen da.¹⁶³ Zalantza gabe, Garrako edo Heletako Jainkoa hala da, fedekoa. Eta hala da Salaberry teologo eta otolariarentzat. Filosofiakoak misterioa ez luke haizu izan behar. Pentsamenduan dagoen eta egon daitekeen ideiarik "egiazkoena, argiena eta bereziena" dela Jainkoarena, esan zuen Descartes-ek; ez da, beraz, $2+2=4$ baino misterioitsuago. Kant-entzat arrazoimen hutsaren Ideia erregulatzailea da, eta praktikorekin postulatu logikoa. Salaberry, ordea, fedetik filosofiara eta filosofiatik federa, aitortzara, naturaltasun guztiarekin pasa ohi da, ibilbide horietan ohitugabeari arazoak sortuz jarraitzeko.

Soziologoarentzat bai, balio du "nolako gizon, halako Jainko" (E5, 42), h. d., nolako kultura, halako Jainkoa, Xenofanes-ek jada aspaldi ohartua. Orduan ulertzen dugu horren fedeak historia izatea, behar izatea izan, gizonak historia badu.¹⁶⁴ Hala euskaldun fededunak Jainkoa "Laborari xaharra" izenda dezake, "auzo balu bezala"

(ES, 82) (ez "urrun baino urrunagoa"). Eta Salaberryk hemen, bere buruaz mintzatzea Jainkoaz mintzatzea dela, aitortzen du; Jainkoaz mintzo denean, bere buruaz mintzo dela. Izan ere, bera fedearen produktu bat da –"Ene sinestea xurgatu dut Uhaldeberriko Dominika amañoren esnearekin" (ik. ES, 42 eta hurr.)-, txiki-txikitatik bere nortasun osoa fedearekin oratua. Jaio eta bizl denez gero, berari denak fedea barneratu dio, naturalki "euskaldun fededun" da (ES, 68-69, 71-72). Hala sortetxeak: "burasoen, ahiden, auzoen bihotz azkar zabaletik sartu da sinestea ene bihotz ahul ttipitorat. Murruak ere bataiatuak dira giristinoen etxetan" (ES, 72); mintzatzen ikasteak: ordu berean sortu da "elerat eta federat" (ib.); inguruko gauzek eta jendeek: "orobat, batere ohartu gabe, ixil-ixila Jaungoikoak betetzen ditu haurren gogo-bihotzak, herriko jendeak eta gauzak ararteko" (ib.). Bere haurtzaroaren gozotasun guztia Jainkoaren gozotasuna da: "Aita-ametan nuen sinestea banuen Jainkoa baitan, ikasia ukaitea gatik zela Aita guziz amultsua. Bertzeen solasari beharria emanez, gira gure buruari sortzen" (ib.). Bere gizontasuneko elorriean: "Gerlak finkatu dauzkit Heletan katiximan ikasiak. Sineste bera, ez hitzez, bainan gertakariez, xixela batez bezala, barnatu" (ES, 169). Sumarioki: Salaberryren gizon egitea eta fededun egitea bat izan da. Gero, bere gizon izatea, fededun izatea. Bera bere sinestea da; eta "ene sinestea, Euskal-Herri giristinoak urririk eman dautan sinestea" (ES, 42-43). Salaberry haurren esperientzi mundu guztia –ez abstraktuki: baizik etxea, herria, herriko jendea, Iturralde mendi kaskoa, Muane gaina, Baigurako bizkarra– Jainkoarekin lotua dago (ik. ES, 72). Bere munduko gauzak, jendeak, Jainkoaz mintzo zaizkio. Beti. "Ez dut dudarik ukan, ez Jaungoikoa baitan; ez Jesus Jauna, ez Izpiritu saindua baitan, ez Birjina saindua baitan", aitor dezake bere oroitzenetan (ES, 188). Hobeto ulertzen dugu horrela –esperientziaren espresio eta fedezko aitortza gisa-Jainkoa izatea gizon-emakumearen elkarloturaren zimendua gizon-emakumeekin nahiz gauzekin.¹⁶⁵

Euskal fedea

Laket zaio Salaberryri "Laborari xaharra"rena errepikatzea. Baina zein da egiaz euskaldunen –Salaberryren-Jainkoa?

"Haurrean beti eri izan naiz. Ez dakite osagarria dutenek haur eri ahularen zorigaitza. Bertzeak pleka, eta hura so. Bertzeak balonean,

eta hura eleka (...). Bortz urte nuzkeen, nunbeit-han, eritasunak ezarri ninduelarik, biziko dea? hilen dea? bilintzi-balantzan" (ES, 58-59).¹⁶⁶ Amak haur gaixoarekin zer ardura izango zuen, haurrak zer kuriak, zertako aipatu. Jaungoikoa, ikasi du, "Aita guziz amultsua" zuela (ES, 72), bere aita ez bezala... Uste dut, atentzioa ematen baitu, euskaldunen fedeez diharduela, Salaberryk maizena ateratzen duen arazoa, jansenismoarena dela, ia beti salaketa horretatik babesten saiatzen bada ere. Berdin, Elizaz eta fedeez diharduela, teo ala antropozentrismoaren arazoa du ia beti galdera fundamentalak, hau beraz Saint-Cyran eta Loiolarekin asoziatu ohi baitu berak. Esango litzateke, bere buruarekin borrokan bezala ari dela, euskal fedearren jansenismoa aitortu nahi ez eta ukatu ezin.

Salaberry, bere esanean, haur introbertitu bat izan da, "barnerat itzulia" (ES, 61), amestia (Ib.), "burua beti nunbeit alhan" (ES, 30), baina "denetan usnaka eta gogoetaka ibiltzeko zakur ihiztorra" (ES, 34). Hezkuntza debozioskoa izan du, seguruenik garai batean ohiko estua. Zahartzaroraino gogoratuko ditu egunoroko errezoak etxean.¹⁶⁷ Osasun handi gabekoa txikitari, gero estudiantetan ere, makal ibili da beti soldaduzkara arte (ES, 60, 94). Mutiko gaixo horren berezko fantasia eta jakinmina, entzundako istorioak, haren irudipenak eta beldurrak, suposatu beharko ditugu tartean nahasiak, berak kontatzen duen txikitako ikuspen estraino bat esplikatzen. "Zer nukkeen? Bederatzi urteko hori. Ametsetan banoa Garrantziaren ondotik eta ziputik jalgitzen da gizon begitarte itsusi bat, arpegia irri maltzur batez gainerat eta bazterrerat zabaldua. Jalgitzen da jautsian, gerriraino altxatzen, eta berdin urerat itzultzen jautsian" (ES, 62).¹⁶⁸ Satiroaren batbateko agerpenak Garrantziaren osinean harritzen bagaitu, ez gutxiago Salaberryren azalpenak. Haurraren izuridipena (haren errealtateaz dudatzeko arrazoirik batere ez daukagu noski), ez ikusi edo entzundako ezereen, baina etorkizunaren "agerpen" bat bezala eta zentzu moralean interpretatzen digu berak, Jung-en psikologia analitikoaren eta arketipoen laguntzarekin antza, Ongiaren eta Gaizkiaren itxurekin: "zerautan jaidura onekin, nahasiak daudela jaidura gaixtoak, hur garbiarekin lohia" (Ib.). Garra inguruak, Jainkoari lotuak ziren bezala sentimenduan, Ongia eta Gaizkiaren eskenategiak haurraren fantasian.

1950ean, euskal karakterraren ezaugarri bat bezala erlijiositate sendoa aipatzen da: "Il aime à s'entendre rappeler les vérités fon-

cieres qui dessinent les points cardinaux de notre géographie morale. Il aime les entendre répéter avec une vigueur que les prophètes n'eussent pas désavoué. Peut-être, sa religion renferme-t-elle quelques résonances de l'austérité biblique, mais ne l'accusez pas de jansénisme"¹⁶⁹ Modan jartzen ari den sentimentalismo belaskari kontrajarriz, "sa spiritualité demeure encore une spiritualité de l'énergie", baieztatzen du.¹⁷⁰ 1956an herrietako misioak gogoratzen ditu: "après les fatigues du jour, dans les ténèbres de la nuit, présentent à chacun, le tableau pathétique de la destinée humaine. Le Basque aime à tressaillir, au su et au vu des ravages terribles du mal dans le monde. A son âme forte, il faut une vérité forte".¹⁷¹ Jansenismoaren kritika edo karakterizaziotik berriro defendatzen du espreski.¹⁷² 1964ean, Kontzilioarekin kristautasuna liberalagoa izaten hasia da, Teilhard-ekin enplegatzen da bera, ez da urruti euskal fedean jansenismoaren onarpen batetik. Agian argigarria da aitortza hau Garrako zipuan ikuskari bat izan duen mutikoarentzat ere: "Pour tout Basque, l'expérience du péché est l'expérience première à partir de laquelle il s'ouvre à l'expérience de la grâce".¹⁷³ Honela derizkio orain euskaldunari buruz, existentzialismoaren ez maitaleak: "Un existentialisme informulé vibre dans son esprit".¹⁷⁴ Beti ere gaitzeskor darral Duvergier de Haurraania d'Étcheverryrekin, baina onartzen zaio, "(il) avait puisé, dans la gravité euskarienne, le sens du péché qui devait pourrir chez lui en noir pessimisme".¹⁷⁵ Aita Pierre Lhande -jansenismoaren kritikaren abiatzailea- gaitzesten da, hala ere ("il céda un jour à la mauvaise humeur").¹⁷⁶ 1978an, azkenik, ez zaio arrazoi eman nahi Lhanderi,¹⁷⁷ baina ezagutzen da: "Orai arte, aitor dezagun Euskaldunak bizi izan girela hurbilago Duvergier de Hauranne aitasotik ezin-ez eta Iñaki Loiola arbasotik. Duvergier de Haurannek ditu aizkorastatu gure aurpegia kanporat, gure sinestea barnerat" (ES, 82).

Salaberryk berak, pertsonalki, ez dirudi deus jansenista. Festak (bidalek eta), esango genuke bere argudio batekin, inportantzia gehiegi du haren bizitza eta fedean.¹⁷⁸ Euskaldun-fededun sortu gisa barne barnagoan zerbait jansenista izan bada apika, bere eboluzioan jansenismoaren ihesi ibili da. Eta zerbait sanfrantziskotarra du -behin baino gehiagotan aipatu izan du "Anaia Eguzkiaren kanta"- bere Jainkoa eta natura bateratuaren ikusmoldeak. Honela ikusi du bere Meza Berri egunez Heletan mundua: "Agorrilaren [abuztua]

erdia, udaren betea, alegrantziaren osoa! Jaungoikoaren aintzinean, auresku dantzan ari arbolak, auresku dantzan ari mendiak, auresku dantzan ari ibaiak, zero urdin kaskoan auresku dantzan ari iguzkia. Eta bere xilo kafiratik auresku dantzari beha iturri-mikoak" (E5, 102).

GIZON-EMAKUMEA

Salaberry -bidaiatu ere gustora egin dena-¹⁷⁹ hagitz interesatu izan da beti jendeaz, usadioez, jendearen bizimoduaz, patuaz. Nolanahi, nolana hiko, andre-gizona balio begiragarria da beti. (Gizaki biblikoa Jainkoaren manifestazioa munduan da). *Omenaldia*-n, J. B. Dirassar-ek "jendetasunaz duzun arrangura guziz handia" nabarmendu du harengan. "Jendetasunaren grina hori hazten duzu, nahi baituzu gizonari beti Zu errana izan zaion. Gizona ikusten duzu beti ahal bezen gora, eta ez duzu nahi apaldua izan dadin. Gizona ikusten duzu beti xutik, eta ez herrestan".¹⁸⁰ Liburuska horretan bertan irakur genezake horren egiaztapena, galdeketa bati Salaberryren erantzunetan: "Gizon hitzak badu euskaraz indar bat haundia, bertez asko hizkuntzetan ez duen indarra. Gizona ez da zerbeit, bainan norbeit. Gizon dena ez da emaiten belauniko mundu huntako jauneriaren oinetan. Ez da haren aintzinean emaiten buru-has. Ez du kentzen xapela Jainkoaren aintzinean baizik".¹⁸¹

Descartes eta kartesiarren batzuk aparte bederen, filosofia frantsesa ez da izan espekulazio metafisikoen zalea. Montaignez gero, ordea, filosofia frantsesaren iker eta gogoetagai nagusia gizakia da, Ernazimentuari segida emanez (Descartes eten bat da Ernazimentuarekin). Moderniaren hastapenean "la vraie science et le vrai étude de l'homme c'est l'homme" sententziatu du Charron-ek (1601). Gizakia ez da noski filosofia frantsesarentzat bakarrik gai nagusia. Berdin esango du XVIII. mendean Pope ilustratu ingelesak: "the proper study of mankind is man". Eta Lessing ilustratu alemanak: "gizakiaren jardunkizun nobleena gizakia da" ("die edelste Beschäftigung des Menschen ist der Mensch"). Filosofia guztia antropologian laburbiltzen zuen Königsberg-eko Maisua aipatuz jarraitu ahal izango genuke. Edo Goethe-ren *Hautuzko kidetasunetan* (II, 7) Ottilie-ren egunkariko azken hitzok, maiz aipatuak: "Gizadiaren zinezko estudioa gizakia da" ("... das eigentliche Studium der Menschheit ist

der Mensch"). Sokrates ez dugu aipatuko, maiz aipatu duena Salaberryk berak. Baina badago gizakiaren estudioko tradizio frantses nahiko espezifiko bat, moralista handietan mamitu dena, bai pentsamendu bezala eta bai estilo -kasi genero- literario bezala: Montaigne, La Rochefoucauld, Vauvenargues, La Bruyère, Chamfort, Rivarol (hau hizkuntza frantsesaren apologista olinpikoa orobat), Montignac-eko Joubert, Maine de Biran Bergerac-ekoa, Alain XX. mendean. Salaberry hauen tradizioan dago, nik uste, eta hauetako batzuen estilo aforistikoa imitatzen duela ere, esango nuke, esaerak moztuz eta bihurrituz, sententzia modura estutuz, pentsamendua trinkotzeko adina korapilatzeke balio duena batzutan.

"Ihauteriaz bezala, maska eskoil bat dauka gizonak begitartean. Ken maska" (ES, 117). Zer da andre-gizona? Galdera hau zentrala da Salaberryren gogoeta guztian. Zuzenean planteatua ez dagoenean ere, bere interes eta ikusmoldeen ardatza hori du; horrek erabakitzen ditu filosofoen bere balioespenak (Marx-ena, Sartre-na, etc.). Gizakia ez da zerbait, norbait da, izaten da bere esaera. Helburu bat da, eginkizun bat. Erronka bat. Andre-gizon konkretua historiaren, garaiaren, herriaren, etxearen, erlijioaren sintesi eta produktua da. Misterioa. "(...) Ohartu naiz, aldi guziz, gizonaren bizia dela antzerki bat, askotan lazgarria, askotan irringarria, askotan goxagarria, beti miresgarria" (ES, 42). Azken batean andre-gizonaren Salaberryren kontzeptua, haren fedea da, Jainkoarena bezalaxe. Gizakia, Jainkoaren haurra, sakratua da. Gerrako eta Stalageko esperientziak berretsi eta finkatu duten fedea.

"Gerlak finkatu dauzkit Heletan katiximan ikasiak. Sineste bera, ez hitzez, bainan gertakariez, xixela batez bezala, barnatu.

Urriki izan behar dela gosea jasaiten duen jendeaz, ala Frantziar, ala Alemaniar, ala Afrikan, ala Asian. Goseak desegiten duela gizona. Gizonetik egiten hatsdun itzal bat.

Ez dela behar baliatu bertzeaz, xurgatu haren izerdia, ez balitz bezala gizona, bainan indartsu laneko besoa. Eta hori nun-nahikoa izan dadin langilea. Izan dadin xuria ala beltza.

Bi bekatu horiek haundi. Bada bat haundiagoa. Gizonaren akulatzea hil dezan gizona. Hisiaren kitzikatzea [nazionalismoa]" (ES, 169-170).

Presokanpoak lezio bera leziatu dio: "Nortasuna, Askatasuna,

Adixkidetasuna, hiru hitz horiekin egina da, gizonak gizonen daukan fidantzia. Nortasuna, hura gabe deus ez baita sortzen. Askatasuna, hura gabe deus ez baita bizitzen. Adixkidetasuna, hura gabe deus ez baita zohitzen" (ES, 151-152). Aforismo hau *Omenaldia*-n, Salaberriren pentsamendu funtsean teologikoarekin adosago, beste aldaki honetan aipatzen da: "Jainkotasuna, Askatasuna, Nortasuna, hiru pilar hoién gainean dago Jarririk Jendetasuna".¹⁸²

Salaberriy -Stalag-eko Unibertsitatean soziologia irakatsi duenak- zer den gizon-emakumea, nola ikusten duen, hona hemen sei ohar, hurbillketa gisa:

- 1.- Jendea, pertsona, denborak egiten du: tradizioak, historiak.¹⁸³ Gizakiaren berezitasuna da -zerki materialen eta abereen aldean-denborazkotasuna.¹⁸⁴ Iragana gure orainaren parte da. Hala, Beñat euskaldun gazteak 5019 urte ditu: bere-bereak hemeretzi eta euskaldunarenak 5000.¹⁸⁵ Iraganari izana zor zaio eta esker ona zor zaio. "Gizon eskualdunak badu zerbeit onik. Ezagutzen du, dituen guziak zor dituela, denbora nasaiari; denbora izan dela, haren ohako bazterrean, emaintzat estali duen aingerua. Bera izendatzen da Eskualduna, edo solas eskuaraz orhatu gizona. Bera baino gorago ezartzen du denborak ekarri Eskuara. Ukan ontasuna ez du arnegatzen. Ukana, harentzat ohore. Ukana, harentzat, izena".¹⁸⁶ Iragana egitekoa ere bihurtzen da: "Arbasoetatik ukana, iker-zak, hiretzeko, hiretzat zabaltzeko, zabal-zak aintzinatezko", aipatzen du behin (autorea izendatu gabe eta ohi duen libertatez adaptaturik) Goetheren esaldia,¹⁸⁷ beste leku batean Pindaro eta Nietzsche aipatu dituen bezala (ES, 173). "Denborak, bere harat-hunatetan, errebelatzen du gizonaren gogoa".¹⁸⁸
- 2.- Bere garaiak egiten du andre-gizona, Irulegiko ardoaren kerua bezala (ES, 5). "Eremuan bezain barna erroztatua da gizona bere denboran eta bere aretan, edo hobeki, bere denborako aretan. Bi zango baditu gizonak, bat atxikitzeko tente eremuan, bertzea begiratzeko tente denboran. Ez ditake ibil, ez ditake xutik egon, zango bat baizik ez badu, atxik dezan sarturik ala eremuan, ala denboran, ala eremuko, ala denborako aretan" (ES, 5).¹⁸⁹
- 3.- Bere herriak egiten du andre-gizona. Andre-gizonek herria bezala, herriak andre-gizonak: "Ezen gizonek oratzen badute herria,

herriak, bere aldetik, oratzen du gizona. Gizonak egiten duela herria, egia handia. Herriak egiten duela gizona, egia: bi egletarik haundiena" (ES, 43). "Bera ohartu gabe, hazten du haurraren gorputza esneak; bera ohartu gabe, hazten ditu haurraren gogo-bihotzak kantuarak, eta kantuari esker, herriak" (ES, 73). Salaberryk maiz gogoratu eta azpimarratu duena da hori. "Herriak egiten du gizona. Gizonak begiratuko du betikotz bere izaitean, sor-tokiaren eta sort-urtearen hatza. Sor-tokiaren eta sort-urtearen leihotik sartzen da herria gizonaren izaite barnerat" (ib., 74).¹⁹⁰ Gerrak bere fedean gizon-emakumean nola sendotu zuen, gogoratzen duelarik, fede honetan maisurik hobereena herria izan duela, aitortzen du: "Ez nuen katiximarat joaiterik, katiximak erakutsi, gerlak barnatu erakaspenaren ikas-teko. Aski nuen beharri emaitza, gazteek herri batetarat heltzearekin eman jendetasunezko kantuari. Garbitzen du bihotza razizmotik, aiherkundetik, erdeinutik, bertzeen apaltze eta zapaltzetik... *Agur Jaunak, jaunak agur, / Agur t'ardi... / Jaungoikoak eginak gire, / Zuek eta bai gu ere*" (ES, 171).

- 4.- Etxeak egiten du gizon-emakumea. "Gizonak egiten du etxea, bainan etxeak egiten du gizona. Etxeak emaiten dio gizonari, gizon izaiteko behar duen axola, arrangura, laneko karra. Nolako xori, halako ohandte eta nolako ohandte, halako xori" (ES, 32).
- 5.- Etxeak, herriak emaiten diote andre-gizonari fedea. "Herria, haur ttipiari alzitotara bat bihi ekarriko dion ama bihotzduna. Bihien artean, fedearen hazia" (ES, 45). Eta fedea egiten du gizakia.
- 6.- Jainkoak egin du andre-gizona. Jainkoaren haurra da.

Bere testu goiztiarretako batean, Salaberryk gizon-emakumeari buruzko filosofia batzuk erreparatzen ditu, kristautasuna dela, konkluditzeko, haren balio gorena aitortzen eta gizartean ziurtatzen duena:

"Chrétien, vous devez vous souvenir que l'amour est vie de Dieu, et vie des hommes et que celui qui se fige, implacable et buté, sort de la vie humaine et divine. La haine est païenne; elle est le châtement de ceux qui ont renié Dieu; le nôtre, chaque fois que prenant conseil de notre passion, nous nous détachons de notre Père miséricordieux. Alors, joyeux de débrider nos instincts, nous répétons peut-être: Enfin, je suis libre! «l'homme est

un dieu pour l'homme» (Feuerbach). Mais il nous suffit de très peu de temps pour nous apercevoir que dans cette tempête de désirs affolés, selon un mot également illustre: «l'homme est un loup pour l'homme» (Hobbes), et que ces deux formules qui semblaient opposées, en réalité solidaires, se succèdent, se remplacent, se substituent et forment sans doute l'équation de l'orgueil humain, mais aussi l'équation sanglante de nos douleurs et de notre malédiction.

Tous enfants d'un même Dieu, nous devons vivre dans le pardon et la paix, opposant à ces cruelles maximes, la devise du sage antique: «L'homme est un ami de l'homme» (Aristote); un chrétien corrigera: «L'homme est un frère de l'homme».¹⁹¹

Kristautasuna -Jainkoa- galdurik, gizatasuna galtzen da berehala, Salaberryren esanean. Hau haren gizakiaren gogoetan konstante bat da. 1950ean honela zioen, filosofia modernoarekin kritiko: "Le mythe de l'homme contient le ferment de sa propre destruction. Cet humanisme rogné s'est révélé le plus pernicieux des attentats contre l'homme. Un crime et qui tue. «Dieu est mort», hurlait de joie Zarathoustra. Non, Dieu est toujours vivant, mais l'homme, comme sur les toiles de Picasso, gît dispersé en tous sens, pitoyable victime. Il n'est plus un sujet; il n'est plus qu'un objet. C'est lui qui est désarticulé, c'est lui qui est cassé".¹⁹² Eta 1981ean "gure Jaungoikoaren alderako fedea baita kordokatu, gure gizonaren alderako sinestea zaikiguk malapartatu", idatzi dio Beñati.¹⁹³

Gizon-emakumeaz Salaberry ez da filosofiko-teologikoki bakarrik interesatu. Soziologikoki, antropologikoki, interesatu da orobat.¹⁹⁴ Psikologikoki¹⁹⁵. Herriez eta historiaz interesatu da. Egunoroko andre-gizonaren bizitzaz interesatu da,¹⁹⁶ haren heriotzaz.¹⁹⁷ Eta izan du zaletasun bitxi bat ere, bitxia baino arriskutsuagoa agian: fisioomiaren bidetik jendearen barneratzea alegia, andre-gizonak beren sekretuenean ezagutu ahal zituelako ustean bere zolitasunarekin. Salaberryk ez du nahi jendearen irudi edo itxuran gelditu. Jendea barrutik ezagutu nahi du. "Ez dut gordeko -idatzi du berak-, telebixtan agertzen delarik politika gizon zonbeit, egoiten nitzaiola haren begitarte zabalduari hurbiletik beha eta beha, begiak akituak, uste baitut, lehen aldian, lehen bizpahiru minutetan, edozoinetik uzten duela jalgitzerat barneko xedea, eta hori begitarteko tindu eta ele jukutria guzieren artetik" (ES, 7).¹⁹⁸

Dena den, gizakia, bere fisionomiak erakusten duena baino, gehiago da. Gizakia zer den zinez barnatzeko, hiru mallatan hartu eta gogoetatu behar da hura. "Hiru irakurtze egin ditazke gizonaren jiteaz. Hiru mailen arabera irakur ditake gizonaren jitea. Ixtorio egileak irakurtzen ditu kanpoko obrak, gerlak, auziak, haundi-maundien zalapartak eta aberekeriak. Psikologia egileak irakurtzen ditu barneko xedeak, ikusten borroka ari ongia eta gaizkia, erakusten gerlari basa bezperan egona dela haur eriaren ohe-aitzinean, gau guzia, egiazko aita. Teologia egileak irakurtzen du Jaungoikoaren amodioa dela gizonaren erroa (...). Hiru irakurtze, hiru mail, hiru begi. Eta hargatik hiru solas (...). Ez dute batek bertzea ordaintzen bainan batek bertzea lauzkatzen" (ES, 117-118).

Oharrak

(1) Badu bere justifikazioa: "L'onomatopée est la figure de rhétorique préférée pas les Basques: *itzuli da briu-brau*, il s'est retourné tout d'une piède", ik. "L'Aliénation basque", *Gure Herria* 5 (1967), 273.

(2) Baina "gaizkia"rekin (hegoaldetarrak "behar edo nahi denaren edo egoki denaren kontra"ria, edo "lege moralaren, bertutearen, ongijaren aurkako dena" ulertu nahi badizu (ik. SARASOLA, I., *Euskal Hiztegia*, Kutxa Fundazioa 1996), ezingo dizu ezer ulertu! Salaberry irakurtzeko (ez Salaberry bakarrik) Iparraldeko euskararen hiztegi hobeak behar ditugu, berriak.

(3) SALABERRY, E., "Henri Bergson", in: *Jakin Taldearen ardurapean, Filosofiaren Kondaira I*, Arantzazu 1965, 103.

(4) Beharbada moralista horiekin ezin zuelako bateratu, eskapatu zalo: "Ez dezagun utz bakarrik, Axular hamaseigarreneko [sic!] mende kaskoan galdua" (aip. tok.).

(5) lb., 102.

(6) lb., 101.

(7) lb., 103.

(8) Berba batzuen doitasun edo egokitasunaz beti zalantzak gelditzen dira: "gogolari" (filosofo), "zuhurtzia" (filosofia, beharbada "sagesse" zehazkiago). Edo are: "transformisme" edo bestekuntza, "existentialistes" edo izaitealitzak, "humanistes" edo gizonlariak, etab. Nolanahi ere, terminologian bezala sintaxian, euskara teknikoki zalutzeko Salaberryk ahalegin handi bat egin du, ukaezina, ikerketa baten aiduru dagoena. Filosofian hainbeste behar izaten den jarraipenaren, ondoriapenaren ideia adierazteko, barietate

hau aurki daiteke lerro gutxitan, "Gizonaren ezin geldia" artikuluan, *Jakin* 21 (1966) 85-96: jalgi, aldakatu, jautsi, jauzarazi, eho.

(9) Ik., "L'Aliénation basque", loc. cit., 273. *Ene Sinestea. Iragan biziarri gibeletik beha* [ES hemendik aurrera, testuaren barruan alpa dadinean], 1978, 189. *Etienne Salaberry euskalzaleari "Eskualzaleen Biltzarrak" eskaini OMENALDIA*, Baiona 1980 [Omenaldia hemendik aurrera], 69.

(10) INTXAUSTI, J., *Iraultzaren hildotik*, *Jakin*, Arantzazu 1972. Salaberryren aktibitatearen garaiko Elizaz Iparraldean, Ikerketa bat uztezina, ELGOYHEN, M., *Le clergé du Diocèse de Bayonne face à la question basque 1964-1998*, Toulouse 2001.

(11) "Liberté, Égalité, Fraternité, loin de les repudier, ces mots sublimes, le christianisme les revendique comme son ouvrage, comme sa création", Monsignore Parisien-en hitzak, ik. INTXAUSTI, J., loc. cit., 22.

(12) Salaberryk bere memorietan gogoratzen du, nola Seminarioko teologia estudioetan (1928-1929 aldera, hortaz) Theas Zuzen-legeko katedratikoak "eros-arazi eta irakur-arazi zaukun «Rerum Novarum» Leon hama-hirugarrenaren gutuna. Hartan Aita sailduak erakusten dauku ez duela izan behar ekonomiaren zerbitzari gizonak, bainan gizonaren zerbitzuko ekonomiak. Ekonomiaren helburu gizona. Tresna Ikaragarrien artetik ere gizona gizon. Desberdinkeriak zikintzen du mundua. Berdinu behar desberdinkeriak munduan", ik. *Ene Sinestea*, loc. cit., 97-98. "Hogoita-hamar urte haietan agertua, Rerum Novarum gutuna ez zen oraino biziki ezagutua", gehitzen du.

(13) Salaberryk: "«Burdina eta sua herriaren biltzaille», zion Bismarck aleman minixtroak. Burdinak eta suak deslotu dute Hego-Euskal-Herria Espainiatik. Burdinak eta suak lotu dute Ipar-Euskal-Herria Frantziari. Bainan ene gizamendearantzat jin dira, gogoetan egiteko, gerlako korraleak. Desertua izan da juduentzat, korraleak izan dira guretzat", ik. *Ene Sinestea*, loc. cit., 174.

(14) Salaberryk berak seinalatzen du hori, aski berandu ohartua bezala aipatuz: "Denborak iragan behar ohartzeko erreboluzioneko solas ederren gibelean gorderik zagola Frantziako oilar, eremuz eta ontasunez gose-hamikatua, komunizmoaren gibelean dagon bezala Rusiako otso zigante sekulan ez asea", *Ene Sinestea*, loc. cit., 40.

(15) Bitxitasunerainoko oharra, nola jaiotzako urteak, ardoarena bezala, inoren alurria markatzen duen ("erradazu nolakoak diren zure arak, eta erranen dautzut zoin den zure sorturtea"), ik. *Ene Sinestea*, loc. cit., 5.

(16) "Hemeretzigarren mendea, mende luzea. Sortua zen, hemezortzigarren mendea hil gabe, orduko Enziklopedizta jakintsunen lanetarik. Oraino bizi zen mila bederatzia-ehun eta hogoi eta bederatzian, hogoigarren mendea ttarrotua zelarik. Orduko jendea jakitateaz lilluratu. Hamalauko gerlak

eman zion ustekeria horri aizkora-ukaldi bat gaitza, bainan ez moztu lepoa", in *Ene Sinestea*, loc. cit., 103-104.

(17) *Omenaldia*, loc. cit., 83: "Hasi dira bertsulari batzu, ixtorio-mixterio iluzin kondatzen (...). Gauza bat dute ahantzi: ez direla gehiago bertsulari".

(18) *Ene Sinestea*, loc. cit., 186.

(19) Ik., orobat, "Mendeko bi zauriak", in: *Gure Herria*, 6, 352 or. (1974), 336: "Teologo pika buru batzu (ez dira holakoak eskas orainko egunean; ni nago ez daukenez urguluak jaten eta hersitzen burua...), beraz delako teologoak ari dira tturruttutu baizik eta apezak ez dezakeela meza erran elizan bakarrik, kadera hutsen aintzinean", etab.

(20) "Henri Bergson", loc. cit., 107.

(21) "Le XIXe siècle représente le stade de conquête des richesses matérielles de la terre (...). Le XXe siècle est passé de l'exploitation des virtualités cosmiques à l'exploitation des virtualités psychologiques. Si le XIXe siècle, d'une main cupide, a fouillé les entrailles de la terre, le XXe siècle, d'une main féroce, a fouillé les entrailles de l'homme. Une même volonté de puissance s'est donné libre carrière sous deux enseignes", ik. "L'Homme Basque. Essai de Caractérologie Euskarienne", Baiona 1950, 6-7.

(22) "La Fête dans l'Âme Basque", 1956, 40. "Nous nous disons les fils d'Athènes, de Rome et de Jérusalem, alors que ce triple héritage, en le pervertissant, nous l'avons renié" (ib., 40-41).

(23) "Mais Athènes connut la puissance séductrice des mythes (...). Ce contrepois disparu, il ne resta de l'intelligence claire et distincte qu'une logique, voire une sophistique, s'enchantant elle-même de sa subtilité à saisir les nuances, pour distinguer et séparer à l'infini, ce qui dans le réel demeurerait continu" (ib., 40). Zientziaren kritika honetan Bergson-en oihartzun bat sumatzen da.

(24) ib., 40.

(25) "L'Homme Basque", loc. cit., 7. Mindszenty Kardinala, Hungariako Elizako Primas, 1949an komunistek, auzi politiko eskandalagarri batean hark bere erru politikoa jendaurrean aitorrarazi ostean ("garun garbiketaren" protopotzat hartuko da kasua), traizio goiagatik kartzelara bizi osoarako kondenatua. 1956ko aitxamendu herritarrak askatuko du. Auzi sonatua izan zen eta Salaberryk 1981ean hura gogoratzen jarraitzen du, ik. *Beñat adiskidea agurl*, Baiona 1981, 53.

(26) "Sukarra dena gizonaren gorputzari, ohiduren hastigoa ditake mendeari", ik. "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 335.

(27) "Gizonaren ezin geldia", in: *Jakin* 21 (1966) 90.

(28) "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 336.

(29) lb., 337: "Ez goseak hiltzeko, ez ihizi basek muturraren puntan ibiltzeko, ez nunbeitikako gizonak kalitzeko, elgar laguntzeko, elgar goxatzeko, elgarrekin kantuz eta dantzan alegeratzeko, borxatua zen gizona gizonarekin uztartzerat".

(30) lb.

(31) lk., orobat, 349: "lantegiak egin du hiria".

(32) lb., 339.

(33) "Jeanne d'Arc-en banderaria ere zen, diotenaz, eskualduna" – ez baikeuen besterik behar! (lb., 339). "Hor dituzu, mendetik menderat, itsas bazterreko marinel balea hatxemalleak, behar bada hunki baitute Lur-Berria; hor munduaren ezagutzaz gose diren jaunak: Cristophe Colomb-ek, ondoan zuen Juan de Lakotza, Magellan-ek, Juan Sebastian Elkano; hor Amerika usmatu eta haztatu nahi, buru beroak: Garay-ek alxatuko du Buenos Ayres, Iralak Asuncion, Zabalak Montevideo, Legazpiak Manille" (lb., 340).

(34) "Portugalek beretu ditu eremuak Ameriketan, Afrikan, Asian; Espainiak Hego-Ameriketan; Frantziak Afrikan, Asian; Angleterrak Ameriketan, Afrikan, Indietan; Holandiak Ozeanian... Horiek guziak atzo. Horiek guziak, egun, Bazkorik ezagutuko ez duten hil errauts bilakatuak. Egun Espainia gelditzen da Sevillan; Frantzia Marseillan; Angleterra Londresen; Holandia La Hayen; laster Portugale geldituko da Lisboan" (lb.).

(35) lb., 340.

(36) lb., 348. Aro teknikoan bizi garena, Salaberryk askotarako erabilliko duen arrazola da: gogoen berritzearen alde (*Beñat adiskidea*, loc. cit., 36; orobat "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 348), nazionalismoaren kritikarako, Europako batasunaren alde (lb., 32-33; lk. baita ere "L'Homme basque", loc. cit., 21-22), etab.

(37) lb., 343. Erakusteko zientziak nola gizona harrotzen duen, bereziki gaztea, bere esperientzia pertsonala kontatzen du, Seminarioan pasatako krisia: "Hogoi-eta bizpa hirur urte nuzkeen. Apez egiten ari Baionako seminarioan. Hau emeliten zautan gogorat urgulua izena duen debruak: «Zer behar duk apez eginik? Apezak berzek aurkitu egiak ditik Jainkoaritzen. Ez duka hobe egia ezin argiratzuz ari direnen lerroan sartzea?»" (lb., 344-345). lk. *Ene Sinestea*, loc. cit., 184: "(...) Semenariora haundian sartua, apez egitea uzter nue[n], ohartzearekin Eliza ez zela gauza berrien aurkitzeko egina, eta nik gazte guziek bezala aurkitzailen lerroan jarri nahi".

(38) "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 343.

(39) lb., 346. "Jakintasuna bere indar osoan zitakeen hemeretzigarreneko mende bururatzean".

(40) lb., 346.

(41) lb.

(42) lb., 346-347.

(43) "Hasi konduen egiten. Ohartu ari direla munduko ontasunen, kliski-klaska iresten, bere ondokoez axola haundirik gabe; ohartu heien industriak ari dituela bazterrak zikinkeriaz galkatzen. Orai arte gizonaren bizia ari luzatzen; orai hasi laburtzen[?]" (lb., 347).

(44) lb., 347. Hala errepikatzen da in *Beñat adiskidea*, loc. cit., 50: "Erran nezakek gure tresna-aroaren haste-hasteen dela 19. mendea; 19. mendearekin ideki dela denbora berri bat, handik ez baigira gehiago jalgiko, ez badugu gure errokeriaz gerla pizturik xintxikatzen, orduan egin baigineza-ke jauzi bat gaitza gibelera, tresna aitzineko gizaldietarat".

(45) "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 347.

(46) lb.

(47) Irakurle soilarentzat aski ulergaizkiro, 1974ean lehen aldiz haute-mana dramatismo ilun horretan! Salaberryk sentimentuan bere burua, bate-re maite ez zuen Sartre-ri, hurbiltzen dion pasarte bakana da hau. (Sartre-ren alpuak bere asmoetarako erabili, erabiltzen dituela, ez dago esan beharrik, filosofo askorekin ohi duen legez). Posible da, ez dakit, garai honetako ekoizpen literarioaren interpretaziorako, bere momentu biografi-koak argiren bat ematea. Orobat "Hiru pindarreko eratzuna" tragikoa 1975ean emana da argitara.

(48) Tresnaren alde hala kontra, lk. "Henri Bergson", loc. cit., 133-134; *Ene Sinestea*, loc. cit., 50.

(49) lk. *Beñat adiskidea*, loc. cit., 50.

(50) lb.

(51) *Ene Sinestea*, loc. cit., 116.

(52) lb., 104.

(53) *Beñat adiskidea*, loc. cit., 50.

(54) *Ene Sinestea*, loc. cit., 8.

(55) lb., 10.

(56) lb., 118-119: "1935ean Bruxelles-en naiz. Bada «Exposition» edo Munduko Erakusketa, eta haren kariatarat, bertzeak bertze, erakasien biltzar eta biologisten biltzar (...). Biologistek, medikuek ageri Hitler-en erakaspe-netarik ez zirela urrun (...). Ez da oilarrik gabe sortu xittoa, Hitler, ilunbetako jauna!" lk. orobat "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 344: "Hitler-en sinestea razismoa. Omen eta omen jakintasuna haren zimendu gaitza (...). Marx-en sinestea, klasen arteko gerla. Omen eta omen jakintasuna haren betiereko zimendu gotorra".

(57) *Beñat adiskidea*, loc. cit., 50.

(58) *Ene Sinestea*, loc. cit., 10.

(59) lk., lb., 9-10.

(60) "Du régionalisme à l'internationalisme", in *Gure Herria* (1951 azaro-abendua 371-377 orr.; 1952 martxo-a-apirila/ostaro-ekaina; 85-92, 135-146 orr.) 372 orr.

(61) lb., 375.

(62) lb., 372.

(63) Aldizkaria debekatua izanik, "Jakin taldeak" 1962an filosofiaren historia bat elkarlanean egiteari ekin zion (parte bat hor egin lanetarik 1965ean argitara zen: artean Salaberryren kolaborazioa "Henri Bergson"); 1963an Europa izan zen langaia, Salaberryk berriro "Europa, gure herria" aurkeztu zuen (1965ean argitaratua orobat). Profesorea ez zen herabe hoge urte inguruko estudianteen mailan jarri eta haien esanera lan egiteko.

(64) *Beñat adiskidea*, loc. cit., 14: "Bizi ninduan arrunt xori-buru bilakatu euskararen alderat, eta xoriaren buru-fuina mikoa frantses ikas-etxeak jana, noiz eta ere herritik urrun gerlari gisa Alemanian preso sakatua hartu baininduen herriaren eta herriko mintzairaren alderako sukarraren sukarrak".

(65) "Zer da eskualdun izaitea?", in: *Gure Herria* 3(1937) 198.

(66) lb., 196.

(67) lb., 197.

(68) lb.

(69) lb.

(70) lb., 194.

(71) lk., *Omenaldia*, loc. cit., 47.

(72) Salaberryren irudiko, euskaldunarentzat harrizko tresnak eta lur eta baso lana jatorra edo naturala da, nonbait, metalen lana ez, argumentu etimologiko batekin frogatu nahi duenez: "Le Basque est davantage familier avec le bois ou la pierre qu'avec le fer. Le forgeron, *agotza*, est souvent *arrotza*, ou étranger", "L'Allénation basque", loc. cit., 280. "Eman lezake gizon eskualduna berantegi sartu zela burdin horiaren adinean. Harrian trebe zagon, gizon eskualduna (...). Burdin langilea aldiz, deitzen dugu Eskual-Herrian, *agotza*, *arrotza*, ageri kanpotik jina dela, ez dela herri lurretik jalgi arbola", "Gizonaren ezin geldia", loc. cit., 91.

(73) lk. Salaberryren testuak Arizmendiarrietaren eta kooperatibismo arizmenditarren gorazarrez, in "L'Allénation basque", loc. cit., 281 eta hurr.

(74) "Zer da eskualdun izaitea?", loc. cit., 195.

(75) lb.

(76) lb., 194.

(77) "La Pelote. Introduction à la vie spirituelle", in: *Gure Herria* (1937) 228.

(78) lb., 230.

(79) lb., 234.

(80) lb., 229.

(81) lb., 233.

(82) lb.

(83) "Zer da eskualdun izaitea?", loc. cit., 198-199.

(84) Ik. *Ene Sinestea*, 42 eta hur., 68 eta hurr., *Beñat*, 69 eta hurr.

(85) lb., 198. Hainbat alpaldiren artean, hona pitxi bat, in "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 9: "Il n'y aura pas d'homme basque, s'il n'y a pas de prêtre basque".

(86) Are, "euskaldun fededun" postura EAJ-PNV Alderdiarekin lotuz, antza: "Mundik jalgiak, norat eta noraino behar ginukeen heldu, Sabino de Arana Goiri, Euskadiren profetak, erakutsi zaukun hitz-hautua betikotz bihotzetan sartuz: «Jaungoikoa eta lege zaharra». Gauden gu. Gureak gure", in *Omenaldia*, loc. cit., 95. ["Gureak gure" esaldiaz -Oxobirena- ik. *Beñat adiskidea*, loc. cit., 57-58. Arana Goiriren goiburua jada 1956an, in "La Fête", loc. cit., 23].

(87) "L'Homme Basque", loc. cit., 5.

(88) lb., 5-6.

(89) "Ene mintzaldia nuen aste guziz soziologiaz", *Ene Sinestea*, loc. cit., 151. Hemen dioenez, "frango mintzaldi ere egin ditut Euskal-Herriaz, soziologiaren epea balliatuz". Beraz, euskal galetan aski interesatua eta jantzixea egon behar zuela jada gerra aurrean, pentsa liteke.

(90) "Du régionalisme à l'internationalisme", loc. cit., 137. Ikus orobat *Ene Sinestea*, loc. cit., 152: "Hor duzu froga, daut ateratzen Kowalevsky adixkideak, Marx ez dela xuxen ari. Gizonek ez dute xapelean, langintzaren hatza, bainan bai aberriaren behatza".

(91) "L'Homme Basque", loc. cit., 6.

(92) Stalag: "Stammliager"en laburdura; *Stammliager*, kanpo edo kanpamendu finkoa (gerrako presoentzat), preso militarren barneleku arruntak, ofizialen -*Offizierslager*: ik. E5, 144, "Aintzindariak bilduak ziren «Ofilag» deitu korraletarat"- eta hastapenean nor nora banaketarako "Dulag" -*Durchgangsliager*- iragaitzeko kanpoen alboan. 19 Stalag egon ziren, denak Reicharen ekialdeko muga inguruetan.

(93) Baina berak abisatu du, "il y a plusieurs manières d'être thomiste", ik. "Un Maître de la pensée", *Gure Herria* (1963ko uztaila, 5-20 orr.).

(94) "Egiatik bakotxak hartzen du, bere jitearen arabera, ditare baten heina", ik. *Ene Sinestea*, loc. cit., 11.

(95) "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 351.

(96) "Le Pédagogue et le Commissaire", Ed. Eskual-Herria, Bayonne 1951, 5.

(97) Ik. "Du régionalisme à l'Internationalisme", loc. cit., 139: "Si la petite patrie représente l'espace affectif indispensable au développement de la sensibilité, la grande patrie représente l'espace rationnel nécessaire à l'efflorescence de la culture. Mais si elle n'est pas enracinée dans l'affection virile et tendre d'une terre paysanne, le dévouement à la grande patrie sombre dans le culte abstrait du nationalisme agressif. N'est-ce pas dans le drame triste, de la vie d'un homme par ailleurs aussi sympathique qu'Emmanuel Mounier? ... Le philosophe du personnalisme aura manqué d'une manière tragique de personnalité, et il aura manqué de personnalité parce qu'il aura manqué de cette «épaisseur charnelle», ainsi que l'aurait expliqué Péguy: de cette densité que donne le contact familier du sol. Il était l'homme de l'argument, l'homme de l'écrit, l'homme de la bibliothèque. Il était l'homme du cerveau. Il n'était pas l'homme des sens. L'homme de l'indicible. L'homme des champs. L'homme du muscle et du réflexe. L'affreuse médiocrité, la prétentieuse sottise des poèmes qu'il accueillait, dans sa revue en témoigne. Son oeuvre négative restera. De sa critique de nos préjugés nous avons un impérieux besoin. Elle demeure irremplaçable. Mais lorsque la roue des événements eut tourné et que ses idées furent au pouvoir, il ne sut pas stigmatiser les épouvantables excès commis en leur nom. Il ne vit même pas que les conditions avaient changé. Il ne s'aperçut pas, que la répétition automatique des mêmes mots d'ordre tournait à la monomanie. Il ne remarqua pas, avec effroi, que sa clameur se fondait dans un immense hurlement à la Mort. Il pactisa avec les tribunaux d'exception. Il les couvrit. De toute son autorité, il travailla à gonfler un nationalisme sur-maurrassien, une hystérie chauvine semblable à celles que nous voyons éclater de nos jours en tous pays, et sous le prétexte que l'Europe envisagée ne correspondait pas à ses conceptions, ou peut-être aux intérêts de ses camarades marxistes, il combattit l'Europe. Il trahit la cause européenne".

(98) "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 23.

(99) "Du régionalisme à l'internationalisme", loc. cit., 141.

(100) Ik. *Ene Sinestea*, 1978, 93: "Hainbertze idazlek errepikatua zautaten Alemanak basak zirela, lehenagoko Hun zirtziletarik Hun zirtzil geldituak. Eta nork ez daki Atila Hun taldearen erregeak ziola: «Hun ere baitu ene zamariak zangoa finkatzen, eta han ez da belarririk sortzen». Baditakea haur bataiatua, Izpiritu salinduren egoitza, izan ditakela mendekioz hazia? Baditakea gizonak izan ditakela hain sorraioak nun gazteari sakatuko baitiote, hau

den gutienik ohartu gabe, debruaren herrazko ostia beltza!" lb., 137: "Erra-na zuten 1914eko berriketariak Frantzian, Alemanek mozten zituztela hatxe-man mutikoeri eskuak, desagiteko gizamende baten soldado hazia".

(101) "Frantziatik urrun ere Frantzia": *Herria* 1947-V-22.

(102) lb.

(103) lb.

(104) lb.

(105) Dena den, holako testuen ondoan, beste holakoak ere badituela, ezin utzi alhora: "Ez da, dioten bezala, Frantses edo Angles jakintzarik. Ez da zozialixta edo kapitalixta jakintzarik. Ez da fededun edo fede gabeko jakintzarik. Bat da jakintza orotan. Bat mundua, bat gizona, bat egia; hortan dago jakitatearen trinitatea": *Ene Sinestea*, 1978, 90.

(106) "Du régionalisme à l'internationalisme", loc. cit., 137.

(107) lb., 138. Ik. orobat "La Messe sur le Pays Basque", in: *Gure Herria* 3-4 (1964) 81-82: "La liste des morts de la guerre proclame, sans ambages, la fidélité des Souletins à la France, leur grande patrie".

(108) lb., 139.

(109) lb., 139: "Si la petite patrie représente l'espace affectif indispensable au développement de la sensibilité, la grande patrie représente l'espace rationnel nécessaire à l'efflorescence de la culture".

(110) lb., 138.

(111) "Or seul un fédéralisme européen pouvait permettre un fédéralisme extra-européen [koloniekikoa]. L'aimant de l'Europe-Unie était seul assez puissant pour maintenir dans son champ, les peuples africains. Une Europe puissante aurait distribué à l'Afrique, la richesse et la liberté (...). Une crise tardive de nationalisme, sous la poussée d'une extrême droite et d'une extrême gauche également fanatiques, également rétrogrades, nous a empêchés de construire l'Europe. Après quoi nous ne pouvions plus ni demander aux populations de l'Afrique qu'ils renoncent à leurs nationalismes, ni leur en imposer l'abandon. Et cependant les peuples adultes ne peuvent vivre que dans un cadre fédéraliste. Puisse-t-il ne pas être trop tard pour inventer à la fois l'Union Européenne et l'Union Française, abandonnant à la tempête les cadavres de ceux qu'alourdissent la rancune et la haine et pour fonder sur la terre des humains, une grande fête folklorique aux vêtements multicolores..."

(112) "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 8-9, 17.

(113) "Henri Bergson", loc. cit., 104.

(114) KLAGES, L., *Der Geist als Widersacher der Seele* I, Leipzig 1929, XIX, 68-69. Mundu razionalizatu edo teknifikatuaren kritikazko motibo guztiok, Heidegger-en edo Frankfurteko Eskolako filosofietan ere berdintsu aur-

kitzen direnak, direla, ohartuko du irakurleak. Hala ere diferentzia substantziala da. Besteotan ez bezala, Klagesen filosofia "pesimistan", gizagabetez prozesu honen printzipio metafisiko eragile eta erantzulea izpiritua bera da. Faxismoaren bide urratzailatzat izan da joa. Horregatik ez dute ballorik galtzen haren kontzientziaren analisi zorrotzek.

(115) *Omenaldia*, loc. cit., 82: bertsolariak sofistekin konparatzen dira, sofistak adierarik positiboenean ulertuz. "Ez zen Greziako gogoa hoin xorrotz bilakatuko ez balitu Greziak ukan «Zofiztak». – Bertsolaria, Euskal-herriko «zofizta» (...). «Zofizta» eta jelnutsua izen-kide baitira, euskaldun «Zofiztak» edo bertsolariak sor-arazten du jendetan jelnua: bertsolaria euskaldun erakuslaria".

(116) "L'Home Basque...", loc. cit., 9.

(117) *ib.*, 7-8.

(118) "La Fête", loc. cit, 13.

(119) "L'Homme basque...", loc. cit., 14.

(120) "Du régionalisme...", loc. cit., 138. "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 22.

(121) "Zapeta Urhe eta Espartin Xuri", *Euzko Gogoa* 2 (1958) 133-168.

(122) Abertzale kristau-demokrata askok (Jose Antonio Agirre, etab.) maite izan du <gure> Aita Vitoria goraiatzea eta harengan harrotzea beren euskotasuna. Esan ohi denaren aurka, esan nahi izaten ez dena da –beharbada ohartzen delako, norbere jokoa ez dela oso bestelakoa-, Aita Vitoriak egin egina, ez dela izan irakaskuntza ausarki menpegabeko garbi bat, kontzesiorik gabe, konpondio bat baizik printzipioen defentsa eta Karlos V.aren esjentzia inperialen artean, Las Casas-ek zuzen hauteman eta salatu bezala. Araberatsu Salaberryk bere frantses nazionalismo eta euskal aberztaletasun artean soluzio gabeko akomeamendua entseatuko du.

(123) Ez dakit bere bitxitasun pertsonala duen, ala aspaldiko "zu" pluralaren hondar modu bat, Salaberry baitan "zure" batzutan "zuen" da.

(124) "Zapeta Urhe eta Espartin Xuri", loc. cit., 152.

(125) *Ene Sinestea*, loc. cit., 31, honela interpretatzen du Etienne bere bataioko izena: "eman daut dutan denen alderako amodio izpia". Izen osoa Etien Josepe omen zuen.

(126) "Zapeta Urhe eta Espartin Xuri", loc. cit., 152: "Parisen [kasu!] eta gero lantegi huntan, lurreko jiteak, eta gogoko argiak, gora metatu beharrez errabiatua, uste nian galdua nuela fedea. Ez nian galdua, bainan aldatua. Gizona baithan, diat ene fedea".

(127) "Pilota, Eskual Herriaren Gatza", in: *Gure Herria*, azaroa (1960) 288.

(128) *ib.*, 286.

(129) *Ik.* "Défense des langues et cultures régionales", *Gure Herria*, az-abend. (1961), 362. Aipatu datak, delegazio batek Hezkuntzako Ministroarekin hizkuntza erregionalen alde izandako solas bati egiten dio erreferentzia.

(130) ARBELBIDE, X., *Enbata. Abertzalegoaren historia Iparraldean*, Donostia 1996.

(131) Idelen eta sinesteen holako elkarbitza bat askatasunean eta errespetu guztian, Salaberryk paradoxalki presokanpoan bakarrik ezagutu zuen lehenago (Frantzia ez da tradizionalki herrialde plurikonfesional bat, horietako askatasun modu espezifikoa idelentzat). Horregatik derizkio: "Batikaneko bigarren konzilioa Aleman korraletako umea" (ES, 185).

(132) "La Messe sur le Pays Basque", in: *Gure Herria* 1-2 (1964) 33-46 eta 3-4 (1964) 65-85.

(133) "L'Aliénation basque", in: *Gure Herria* 5 (1967) 257-288 eta 6 (1967) 321-347.

(134) "Mendeko bi zauriak", *loc. cit.*, 333-352).

(135) *ib.*, 344.

(136) *Ik.* "E. Salaberry euskalzaleari Heletan 1979ko urriaren 16-ean Eskualzaleen Biltzarrak eskaini OMENADIA", 1980.

(137) AINZIART, P., "Etienne Salaberry", in *Egan* 3-4 (2001) 148.

(138) *ib.*, 162: "Uste dut liburutxo hau Etienne Salaberryren egiazko liburua dela, haren testamendua. Oihu bat botila batean sartua eta itsasoari botatua..."

(139) *Beñat adiskidea*, *loc. cit.*, 95. *Ik.* *Omenaldia*, *loc. cit.*, 92: "Erra-na dut ene ehorzketan nahiko nintuela hiru bandera: euskalduna, Euskal-herriaren seme bainiz; frantsesa, Frantziaren kulturari zorrak baitituz; europar-inoa, Europa gure biharko, orokor herrialdea izanen baita". Dirudienez, Frantziak esanahi politiko positiborik ez luke jada Salaberryrentzat.

(140) Eta bere azken idazkian, hain zuen, bereziki gogor: "Frantziak erakusterat emaiten dik nahi duela, demendreneko urrikirik gabe, urkatu euskara" (*ib.*, 16). "Ez die lehen aldia Frantsesek federalismoa ez dutela izpirik ulertzen" (*ib.*, 115).

(141) "Ene aitak baitzuen bertze egitekorik, ez nintzan menturatzen hari ene haur goiti-beheitien salatzerat, eta ezinbertze horrek zaurtu daut daut guti edo aski bihotza".

(142) *Beñat adiskidea*, *loc. cit.*, 35.

(143) "La Fête", *loc. cit.*, 10.

(144) ES, 84. Baina hemen ixiltasuna euskaldunaren estiloa ere bada,

kasu batzuetako negatibotasuna konpentsatzen duena: "Euskal Herriko aingerua, hura ere aingeru ixilal" (lb.).

(145) *Beñat adiskidea*, loc. cit., 7. "Diote Euskaldunak ez balitu ba kofesioa, ba ostatua bere axolaren ezeztatzeko solastatuz edo apezarekin edo lagunekin, aise ito litakela bere barneko errekan. Ahopaldi hori ez ditake osoki gezurti" (ES, 61). Ik. halaber "La Fête", loc. cit, 11: "Le professeur Michel Bergougnan, l'éminent psychiâtre de la Faculté de Bordeaux, attribue les suicides du Pays Basque, à une habitude de la contention, devenue morbide. – Tel est l'homme basque: que les palabres lui répugnent est sans doute une qualité; mais que la moindre confidence lui coûte, est certainement un défaut". "Ba aitatxi, ba aita, zirelarik kanporat itzullak, nolaz jin ote naiz ni, barnerat itzulia?" (ama bezala), galdetzen du aita leoren seme akuarioak (ES, 61). Hala ere, ez du izan nahi "bigarrenkari" edo enterka: "Gizonarentzat bide koska izaltea goresgarri. Gizonarentzat bide, bainan ez emaztekiarentzat, enterka izaltea ahalgegarri. Hobe! Ez naiz izpirik enterka, bainan asko Euskaldun gizon bezela errotik koska" (lb.). Salaberryren eskema psikologiko askok ez gaitu gutxi harritzen.

(146) "Zaharrak beti lehengo hisiaz mintzo. Liburuak beti lehengo hisiaz mintzo. Agerkariak beti lehengo hisiaz mintzo. Erakasleak, beti lehengo hisiaz mintzo. Adinetakoak gaituk hisiaren hedatzale. Gazteri sakatu nahi gure arimako hazteria. Hisiaren aita, ez duk debrua, baina debru bilakatu gizona. Adinetako gizon bihotz idorra. Gizon itsu eta elkorra", ik. "Hiru pindarreko eraztuna", in: *Gure Herria* (1975) 106.

(147) *Beñat adiskidea*, loc. cit., 10.

(148) "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 333.

(149) lb.

(150) Salaberryk etsenplu batean bere usna psikologikoaren zolitasuna proban jartzeko ez du heraberik: Voltaire, XVIII. mendeko idazle fedegabeak eta XIX. mendeko Ars-eko apez fededun santuak "begitartea berdin ximur, berdin su-pindarrez begi-ñiñika dir-dir dute (...). Bainan ez dute su beraz betea", ik. *Ene Sinestea*, loc. cit., 7, bion konparazioa detailean.

(151) Ik. "Gizonaren othoitza", *Gure Herria* 1961) 311: "Ikusi-eta eremua zitakela zure eliza xoragarria, gure arbasoek izendatu zintuzten, ez jakinki xuxen nola mintza, Jaungoikoa, zeru lurren egileal".

(152) "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 351.

(153) "Saint Thomas qui s'en fut de la science à la sainteté et de la sainteté à la science", *Grand Séminaire de Bayonne*, 1950, 8.

(154) "Gehiago iragan jakitatean eta barnago behar dituk ikertu fedearren erroak", aholkatuko dio lagun gazteari, ik. *Beñat adiskidea*, loc. cit., 72.

(155) "Le Pédagogue...", loc. cit., 20. "(...) Mon argument que je contrôlais à chacun de ses mots, (...) que je comprenais être inébranlable".

(156) Ik. *Beñat adiskide*, loc. cit., 73: "Ene ikaslek, urte gehienetan, hautetsi zaukaten Jainko Izaitearen froga..."

(157) "La Fête", loc. cit., 37-38.

(158) "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 20. Ik. "La Fête", loc. cit., 37: "(...) Résidus d'une mythologie désuète".

(159) Moral absolutu bat nahi bada, fundamentu absolutu bat behar – erlijioa behar. Erlatibismo moral (teoriko)aren arbuiorako, ik. *Beñat adiskide*, loc. cit., 46-47.

(160) "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 20.

(161) Ib., 21: "L'humanisme devient odieux, lorsque dans son ressentiment, il cherche à briser une foi. Le croyant apparaît abominable, lorsque dans sa colère, il cherche à humilier une sagesse".

(162) Horregatik, tolerante izateko, Salaberryren fedea baino arrazoi-
menak problema gaitzagoak dauzka, *Beñat adiskide*, loc. cit. 47: "Ez dita-
kek, errespetatzeko Afrika, onart esklabogoa; Musulmanen errespetatzeko,
erran ohoragarri dela aintz emaztegoa; Euskaldunen balakatzeko jalgi, on
zela espos-aintzineko esposgoa". Izan ere: "Urak eta egiak beren bidea
behar eta beharko die". Alegia, "beharrezko egiaren" arrazoiimen tipo hau
ezin da izan tolerantea bere buruaren kontra ihardun gabel

(163) "Jaungoikoa urrun baino urrunago egonki, ezin izartua, ezin
aipatua, ezin izendatua (...). Erradazu hau dela edo hura dela Jaungoikoa,
eta itzuliko dautzut ezetz. Hura denetarik desberdina. Erran ditake dela
asmatzen ez duguna. Erran ditake dela, ez dena", in *Ene Sinestea*, loc. cit.,
99.

(164) Ik. gal hau *Ene Sinestea*-n, loc. cit., 13-15 aski luze garatua.

(165) "Erlisioak lotzen du gizona gizonari, lotzen baititu gizonak
Jaungoikoari. Zabalerat lotzen ditu, lotzen dituelakoz goitirat. Goitirat lehenik
Jaungoikoari, zabalerat bigarrenik gizoneri. Jaungoikoari lotzetik heldu da
gizoneri lotzea. Elgarren haurride dira gizonak direlaketz Aita beraren se-
meak. Semetasunetik haurridetasuna (...). Motz-azu semetasunaren loka-
rria, eta ukaldi berean moztuko duzu analtasunaren esteka", in *Ene Sines-
tea*, loc. cit., 71.

(166) "«Krup» ["croup", difteria edo zintzurmina, laringitis] zintzurra
hesten eta itotzen duen eritasunaz hartua nintzan", ik. *Ene Sinestea*, loc.
cit., 59.

(167) "Kadera ttipiaren gainean jarririk egiten ginuen aldizka goizeko
otoltz labur bat, eta nigarrak nigartel, bururatzen (...). Aratseko otoltza egi-
ten ginuen familian, haur bat aitaren aintzinean jarria mahiaren gainean.

Maite ginuen haurrak ginelarik haren matela gure matelarekin torratzea, sino-mino baten egitea, erraitearekin: «latxa», *Ene Sinestea*, loc. cit., 68.

(168) Beste ikuspen bat dirudiena, presokanpoan, ik. *Ene Sinestea*, loc. cit., 141: "Tipust-tapast agertzen zaizkit pinpirina beltz batzu..."

(169) "L'Homme basque...", loc. cit., 26.

(170) lb.

(171) "La Fête", loc. cit., 14.

(172) lb., 30: "On a souvent rangé l'âme basque dans le domaine de la sévérité et de la rigueur. On a voulu faire de la gravité morne sa caractéristique fondamentale. Ainsi le jansénisme serait-il sa doctrine familière: Duvergier de Hauranne n'aurait eu qu'à prendre conscience de son milieu, pour accepter les propositions de l'Augustinus. Il lui aurait suffi de penser basque, pour parler janséniste. – Je n'en crois rien".

(173) "La Messe", loc. cit., 73.

(174) lb.

(175) lb.

(176) lb., 74.

(177) *Ene Sinestea*, loc. cit., 81: "Uste ukan dute, Duvergier de Hauranne euskalduna zenaz geroz, horrek antolatua zuela osoki Euskaldunen fedea, eta Duvergier de Haurannek zukala Jaungoikoa bakarrik zeru-lurren egile ahaltsu eta larderiatsu, gizona aldiz zerbeit ez deusen pare, barnearen barneraino, bekatuaz zikindua. Daldaran bizt omen Euskal-Herrian jendea, beldur hea beheiti ifernurat debruak zeraman arima ez zionez, urrikaldurik, ebatsiko Jaungoikoak eremaiteko golti zerurat... Holaxet mintzo zaiku Aita Lhande Euskaldunen sinesteaz. Iduripen hori ikasia duke Parisen, hango Jesuisten liburuetan, eta ez duke ikusia Atarratzen bere gazteko Xuberotar herrian".

(178) Ik. "La Fête", loc. cit., 31.

(179) "Laket zitaitan herritik jalgitzea", in *Ene Sinestea*, loc. cit., 118.

(180) *Omenaldia*, loc. cit., 34.

(181) lb., 83. "Gizon" kontzeptuaren balio bereziaz euskaldunarentzat, ik., orobat, "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 16; "La Messe", loc. cit., 71, "La Fête", loc. cit., 22, etab.

(182) *Omenaldia*, loc. cit., 83.

(183) Ik. "L'Homme Basque", loc. cit., 24: "À la tradition, depuis Hegel, se substitue l'Histoire". Hemen egiten duen Hegel-en historiaren azalpena, tradizioaren kontrarioa, iraganari oposatua, dialektika famatuaren gaitzulertze bat bezala bakarrik esplikatu daiteke: "L'Histoire ne connaît le passé que pour rompre avec lui par voie d'opposition. D'étapes en étapes,

elle marche volontairement oublieuse vers un avenir sans le moindre rapport avec ce qui fut". Aitzitik, bizi den heinean, iragana oraina da; bizi ez den heinean, bai, ez da iraganik ere, ez da ezer.

(184) "Izarrak daude osoki eremuan eta doi bat denboran. Gizona dago doi-doi-doi bat eremuan: irringarri haren gorputz kukuso hertsia, izarren gorputzari behatu-eta. Bainan gizonak galtzen duena eremuan, irabazten du denboran. Gizona bizi da denboran. Denbora gizonaren behexgarri eta ontasun. – Arboleak, ihiziak, jalgitzen dira eremutik, sartzeko denboran. Eremitik urrunago, eta gizonari hurbilago", in "Gizonaren ezin geldia", loc. cit., 87.

(185) *Beñat adiskidea*, loc. cit., 10.

(186) "Gizonaren ezin geldia", loc. cit., 90.

(187) *Faust* I, 682: "Was du ererbt von deinen Vätern hast,/ Erwirb es, um es zu besitzen".

(188) "Gizonaren ezin geldia", loc. cit., 92.

(189) "Denbora bakotzak baditu bere ara bereziak. Denborak berekidan eremaiten ditu, bere mamitik sor-arazi arak. Arak eta denborak, biek bat egiten dute".

(190) Ik. Ideia haei eskaini lerroak, in "Gizonaren ezin geldia", loc. cit., 90-91.

(191) "La Pelote", loc. cit., 233.

(192) "L'Homme Basque", loc. cit., 29.

(193) *Beñat adiskidea*, loc. cit., 92-93.

(194) Ik. *Omenaldia*, loc. cit., 88: "Zoziologizten artean gain-gainetik laket izan zait Lévy-Brühl. Uste nuen, gazte nintzalarik irakurtu dutalakotz. Nago ez denez gure gogoek esku emaiten zutelakotz. Lévy-Brühl-entzat, hastean, aspaldiko gizona, gizon zoroa. Guretzat, gizona gizon, otsoa otso. Harentzat, gizona otso bilakatzen ahal. Gizon otsoak izanki... Bainan, asmuaz ez dea ihiztaria, otsoaren sudurrean sartzan? Olerkaria ez dea gisa batez, loreaz mintzo delarik, lore egiten?... San Frantsesek iguzkiari ez duia erraiten «anaia», ilargiari «arrea»? Horri ohartu-eta, Lévy-Brühl egin zen aspaldiko gizonaren adixkide atxikia". Orobat "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 8: "Depuis les recherches de Lévy-Brühl nous savons que la mentalité du primitif n'est pas une édulcoration de la nôtre, mais une mentalité originale, pourvue de catégories distinctes".

(195) Ik., batez ere, *Ene Sinestea*, loc. cit., 60-65: C. Jung, Heymans eta Wiersma, Freud, Adler. "Ezagut-zak hire burua". Lerro hori irakurtu zuen Zokratek Delfeko tenploan eta utzi ondokoentzat manamendu gisa. Manamendu horri jarraitzeko eman dauzkigute hogoigarren mendeko gogolari, bertze mendetako jendek ukan ez dituzten solasak eta tresnak".

(196) lb., 103: "Biziak iduri du ibaia, batzuetan emeki, bertzetan zalu; oral zabal-zabala lokartua, sarri mendietako euriaz hanturik, zalapartan erro-tua" (errotua = erotua).

(197) lb., 54.

(198) lk., halaber, *Ene Sinestea*, loc. cit., 41-42: "Adinetara han harat Joana, frango apex eta gizonen begitarteak ditut argiratu. Artzearekin Iker-miaka kanpoko mortero lodi hura jauzarazi beharrez, lzaitearen hezur muina-raino heltzeko..." Monsignore Mathieu-ren itxuraz, lk. lb., 98. Bergson-en begitarteaz, lk. "Henri Bergson", loc. cit., 139.

Poesia

Hitzak

Hitzak berri
Berriz
Bortizkeri
Antzutu
Sinesten
Eta ez be
Aitoru n
Ez naizel
Aitoru n
Seratze
Hasi nint
ongien eta oreratu
Arren parte mundu guztak
Eta edan dizan ur beretik
Sinesten dut egun batean m
Nahiz eta gauzak orain arte g
Hobeto joanen direla izanen g
Eta tortuko digula izatea aske
Horetan ari naitz arago
Geio eta arnago.

SORKUNTZA

Poesia

Koldo ZUBELDIA

Hitzak

Hitzak baitatozkit
Berriz
Bortizkeriarantz
Antzututa bezala
Sinesten dut ardazka lehor horretan
Eta ez txantxetan
Aitortu nahi diot nahi duenari jakin
Ez naizela ijito eta egin nahi dudala euskaraz eta kito
Aitortu nahi diot nahi duenari jakin, baita
Sentitzen naizela mutil arrunta berezitasun handirik gabea
Hasi nintzela idazten pentsamenduak eta gainetikoak ahalik eta
ongien eta orekatuen edukitze arren.
Arren baita mundu guztiak nire iturrien berri eduki dezan
Eta edan dezan ur beretik.
Sinesten dut egun batean mundua hobeto izanen dela
Nahiz eta gauzak orain arte gaizki samar doazen
Hobeto joanen direla izanen garela orekatuago
Eta lortuko dugula izatea askeago
Horretan ari naiz areago
Gero eta arinago.

Mendiari begira
 Hots hots
 Bizion oinok
 Mendiari begira
 Nire bihotzak ezin besterik desira
 Zure begien distira
 Zuri so
 Noa mendira
 Hau baita funtsa
 Bestea gozamenaren gailurra
 Horretan gelditzen naiz temati
 Zer ote den gozamen honen altxorra.
 Lantokian aritzean
 Gogoetan egonkorrago emaitzak errazago
 Dena da oparo
 Gaztaro eta zahartzaro
 Baina batik bat gaztaro.
 Daroan dauskuz pentsamenduak egunero
 Goizero eta gauero
 Ahalik eta ongien orduero.
 Amesten dut egun bat
 Izango garela askeago
 Eta haitzetik gau txarra da igaro
 Berria da hitzaro batik bat batik bat gauero
 Garrantzitsua gaztetan zer egiten den
 Eta zaharretan sentitzen den ero ala bero.
 Bizitza zakar pixka batez osatzen ez baldin bada
 Batzuentzat ez da bizitza
 Bizitza ez bada ilusioz eta behar den hedabidetan jartzten
 Ez da bizitza ona baizik eta txarra
 Bizitzan biziz egin behar da
 Triskantzak ahaztu eta bizipen berriak sortu
 Bestela kendu dakiok edonori
 Bizitza bakarra da eta tasun guztiak
 Ez dira gau erdiko ahuntzaren gau erdiko eztula bezalakoak
 baizik (?) eta bizitzea
 Bezain zaila ezindu bat zaintzea bezala edo eta ezinezkoak
 ahaltzea bezala.
 Larritzea gauza txar
 Gaztea eta zahar
 Jarriko zara hiltzear eme eta har.

LOTSA

Batzuetan sentitzen dudan lotsa
 Eta prezisoki ez zait alaitzen bihotza
 Gauetan aditzen dudanean hotsa
 Goxo goxo hartuz gaueko hotza
 Askotan nahiko nuke izatea hontza
 Eta alaitu beste era batean bihotza
 Hartu baita beste era batean bizitza
 Gogoratu z gure ekintzabide bortitza
 Nahiago horrela dena balitza
 Ekite bortitza eta bizitza
 Nahiko nuke beste era batean hastera
 Ahal den erakoa hasi betetzen bizi baldintza
 Ahal den moduan hutsunea bete ahortzi gabe ene bizitzari
 eman nahi diodan ukitu bortitza
 Agian horrela balitza
 Alaituko litzateke bizitza.

Maite dugunez bizitza
 Hazten denez haritza
 Mundu honetan gabiltza
 Bilatzen giltza
 Eta aurkituz esperantza.
 Kantatu nahi dut bizitza
 Ustelzen ez bazait hitza
 Mundua dantzan jarriko nuke jainkoa banintza
 Bizitza
 Anitza
 Alferrik ote gabiltza
 Herdoiltzen ari ote zaigu
 Giltza
 Lortzeko eta iristeko
 Bizitza
 Mundua dantzan jarriko nuke jainkoa banintza.

Ni ez nauzu "muin betirakoa"
 ez baitut uste "dana emon biar yakonik"
 ez ezeri eta ez inori,
 ezta "matte dan azkatasunari" ere;
 akaso,
 norbaitengatik,
 bizia eman edo trukatu ahal izango nuke.

Ni ez nauzu

Pello OTXOTEN

Baina,
 ni ez nauzu "muin betirakoa",
 ezta izan nahi ere!
 Edonon,
 gizakiaren odolak kolore bera du,
 gorria eta beltza,
 lehortu aurretik edo lehortu ondoren.

Nonahi,
 hurren aurpegi zoliak,
 berdin lehertzen dira,
 hemen eta han,
 eztanda izan aurretik edo eztanda ondoren.

Ni ez noa gora,
abesti eta ikurrinez;
nahiago dut behera begiratu
eta gogoeta egin,
begiak itxi, irribarre pausakorra ipini,
eta apaltasunean hausnartu.

Nik ez dut oihukatuko
eta sutan garrasi egingo,
nahiago dut larritasunean
izerditu eta gogor lan egin,
geroa ez baita bihar,
ezta etzi ere,
etzidamuren hurrengoa baizik.

Eta lorearen bizitasun sutsua,
bihar edo etzi ustelduko da;
baina haziernalduaren fruitua
eta bere geroa
datorren bedatsean argituko du
dirdai sendoetan!

Zeren,
iraultzaileen hitzez betetzen baitira
hilkutxetako hilotzak.
Eta inongo
eta inoren kemenak ez digu berreskuratuko
arnegaturik galdutako urteak,
ezta suaren beroak ahantziriko
bihotzaren epeltasun barea ere.

Ni ez nauzu "muin betirakoa"
 ez baitut uste "dana emon biar yakonik"
 ez ezeri eta ez inori,
 ez,
 ni neu bainaiz dena
 eta askatasunaren maite kuttuna.
 Eta honi ez diot amore emango
 ez inoren aurrean kontrakoari men egingo.
 Beharbada,
 bihotza galdua daukat dagoeneko,
 baina jakina,
 ni ez nauzu "muin betirakoa",
 ezta izan nahi ere!

JOSEBA K...REN KALUMNIA

Segur aski Joseba K... kalumniatua izan zen,
 izan ere,
 ezer txarrik egin gabe
 goiz batean atxilotu baitzuten.

Itaunketa ahalik eta ongien jasan zuen,
 izan ere,
 galdetzen zitenez ez baitzuen ezer ulertzen.

Hurrengo pausua: Joseba K... odoletan konortea galtzeraino
 gogor jipoitu zuten,
 izan ere,
 preso arriskutsuek egia ondo isilitzen baitakite.

K...ren kasuan frogak oso ahulak ziren —ez zeuden—
 baina zalantza dela medio kartzelan sartu zuten,
 izan ere,
 hobe baita pertsona arriskutsua burdinsarepean gordetzea.

Hurrengo egunetan K... erabat harrিতuta zegoen,
ez zuen ezertxo ere ulertzen,
izan ere,
pairatzen zuen egoeraren kausarik ezin baitzuen inon ere aurkitu.

Bere ama eta arrebak bisitatzera joan zitzaizkiola entzun zuen,
baina beraien aurpegirik ez zuen ikusi,
izan ere,
Estatuko segurtasun neurriek hala gomendatzen baitzuten.

Hamaika urte pasa dira K...rentzat, eta bere herrian
benetan errudun dela pentsatzen dute,
izan ere,
Estatuaren Botereak hala sinestarazi baitu denboraren poderioz.

Kartzelan txakur baten gisara hiltzeaz ere,
bihotzean bi labankadaz, ikara pasa zuen,
izan ere,
beste presoek ez baitzuten begi onez ikusten.

Dagoeneko K...ren osasuna gainbehera doa,
hepatitis B eta bronkitis kronikoa dauzka, baina medikuak ez du ikusi,
izan ere,
kartzelako medikuak 2-3 urtetarako agenda beteta baitauka.

Baina gobernu justu eta demokratiko bati esker,
kartzelan sartu zuen berbera, kalera irten da,
izan ere,
zenbait presoekin magnanimoa izan behar baita herriaren begietan.

Eta orain, Joseba K...k, arimaren kateak apurtzen dirau,
izan ere,
sekulan ez baita libratzen preso egon denaren gogoia.

GEURE HERRIAN ALDIZ ...

Palmondoen hostoek
 haizea margotzen dute,
 eta haize honek antipodetako urak
 kolore deigarriez hornitzen ditu.
 Honela, palmondoen azpian
 neskatala liluragarriak aurkitu ohi ditugu.
 Geurean aldiz, haizeak ez du kolorerik,
 horregatik Gauguin-ek ez zituen
 gure neskatak bere koadroetan pintatu.

Maitasunaren islarik garbiena
 amaren irribarre eta laztan xamurrean dager.
 Sentimendu hau munduko txoko eta zirrikitu guztietan,
 aldaera ezberdinez bada ere, modu orokorrean azaltzen da.
 Bizitzaren emaille, gozamenaren igorle, afektuaren erakusle,
 eskuzabaltasunaren adierazle gorena, berau, ama.
 Geurean aldiz, amen xamurtasuna gogortua dago,
 izan ere, hainbeste sufritu dute urteetan zehar
 ezin baitute jada negarrik egin.

Hegoaldeko eguzki beroek lur joriak jantzi
 eta ekaitz bortitzez busti egiten dira.
 Honela, soin malatsaren fruituak
 oparotasunez bistaratzen dira ororentzat.
 Lur horietan uda izaten da garairik lanpetuena
 eta giroaren beroari lanaren gogorra gehitu behar.
 Geurean aldiz, odol asko ixuri da etengabe,
 horregatik odolkiak neguan egiten dira,
 neguaren isiltasun lokarti eta minberatuan.

Kritikoekin kritiko Zergatik zarete horren kriptiko?

HAUR ETA GAZTE LITERATURA

Kritikoekin kritiko Zergatik zarete horren kriptiko?

Iñaki ZUBELDIA

*Meskato eta mutiko
irakurle zintzo
eta espiritu irekiko
zuek zarete
kritikoen artean kritiko.
Saslepaileak eta kamarillak
ez dira izango betiko.*

Sarrera eta aurrekariak

Badakit artikulu hau idazterakoan ez naizela izango guztiz objektibo eta orekatu. Badakit hemen berotasuna azalduko dela behin baino gehiagotan, kolektibo baten zauriak eta neureak ere oraindik askotan haragi bizitan sentitzen baititut hainbeste urtetan Euskal Herrian eraman den kritika egiteko sistema eta praxiarekin. Marjina-zio, baztertze... sistematikoa aplikatu baita sarritan –kritika ofizialaren aldetik (geroago zehaztuko dugu kritika ofizialaren kontzeptu hau) zenbait euskal idazleren obra zabalaren aurrean. Eta badakigu: aipatu ere egiten ez dena ez da existitzen.

Horregatik, barkatuko dit irakurleak batzuetan buruaren ordezt bihotzak hitz egiten badu eta hitz lasal eta hotzaren ordezt barruko sua eta berotasuna mintzo bada. Berotasun honek ez ahal ditu erreko kritikoak, gaur ez baitut horienganako errukirik azaltzeko asmorik. Dena dela, lan honi –beroarena kendu beharko zaio eta

gelditzen den hura izango da nire egia, egia absoluturik ez baitago. Irakurleak ulertuko ahal dit ni bezalako –idazle aldeano, nekazari giroko, rural batek aurrean jartzen dion konparazio hau, beroarena kentzearena, alegia. Baserritarrek behia hiltegiara eramaten dutenean, behia hil berritan, oraindik beroa dagoenean, pisatzen dute eta badirudi zerbait gehixeago pisatzen duela, gero hoztutakoan baino. Horregatik –beroarena kentzen zaio, hau da, kilo batzuk kentzen zaizkio (ez dakit zehazki zenbat) hotzean pisatuko lukeena apuntatzeko. Eta horixe esan nahi da giro ruralean zerbaiti –beroarena kendu behar zaiola esaten denean: ahoberokeriaz esandakoa, exageratuz esaten dena, pertsona batek berotutakoan esaten duena... ez dela bere horretan hartu behar eta –beroarena kendu behar zaiola, alegia.

Azalpen hau eman ondoren, aitoren dezadan argi eta garbi idazle guztiak ez garela berdinak, batzuk hobexegoak direla eta beste batzuk ez hain onak, obra guztiak ere ez direla berdin ateratzen, batzuk hobeto eta beste batzuk ez hain borobil ateratzen direla. Aitoren dezadan baita ere nire burua ez daukadala punta-puntako idazletzat, nahiz eta nire obra batzuk umei eta gazteei asko gustatu izan zaizkien. Zehaztasun eta aitoren hau egin beharra neukan inork ulertu behar ez duena uler ez dezan. Aitoren honen ondoan, esan dezadan baita ere idazle hain on eta kanoniko kontsideratzen ez ditugun batzuen eskuetatik obra zoragarriren bat edo batzuk atera direla. Edozein idazleri atera dakioke obra bikain eta biribil bat, ordu-ra arte halako trebetasun izugarriarik azaldu ez badu ere literaturarako eta historia ederrak harilkatzeko.

Bestetik aipatu nahi nuke Euskal Herrian izugarri zorrotzak eta exigenteak garela literatura kontuan. Orain arte gure herriak egin duen ibilbidea askotan ez da kontuan hartzen literatur produkzioa aztertzerakoan. Guk ez daukagu literatur tradizio luze eta sakonik. Guk ez daukagu literaturaren –Urrezko Arorik Espainiak, Frantziak edo Ingalaterrak eduki duten bezala. Gure hizkuntza sukaldean eta elizan garatu da, garatu den apurra, duela oso gutxirarte. Herriak ere ez zeukan formakuntza sakonik literatur obra konplexu eta aberatsak jasotzeko eta ulertzeko. Gure lexikoa oso mugatua eta estua izan da, hiztegi bariatu, jori, zabala erabili ahal izateko. Askotan gure ikasleek arazoak zituzten zenbait gauza ulertzeko. Eta ulertzen ez dutena ez dute irakurriko. Hori seguru. Horrek berak eramaten du idazlea hiz-

kuntza ulergarri eta sinpleago batean idaztera. Askotan entzun dut –literatura jaso egin behar dugu, hizkuntza jaso erabili behar dugu. Konforme. Baina jasoegi idazteagatik eta altura handiegitan ibiltzeagatik inork ulertzen ez badizu? Hori literatura al da? Komunikazio funtzioa betetzen al du? Hortxe dago koska. Eta ez dakit batzuetan ez ote dugun hori ahaztu. Eta, agian, beste batzuetan, hori presentegi eduki dugu. Baina, hartzailea, nire ustez, funtsezkoa da, gogoan eduki beharreko elementua da literatur sorkuntza batean. Eta askoz garrantzi handiagoa du hartzaileak, euskararen kasura eta haur literaturara baldin bagatoz. Euskal umeek nahiko zailtasun izan dituzte beren hizkuntza ongi ezagutzeko, hizkuntza aberats eta eder bat bereganatzeko, ikasketak hizkuntza horretan burutu ahal izateko eta, azkenik, liburu ederrak, iradokorrak, hunkigarriak... irakurtzeko eta ulertzeko. Honek guztiak euskal idazlearen lana eta, bereziki, haur eta gazte literaturako euskal idazlearen lana zailago eta astunago bihurtzen du. Nire obsesioetako bat, idazterakoan, ulergarritasuna izaten da. Eta idazten ari zarenean, ezin duzu arazo hau hain gogoan eduki, nahiko lan baituzu sortzen ari zaren istorioa ondo kontatu eta modu egokian lotzearekin eta hizkuntz literario aberats eta eder batean idaztearekin. Horregatik, ondoren datorren lana da, nire kasuan behintzat, idatzi duzun obra berrikusi eta berridaztearena. Askotan gertatu zait esaldi borobil, anpuloak idatzi ditudala lehenengo idazketan eta bigarrenengan neure buruari esatea: –Euskal Herriko umeek ulertuko al dute hau? Nire euskararen maila demostratu behar al diet ume hauei? Ala ulergarritasunari emango diot garrantzia, hizkuntza bizi eta aberatsa mantentzen saiatuz? Eta nire buruarekin koherente izateagatik, askotan aldatu egin izan ditut esaldi hain ederrak zirenak niretzat, baina korapilotsuegiak eta zailegiak jotzen nituenak gaurko ikasleentzat.

Lexikoarekin ere gauza bera gertatzen zaigu. Zenbat gazte ez dugu erdal literaturara bideratu edo bultzatu euskal liburuetan hiztegi aberatsegia (?), zailegia erabiltzeagatik. Erdarak oso lexiko aberats eta zabala du eta gainera umeek eta gazteek lexiko hori ulertzen dute, telebistan, liburuetan, tradizioko kantuetan, familian, edonon... ezagutu eta entzun dutelako. Euskararekin ez da gauza bera gertatzen. Eta askotan erdarak adina adjektibo sartzeagatik eta parrafo batean hitz ezezagun pilo bat ipintzeagatik, irakurle gaztea nekatu eta gogaitu egiten dugu. Egun batean, agian, agoantatuko dizu jario

ulergaitz hori. Baina, hitz arrotzez beteriko ur jauzi hori etengabe eskaintzen badiozu, azkenean aspertu egingo da eta bide errazagoe-tara joko du. Eta halaxe ezagutu izan ditut nik gazte dezente: euskal liburu batzuk jasangaitzak egin zaizkielako erdarazko liburuetara jo dute. Egia esan penagarria da, baina errealitate bat da. Eta errealitate hori aldatzeko ahaleginak egin behar ditugu.

Ikusten da, beraz, ez dela lan erraza euskaraz lan literarioak sortu nahi dituenaren eginkizuna eta ahalegina. Hori ere nik uste baloratu behar litzateke edozein liburuaren balorazioa eta kritika egite-rakoan.

Horregatik gaurko nire kritika kritikoei, euskal idazleen lana ez dutelako neurtu hemengo koordinatuak gogoan edukita, kanpoan egiten den kritika eta askotan beren iritziz subjektiboak eta beren filiak eta fobiak eraginda baizik.

Kritikoaren lana

Ezer baino lehen aitortu behar dut kritiko literarioaren lana oso zaila dela. Faktore eta elementu asko eduki behar ditu gogoan. Eta, batez ere, pertsona guztiz librea izan behar du, hau da, inongo idazle, korrante eta kamarillarekin harreman edo lotura estuegirik ez duena. Nortasun handikoa eta interes pertsonal berezirik gabekoa arlo horretan. Baldintza askotxo herri txiki batean, denok elkar oso ondo ezagutzen dugun tokian, bete ahal izateko.

Gai honetan sakonduz, jar dezagun bere lekuan kritikoaren lana. Askotan entzun izan dut: –Liburu txar asko argitaratzen da. –Honek literaturari ez dio ezer aportatzen. Eta hau kritiko ofizialen ahotik entzun dut. Baina, galdetzen badiezu, zertan oinarritzen diren liburu txarra dela esateko? Ez duzu erantzunik jasoko. Esaten dizute ezta-baida horretan ez direla sartuko. Orduan zertan gelditzen gara? Liburu ez dakit txarra izango den, baina kritika bai benetan txarra da eta kritikoa ere bai. Bere baieztapena defendatzeko argudiorik eman ezin duen kritikoa, ez da kritiko zuzena. Ezta hitz eta esaldi arraroak erabiliz obra bat onetsi eta bestea baztertzen duena ere.

Gai hau argitzeko Jon Alonsoren artikulua –*Bi hitz kalitateaz*– bikaina eta esanguratsua da benetan. Oso gauza interesgarriak al-patzen ditu bertan eta hona ekarriko ditut Jon Alonsoren hitz batzuk:

«Kontu zaila da kalitatearena, inondik ere. Guztiz subjektiboa delako. (...) Nik ez dakit zer den kalitatea nire iritziaz haratago. Bide batez esanda, nagikeria galanta iruditzen zait lan bat epaitzea ona? edo txarra? dela esanda, besterik gabe. Lan baten alderdi positiboak, negatiboak, anbizioak, une historikoarekiko egokitasuna, asmoak, zer harreman klase sortzen den proposatzen duen irakurlearekin edo tradizioarekin, hizkuntzaren aberastasuna, narratzeko tekniken erabilera... horiek denak eta beste batzuk hartu beharko genituzke aintzat idazlan bati buruzko iritzia ematerakoan. Horiek –eta beste batzuk– guztiak neurtu eta gero, agian, mintza gintezke kalitateaz edo kalitate faltaz; bakoitzak –subjektiboki– horietako bakoitzean eskakizun-maila non jartzen duen. Honetaz guztiaz ezer esan gabe on? eta txar? batekin erabakitzen diren epai sumarioek errezeloz betetzen naute. Errezeloz kritikaren egileari buruz. (...) Kritikak esan dezake lan bat txarra dela, baina gero, ehun milaka ale saltzen badira... saltzeak ez du kalitatea egiaztatzen, baina sosaren txintxinak ahots asko isilaraziko ditu. Aitzitik, kritikak lan bat ona dela esan dezake, baina gero, publikoari ez bazaio interesatzen... horrek ez du kalitatea ukatzen (ezta bermatzen ere, egia esan), baina bestelako esplikazioak asmatu beharko dira gertaera argitzeko. (...)»

Beste aipu hau ere Jon Alonsoren lanen batetik hartutakoa da, baina ez dakit nondik: «Sariak eta objektibotasuna uztartzea ezinezkoa da. Zenbat eta sari handiagoa, orduan eta aukera gehiago interesak kalitate literarioa gailentzeko. (...) Epaimahaikoen laguna izatea da irabazteko biderik seguruenena.»

Jon Alonsok dioen guztiaz gain artikulua honen aurrekarietan esan ditugunak ere gogoan eduki beharko genituzke: haurren trebezia euskaraz irakurtzerakoan, mezuaren ulergarritasuna, euskal literaturaren bilakaera edo eboluzioa, literaturgai bariatua eta desberdinen ballagarritasuna (badirudi Euskal Herrian kostunbrismo kutsuko edo nekazal giroko literaturarik ezin dela egin...), eta abar.

Dena dela esan dezagun haur eta gazteentzat argitaratzen diren liburuak literaturaren ikuspegi soiletik kritikatzin direla eta askotan gerta liteke zenbait liburuk pretentsio literario berezirik ez edukitzea eta, areago oraindik, propioki literarioak ere ez izatea. Frantzian, adibidez, liburu entziklopediko edo zientziaren dibulgazio estiloko asko argitaratzen da gazteentzat. Beste toki batzuetan pertsonaia ospetsuen biografiei ematen diote garrantzia edo ekintza historiko

edo epikoei... Umoreak ere badu bere tokia liburuetan eta nire ustez umore fina edo umore esplosiboa edo umore herrikola ez da behar bezala baloratzen Euskal Herrian kritikaren aldetik. Aitzitik, jendeak biziki estimatzen ditu era honetako testuak eta umorezko liburuak milaka saltzen dira. Ikusi bestela *Kutsidazu bidea*, *Isabel*, *Fernando amezketarra*, *Fernando plaentxiarra*... eta beste hainbat liburu jendeak estimu handian dituenak. Izan ere, umorea eta barrea gizakia- ren motorrak dira eta umoretsu bizi den pertsona eta barre egiten duena askoz ere osasuntsuagoa da, eta alaiagoa eta guapoagoa ere bai esango nuke nik. Eta kuriooa da Haur eta Gazte Literaturaren kritika egiten duten pertsonak goibelak, tristeak eta aurpegi ilunekoak dira. Hortik izango da liburu umoretsu eta kostunbristari dioten gorrotoa edo ezinikusia.

Euskal Herriko Haur eta Gazte Literaturaren kritika

Puntu honetan bi kritika mota bereiziko nituzke. Bata, aldizkarietan, prentsan, zenbait barne buletinetan eta abar egiten dena. Ez da oso sakona normalean, *Behinola* aldizkarian egiten dena salbu eta, gainera, ez da oso eskusibista eta gogorra inorekin. Eta, bestea, *kritika ofiziala* edo haur literaturako *kritiko ofizialek* egiten dutena. Eta oso oker ez banabil kritika ofizial honetan pisurik handiena bategatik Eskoriatzako Irakasle Eskolako Haur Liburu Mintegiko Nerea Alzola eta Pello Añorgak eta bestetik Gasteizen EHUn klaseak ematen dituen Xabier Etxanizek dute. Dena dela esan behar da 1990 inguruan jaiotako lehenbiziko Galtzagorri Elkarte haren inguruan sortu zela mugimendu hau dena eta han Xabier Etxaniz zela lehendakaria eta, ez oker banago, Nerea Alzola idazkaria eta Galtzagorri haren egoltza zentrala eta liburutegi zentrala ere bai (??) Eskoriatzako Irakasle Eskolan zeuden. Aspaldiko datuak dira eta buruz ari naiz datu hauek ematen, neu ere Galtzagorri hartako partaide eta sortzaile izan baintzen, baina informazio garbi eta zehatzik sekula ez genuen jaso. Hortik nire zalantzak eta dudak informazio honi buruz.

Dena dela gatozen harira. Eskoriatzako Irakasle Eskolako Haur Liburu Mintegiak eta Nerea Alzola eta Pello Añorgak aspalditik argitaratu dituzte Haur Literaturako liburuen zerrendak. Garai batean *Kukumira* izenarekin, geroago *Haur eta Gazte Literatura (urtea) Irakur Gida* izenarekin eta azkena *Haur eta Gazte Literatura 2001 Irakur Gida*

izan da. Beste gida bat ere atera zuten 2001eko abenduan *Haur eta Gazte Literatura 1989-2000* izena zuena. Gida hauek gehienek, gainera Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailaren laguntza izan dute eta azken biek gutxienez Mondragon Unibertsitateko Humanitate eta Hezkuntza Zientzien Fakultatearen babes eta edo izena ere badakarte. Horrez gain Deba Goienera bailarako udal biblioteketako arduradun askoren izenak ageri dira gida hauetan, ez dakidalarik zenbaterainoko partaidetza duen horietako bakoitzak gidan ageri diren kalifikazio guztietan. Honek denak ofizialtasun handia ematen die Gida hauei eta horrelaxe itsu-itsuan jarraitu izan ditu zenbait jende eskoletan, herrietako biblioteketan, Gabonetarako liburu-zerrendak gomen-datzerakoan...

Gida hauetan nabaritu ditudan zulo beltzak aztertzen eta kritikatzen hasi aurretik ikus dezagun berauen barruko egitura. Garai bateko Gidetan, adibidez 1994koan, honelako banaketa egoten zen:

- *Zerrenda orokorra.*
Urte horretan argitaratutako liburu guztien zerrenda, balorazio-rik gabe.
- *Liburu onargarriak.*
Zerrenda orokorretik zein liburu jotzen zituzten onargarriak.
- *Liburu gomendagarriak.*
Zerrenda orokorretik zein liburu jotzen zituzten gomendagarriak.
- *Liburu oso gomendagarriak.*
Zerrenda orokorretik zein liburu jotzen zituzten oso gomendagarriak.
- *Zerrenda berezia.*
Hemen, hitzak esaten duen bezala, liburu bereziak sartzen ziren: *Esaera zaharrak eta txiste berriak, Fernando amezketarra, Jolas egiteko ipuinak...*

Beraz, liburuak sailkatzeko hiru kalifikazio mota zeuden: *liburu onargarriak, gomendagarriak eta oso gomendagarriak.* Horiek ziren nolabait ematen ziren kalifikazioak. Hiru urte geroago, 1997an, banaketa honela ageri zen:

- *Zerrenda orokorra.*
- *Liburu gomendagarriak.*

- *Liburu oso gomendagarriak.*
- *Zerrenda berezia.*

Orain, inbutua estutu egin da. Ez dago liburu onargarririk. Baka-
rrik gelditzen dira gomendagarriak eta oso gomendagarriak.

Eta azken gidan, hau da, 2001. urteari dagokionean, zerrenda
gehiago laburtu da oraindik. Orain, honela geratzen da:

- *Zerrenda orokorra.*
- *Liburu gomendagarriak.*
- *Liburu oso gomendagarriak.*

Eta hemen hasten da nire kritika. Baina aurrera joan aurretik,
esan dezadan zuek, Eskoriatzako Irakasle Eskolako Haur Liburu Min-
tegiokook eta Nerea Alzolak eta Pello Añorgak, maite ez dituzuen
beste idazle on asko ere badela Euskal Herrian, zuen zerrendetan
sekula agertzen ez dena, edota inoiz despistez-edo, eta gomenda-
garri bezala gehienez ere (sekula ez oso gomendagarri bezala) ai-
patzen duzuen idazle fin eta arrakastatsurik. Hemen beste idazle
horien zerrenda, kritika egiten hasi aurretik.

Beste idazleak: Antton Kazabon, Xabier Mendiguren Elizegi, Ai-
tor Arana, Karlos Santisteban, Iñaki Frieria, Antton Dueso, Iñaki Zu-
beldia, Juan Manuel Etxebarria, Antton Irusta, Felipe Juaristi, Joxe-
mari Iturralde, Pako Aristi, Josu Penades, Pello Esnal, Karlos
Linazasoro, Txabi Arnal, Jon Suarez, Jose Mª Satrustegi, Gari Berasa-
luze, Joserra Garzia, Jon Arretxe, Miren Agur Meabe, Fernando Mori-
llo, Juan Martin Elexpuru, Migel Angel Mintegi, Iñaki Bernaola, Itziar
Zubizarreta, Joanes Urkixo...

Hauen obra bikain asko ez da ageri zuen zerrendetan gomenda-
garri edo oso gomendagarri bezala, baina harrapazka saltzen dira eta
batzuk guztiz politikak eta literarioak dira: *Izaroko altxorra*, *Lehen amo-
dioa Suedian*, *Amodioaren gazi-gozaok*, *Mirari hegalaria*, *Marixa poe-
tisa*, *Bota gorriak*, *Printzesen eskola*, *Zergatik ez du kantatzen txan-
txangorriak?*, *Iluntzero elkarrekin*, *Coca-Cola Erdi Aroan*,
Itsaslabarreko etxea, *Ostadarraren zazpi ateak*...

Euskal idazle batzuk santu bihurtu dituzue eta haien obra guz-
tiak gomendagarriak edo oso gomendagarriak dira beti. Sekula ez
dute huts egiten eta beste batzuk, berriz, sekula ez dute asmatzen.
Gutxienez jokaera susmagarria zuena. Eta susmo hori ziurtasun bi-

hurtzen da zerrenda horietan zuen obrak edo zuen lagunenak modu harrigarrian azaltzen direnean. Hala nola, Xabier Etxanizen *Musu lapurra* eta Pello Añorgaren *Jiran-Biran* eta *Arrain gorria*. Noiztik epalle batek bere obra epaitzen eta onenen artean sartzen du? Zergatik idazle on batzuk eta hauen obra sistematikoki edo ia sistematikoki ukatu edo baztertu egiten da? Zergatik 2001eko zerrendan TENTOren liburuak –oso gomendagarrien– zerrendan sartzekoan (eta nik uste dut hor egon behar dutela), ez duzue itzultzailearen aipamenik ere egiten, itzultzailea normalean beti aipatzen duzuenen? Agian ez zen zuen gustukoa? Idazle serio asko bat ikusita nago zuen garai bateko Kukumira foiletoa eskuetan hartu eta –Kakamira allegatu duk berriro, betiko izenekin esaten, minduta eta aldi berean aurpegiak nazka nabari zitzaioa. Honek min handia egin dio zenbait idazleri, tartean niri ere bai. Baina Xabier Etxanizen *Musu lapurra* liburua –oso gomendagarrien– artean sartzea eta Miren Agur Meaberen *Itsaslaba-rreko etxea*, liburu zoragarria, ondo idatzia, iradokorra, biribila, bikaina, 2001eko Haur eta Gazte Literaturako Euskadi Saria jaso duena ez azaltzea ikaragarria iruditzen zait. Liburu gomendagarrien artean bakarrik sartu duzue. Eta Josu Penadesen *Iluntzero elkarrekin* liburu zoragarria ere, 2001eko Haur eta Gazte Literaturako Euskadi Sarian aipamen berezia jaso zuena, gomendagarri soilen multzoan sartu duzue. Eta okerrago oraindik Euskadi Sari berean finalista izan zen Aitor Aranaren obra bikaina eta ederra, *Amodioaren gazi-gozoak*, ez duzue ezta gomendagarrien artean ere sartu. Ahaztu, ukatu eta baztertu egin duzue zuek duzuen desplanterako ahalmen guztia-rekin. Eta hau oso grabea da. Eta ez hori bakarrik, zuek beti oso gomendagarrien zerrendan sartzen duzuen autore baten liburua, Euskadi Sarian finalisten artean egon zena, nola ez, beti bezala oso gomendagarrien artean sartu duzue. Faltaria plus! Baina Miren Agur Meaberen liburua eta Josu Penadesena gomendagarri lehor batekin utzi dituzue eta Aitor Aranarena aipatu ere ez duzue egin. Felipe Juaristiren *Printzesen eskola* liburu bikain eta polita ere ez duzue inon sartu, ez gomendagarrien ezta oso gomendagarrien zerrendan ere. Bejondeizuela! Aurpegia behar da gero!

Baina gatozen Xabier Etxanizen *Musu lapurra* aztertzeraz. Gogoan hartu, irakurle, liburu hau –oso gomendagarrien– artean sartu dutela Eskoriatzako Irakasle Eskolako Haur Liburu Mintegiko Nerea Alzola eta Pello Añorgak eta itxura guztien arabera izugarritzko liburua izan

behar duela. Ikusi zuk zeuk, hamalau lerro besterik ez ditu-eta, eta zeuk epaitu. Hauxe da liburuko testu osoa:

«Gure inguruko pertsona batzuk oso zoriontsuak dira.

Pertsona batzuk oso zoriontsuak dira jaietan, gaueko suak ikustean.

Pertsona batzuk oso zoriontsuak dira itsasoko uretan igeri egitean.

Pertsona batzuk oso zoriontsuak dira gure kaleetan barrena ibiltzean.

Pertsona batzuk oso zoriontsuak dira zaldiko-maldiko aritzean.

Pertsona batzuk oso zoriontsuak dira mendi tontorrera lagunekin igotzean.

Eta zu, eder hori, zu ere oso zoriontsua zara.

Zoriontsua zara gaueko suak elkarrekin ikusten ditugunean.

Zoriontsua zara ur handitan ibiltzen garenean.

Zoriontsua zara gure kaleetan gora eta behera ibiltzen garenean.

Zoriontsua zara zaldiko-maldikoan ibiltzen garenean

Eta zoriontsua zara Jolasetan mendi gailurrera iristean.

Eta ni horiek denak egiten zoriontsua naiz, horiek denak zurekin egiten.

Baina ni, batez ere, gaueko musua lapurtzen dizudanean naiz zoriontsua.»

Musua lapurra

Xabier Etxaniz

Marrazkiak: Jokin Mitxelena

Aizkorri arg.

Begira Haur eta Gazte Literatura - 2001 - Irakur Gida foiletokaz zer dion liburu honi buruz, oso gomendagarri bezala aholkatzeaz gain:

«Gauza txikiak ederrak dira, dio esaerak. Halaxe gertatu zaigu ipuin honek kontatzen digun istorioarekin: zorionaren sentimendua, musuen gozotasuna handia bihurtu zaigula.

Bai, hala da, ipuin jostaria da. Zoriona hitza ardatz hartuz, irudiek dantzan ariko gara. Testua eta ilustrazioak ezin hobeto orekatuak,

bata bestea gabe ulertezina, biak ondo zizelkatuak, gozarazteko jokoak. Ipuinaren tonua Intimista da, musikala. Eguneroko gauzel erreparatzen lagundu dezakeen ipuina; egunerokotasunetik aldentzeko gaituena, plazera eta poza sorrarazten dizkiguna.

Oso ipuin aproposa haur txikiel irakurtzeko, erakusteko eta helduei ere opari gisa emateko, eguna alegertzeko baita.»

Hauxe da liburu kaxkar honi buruz esaten dutena. Baina beste batzuetan esango dizute –halako liburuak irakurketa bat baino gehiago dituela, –testua non zentzu jostalariz betea dagoela... Eta inoluz ulertzen zailak diren argudioak ere ikusiko dituzu. Eta orduan, Cesrpatos burtsako analista zorrotzaren testu hau datorkit burura:

Próasis, catástasis, epístasis, catástrofe, peripecia, agnición o anagnórisis

«La "Nueva comedia" es una deliciosa obra de teatro de don Leandro Fernández de Moratín (estrenada en el año 1792). En ella el autor intenta criticar el estado en que se encuentra el teatro español en su época. Uno de los personajes que más me gustan de la obra es don Hermógenes, que, según cuentan las malas lenguas, era el retrato de un enemigo de Moratín, periodista y crítico de teatro llamado Cristóbal Cladera y que puso verde a don Leandro en alguna de sus obras, por lo que don Leandro le devolvió el golpe. Don Leandro quiso ridiculizar en algunos pasajes de la obra, entre otras cosas, la forma absurda y pedante de algunos de analizar las obras de teatro mediante complicaciones técnicas, que en algún caso eran simplemente absurdas y sin sentido alguno pero que sonaban a los oídos de los poco expertos en el tema como si salieran de boca de sabios.

Es realmente desternillante escuchar en la obra a don Hermógenes, mi personaje favorito, como cuando intenta contestar a la pregunta de si le gustaba una determinada pieza teatral que acababan de ver. Utiliza una verborrea increíble, digna del mejor diálogo de los hermanos Marx, a los que no tiene nada que envidiar el autor:

"Sí, le diré lo que me parece; pero antes de todo conviene que sepan que el poema dramático admite dos géneros de fábula. Sunt autem fabulae, aliae simplices, aliae implexae. Esto es lo que dice Aristóteles, pero lo diré en griego para que me entien-

dan mejor: Eisi de ton mython oi men aploi oi de peplegmenoi. Cai gar ai práxeis. Eisi de ton mython oi men aploi oi de πεπλεγμενοι. Και γαρ αι πραξεις.”

Ante la insistencia de sus amigos que lógicamente no han entendido nada de nada y ante la petición de una mayor claridad don Hermógenes contesta con la histórica parrafada:

“Bien, pero antes y para mayor claridad sería interesante explicarles lo que los críticos entendemos por próasis, catástasis, epístasis, catástrofe, peripecia, agnición o anagnórisis, partes necesarias a toda comedia que se precie, y que según Escalígero, Vossio y Marmontel...”

Al final sus contertulios terminan llamándole pedante, a lo que don Hermógenes indignado contesta: “¿Yo pedante?, yo que he compuesto siete prolusiones grecolatinas sobre los puntos más delicados del derecho...”.

Como pueden ver, genial don Leandro ridiculizando esta situación de analistas embrollantes.»

Cárpatos, analista de Bolsa

Hauxe da kriptiko izatea eta batzuetan gure kritikoak ere ez dakit ez ote diren saltzen kriptiko izaten, eurek nahi duten motoa saltzeko. Adibidez, *Musu lapurra* liburua zoragarria dela, niretzat liburu guztiz planoaren denean. Geroago aztertuko ditugu beste testu batzuk Xabier Etxanizek berak dioenez –euskal literaturari ez berrikuntzarik, ez aberastasunik dakarzkion– testuak omen direnak. Azter dezagun orain testu sinple, pobre eta errepikapenez beteriko hau. Ez du emoziorik, ez du ondulaziorik, ez du saltorik, ez du konparazio eta esamolde alairik, guztiz laua eta plano da, bizitasunik gabea, zozoa, hila. Elektroentzefalograma plano baten antza du.

Pertsona batzuk oso zoriontsuak dira...? (6 aldiz 14 lerroko testuan)

Zoriontsua zara...? (beste 6 aldiz)

Pertsona batzuk oso zoriontsuak dira zaldiko-maldiko aritzean? Zer da hau? Zaldiko-maldiko ez da aritzen. Oker ez banago zaldiko-maldikoa tresna bat da, erdarazko –tioivooa–. Eta inor ez da tioivoo aritzen. Agian esan nahi zuen –arre-erre–(n) ibili, hau da heldu bat astoarena edo zaldiarena egiten jarri eta haurra gainean ibili. Baina,

horretarako nekazal giroa ezagutu egin behar da eta hango aberastasanaz baliatu, berau gorrotatu gabe. Gu, umetan, arre-arren askotan ibili gara, baina guk –euskal literaturari ez berrikuntzarik, ez aberastasanik dakarkio–, Xabier Etxanizek bezala. –Zaldiko-maldiko aritu–, esan egin behar da gero hori! Hori al da euskal literaturari eman nahi diogun berrikuntza.

Eta *Musu lapurra* liburuari buruz diodan berriz, liburu zozoa, errepikakorra, imajinazio gutxikoa, hizkuntzaz oso pobrea, literatura aldetik iradokizun eta espresio edertasunik gabekoa dela. Testuari dagokionez, salbatzen den gauza bakarra bukaera da: –Baina ni, batez ere, gaueko musua lapurtzen dizudanean naiz zoriontsua–. Hori gustatu zait. Kritika egiterakoan alderdi positiboak ere gogoan hartu behar dituk, Xabier! Hori ere ikasi, kritiko ona izan nahi baldin baduk. Liburu guztiek zeukatek zerbait ona: hizkuntza, espresioak, imajinazioa, umorea, aberastasuna... Zerbait. Liburu honi dagokionez, marrazkiak politak iruditu zaizkit eta liburuak daukan gauzarik onena dela esan daiteke.

Eta testu hau aztertu eta bere egilea eta kritiko lagunak astindu ondoren gatozen beste testu batzuk aztertzeraz. Ondoren aztertuko ditugun testuak ez omen dira literatura edo ez dira liburu gomendagarri soilen artean ere azaldu. (Hala ere, esan dezadan isilka izugarri-zko arrakasta dutela ikasleen artean eta oso ondo ari direla saltzen bai umeez eta bai andere–o/irakasleek gustuko dituztelako, Irakur Gida foiletoak boikota egin baldin badie ere.)

Mirari hegalaria. IBAIZABAL

(*Ilargi beteko gaua da. Hiru neska txiki, 10 urtekoak, Aizkorri alderantz doaz.*)

«Goranzko bidean pagoz osatutako baso txiki bat igaro zuten. Ilargi betearen argia iragazki batetik pasata bezala birrindua eta barreiatua iristen zen hiru nesken oinetara. Hegomendebaldeko haize indartsuak milaka orban argitsu mugitzen zituen lurrean batetik bestera, zero oskarbia argi tantotan husten ari balitz bezala. Haizeak adarrak bortizki astintzen zituen eta hostoen firfirak atso berritsuen etengabeko txutxumutxua zirudien. Hiru neskatilen bihotzak urduri eta larri zihoazen, beldurraren esku ikusezinak estututa bezala. Aurreraxeago hontzaren ulu zolia entzun zuten.

Orduan bai, orduan hirurek elkar besarkatu zuten eta, ikarak dar-dar batean jarrita, Janirek galdetu zuen:

—Zer izan da hori?»

Hau ez da literatura kritiko horientzat. Aurreko testu ximple, landu gabea, zozoa, literatura gorena da, berriz. Ez da erraza jakiten zer den literatura eta zer ez! Gal ote dira testu hau edo honen antzekoak ulertzeko? Hor ote dago auzi honen guztiaren koska eta gakoa?

Dena dela Xabier Etxaniz bera ez da atzera gelditzen kritika egiterakoan. Hona hemen bere perlatako bat:

Nekazal giroa

«1981ean *Pernando amezketarra* liburuaren berrargitalpena burutu zuen Joxantonio Ormazabalek. Honetan ere 50 urteko jautzia egiten da atzerantz, baina zen garaiagatik (euskal kultura, ohitura, nortasuna berreskuratzeko gogo), irakurgai motagatik (kontakizun laburrak, arinak, barregarriak) edo bestelakorik ez zegoelako, liburu horren berrargitalpen ugari egin ziren urte gutxitan, euskal liburugintzan pentsaezinezko salmenta izan zuelarik.

Baseri giroa, nekazaritza mundua, antzinakoa, oso urruti gertatzen zen frankismoaren ondorengo gizarte industrial eta modernotik, hala ere, umorean eta ateraldi bitxietan oinarritzen den literatura horrek, ikuspegi literario batetik ez berrikuntzarik, ez aberastasunik dakarren literatura horrek jarraipena izan du gure garaia arte.

Iñaki Zubeldiaren *Josu Azalaren abenturak*, zazpi urte zituenetik eta baserrian bizi, fraide izan eta komentuan ari zen garaia arte, Josu Azalaren abenturak kontatzen dituen nobela, estilo horretakoa dugu. Edo egile beraren *Txerrama errudun* umore klabean idatzitako nobela.

(...)

Kasu batzuetan idazleek berrikuntzak sartu nahi izan dituzte egitura eta kontakizun zaharretan.

Ez da horrela gertatzen Antton Kazabonen Proxpero sallean hiru liburuetan. Liburu horietan Proxperoren istorio xebreak kontatzen zaizkigu... Topiko guztiak betetzen ditu Proxperok, taber-

nazalea, andrearekin istiluak, nesken atzetik begiak, hitzik egokiena ahoan,...

Kazabonen liburu horiek duten antzinako giroa, kontatzean irakurlearen irribarrea besterik bilatzen ez delako, ukitutako gaiengatik, eta beste arrazoiengatik haur eta gazte literaturari ezer ez ekarzteaz gain, atzerapausu bat dira literaturaren eraikuntzan, irakurgalaren eta literatur testuaren arteko ezberdintasuna ez baitute gordetzen.»

Xabier Etxaniz.

Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia. 253. or.
Pamiela. 1997.

Hitz gogorrak literatura hain pobrea egiten duen baten ahotik etortzeko. Baina agian sinistu egiten die Eskoriatzako Irakasle Eskolako Haur Liburu Mintegiko Nerea Alzola eta Pello Añorgari. Beretzako kalte. Merkatuak orokorrean bai baitaki bereizten gomendagarria eta ez gomendagarria zein den. Eta ez dut uste Xabier Etxanizen liburuak salmentan eta jendearen kalitate iritzian punta-puntan dabiltzanik.

Eta egin zailon kritika egokia den aztertzeko *Josu Azalaren abenturak* liburuko pasartetxo bat jarriko dugu hemen –euskal literaturari ez berrikuntzarik, ez aberastasunik dakarkion– liburu horretatik hartuta:

Josu Azalaren abenturak. IBAIZABAL.

(Mahastian, apustu batean ari dira Txurрут, mozkorra eta mahats biltzaille trebea, eta Josu, fraide ikasle gaztea eta indartsua, baina lan hauetan ez hain trebea.)

«Eliz dorreko erloju zaharraren orratzek ere azkarrago zihoazela zirudien mahasti hartatik begiratu gero. Eta horrela "taaannn" luze bat jo zuen herritar guztientzat. Hiru eta erdiak ziren.

Josuren bizkarrak olloz igurtzita zegoela zirudien. Gorputz osoa zeukan izerdi jario batean. Jasan ezineko gerriko minak jo zuen, baina hala ere hura zen mahatsa biltzea, hura!

Eta Txurрут? Txurrutu eguerdiko basoerdi eta pattarrak ez zioten bentaja handirik egin. Ezin zitekeen esan hura hiruretako gizon bera zenik. Ikusleak mutu zeuden. Ezin zuten sinistu. Hiruretan sua eta garra zerion gizona orain pott eginik! Ahaleginak egiten zituen baina bere tinan ez zen oraindik mahatsik ikusten. Josuren

tinan, berriz, mahats mendiaren tontorra agertzen hasia zegoen. Beste otarkada pare bat nahikoa izan zuen tina ezpainetaraino betetzeko.

Apustulariek elkarri begiratu zioten, Josuren pozak eta Txurruten amorratioak elkar joz. Ikusle gehienak bere eztarri urratuak ardoz pixka bat goxatzera joan ziren.

(...)

Josuk inoiz baino alaiago ikusi zuen iluntze hartan eguzkia urre koloretan mendien atzean ezkututzen.»

Juzga beza irakurle trebeak.

Eta Proxperoren liburuei ere egurra eman zalenez, hona hemen piperra eta gatza gainezka dauzkan herri literaturako eta herri ironia eta kaleko pertsonaia berezien ziria duen testu zoragarri bat. Ala kaleko pertsonaiak eta pertsonaia hauen umorea eta ziria ez dira literatur baliabide, sasikritiko posposposmodernista usteko eta graziarik gabeko? Hona hemen Antton Kazabonen testua:

Proxpero Donostian. ELKAR

Kontrako ezterrira

«Sentitzen zuena ez zen sollik egarria, hamaiketara zihoan eta Proxperok beste behar batzuk ere bazituen. Tripak kurrunka-kurrunka hasiak ziren eta, noski, gosari txikia auskalo non zegoen ordurakol!

(...)

Gutizia nolabait ase nahi zuen, baina, halako taberna tentagarriak ez aurkitzen, ordea. Urdal azpikoak zintzilik eta ardo usaina kanporaino botatzen duten bodega antzeko horietakoa nahi zuen nondik edo handik. Alderdi hartan horrelakorik ez izaki, ordea.

Halakoren batean, "Café Bar" horietako bat ikusi zuen, eta han doa zuzen-zuzenean barrura, besterik ezean huraxe zela hobere-na pentsatuz.

Mostradorean maionesaz jositako banderilla koxkor batzuk ikusi zituen eta haiexekin konformatu beharko! Kolpea bota zion bati, baina, inondik ere eskurik sartzetik ez. Denak kristalezko kalola batean sartuta zeuden.

Kamareroari handik nahi zuela adierazi zion keinu batez eta bai

azkar ulertu ere. Tranpatxoa barruko aldetik izaki eta aitaren batean atera zion aurrealdera. Laster zituen eskura serbilletak, hortz ziriak, tenedorea, platertxoa eta banderilla haletako bakarra. "Honen guztiaren beharrik ba ote dut mokadu hori irensteko?"

—Denak, denak! —oihukatu zion txaketa zuri eta aurpegia zuria-go zeukan kamarero esnatu eta orraztu berriari.

Hantxe jarri zizkion denak sailean bata bestearen atzean Aste Santuko prozesioaren antzera.

Serbilletak, hortz ziriak eta alferrikako tresneria guztia baztertu zuen eta han hasi zen ito beharrean bat irentsi eta bestea hartu. Sudur zuloetatik ere malonesa mordoia sartu zuen eta eskuak eta kokotsa ere ikusi egin behar ziren.

Halako batean, hor hasten da eztulka gizagaixoa, dena bota beharrean. Aurreko guztiak batera sartu nahi eta barru aldean ere bide estuak nonbait eta lanak ziren. Behera ezin eta gora denak berriro bueltan. Aurrealdeko botila guztiak malonesaz eta arrautza gogortuz jota estali zituen. Egoera lastimagarria benetan gure Proxperorena, eztulka, begietatik malkoa zeriola, tripak bota beharrean. Presiozko eskapea nolabait konpondu eta lasaitu zenean, berehala ekin zion berriro ere lanari, eta kamareroak ere zerbait esan behar eta honela bota zion:

—Zer, kontrako eztarrira joan al zaizu?

Eta Proxperok:

—Kontrako eztarrira? Hirera joan bahuen bai, kontrakora joango huen!»

Ezin da ukatu kontakizun gordin samarra denik. Baina kontatzeko duen grazia, piperra eta bizitasuna ezingo dituzu aurkitu Xabier Etxanizen testu batean. Ez dela punta-puntako literatura? Ados. Baina nork eskatzen du herriko pertsonaia xelebreen historiak, herriaren memoriatik berreskuratzen direnean, goi mailako literatura bezala eskaini behar direnik? Ez al da nahiko meritu ahanzturatik salbatu eta testu egokietan ematea? Dazkan espresioak biziak eta batzuetan oso literarioak dira: *—Presiozko eskapea nolabait konpondu eta lasaitu zenean, berehala ekin zion berriro ere lanari...—*

Beste honek ere sake izugarria darama barrenean: *—Laster zituen eskura serbilletak, hortz ziriak, tenedorea, platertxoa eta ban-*

*derilla haietako bakarra. Honen guztiaren beharrik ba ote dut moka-
du hori irensteko?*— Ironia aparta eta maltzurkeriaz betea pertsonaia
herrikol honena.

Gure Xabier Etxaniz inklitoa gai ote da honelako zerbait egiteko?
Ala agian hemen barruan doan malezia, eztenkada eta ziria ulertzeko
ere ez da gai?

Eta ez noa gai honetan gehiago luzatzera.

Bakarrik esan nahi nuke **beste zerrendako** idazle guztien ize-
nean min handia egin diguzuela zuen zerrendekin eta kritika
gaiztoekin. Kritika egiterakoan zerbait ona edukiko du liburuak. Bada,
hori sekula ez da aipatu eta alde on hori ez da ikusi nahi izan. Liburu
batzuk ez dira oso onak izango literatura puruaren ikuspegitik, baina
umorea, hizkuntza aberatsa, ironia, historiaren beraren interesa...
zerbait edukiko dute ba positiboa? Ba, ez —haur eta gazte literaturari
ezer ez ekartzeaz gain, atzerapausu bat dira literaturaren erai-
kuntzan—. Honelako perlak entzun behar izan ditugu. Eta nork esan-
da? Eta goraxeago ikusi dugun *Musu lapurra* perla hori egin duenak
berak. Eta atzetik betiko zuritzaille, aduladoreak —liburu oso gomen-
dagarrien— zerrendan sartzen perla hori. Horrela ez goaz inora. Ira-
kasle, liburuzain, bibliotekari, liburu-dendatako saltzaille eta, oroko-
rrean, haur literaturaz kezka duzuen guztiok eziezaiozue kasurik egin
horrelako foiletinei eta honelako kritikoei. Kasu egin umeen gustu
onari, haur literaturaz arduratzen eta asko irakurri ondoren eta
umeen iritzia jaso ondoren liburu bat gomendatzen dizun andere-
ño/irakasleari. Baina, beste hauekin kontuz! Batzuetan erbia salduko
dizute, baina gutxien uste duzunean erbiaren izenean katua salduko
dizute-eta!

Eta puntu honetaraino nekatuta iritsi naizelarik eta bukatzeko
izugarritzko gogoia daukadalarik, aurrera jarraitu beharrean aurkitzen
naiz, aspalditik sartuta neukan beste arantza bat argitzeko. *Hezkide-
tzaren aldeko Literatura. Literatura para la Coeducaci—n* Marixabel
Gaztañagaren liburuxkaz ari naiz. 1999an argitaratu zen.

Liburuxkaren sarreran honela dio:

Esku artean duzun —Hezkidetzaren aldeko Literatura— katalogo
hau Donostia Kulturako Liburutegi Nagusiak eta Emakumearen or-
dezkaritzak, euskarazko haur literaturako aholkulari talde batekin el-

karlanean egindako lanaren emaitza da. Lankide izan dira, era berean, Emakunde eta Eusko Jauriaritzako Kultura Salla ere.

Alpatutako katalogoa gurasoen, irakasleen eta interesa duen edonoren eskura behar-beharrezko lan tresna ballagarri bat jartzeko premiatik sortu da. Izan ere, ezinbestekoa dugu horrelako tresna bat gure gizartearen ikuspegi osoago eta berritzaileagoa ahalbidetuko duen hezkuntza sustatzeko?

Perla ederra hau ere. Sarrera honen ondoren –Urrats bat– izeneko orrialde osoa betetzen duen –espitx– bat dago estereotipoen aurka, ikuspegi tendentziosoak gainditzeko gomendioak eta abar. Baina, azken batean, hezkidetzaren aldeko liburuen zerrenda ikuspegi feminista atzerakoienetik eta gogorrenetik planteatuta egin da. Zerrenda hauetan azaltzeko derrigorrez protagonistak emakumea izan behar du. Untxi bat edo balea bat baldin bada protagonista eta animalien bizimoduari buruz idazten baduzu ere ez zara hemen agertuko, –hezkidetzaren aurkako– liburua baita emakumearen ikuspegi soiletik idatzita ez dagoena. Eta honi deitzen diozu hezkidetzeta, Marixabel Gazta–aga? Ea al goaz mutur batetik bestera? Eta ez hori bakarrik euskaraz argitaratu diren milaka liburuetatik 85 bakarrik aurkitu dituzue –zuen hezkidetzeta– hori bermatzeko modukoak? Eta hori, eskuzabal samarrak izanda, liburuxkan aitortzen den bezala.

Horrela, 85 liburu horien artetik, 63 emakumeek idatzitakoak dira (hauetatik 15 Mariasun Landarenak), eta 22 bakarrik gizonezkoek edo era mistoan idatzitakoak (gizona eta emakumea egileak). Idazleen artean 31 emakume azaltzen dira, horietatik asko atzerritarrak, noski (4 bakarrik euskaldunak). Eta 16 gizonezko (5 bakarrik euskaldunak).

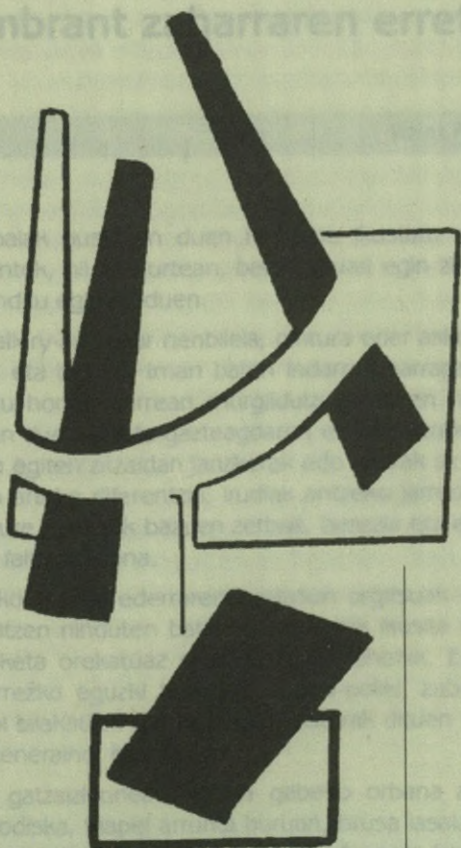
Guztira 9 autore euskaldun azaltzen dira hezkidetzako liburu ortodoxoak idatzi dituztenen artean (1999. urtean egindako lan batez ari naiz). Hauexek dira autore horiek: Yolanda Arrieta, Bernardo Atxaga, Xabier Etxaniz, Mikel Garmendia, Maite Gonzalez Esnal, Mariasun Landa, Agurtzane Ortiz de Landaluze, Joseba Sarrionandia eta Patxi Zubizarreta. Marian Morenok eta Manu Lopezek osatutako idazle bikotea ere azaltzen da.

Baina euskal autore piloak hezkidetzako liburuen zerrenda horretatik kanpo geratu gara. Hauek behintzat apuntatu ditut nik: Joxemari Iturralde, Juan Kruz Igerabide, Pako Aristi, Felipe Juaristi, Juan

Manuel Etxebarria, Anjel Lertxundi, Juan Mari Irigolien, Koldo Izagirre, Edorta Jimenez, Xabier Mendiguren Elizegi, Xabier Mendiguren Bezeziartu, Joxan Ormazabal, Aitor Arana, Iñaki Zubeldia, Joanes Urkixo, Juan Martin Elexpuru, Txiliku, Joxerra Garzia, Antton Kazabon, Antton Irusta, Jexuxmari Mendizabal, Itziar Zubizarreta, Karlos Linazasoro, Karlos Santisteban, Pello Eñnal, Xabier Monasterio, Iñaki Friera, Iñaki Bernaola, Gerardo Markuleta, Bibiñe Pujana, Tomas Elorza, Jon Suarez, Enkarni Genua, Ramon Etxebarria, Agustin Egurrola, Patxi Ezkiaga, Xipri Arbelbide, Marijane Minaberri, Gexan Lantziri, Hasier Etxebarria, Joxe Erzibengoa, Amaia Ormaetxea, Jesus Mª Arrieta, Lourdes Iriondo, Jon Arretxe...

Jainkoak salba gaitzala honelako itsukerietatik. Ala autore hauen guztien liburuak ez dira hezkidetzarako egokiak? Edo, agian, izugarriko traumak sortuko dizkiegu gure umetxoel? Inkisizio bat izan zen behin eta aski dugu harekin, ez dugu besterik behar.

Rembrant zarraren erretratua

ADABAKIAK

Rembrant zaharraren erretratu

Itziar MITXELENA

Tamesis ibaiak bustitzen duen hiri bizia ikustatu nuen azken aldian, Rembrantek, hil zen urtean, bere buruari egin zion erretratu harrigarriak txunditu egin ninduen.

National Gallery-an zehar nenbilela, pintura eder asko alde batera utzita, behin eta berriro, iman baten indarrak harrapatu banindu bezala, erretratu honen aurrean murgilduta gelditzen nintzen. Museoak erakusten duen artista gazteagoaren erretratuarekin konparatuz, nabarmena egiten zitzaidan janzkerak edo itxurak ez zuela esplikatzeko bi lanen arteko diferentzia; irudiak antzeko jarreran agertzen baziren ere, agure zaharrak bazuen zerbait, berezia eta erakargarria, gazte dotoreari falta zitzaiona.

Zahartzaroko margo ederraren iluntasun argitsuak eta esanahi aldakorrek harritzen ninduten batik bat. Urrutitik ikusita ilunaren eta argiaren nahasketa orekatuaz ohartzen gara lehenik. Ezker aldean sortzen den urrezko eguzki borobilak, poliki-poliki, zabaltzen doan heinean, marroi bilakatzen da, bisoi larru ederrak dituen ñabardurak, argienetik beltzeneraino, hartuz.

Hurbiltzen gatzazkionean, forma gabeko orbana agure zahar bihurtzen da. Lodiska, txapel arrunta buruan, brusa lasaia jantzi gisa, eta esku lodiak sabel indartsuaren gainean. Aurpegi borobilaren aldeetan, gaztaina kolorearen arrastoa gordetzen duten ile zuri kizkurrak; kopeta sakonaren azpian, batere dotorea ez den sudur zabala; begiek, bizitzako azken uneak gordetzen dituen gelan egoteko baimena eskatuz, beldurrez begiratzen digutela dirudi, eta ile gutxiko bizarrak inguratzen duen ahoan irribarre garbira iristera ausartzen ez den keinuari antzematen diogu.

Ahultasun sentipen honek ez du, ordea, gehiegi irauten. Ongi erreparatuz (fintasuna nagusia den lanean ez dago aurpegi askotako egia sakonarekin erraz topo egiterik) aho itxian zalantzaren ordezkariak kanpoak eragiten dion keinu zatarraren susmo ahula, baina erabakia, ikusten dugu; begietan, berriz, erdeinuaren ilun arina eta mingotsa. Aitona zaharra eta beldurtia poliki-poliki urrutiratu egiten zaigu, zeharo desagertu gabe, aldaketa sakonak eta norberaren ahultasuna ezagutzeak sortu duten gizonari lekua uztearren.

Saskia aberatsa, dotorea eta adimentsuarekin, plazera, poza, zuzentasuna eta arrakasta elkarrekin zihoazen mundu borobilean bizi ondoren, plater fin eta kopa dotore gabeko etxean egunak igaro behar izan duen gizona susmatzen dugu orain; bidea galduta, Dalidaren magal lizuna lortzeko, berea ez dena eman duen Sanson itsua; errua garbitzeko, filistindarren artean heriotza ospetsuaren ordezkari, ekintza zertxobait krudelak burutu dituen laguna. Azkenean, argi gabeko korridoretatik, zizarearen gisa arrastaka eta ilunetan ibili ondoren, ur epel eta lasaiagoetan konpainia eta babesa aurkitu duen pertsona baztertua; ez dena, horratik, saminaren hozka zorrotzaz libratu: pausaleku honetan emazte izan ez zen andre gazteari azken agurra eman ondoren, Titus maitearen begirada iluna, tristea eta sakona betiko galdu baitu...

Gure bidala bukatzeak dagoela pentsatzen dugunean, berriro so egiten diogu paretan dagoen agureari, eta, itsaso sakonak sortutako olatu berri batek harrapatu bagintu bezala, orain arte nabaritu ez genuen zerbait, berria eta zertxobait pozgarria, gutaz jabetzen da. "SPAN style="mso-spacerun: yes" " /SPAN" Zeruertzean, urrutian, hodei gris ekaiztsuak zulatzea lortzen duen argi zuri eta gardenaren gisan, pintore ospetsuaren begiak kubritzen zuen errezel goibela trebetasunak sortutako ziurtasunaren distirak zeharkatzen du.

Gaztaroko su indartsu eta harroa txingar xume bihurtu bada ere, oraindik gorputz zaharrean dirau: apala, pospoloarena bezala, eta ahula, ongi baitaki gertu dagola hilotza; baina eritasunak, atsekabe latzak eta arerio gaiztoak suntsitu ez dutenez, iraunkorra eta ziurra.

Ninietan pizten den zurtasun fin eta sakon hau aurpegian zehar zabaltzen da, eta, angelu baten antzera, estutzen doa, erpina taxutuz koadroaren beheko partean, non agertzen zaizkigun eskuak -zeramaten pintzela ezabatua izan ondoren-biluzik, elkarri lotuak, lasai-

tasuna baino gehiago lanerako grina adierazten duen keinuan; artistau hatz lodiak, latzak, indartsuak eta trebeak, gorputzean zehar zabaldu den iluntasun neketsuaz libro, edertasun esanguratsua sortzen duten mugimendu zehatzak egiteko prest baitaude.

Behin eta berriro, urtzen ez den burdin goriaren agindu bortitzari obedituz, kurritzen dute, ezaguna izan arren, beti berria eta interesgarria den xendra. Bidea mugatzen zuten amildegi sakonak ohiturak mazela xamur bihurtu baditu ere, oraindik ernagarria da kamioa. Ezabatu, luzatu, jarri, erantsi, aldatu..., sumatu nola orri garbian edo mihise zurian agertzen doan unibertso espirituala, sakona eta taupakaria, eraikin, paisala, arropa astun edo aurpegi esanguratsu bihurtua. Danae ederra estali zuen urrezko geruzaren antza duen eguratsa emankorreetan sortzen doaz Abrahamen eskua finkotasun leunez hartzen duen aingerua; aitaren altzo babeslean burua pausatzen duen seme prodigoa; Rebeka eta Isaak lotzen dituen amodioak ehundutako amarauna ikusezina eta sentsuala; Jakob besarkatzen duen aingeru ederra...

Ez da harrizkoa hil arte edertasuna egiten jarraituko duen artistaren aurpegian nabaritzea, azken aldiz begiratzen diogunean, izpi bat, zertxobait umoretsua, pixka bat zinikoa eta pitin bat zurtua, ez baita gauza erraza zentzuaren aurka doan paradoxa onartzea: diru zorren artean, atsekabe, samin eta eritasunen erdian berak izatea, eta ez kontra izan zituen etsaien multzo zabalak eta boteretsuak, bistak ikus ez dezakeen egia sakona eta sutila begien aurrean ezartzeko ahalmen pozgarria.

Museoko gela argiak eta isilak utzita, "I" Trafalgar Square "I" inguratzten duten kale zaratatsuetan zehar nenbilela, Pascal fisikari ospetsuaren zenbait gogoeta burura etorri zitzaizkidan, nabaritzen bainuen koadroak sortu zidan lilurak antza zuela "I" Pensées "I"-etako leuntasun zehatzak sorrarazi ohi didan mirespenarekin; eta, harrigarria bada ere, gizakien ahultasuna eta hutsala azpimarratu zuenaren oroimenak lagun hurkoaren fede pozgarriaz betetzen ninduen.

Egia baita deus gutxi garena, erdi bat ezerezaren eta osoaren artean, muturrak ezin konprenituz; ez du unibertso zabalak bere osotasunaren beharrik gu zanpatzeko: lurrin edo tanto ñimiñoenak deuseztatu baikaltzake, baina unibertso boteretsuak ezabatzen gaituenen, guk, gure ahultasunean, uler dezakegu gu baino indartsua-

go dela eta hiltzeko zorian gaudela, eta bera, isiltasun mugagabe eta ikaragarriaren jabe izan arren, ez da ezer entenditzeko gai.

Zirkunferentzia gabeko zentroa nonahi duen zirkuluan zehar, presaka eta, modaren agindua jarraituz, beltzez jantzita zebilen jentetzaren artean nenbilela, nitaz jabetzen zen biziki hunkitzen ninduen ziurtasuna. Seguru bainengoen gure artean izanen zela norbait, arimak asmatutako zeinuak erabiliz eta egiak markatzen duen bide librea eta kementsua jarraituz, sortuko zuena, pintore ospetsuaren antzera, errealtate fisiko berri bat, gaitasunak ematen duen erraztasun ederraz hornitua; non gu, gizadiak, araka genezake gurea den berezitasunik sakonena."SPAN style="mso-spacerun: yes" "SPAN" Ezagutze honek, eguneroko arrunckeriaz libratzen ez duenez, ez gaitu, seguru asko, hobetzen, ez dago, beraz, bere garrantzia handitu beharrik; baina, askorentzat arbuigarria izango den neurri apal hau onartuz, zeharo intelektualak diren momentu haei esker gugan suspertzen da maizegi lo daukagun ahalmenik ederrena eta espiritualena.

Joxe Mari Satrustegi (1930-1903) G.B.

Gillermo ETXEBERRIA

Satrustegi jaunaren gaixotasunaren berri jakin genuenean, guztiz asaldatu ginen, bai baikenekien haren osasun onaren berri. Hase-rako berri txarra ondoren, hobera egin zuela eta, aski itxaropentsu sentitu ginen gisako gaixotasuna gainditzeko hainbat indar bazuela uste izan baikenuen. Zoritxarrez, haren heriotzaren berri eman zitzaigun martxoaren 28an, bezperan zendu baitzen Iruñeko *Bideko Ama* Ospitalean.

Tamalez, pertsonaia handi bat galdu du euskarak Nafarroan. Lehen, duela ez asko, Jimenez Jurio jauna, orain Jose Mari Satrustegi. Adorerik galdu gabe, halere, esan daiteke jaio direla berriak haren lidoari jarrailtuko diotenak.

EGAN-en Satrustegirekin aurrez aurre eta telefonoz hitz egiteko parada izan dugu. Beti izan da guretzat pertsonaia hurbila, hitz erraz eta atseginekoa eta lana eskatzea aski izaten zen haren baietza eskuratzeko. Horren lekuko dira azken urteetan aldizkarian argitaratu dituen idazlanak.

Jose Mari Arruazun jaio zen 1930ko azaroaren 15ean. Iruñeko Apaizetxean ikasi ondoren apaiztu zen 1955. urtean. Erretore lanak egin zituen Madotzen, Luzaiden eta Urdiainen. Nafarroako Euskararen azken 50 urteetako erreferentzia garbienetakoa da bera.

Luzea da haren lan izugarria aipatzea. Andres Iñigok, 1997an Euskaltzaindiaren Nafarroako ordezkartzan ordezkatu zuenak esaten digunez, "luzeegia litzateke bere lan izugarria aipatzea: 24 liburu, mila artikulua baino gehiago..."

1957an euskaltzain urgazle eta 1963an euskaltzain oso izenda-

tua "Luzaideko otoi tipiak" izanik sarrera hitzaldia, Euskaltzaindiari osoki emana bizi izan da. Bertako idazkari 14 urtez, Nafarroako ordezkari beste hamazortiz. Duela 35 urte *Fontes Linguae Vasconum - studia et documenta* - sortu zuen eta bertako idazkari izana gaur arte Gobernuo Viana Printzea Institutuzarekin. Vianako Printzea Institutuzarekin Euskara Sustapen Sailaren sorreran eta ibileran aitzindaria, halanola ikastolen sorreran. Nafarroako Gobernuo Kontseiluko Aholkulari 1988 eta 1993 urteetan. Urte luzez aritua *Onomastica Batzordean*. Buenos Airesko Euskal Ikaskuntza Institutu amerikarreko eta Juan de Garai Argentinako Euskal Kulturako partaide. Medizinarekin historia Elkartearen sortzaileetakoa, *Les Amis de la Vieille Navarre* eta *Eusko Ikaskuntza*ko partaide.

Etengabe hitzaldiak emanak batik-bat etnografikoak. 70. hamarkadan, bost urtetan Deustuko Unibertsitatean Udako Ikastaroko irakasle. Bestalde, bost urtetan Euskal Herriko Unibertsitatean Medicina graduondoko ikasleei hitzaldiak emana. Iruñeko Teologia Ikaskuntzako Zentro Nagusian Antropologiako ikastaroak paratu zituen 2001. urtean Iruñeko Udako Euskal Unibertsitateko ikastaroak ireki zituen honako lanarekin: "Nafarroako egoera 25 urteren buruan".

Sari asko eta asko eskuratu zituen: 1997. urtean, Armenian, Hizkuntzen Nazioarteko Akademiako ohorezko kide. Iruñeko Kutxa Muzikala 75. urtemuga dela eta antolatu lehiaketaren irabazle *Ekaitza* lanaren bidez. 2001. urtean Bizkaiko Ikastolek Abusuko Ibilaldian beste sei lagunekin batera saritua izan zen bere onomastika eta Toponimia lanengatik. 2002. urtean *Euskal Herria* irratia *Larreko Saria* eman zion. Urte berean *Manuel Irujo* saria eskuratu zuen eta bestalde *EIZIE* k Ohorezko partaide izendatu zuen.

*Egunkari*ko azken berriek ilundu zituzten azken egunetan haren hurbileko lagunek esan digutenez.

Horra Satrustegiren lan nagusiak: *La Puerta de España en el Camino de Santiago*, 1962, "Bordel Bertsularia", 1965, *Luzaideko kantiak*, 1967, *Laminzulo*, 1973, *Intzaur koskailu*, 1973, *Solsticio de invierno*, 1974, *Euskaldunen seksu bideak*, 1975, *Ekaitza*, 1972, *Euskal Izendegia*, 1972, 1977, 1983, *Ipuin Miresgarriak*, 1980, *Mitos y creencias*, 1980, *Lapur zuriak*, 1981, *Comportamiento sexual de los vascos*, 1981, *Californiatik kantuz*, 1983, *Axelko eta Otsoko*, 1983, *Euskal testu zaharrak*, 1987, *Antropología y Lengua*, 1989, *Mattin Mottela*, 1997, *J. Frantzisko Aizkibel*, *Bidegileak*, 1998), *Sakanerri barrena*, 1999, *Alexander Tapia*, *Bidegileak*, 2000, *Perpetua Saragueta*, *Bidegileak*, 2001.

Gotzainak espainiar nazionalismoaren ildotik?

Luis Mari MUJICA

Egia esan, Elizak ukitzen duen gauza anitzek mendebalde laizizatuan ere badu bere sona eta nolabaiteko glamourra, batzuetan. Orain hilabete batzuk Espainiako Gotzainen Konferentziak indarkeriaz aldarrikaturiko dokumentu bereziak atxikimen aldekoak eta kontra-koak ukan ditu prentsaren aldetik, norberaren interes eta makurrera politikoaren arabera, maiz. Egia esan, aipaturiko dokumentuak Euskal Herrian eskandalu anitz sortu du, nahiz bere mintzaira –ohikoa denez- formulazioaren aldetik tentuz emana izan. Agiriko bosgarren atala,ordea, susmo txarrez hartu du zenbaitek, bertan euskal abertzaletasun demokratikoaren aurkako olde disimulatua (Ibarretxeren proposamen politikoarena, adibidez) atzeman bide delako.

Nola ez, lehen lau atalek erakusbide ziurra, ortodoxoa daramate, hau da, ETA-ren jarrera mehatxatzaileen gaitzespena (lehendik ere Euskal Herriko elizak klarki eta luzaroan adierazitakoaren ildotik), eta alde horretatik dokumentua errepikakorra da, gauza jakinak berresaten dituelako. Besterik da, aldiz, abertzaletasun ia ororen *idolatriazko* jarrera kondentatzean –Abertzaletasun oro idolatria al da?– apezpikuek ez dute garbi uzten zenbateraino den indarkeria hautamen abertzaleak onartzea (ezen plataforma demokratikoan dauden euskal alderdi abertzaleek ere aniztetan azaldu dira ETA-ren aurka).

Dokumentua nahastatzaile bilakatzen da, itzuri egiten da plataforma zehatzera etortzean. Espainiako Eliza ohardun izan behar du Vatikanoren dudamudak Euskal Eliza bat eraikitzeko, maiz, espainiar Eliza beraren nazionalismotik datozela, guztiz espiritual ez diren

irizpideek sorturiko eragozpenetatik. Apezpikuen agiriak *aberrien idolatriaz* jardutean ez bide du gogoan hurbilagoa zaion espainiar abertzaletasun hipernazionalaren kritika, ezen nazionalismo horrek historian inperio bat sostengatu du, irizpide ebanjelikoetatik at. Ameriketan, eta hango amerindiar kulturei, eginiko erasoak (bertako hainbat eta hainbat hizkuntza desagertzearaino) gaztelaniar (edo eta espainiar) abertzaletasun hedatzailearen mesedean buru da, eta horri buruz deus ez apezpikuen dokumentuan ... Espainian jazotakoa ez al da aberri baten (nahi baduzu inperio baten) idolatria? ETAren gaitzespena onartuta, euskal abertzaletasun demokratiko ororen nolabaiteko kondena nahasten da, nahiz axaetik behatuta agiriaren mintzoa errefinatua eta zuhurra izan, bosgarren atal horretan ezik. Bertan, zeharbidez, euskal abertzaletasun errebindikatibo demokratikoa –eta Ibarretxeren plataforma– ukituak kausitzen dira. Beharbada, Uriarte gotzainaren ohar laburra deslinde garbiagoa zen hautamen politiko baten aldetik.

Dokumentuak ETA-ri buruzkoak klarki gaitzetsita, nahasten ditu beste proiektu posibleak, bere mintzoan Espainiaren mendetako konbibilitatea edo bizikidetasun historikoa arriskuan jartzen duen abertzaletasunak auzitan jarritz. Lehen esan dugunez, espainiar apezpikuen baitatik zenbaitetaraino pasa ote da aberrien idolatriaz diotena Espainiako eraikuntza historikoari (eta egungo alderdi politiko batzuen praxiari) ere atxiki daitekeela baieztatuz. Itxuraz, apezpikuek euskal abertzaletasunaren arriskuak dituzte aitzinean, eta isiltzen dira espainiar nazionalismo zentralistaren ekintza aberrante zenbaitez edo eta euskal kulturari XVII. mendeaz geroztik, batez ere, ezarriko bazterketa laidogarriaz (eta gauza bera kataluniar edo galiziar kulturari aburuz...). Zehaztapen batzuk ematekotan, zergatik ez dute gaitzesten Hegoamerikan, adibidez, guarani hizkuntza baino ez izatea ofiziala 500 mintzaira baino gehiagoko esparruan gaztelaniaren hedakuntza politiko guztikoaren kausaz? Hori ere kultura zehatz –eta inperialista– baten idolatria da, eta ez dago hitz bat kerantza horretako aberrikeriaz... Berrikitan Espainiako Hezkuntzako Ministeritza gaztelaniaren geroaz kezkatu azaldu da (eta zenbateraino da hori objektiboa?) hizkuntza horren presentzia berezia eskatuz eskoletan; neurri bereziak lehendik ere emanak zituen zinema, irrati eta beste-lako informaketan etxeko produkzioa gailenduz. Hori ez al da obsesio patriota, maiz, idolatriara iristen dena? Horrelako idolatriaren

jabe ez dira, antza, kasu, Espainiako gotzainak (edo ez dute halakorik salatzen...), eta, bitartean, euskal abertzaletasun demokratikoa ere sospetxapean, susmopean geratzen da, zeharbidez.

Apezpikuen agiriak ukitzen du autodeterminazioaren eskubidea, eta zehaztopen harrigarria dago, alegia, autodeterminaziorako eskubidea bi kasutan, soilik, dela zilegi, alegia, *kolonizazioa* eta ezbidezkoa den *eraso* batean. Egia al da etikaren barruan autodeterminazioaren mugak horiek bakarrik direla? Erredukzionismo beldurgarria deritzagu halakoa balestea (eta ez da, preseski, Juan Pablo II.a aita santuaren dotrina) ezen, gure ustetan, autodeterminazioaren eskubideak aurretiko oinarria du, hau da, herri zehatz baten *gehiengoaren borondatea* (bere antropologia, historia, beste herriekiko harremanak eta beste kontingentziak kontuan ukanda, noski...). Eta *gehiengoaren borondate* politiko hori egungotasunari lotu behar zailo (nahiz kondairan bestelako loturak eman...). Borondate horrek *gaurkoa* izan behar du, eta *gehiengo* batek espresatua. Espainiar apezpikuek autodeterminazioa ematen duten dotrina zenbaitek, bada, ikuspegi politiko disimulatu baten oldepean burutua dirudi.

Beste puntu eztabaldagarri agirian espainiar konstituzioari buruz dioena da. Konstituzio zehatz hori (hau da, Franco hil ondoren historikoki onartua) ezinbestekotzat hartzen dute apezpikuek, "marco ineludible"-tzat. Nola ez, marko hori onartzeko da, baina inolaz ez ezinbestekoa ("ineludible" apezpikuen mintzairan), ezen herria, soilik, da soberano bere erabakitan, hautamenak demokratiko egiten direnean. Espainiar apezpikuek, bestalde, jakin behar lukete 1978.ko konstituzioa Euskadiko hiru probintzietan modu prekarioan onartu zela, ezen hirutatik bi hauteskundetara abstenitu egin ziren. Datu hori ukanda, apezpikuek euskal alderdi abertzaleen unilateraltateaz jardutea arriskutsua bilakatzen da. Non ematen da hor egungo euskal komunitatearen gehiengoa konstituzio honi buruz? Elizaren iritzia modu hain gotorrean gertakizun politiko batez, hots, 1978.ko konstituzioaz, agertze gaitzegia deritzagu, bere erakusbide etikoen gaindik esparru erlatibora igarotzen delako. Abusua eman daiteke jarrera horretan. Beraz, Elizaren auzipean ez dago, ez Euskal Herriaren azalpen soberanistak gaitzestea, ez eta gobernu konstituzionalista bati atxikipena azaldu beharra. ETA-ren indarkeria dela eta, ezin daiteke halako zehaztopenetara hierarkia katolikoa jaitsi. Hori dela eta, apezpikuen agirian PP alderdiarekiko morrontza gehie-

gi islatu bide da, gutxienez, dokumentuko bosgarren atalean, euskal abertzale demokratikoak ere, nolabait, satanizatuak kausitzen baitira, "irizpeko" edo "opinable" baino ez diren arazoetara modu susmagarrian itzuriz. Beraz, bai autodeterminazioari buruz, eta bai 1978.ko konstituzioaren atxikimenari baleztatzen diren iritzi batzuetan Espainiako Elizaren irizpide etikoa hertsiegia azaltzen da, esparru politikoan "erlatibo" diren auziak ia absolututzat ematen direlako enpirikoki. Espainiako Gerra Zibila amaitu zenetik hirurogei urte igarota, halako agiria Elizak aldarrikatzea biziki diskutagarria bilakatzen da. Apezpikuak urrunegi joan dira auzi batzuetan ETA-ren indarkeria gaitzesteko parada hartuz.

EGUNKARIA itxi dute

Luis Mari MUJICA

EGUNKARIA itxi eta berehala, *La sospecha* izenpean Nafarroako *Diario de Noticias*-en artikulua argitaratzeko parada izan genuen. Nola ez, erabaki gaitza agitu da euskaldunontzat euskara hutsean genuen egunkari bakarra ixtea, ez dakit zein sospetxapean. ETA-ren sostengupean hasi zela *Egunkaria*, eta indarkeriarekiko konnibentzia ukan duelakoaren susmo hutsaz halako erabakia hartzea gogorregia iruditu zaigu. Erabaki horrek 140 langile baino gehiago lanuztera bultzatu ditu.

Eta gure hizkuntza, berriro, auzipean geratu da, susmopean, euskarari dagokion ia oro PP alderdiarentzat indarkeriaren adar biltzan.

EGUNKARIA ixteak Donostian eman den manifestaldirik erraldoiena ekarri zuen, euskaraz mintzo den komunitateak, batez ere, halako erabakia eraso kulturaltzat hartu zuelako. Mayor Oreja jaunak Eusko Jaurlaritzari erantzukizunak eskatu zizkion urtean milaka euro EGUNKARIA sostengatzen xahutzen dituelako. Esan beharrekoa da Fraga-ren Galizian -Pujol-en Katalunian bezala- etxeko erakundeek kultura autoktonoa laguntzen dutela; *Avui* egunkariak ere sostengu ofizialak ditu. Hori edonon egiten da, eta zergatik ez Euskal Herrian? Espainiar kultura ofizialak euskarari historikoki eginiko irainak horrela kitatzen dira, nolabaitean. Bestalde, Espainiako erakundeek milioika euro (eta ez milaka batzuk, soilik...) xahutzen dituzte urtero gaztelania ahaltsua munduan zehar hedatzeko *Instituto Cervantes* delakoan bidez, eta orobat TV-ren bi kateak eta RN.-aren bostak hizkuntza horren erabilpen ia eskusiborako dituzte. Gainera, egungo espainiar

zinemaren krisia euskaldunok ere jasaten dugu, ezen urtero -ia gaztelaniaz soilik dauden-filmak gure zorretatik ere kitatzen ditugu.

Baliteke hemengo kexuak biktimismotzat jotzea, baina espainiar nazionalismoaren korifero zenbaitek ez bide du nahi ikusi jarrera bera bere ekintzetan. Ez, gaztelania ahaltsuak -edo todopoderosoak-batzuetan biktimismo gehiago egiten du. Adibidez, eskoletan gaztelania ez dela behar hainbat ikasten eta hain urduri egotea (euskal gizartean ere bere ezarpena guztizkoa denean) iraingarritzat jotzen dugu. Tipo horiek ohardun ote dira gure hizkuntzak oraindik pairatzen duen prekarietateaz? Ez dakite familiak euskaldun den haur zenbaitek gaztelania ikastolan bertan eroso ikasten duela. Hori egia da gune hiritartuetan. Hainbestearinoko urduritasuna gaztelaniari buruz mingarri bilakatzen da gure kulturaren mendetako ahulezia atzemandara...

Alderdi zenbaitek ez du onartzen gogo onez euskararen erreku-perazioa, eta trabak jartzen ditu, hezkuntzan ez ezik, administrazioan eta informakarietan. Luzaroegi doa euskararen aurkako susmo-giroa. PSOEk berak ere gogo hobez hartu behar luke hemengo kultura (Katalunian bezala, gutxienez)... EGUNKARIA luzarorako ixteak kalte handia egin dio gure kulturari, eta frankismoak sakonean gure hizkuntzari egina, nolabait, hedanahia adierazten du. Ezin da jardun beti sospetxapean. Goian aipaturiko artikuluan Juan M. Torrealdai-k *El Libro Negro del euskara* delakoan gogora ekarritako pasarte batzuk aportatzen genituen, 1936-1937 urtetan, adibidez, gure hizkuntzak jasandako praxi lotsagarria. Bat ematekotan hurrengoak. Luis Hurtado Alvarez-ek 1937.eko azaroaren 22.an hau zioen: "*Sépanlo bien aquellos despreocupados que ofenden la pureza de nuestra Revolución, la esencia de nuestra unidad, hablando su incomprendible jeringonza (euskal mintzairaz ari da, noski), y no en español, como es su deber, por ser españoles y ciudadanos del Estado Nacional Sindicalista*". Eta oraindik ondorengo perla Luis Antonio de Vega-ren eskutik: "*...Las provincias Vascongadas ganarían mucho utilizando únicamente el idioma claro y glorioso como el español, que es, a la vez, el más importante vehículo de cultura*". Horrelako baieztapenak ez dira ahanztekoak.

EGUNKARIA itxi eta, oraindik erredakzioko lagun batek itzalpean jarraitzen du; okerrago, euskal informakariaren lehengo erredakzioak ez du jarraipenik. Epailleak agudoago jardun behar lukete halako

erabakiak hain susmagarri —eta astun- gerta ez daitezzen. Esan beharrik ez dago, batez ere, euskaraz mintzatzen eta espresatzen den komunitatearen sumina handia dela, eta euskal abertzaletasunari eginiko azken kolpeak mingarri bilakatu direla, "terrorista" susmoa orotara hedatzea gauza eroso baia.

Gure kultura, bereziki, eskaraz mintzo eta bizi den komunitatearen bitartez eutsiko da, eta komunitate horri bere kultura gordetzea eta hedatzea dagokio. EGUNKARIA ixtea, bada, erabaki laidogarriztat jotzen dugu, eta nahasketa-giro honetan edozein arazo euskal kultura ahultzeko baliatzea bidegabekeria itzela da.

Luis Peña MORA

Berriotan Manuel Agud Querol hizkuntzaren Gipuzkoako Foru Aldundiak omenaldia egin —eta hizkuntzako ministro andereak Miriam Jauregiari Aitorio K. Jakituraren domina ezarri diote—. Gure ustez ongi merezitako ekintzak dira biak, gure irakasleak urte luzean Euskal Herriko kulturen abdikimendu berea, baldintzarik gabekoa erakutsi baitu modu leial eta etengabean.

Manuel Agud Querol jauna, kaasu, Argentinako Rosario de Santa Fe hirian jaio baitzen ere, bere bizitzako jai handi batean Donostian abikia egon da, eta, zehazkiago euskal kulturen hizkuntz kaskoetan jakitun, eta greko mintzairaren katedradun Penafonda Institutuan (eta ondoren Euskal Herriko Unibertsitatean 1981.a gerotik) bere eginkizun sonatuena gure hizkuntzaren bilakaera historikoari eskainia izan da.

Euskaldunok badugu zer eskeritu gure irakasleari urte luzean bere ahalegin, ordu eta ardurak gure hizkuntzaren hiztegi etimologikoari eskaini baitzuen. Bere *Diccionario Etimológico Vasco*, A. Tovar euskalariaren laguntzarekin osatuak, gure hizkuntzaren azterketa historikoan aiparrig berea merezi du.

Lan honi bere obrarik adierazkorrena bada ere, erin ahanta beste zenbait azterketa. Horie, aipatekotan batzuk: *Dictionarium Linguae Cantabrigiae*, Landucho-rena XVI mendean, K. Fitzjenerekin batean 1958 urtean argitaratua; *Donación del monasterio de S. Salvador de Olazabal* (Guzdacos 1025) (BAP, 1968 urtean); *Los nombres de los días de la semana en vasco* (BAP, 1966); *De re*

Manuel Agud-i omenaldi merezia

Luis Mari MUJICA

Berrikitan Manuel Agud Querol hizkuntzalariari Gipuzkoako Foru Aldundiak omenaldia egin -eta Hezkuntzako ministro andereak Miramar jauregian Alfontso X. Jakitunaren domina ezarri diote-. Gure ustez ongi merezitako ekintzak dira biak, gure irakasleak urte luzetan Euskal Herriko kulturari atxikimendu berezia, baldintzarik gabekoa, erakutsi baitio modu leial eta etengabean.

Manuel Agud Querol jauna, kasu, Argentinako Rosario de Santa Fe hirian jalo bazen ere, bere bizitzako zati handi batean Donostiari atxikia egon da, eta, zehazkiago euskal kulturari. Hizkuntz klasikoe-tan jakitun, eta greko mintzairaren katedradun Peñaforida Institutuan (eta ondoren Euskal Herriko Unibertsitatean 1981.a geroztik) bere eginkizun sonatuena gure hizkuntzaren bilakaera historikoari eskainia izan da.

Euskaldunok badugu zer eskertu gure irakasleari urte luzetan bere ahalegin, ordu eta ardurak gure hizkuntzaren hiztegi etimologi-koari eskaini baitizkio. Bere *Diccionario Etimológico Vasco*, A.. Tovar euskalariaren lankidetzarekin osatuak, gure hizkuntzaren azterketa historikoan aipamen berezia merezi du.

Lan hori bere obrarik adierazkorrena bada ere, ezin ahan-tzi beste zenbait azterketa. Hona, aipatzekotan batzuk: *Dictionarium Linguae Cantabrigae*, Landuchio-rena XVI. mendean, K. Mitxelena-rekin batean 1958 urtean argitaratua. *Donación del monasterio de S. Salvador de Olazábal* (Guipúzcoa 1025) (BAP, 1968 urtean). *Los nombres de los días de la semana en vasco* (BAP, 1968), *De re*

etymologica (Préstamos del latín y del románico en vasco) (ASJU VII, 1973). Idem *Ak(h)er, akelarre,* eta abarretaz azterketa (ASJU XVI, 1981). *Areas toponímicas en el País Vasco* (ASJU VII, 1973). *Formas populares de topónimos vascos anteriores a 1900* (Salamanca 1958). *Alba, topónimo preindoeuropeo* (Zaragoza 1952). Eta lan luzeagoen esparruan bere tesi doktora den *Elementos de Cultura Material en el País Vasco*, Donostia 1980. Badu, bestalde, euskal eremutik landa, historiari loturiko beste lan zenbait. Denetan aipagarrien, ordea, baietsi dugunez, A. Tovar-en batera garaturiko, *Diccionario Etimológico Vasco*, zazpi aletan orain arte argitaratua, hots, *Korpa-Orloi* hitzak arte.

Gipuzkoako Foru Diputazioak agindu digu euskaldunoi Hiztegi Etimologiko delakoa burutua izanen dela obra osoa argitaratuz, azken hizkira allegatzeraino. Honela, espero genuenez, Agud-Tovar-en lan erraldoia inprimategian laster ikusi ahal izanen dugu.

Bere lanetatik aipagarri, bada, bi lan aparteko, bat tesia doktora-ia, bestea goian azalduko hiztegia.

Tesi dokoralean M. Agud-ek tresnek, bereziki, euskal hiztegiaren duten presentzia aztertzen digu oso hurbiletik, ondorio nagusi batera helduz, alegia, gure tresneriaren gehiengo bat *mailegu* lexikala dela euskaran, hau da, latina eta bere eratorri diren Inguruko mintzaira erromanikoen ildokoa (hau da, gaztelania zaharra, aragolera, nafar erromantzea, frantsesa, eta, batez ere, gaskoineratik jasoriko hitzen andanakoa). Agud euskalaria oso zehatza ageri da, bereziki, lege fonetikoen azterketan, eta berak proposaturiko adierazpen filologikoak adituak eta zehatzak dira.

Garbi esateko, euskaldunok On Manuel Agud-i zor diogun eskeronik nagusia hiztegi etimologikoari loturiko lanean datza. Nahiz A. Tovar lagunkidetasuna ukan hasiera batean, hiztegiaren lan gotorrena Agud jaunarena izan da. Berrogei bat urtetan luzatu da bere lana (oraindik argitara eman ez diren azken hizki-materialen pilaketa ahortzi gabe...). Guk gerok hainbat urtetan ikusi dugu Agud jauna hiztegiaren prestakuntzari emana, goiz eta arratsalde, Diputazioak lehen solairuan J. Urkixo mintegiari utziriko toki aiposean. Bera izanda, bestalde, K. Mitxelenaren lan batzuen lekuko ere. Agud irakaslea, bere izaera adeitsu eta pazienteaz beti jende eta ikasleekiko harrera onekoa -eta euskal kulturari (nahiz batzuetan modu kritikoan)- atxikia azaldu da.

Alpaturiko hiztegia bibliografia oparo eta barreiatua kontsultatu du, hainbat eta hainbat iritzi bilduz (azken etapako batzuk kenduta...). Bere irizpideetan, batez ere, ildo latino-erromanikoa dutenak aztertzen eta sailkatzen dira era zientifikoa, eta ildo horretatik aparte dauden irizpide kaukasiar, ipar-afrikar (bereber, egiptiar) eta beselakoekiko tentu kritikoagoz azaltzen da, nahiz aipatu Gabelenz, Löpelmann, Hubschmid edo Bertoldi bezalako teorizazioak, hurbilago zaizkigun Gavel, Rohlf, Meyer-Lübke erromanistez gain. Hiztegia miatuta, berehala konturatzen da bat euskararen inguruan asko idatzi dela (eta, maiz, tamalez, era temerarioan hitzen jatorriari buruz).

Egia esan, modu etengabea Agud-ek burutu du hiztegiaren lan galtz eta luzeena, eta berrikitan berari gure artean egin zaizkion bi omenaldiak ongi merezita zeuzkalakoan gaude.

Agud jauna moduko gizon langile, zerbitzari eta irekiari eskainitako ekintzari atxiki nahi lioke EGAN aldizkariak, batez ere, Mitxelena-ren izena bere laguntza (Julián Martínez-ekin batera) izan zuelako gure omenduak. Zorionak Agud jaunari, beste behin, eta urte askotarako.

Eraean sukaldaren zokoratzea luze bagenizake ere, ez da berdin gertatzen gizartearen sukaldak —eta sukaldentzako behar-harria duen gizartearen. Geure gizartearen sukaldariaren arteko toki dagokio eta zenpait sukaldaren izenak goi mailako artista edo politikoen artean kokatzen dira.

Euskal gizartearen kuxuan ere gauza nabaria da sukaldentzako eta bere protagonistak hartu duten izena eta ospaia. Gure sukaldari ospetsuenek ideak edo artistak gehienek ez duten izena dute. Agerian, normalean da geurea bezalako guarte hedatuta triperen kargua dutenek espirtuaren ardura duten gainetik egotea, baina behar bada gauzak neurria kanpo ere jarrak ditugu oraintsu Frantzia gertatu-kos gogoa hartzen badugu. Bernard Loiseau izena zuen gogotsu huetara ekarri gabuen sukaldari ospetsuak, Loiseau jauna bere buruz beste egin du eta agian bere burua zehar kanpo jarru zuelako gertatu zala hainbat. Sukaldak, sukaldak izatean utzi dio nonbait herriko plaza biakotzeko, eta jakina da gauza bat dela elxehe nagusi izatez eta oso bestelakoa plaza gizon egokitzez.

Bernard Loiseau frantziako sukaldaren artean ospetsuenetakoa genuen Bocuse, Ducasse, Blanc edo Brass-en parean. Mutiko apa

Tokiz kanpo

Luis HARANBURU ALTUNA

Garai bateko egoitzetan, sukaldea etxeko toki printzipala zen. Orain ez bezala, eguneroko bizitza sukaldearen inguru burutzen zen. Aldiz, gaur egungo gure etxeetan sukaldeak toki apala eta txikia du. Salak hartu du gure etxebizitzetan antzina sukaldeak zuen garrantzia. Salan telebista ageri da guztien gainetik eta lekukoan lekuko nagusi modura. Sukaldea zen betidanik aldare eta suaren habia. Sukaldean zuten gure arbasoek hobia.

Etxean sukaldearen zokoratzea ikus bagenezake ere, ez da berdin gertatzen gizartearengan sukaldeak —eta sukaldaritzak hobe— hartu duen garrantziarekin. Geure gizartean sukaldariei aparteko toki-a dagokie eta zenbait sukaldarien izenak goi mallako artista edo politikoen artean kokatzen dira.

Euskal gizartearen kasuan ere gauza nabaria da sukaldaritzak eta bere protagonistak hartua duten itzala eta ospea. Gure sukaldari ospetsuenak idazle edo artista gehienek ez duten izena dute. Agian, normala da geurea bezalako gizarte hedonistan triparen kargua dutenek espirituaren ardura dutenen gainetik egotea, baina behar bada gauzak neurritz kanpo ere jarriak ditugu oraintsu Frantzian gertaturikoa gogoan hartzen badugu. Bernard Loiseau izena zuen gogoeta hauetara ekarri gaituen sukaldari ospetsuak. Loiseau jaunak bere buruaz beste egin du eta agian bere burua tokiz kanpo jarria zuelako gertatu zaio halakorik. Sukaldea, sukalde izateari utzi dio nonbait herriko plaza bilakatzeko, eta jakina da gauza bat dela etxeko nagusi izatea eta oso bestelakoa plaza gizon egokitzea.

Bernard Loiseau Frantziako sukaldarien artean ospetsuenetakoa genuen Bocuse, Ducasse, Blanc edo Brass-en parean. Mutiko apal

eta behartsua izatetik goren mailako izarra izatera heldu zen bere sukaldari merituei esker. Nonbait bada Frantzian dute sukaldarietza itzala eta eragina. Frantziako kulturaren bidegile eta aurpegi ditugu sukaldariak. Beti izan da horrela eta are nabarmenagoa da gaur egun. Beraz, ulertzekoa da Loiseuaren heriotza latzak Frantzian izan duen oihartzuna eta eragina.

Baina hurbil gaitezen zerbait, Bernard Loiseau-ren nortasunera gertuagotik jabetzeko geure gizartean ematen zenbait desitxura eta desorekaz. Auverniako lurreen jaio zen Bernard Loiseau duela 52 urte. Hamazazpi urterekin Troisgros anaien jatetxean hasi zen sukaldaritzan lanetan eta etengabeko ibilaldia egin zuen sukaldeko "pin-txe" postu apaletik, jatetxetako "chef" handien zerura. 1991 urtean Michelin gidak hiru izar eman zizkion eta lehentxeago Gault-Millauk eskuratu zion 20tik 19ko puntuazioa. Berrogei urterekin, beraz, lortua zuen sukaldari baten ukan dezaken tokirik garaiena. Orduaz gero Bernard Loiseuaren izenak zineko izar baten dizdira zuen. Mundu osoan ezaguna egin zuen "La Cote d'Or" izeneko bere jatetxea.

Duela hogei urte Frantzian ezagutzera eman zen "nouvelle cuisine" izeneko mugimenduaren aipaponteen artean zegoen Loiseau, lehen aipaturiko Troisgros anaiak, Paul Bocuse, Alain Ducasse, Pierre Gagnaire eta beste zenbaitekin batera. Hemen Euskal Herrian hainbesteko garrantzia izango zuen mugimendua antzinako sukaldaritzan koipetsu eta barrokoaren aurka matxinatu zen Frantzian lehenik eta mundu osoan gero. Mugimendu berriaren meritua zen jakien naturaltasuna nabarmentzea eta merkatutik gertuko sukaldaritzan burutzea.

Bernard Loiseauk argiro eta maisuki jakin zuen jaki bakoitzari bere gustua ematen eta zegokion sukalde tratuera bereziaz lantzen. Artearen beste arloetan ematen zen minimalista zentzuak, lortu zuen sukaldaritzan ere bere eragina. Gaur egun, dozenaka sukalde liburuetan eta interneteko zokogune berezietan ezagunak dira Loiseau paratutako errezetak eta formulak.

Baina Bernard Loiseau konformagaitza zen eta ez zuen etsi bere sukaldeko mugetan. Hirugarren izarrekin lortutako ospeaz baliaturik, Loiseau sukaldaritzaren inguruko beste zenbait negozio eta lanetan ere sartu zen. Laster eman zien bere izena aurrez prestaturiko zenbait jaki bereziei, eta Parisen hiru jatetxe berri zabaldu zituen Tante Louise, Tante Marguerite eta Tante Jeanne izenekin. Buru

belarri sartu zen ostataritzako negozioetan eta 1998 urtean bursan hasi ziren bere akzioak baliatzen.

Dakigunez sukaldari bakarra da munduan zehar burtsan baliatzen zena, zeren Mac Donals, Pizza Fino edo antzeko jatetxe kateen kasua ez da inolaz ere berdina beraien irudi korporatiboek eduki pertsonalik ez dutenez. Loiseauk, ordea, bere pertsona eta irudia jarri zituen burtsako gorabeheri itsatsita.

Pariseko beste hiru jatetxeek gain, Loiseauk janari denden katea ere zabaldu zuen eta 2001 urteaz gero Internet ere bazuen On-line zaballik zegoen denda ere. Oraintsu Toulouseko hirian zabaltzeko zen bere hotela eta bere asmoen artean zegoen Japonian beste bi jatetxe zabaltzea ere.

Guztitara eta labur esateko, Bernard Loiseuk inoiz sukaldari bategen izandako mailarik altuena lortu zuen, eta guztia bere esku subiranoaren manuz eta etengabeko lanaren poderioz. Aspaldiko urtetan ez omen zuen oporrik egiteko aukerarik izan eta hamazazpi urterekin Troisgrosen sukaldean ikasten hasi zen mutikoa berrehundik gorako langilegoaren ugazaba zen. Ugazaba eta mirabe.

Zeren hain goi mailara igo eta bertan iraun ahal izateko lan eskerga eta saio handiagoa eginbeharrean aurkitu zen, baldin eta kritikoen txaloa eta faborea berarekin gorde nahi bazituen. Zirkoko funanbulisten antzera modako sukaldariek ere behar daude behin eta berriro mailarik altuenari eusten eta bertan mantentzen.

Gastronomiaren arloan, beste arte eta ofizioen munduan gertatzen den bezala, modak eta boladak nagusi dira puntako postuetan. Kritika zorrotza egin ohi dute hartan jakitun diren adituek eta ez da beti erreza ahosabai guztien gustua egitea. Loiseauk ere azken aldian izanak zituen zenbait kritika epel eta lehen zeruko izarretaraino jaso zuen Gault-Millau berak bi puntuko beherakadarekin sailkatu zuen 2003 urtean. Dirudienez, Michelin izeneko gida gorrikoak ere mehatxu eginga omen zioten izar bat kentzearen alde.

Honela eta trajeria bateko pertsonaiaren antzera Bernard Loiseauk gastronomiako adur galztoen arnasa sentitzen hasia zen bere lepoan eta azkenik Otsailaren 26 bere buruaz beste egin zuen ihizeko eskopeta baten tiroaz baliaturik.

Frantzia osoak egin du –eta dio– negar. Gastronomiaren erresuma hotzikarak jo du supitoki eta dagoneko jende asko jarri galdezka

sukaldarien bertuteaz eta erantzukizunaz. Asko dira, halaber, XVIIIgn gizaldian bere buruaz beste egin zuen Vatel sukaldariaz gogoratu direnak ere, izan ere Luis XIV erregeari plazer ez egitearen beldurrez galdu zuen bere burua Fouquet kantzilerraren sukaldariak ere.

Vatel sukaldariak espero zituen arrainak uste baino beranduago heldu ziren Condeko Handiaren Chantillyko gaztelura, eta berak nahi zuen banketea antolatzerik izan ez zuelako egin zuen bere buruaz beste. Loiseauk ez zuen logistika arazorik baina nonbait ezin jasana zuen kritikoen ahosabai finari laket ez izatea. Batak eta besteak, Vatelek eta Loiseauk, neurritz kanpoko exijentzia zuten beren buruekiko eta ezin izan zuten eraman desatsegin izateko aukera. Ezin izan zuten eraman tokiz kanpo egotearen lotsa.

Baina tokiz kanpo dagoenak jakin beharko luke zergatik dagoen behar ez duen tokian, eta galdetu beharko lioke bere buruari ea bere bertutez dagoen han edo eta besteren lausenguz eta maneiuz dagoen bertan. Izan ere, ardura eta kulpak beretsua dute tokiz kanpo jartzen denak eta ez dagokion lekuan jartzen dutenen loriak sinesten dituenak.

Antzinako grekoentzako "obszenoa" zen tokiz (eszenatokiz) kanpo zegoena. Geure gizartean ere badira hainbat pertsona tokiz kanpo daudenak eta beren ildotik at ari direnak, halakoel, ordea, ez dagokie beti kulpak osoa, zeren geureganatu dugun kultura honetan zaila da jakitea zein den bakoitzaren tokia eta non dagoen guztion kokapena. Gizarte mediatikoak eta globalizatuak deskokapen nabaria ekarri du gizartearen hainbat toki eta karguetara. Askoren jokabide eta kokapenak obszenoa dirudi ez erakusten dituzten lotsengatik, baizik eta tokiz kanpo erakusten dituztelako.

Azkar eta presaka aldatzen ari den gizartean gauza nekeza da jakitea bakoitzari dagokion kokagunea non dagoen eta ardura bereziki zein den. Kultura mediatikoak ez du bakoitza norberaren tokian jartzen, alderantziz bere eraginaren pean datza, guztia bere erroitik atera eta tokiz kanpo jartzea. Bada garaia gauzak bere onera etor daitezen eta gauza bakoitzak berea duen tokia aurki dezan.

Sukaldeak –gaurko sukaldaritzak– bere tokia aurkitu behar du. Dударik gabe jokagune berria dagokio denbora berrien arabera, baina ez du bere tokirik aurkituko sukaldariak merkatari bilakatzen badira, aho-triparen zaindari aurretik. Sukaldeak bere baitara igorri behar

du gizonen atseginerako eta sukaldarien gozamenerako. Denok ikasi beharko genuke Bernard Loiseauren lepotik, ez dagoela, alegia, ez gozamenik ez eta atseginik tokiz kanpoko xedetik eta lekuz kanpoko arduratik. Avilako Teresak zuhurki esan zuen Jainkoa kazola tartean ere aurkitzen zela, eta guk gustura esango genieke sukaldariei, kazoletan bakarrik aurkitu daitekeela zerua.

edo tomatea (Gastronomia)

1946. HONORON

Gudak gabe tomatea da entsaladen erregea, baina ez da horrela izan beti gure herrian. Oraiñ dela urte guzti Euzkel Herrian tomatea entsaladan gubierngo batek besterik ez auzen jaten. Jaten "zekitenak" normaleki etxe-ostean beraiz pikiren bat zeuhaten, fruituak bere tamaina eta heldutasun onerian zigoenak, hartu eta ure berean fruitu zoragari honetat desfutatzeho prest.

Gure baserrietan tomateak saltsa egiteko hazten zen baina baserrietarrek ez zuten gordinak jaten. "kastelarruen jakia" bazuten.

Tomate saltsa, gure sukaldaritzaren oinarriko saltselako bat da, maionesaz, bekarneiez saltsa eta tomate saltsaz adir naz, anken hau elikagai egokian erantsiz gure mienaren erregea baita da. Hirurak osatzen dute eta sukaldaritzaren "tau Grazia".

Beraz jom berei zakun maldako 60. hamarkada ongi hasia egon arte, tomate saltsan prestatzeko hazten zen. Hamarkada horietan ongi sarturik egon arte, ez zen tomate ugari azaltzen gure azoketan. Gubi gora behera gara honetan hasten da tomateraren presentzia aragotzen.

Tomate saltsa prestatzea oso arrosa da, eta pater pila le-gintzeko balio da, hasi arrautza fruitu batzuekin, tipak batzuekara-no zenbat arrau eta haregi gisatuekin pasatu. Har diragun tomate gom ondo helduak, tipula euer bat, eta barabun ale pare bat. Tipula ondo bilatu eta filitzen jati, gurede tomateak zati eta bi barabun alek zurruta gehitu. Hogei minutu edo uri egosten eta iragazi batekin pasatu. Gutan ipiri bereko saltsa loditzearren, gero

Tintin gorria edo tomatea (Gastronomia)

Luis MOKOROA

Dударик gabe tomatea da entsaladen erregea, baina ez da horrela izan beti gure herrian. Orain dela urte gutxi Euskal Herrian tomatea entsaladan gutxiengo batek besterik ez zuen jaten. Jaten "zekitenak" normalki etxe ostean baratz txikiren bat zeukaten, fruituak bere tamaina eta heldutasun onenean zegoenean, hartu eta une berean fruitu zoragarri honetaz disfrutatzen prest.

Gure baserrietan tomatea saltsa egiteko hazten zen baina base-ritarrek ez zuten gordinik jaten, "kastellanuen jakia" baitzen.

Tomate saltsa, gure sukaldaritzaren oinarritzko saltsetako bat da, maionesaz, bexamelez saltsa eta tomate saltsaz ari naiz; asken hau elikagai egokiari erantsiz gure menuaren erregea baita da. Hirurak osatzen dute eta sukaldaritzaren "hiru Graziak".

Beraz joan berri zaigun mendeko 60. hamarkada ongi hasia egon arte, tomatea saltsan prestatzeko hazten zen. Hamarkada honetan ongi sarturik egon arte, ez zen tomate ugari azaltzen gure azoketan. Gutxi gora behera garai honetan hasten da tomatearen presentzia areagotzen.

Tomate saltsa prestatzea oso erraza da, eta plater piloa laguntzeko balio du, hasi arrautza frijitu batzuetatik, tripaki batzuetaraino zenbait arrain eta haragi gisatuetatik pasatuz. Har ditzagun tomate gorri ondo helduak, tipula eder bat, eta baratxuri ale pare bat. Tipula ondo txikitu eta frijitzen jarri, gainetik tomateak zatitu eta bi baratxuri aleak zurituta gehitu. Hogei minutu edo utzi egosten eta iragazki batetik pasatu. Sutan ipini berriro saltsa loditzearren, gero

azukre pittin bat gehitu gazitasuna gutxitzeko eta behar beste gatz eman. Garai zaharretan ohikoa zen erramu zatitxo bat ipintzea egosterakoan, gaur egun berriz, ez da asko erabiltzen, soilik arrainei laguntzeko bada, batez ere hegaluzeari. Amerikar saltsaren oinarri bezala erabili behar dugunean, brandy kopatxo bat eranstea komenigarria da.

Modernismoak eta plastikoak alde batera utziz, tomatea udako produktu bat da, uzta ugariak dituelarik. Horregatik jendea, aspalditik, behartua aurkitu zen kontserbazio sistemak asmatzen, urte osoan zehar erabili ahal izateko. Une honetan era guzietako kontserbak ditugu eskura, hasi tomate naturaletik frijitueta, fruitu osoz edo xehatuaz jarraituz, baita zukuaz ere. Denak kalitate onekoak. Erraztasun honek lehen gure etxeetako uda garaiko zereginetako bat zeharo baztertu du: tomatearen prestaketa eta ontziraketa. Urte guztirako botila naiz kristalezko potetan gordetzen genuen, botiketan prestatu-riko salziliko azido papelinak erantsiz.

Ez da berdín gertatzen urte osoan gure merkatuak betetzen duten tomate freskoekin, itxuraz ezin hobeak, baina gerta daki-zukeen hoberena zaporerik ez izatea da, gustu txarra izatea ere gerta dakizuke. Gastronomikoki tomateaz disfrutatzeke, udaren zain egon beharra dugu, urtearen beste garaitan platerari kromatismoa emateko ez bada.... ez du zipitzik balio.

Tomate freskoak beti eragin ditu arazoak eta horrexegatik horrenbeste denbora eman du jendearen arteko kontsumora hedatzen, eta ez da harritzekoa.

Zer egiten du tomate berde batek entsalada plater batetan? Hala ere geure azoketan tomate berdea entsaladarako eskaintzen da eta gorria, egiteko. Kalitateko "K" daramatenetan ere "berde-gorriak" deitzen zaie dagozkien deskribapenetan.

Barka lezadazu, irakurle maitea, ez baititut zure gustuak ezagutzen, baina berresaten dizut: entsaladarako hoberena den tomatea, tomate gorria da, irmoa eta landarean bertan heldua. Hau gutziz gastronomikoa da, tamalez gero eta zailagoa da aurkitzen, eta okasioa baduzu ez dudarik izan, dasta ezazu! Honen ezean, eros itzazu gorrienak eta gogorrenak, eta gura duzun heldutasunera iritzi arte gorde itzazu etxean.

Zergatik grina hori entsaladako tomate berdearekiko? Arrazola

oso sinplea da: landarean dagoen tomate gorriak azokara behar bezala iristeko tentu handiz tratatu behar da. Ezin du jasan saskitan piltzeak, garraioak, ezta eskuz esku ibiltzerik. Tomate berdea aldiz, tratu zakarragoa jasan dezake baina ez du pasatzen ahosabaiaren froga.

Tomatea entsaladan prestatzea oso erraza da: Iturriko uretan ongi garbitu ondoren, lehortu eta zatitu, gatza, oliba olio eta ozpin apur batez ondu eta listo. Trikimailu batzuk erabil daitezke zaporea aldatu edo hobetzearren. Oraintxe luzatuko dizkizut, baina zuk ere zure aldetik asma ditzakezu berriak. Lehenengoa esango dizut, jan baino ordu erdi bat lehenago tomateari gatza emalozu, azkeneko orduan olio eta ozpina erantsiz. Ikusiko duzu aldea. Beste xehetasun bat: zuri itzazu tomateak. Ez zaitez kezka, era errazean egin daiteke, ez duzu labanik behar. Ipin ezazu eltze bat urez betea sutan, eta urak irakiten duenean sartu unetxo bat tomatea barnera eta azala bere kabuz ateratzen da. Entsalada tomate hutsez prestatu behar baduzu, batez ere, zeharkako xerretan ebakitzea aholkatzen dizut, eta txortena errotzen den zatitxoa kendu, txorakeria dirudi baina proba egizu eta gero, zu zeu.

Entsalada hau zenbait baratzkiz lagunduta aurkez dezakegu, hau da zerrendatxotan zatitutako tipulinaz, letxuga, piper berde gordin xehatuaz, egositako patatez, gazitutako antxoak xerrak gainean ipiniz, edo dena nahasturik. Entsaladari erremolatxa jarri behar badiozu azken unera arte ez ezazu nahasi, koloreak nabar ez daitezen. Perrexila eta albahaka oso ondo doazkio baita beste zure gustuko belar-txoak ere. Euskal Herrian baratxuria eranstearen zaletasuna dago, ezkontza egokia, baina kontutan har ezazu baratxuri gordinarekin liseriketa arazoak dituen mahaikideak ere izan daitezkeela. Beraz dudarik bazenu froga ezazu tomatea jarri behar duzun ontzia berakatez igurzten, lurruna lortuko duzu arazoak saihestuz. Zapore exotiko samarra eman nahi badiozu zure tomate entsalada sinple bati, kurri pittin bat heda lezaiozu goxatzeko azken momentuan.

Ez nuke bukatu nahi errezeta bat luzatu gabe, besterik ez balitz aski dibertigarria. Hau irailleko azken egunetan prestatzea atsegin dut, nire adiskide perretxiko biltzaileak gure mendietara altxor mikologiaren bila abiatzen direnean. Uzta ona izan bada, lagunekin banatzea gogoko izaten baitute. Bilera hauetan nire aportazioa hau izaten da, "perretxiko zaleen entsalada" edo "amanita entsalada"

Amanita entsalada:

Gaiak: Mahaikide bakoitzeko tomate bat, eta beste bat gehiago badaezpada ere.

Mahaikide bakoitzeko arrautza egosi bat gehi propina. Menu luzea iragarriko balitz arrautza erdiarekin aski.

Baratxuri ale bat, perrexila, oliba olio, gatza, ozpina.

Hegaluze egosi pixka bat, garaian ugaria. Zlape pittin bat eta tipulina.

Prestaketa: Tomatea lehen esan dudan eran zuritu, zeharka ebaki xerra ederretan. Txapela gorde eta beste xerrak, baratxuriz igurtzitako eta gatz pixka batez estalitako plater handi batean jarri eta xerren gainetik ere gatza bota.

Arrautza egosiak zuritu eta bi puntak moztu (gorde zatiak gero-ko) arrautzak tente egon daitezen erori gabe. Konta ezazu arrautza erdi bana, erditik ebaki eta gorringoa atera. Arrautza osoa bana bada, hertze bat pixka bat luzeago moztu eta zulo horretatik atera gorringoa, zuringoa apurtu gabe.

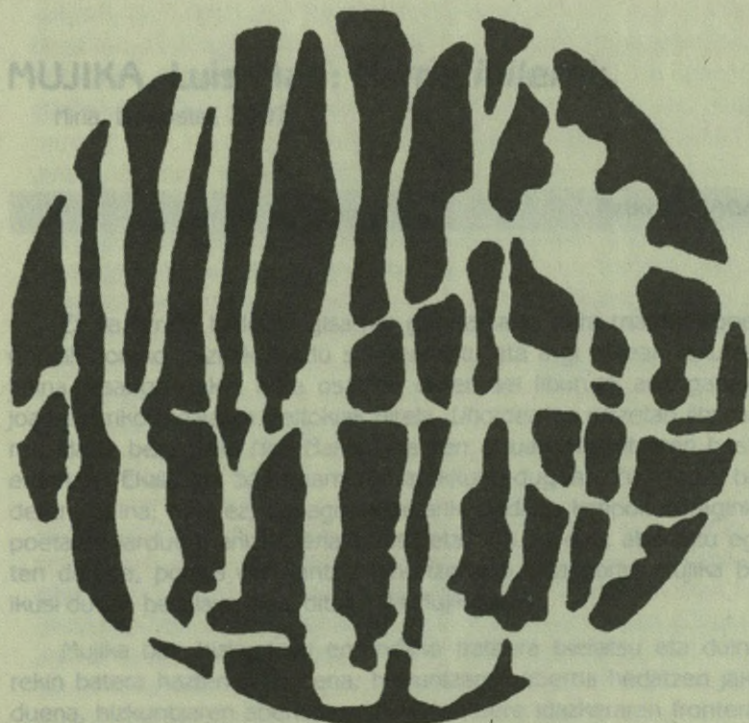
Tipulina ongi xehatu, baita hegaluzea ere, eta arrautzen gorringoekin ongi nahastu, olio, zlapa eta gatza gehituz (maionesa ere izan daiteke) eta ore horrekin zuringoak bete.

Platerean dauden tomate xerrak gozatu olio eta ozpinez eta perrexila gainetik bota. Jarri xerren ginean arrautza beteak era irregularrean baina oinarri batean ongi finkatuz.

Gordeta zenituen zuringo zatitxoak txikitu eta platertxo batean gorde. Tomatearen txapelak hartu eta oliotan igurtzi eta pasa zuringo zatitxotatik erants daitezen zuringo gainean jarri aurretik.

Hara hor duzu "amanitaz" jositako zelaia. On egin.

MUJIKAK

KRITIKAK ETA ERRESEINAK

MUJIKA, Luis Mari: *Barne ibilerak*,

Hiria, Donostia, 2001

Patxi EZKIAGA

Ez da erraza bilduma gisa har genezakeen obra mardul honen nondik-norako guztiak modu sekuentziatu eta argi batean taxutzea baina, esango nuke, obra osatzen duten sei liburuak amaigabeko joan-etorriko bidaiaren geltokiak direla, *Uholdearen ertzetan* liburua-
ren idazle bera baita *Nire Bakardadearen ortuan* eta *Hitzaren beste ertzetako* Ekain eta Santimaminen aurkituko duguna. Funtsean, be-
deren. Baina, nola ez, badago aldaerarik, badago kanpoko eraginik,
poetaren jarduera aniztu, erlatibizatu eta, era berean, aberastu egi-
ten dutena, poesia oso jantzia bihurtzeraino. Eta obran Mujika bat
ikusi dudan bezalaxe ikusi ditut mila Mujika ere.

Mujika bat, hizkuntzari emandako trataera txeratsu eta duina-
rekin batera hazten joan dena, hizkuntzaren aberria hedatzen jakin
duena, hizkuntzaren aberriaren mugetan bere idazkeraren frontierak
markatzen diharduena, jarraiko prozesu batean (1). Barreneko ispilu
bilakatu den poeta, herri biluzi baten hitz metafisikoaren isla setati
eta adoretsua (2), bera baino askoz lehenagokoa duen herriaren
elkarte espiritualaren izenean idatziko balu bezala, hitzak, beti ere,
txiroak eta behartsuak direla jakinaren gainean, mezu mutilatu baten
larrimina, poeta leial orok baitaki horixe duela penitentziarik gogorre-
na (3): hitzen mundua sortu, ordenatu eta birsortu beharra, hitzaren
hormetako espaziotik irten gabe, espazio gero eta estuagotik, gero
eta mugatzailleagotik, ekimen poetikoa arazten doan heinean.(4)

Hori da, hasteko, azpimarratuko nukeen lehenengo ezaugarria:
Luis Mari Mujikak noraino dirudien kontziente sorkuntza poetikoaren
miraria hizkuntzaren *mugetan* ematen dela, bai pentsaera bai erreali-

tatea adierazteko. Mujikak zabaldu egiten digu bere mundu ezaguna eta, epifania hori hedatzen doan neurri eta erritmoan sentitzen digu poetak bere baitaren kartzelara egiten duela berriro ere, hurrengo bulkadaren zain, poetak berak hainbeste aldiz aipatzen duen Rosalesek erakutsi zigun bezala (5). Horregatik dauka Lizartzako poetaren hozkadak, zenbait poemetan, animalia lotu baten gisa egon den malguki bat-batean askatutakoaren indar jauzilaria, aurpegia babes-tera bultzatzen gaituena, urratuen beldur (6).

Mujika bat, barren-barreneko premiak bultzatuta idazten duena, naturan loreek diharduten modura, norberaren fisiologia sortzailearen eskakizunen arabera (7), norberaren sakontasunen fotosintesian. Nik ulertzen dut noraino izan daitekeen premia hori zurgatzaile eta tiranikoa, badakidan bezala ez dagoela urtaroen joan-etorriaren erregulartasunarekin lotuta; aldiz, bizitzako argi-guneak, bero-guneak direla idaztera bultzatzen gaituztenak, eta horiek direla idazlearen heldutasun prozesurako etapak markatzen dituztenak, irregulartasunak, gorabeherak, hutsak eta guzti (8). Beraz, Mujika bat, diot, esan berri dudana modu ezin argiangoan azaltzen zaigulako Lizartzako poetaren obran, bere argi-Ilun guztiekin.

Mujika bat, esango nuke ere, bere obran badagoelako zerbait konstante bortitz gisa ikusi dudana: *barne-hustasunen*, bizitza oso batez luza daitezkeen *isiltasunen* presentzia (9), bere borondatek haratagoko *mundu ezkutuen* zerbitzari izatea egokitu balitzaio bezala, Juan Mari Lekuonak *Izuen Genesian* eskaini zigunaren antzekoa, euskaldun eta sinestedun (modurik zabalenean) izan behararen ez-tena, errukiz haina aladuraz egina (10), poeta historia hori *sinbologia* boteretsu batean moldatzera eramango duena, amets eta amesgaizto urrutietan, segida errepikarian. Mujikak gutxi bezala urratu du esperientzia horren azala.

Mujika malenkoniatsu bat, *porrot itxaropentsu baten kronikari*. Bere poesiak aspertu gabe iradokitzen digu iragana *nostalgia*k, *urgilluak* eta *pasioak* garbituta dagoela, nekez hitz egin diezagukeela ahots gardenaz, gero eta gogorragoa zaigula historiaren irakatsiel buruzko oinarritzko adostasun batera heltzea (11). Horretan Luis Mari Mujika oso zintzoa da eta bere poesia arretaz eta begirunez irakurtzen duen edonor ohartuko da zer-nolako ozentasunez deladarkatzen digun *etsaien arteko isiltasuna* dela bene-benetan hautsi behar duguna Gernikan, Txindokin eta Irunberriko zintzurrian; ez

dagoela *hauskortasunari zor diogun begirunea beste lrtzenbiderik* (12). Maria Zambranoren intuizioa ez zebilen hortik batere urrutit, behin elkarrizketa batean itsasoaren gaineko amebarekin konparatu gintuenean, identitatea galtzeari beldurrik izan gabe, zatitu beharraigatik ere, porrotan agertzen baita gizakiaren neurririk gorenena, mekanismo guztietatik at gelditzen zaiguna, inork ezin ken diezagukeena (13). Eta hori dela bidera, egun-alban, egin ahal izateko bermea. Nik hori ikusi dut Mujikaren poesia intimoenaren lerroen artean, errebelazio limurtzaile.

Egun-albako poeta, Vattimoren filosofiaren ildotik: *denboraren eta argiaren segurtasuna*; denborak eta argiak ekar diezaguketinari buruzko *segurtasunik eza* (14): gizakiak bere bizitzari eman diezaiokkeen definiziorik iradokitzaileena, alban dagoen gizakia, bere buruarikiko *topaketa eta ezkutaketa jokoan*, askatasuna oraindik amets baten antzeko ikusten dugunean. Irakurri, bestela, *Paisaietan lerrotzen* liburuko *Bosgarren hitza* osatzen duten poemak, beste asko eta asko ez alpatzeagatik.

Maitasuna eta Heriotza ia beti elkarrekin kantatzen dituen Mujika bat, *ausentzia eta bilaketa* prozesu gisa. Izadi osoa antzaldatu egiten da: ibaiak, zuhaitzak, soroak eta argiak berak maitasun muzin eta atzemanezinaren atzetik dihardute, maitasunik gabeko maitasunaren atzetik batzuetan, ihesean bakarrik atzeman daitekeen amodioaren urratsetan besteetan (15). Betidaniko maitasuna eta heriotza-poesia egia bezala, historia bikoitz eta singlea, gorpuztura hartu duten sentimenduena, egirik ezaren historia idatzigabea, hots, *maitasun-egiaren historia egia*; alban idatzia. Klabe horretan irakurri nahi izan ditut *Nire Bakardadearen ortuan* liburuko zenbait poema. Ez dut ukatzen badirela beste klabe batzuk ere, baina hau da harrapatu nauena.

Eta mila Mujika, erromantizismoaren, modernitatearen, postmodernitatearen eta neoerromantizismoaren erroten xehatutako irin gisa ikusten baitut, definizio edo korrante bakar batera ekarrezina, bere poesiak behin eta berriro aldatzen baititu bere forma eta kolore proteikoak, Mujika ezberdin baten eskuetatik aterea balitz bezala, perspektiba ezberdinen galbahean iragazia, bokazioz irakasle eta aztertzaile garenol askotan gertatzen zaiguna, halabeharrez mugimendu poetikoen historia eta definizioak arakatu eta komunikatu behar ditugunean. Agian, epitetuak zehaztasunik gabeak direlako, beraien

baitan makina bat sendotasunik eza, makina bat kontraesan eta paradoxa dagoelako. Bizitasun, kolore (16).

Beharbada horrexegatik iruditu zait Luis Mari Mujikaren poesian arrazionalismoarekin loturiko eszeptizismoak adina indar dutela subjektuaren eta objektuaren, adimenaren eta materiaren, fisikaren eta metafisikaren arteko lotura eman diezaioketen absolutu teologiko eta filosofikoak (17). Horregatik iruditzen zait poema askotan salatzen duen krisialdi epistemologiko eta erlijiosoaren aurrean Mujikak irtenbidea? ez duela arrazoiaren eta sineste-sistema instituzionalizatutako jartzen, baizik norberaren bizi-esperientzian; ez indukzio-dedukzio indarretan, baizik norberak bizi ditugun *unibertsalen intuizioan*, denboraren eta espazioaren *kontingentzia iragankorretan*. Batzuetan absolutu gisa ikusita gainera, "*poemaren sare onirikoan lotuta hitzak eta haitzak –lotsak eta hatzak-sonetoaren harietan iraultza ozen egin euskarak eskainiriko soin primigenioan*". (18) (Landa eta Keraren berbakuntzak).

Luis Mari Mujika asko, proposatzen dizkigun epistemologia, psikologia eta estetika hautematen duen subjektuaren, hautemandako munduaren eta espresabidearen arteko harremanetarako *triada organiko* gisa agertzen direlako bere obran. Mujikaren poesiak, sarritan, eskaintzen digun ikuspegia *bisionarioa* da, atzemangaitza, sistematizagaitza, Walt Whitmanen poesian dasta daitekeenaren estiloa, bere estasi eta ironia puntuarekin. Bide horretatik doaz Lizartzaokoaren poema asko eta asko. (19)

Mujika asko, maiz bere poesia modernista, erromantizismo galdu baten aurkako eraso oldarkor gisa ere ikus daitekeelako, idealismo metafisiko eta epistemologiko arbuatuz, norberaren EGO bortitza menperatuz (sonetorik "lehorrenetan" bezala), koherentzia sendo baten aldeko apustuan, denboraren bitxikeriak eta suntsidurak kantatuz: naturaren aldakortasuna, pertzepzioaren fidagarritasunik eza eta giza historiaren tragedia (20).

Mujika asko, bere zenbait poemariotan denboratasunean oinarritutako estetika batetik espazioan oinarritutako poetikarako mugimendua antzeman daitekeelako, sekuentziak txikitu egiten dituelako, sekuentzia horren ezpalak berriz ere bat-bateko justaposizioan biltzeko, Picassok kubismoarekin egin zuen bezala, Kandinskyk diseinu abstraktuekin, Schoenbergek atonalitatearekin ... eta Ezra

Poudek metodo ideogramakoarekin. Emaizak ez du falta koherentziaren dirdira (21).

Mujika asko, bere poesian estetika horrek funtzionatu egiten duelako, pertzepzioaren hermeneutikak poesian ere, poesian batik bat, esango nuke, bereizkuntza eskatzen baitu, konzientziazte prozesu bat subjektu poetikoak zuhurtasun eta zehaztasun handiagorik aukeratzera eramango gaituena, baloreekiko eta idatzi behar dugunarekiko konpromisoa (22). Nik uste dut, beharbada, arlo honetan antzematen diodala Luis Mari Mujikaren poesiari bilakaerarik nabarmenena: araztasun prozesu sendoa egin duela estetikak suposatzen dituen epistemologia eta etika aukeratu eta lantzerakoan. Charles Altieri amerikar kritikari handiarentzat horixe da bidaiaren honetako urratsik zailena.

Eta, halere, ni ez nintzateke ausartuko *Barne Ibilerak* liburuan fase nabarmenak daudela esaten, beharbada azken hamar urte hauetako ibilbidea eskaintzen zaigulako, bere heldutasunean idazten ari den poetarena. Prozesua lehenagotik dator eta neurri handi batean egina dago, Baudelairek "*Le Paradis n'est pas artificiel*" esaten bazuen ere, estetikak funtsezko zeregina betetzen baitu.

Mujika asko, bere poesian hain presente eta bizirik dagoen mitoa kultur misterio baten indarra duelako, batik bat bere Herriarekiko atxikimendua iradokitzen duten poema "autobiografikotan" -eta nik horietako asko ikusi ditut-humanismoak forma metafisiko eta erlijioso hartzen dituelako (23). Mujikaren unibertso mitikoaren arketipoak euskal izaeraren konstelazioan dirdir egiten dute, galtzaileen odolaren ardoraz, gehienetan, T.S. Eliotoren heroiek *The Waste Land* bezala.

Mujika bat eta asko esan dut, azken batez, bere apustuak anitzak direlako, bere leialtasun estetikoak anibalenteak direlako, eta transizionalak, horretan dihardugun guztioi gertatzen zaigun bezala; baina horren guztiaren gainetik, hitzaren, erritmoaren eta edertasunaren arteko gorpuzdurari men egin nahi dion idazlearen ahalegina dagoelako, paradoxikoa beti, bizi dugun sasoiari dagokion fragmentazioaren eta etenaldiaren haurra, deslilurapenak forma ugari hartu baititu azken belaunalditan: psikologiarena, fisikarena eta politikarena besteak beste, baina Einsteinen, Heisenbergen eta Lacanen ahaleginengatik ere literaturaren arloan hitz egiten baitu ozenen,

estilo dramatikoaren, narratiboaren eta lirikoaren ikurra kultura berrien poliglosian desagertzeraino, ia.

Laburbilduz, Luis Mari Mujikaren poesiaren azterketak halako sentsazio bat utzi dit: badirudi egilea sinetsita dagoela, irudimenaren indarra bitarteko, koherentzia estetikoak bizitzari sinesgarritasun psikologikoa, morala eta soziala eman diezaiokeela (24). Wallace Stevensen azken mende eta Erdiko poetikari buruzko kongresu go-goangarri batean esaten zuen bezala: "Irudimena da, presio eginez errealitatearen presioari. Muturreraino analizatuko bagenu, esango nuke norberaren biziraupena dagoela jokoan".

Baina, bestalde, aurkakoa ere sumatu izan dut Lizartzakoaren poesian. Zenbait alditan, batik bat komunikazio pertsonalean eta zuzeneko esperientzian oinarrituriko mezua eskaini nahi digula ematen du, errealitatea modu ahalik eta objektiboenean aldarrikatuz, idazketa prozesua kontzientziaren grabagailu gisa erabiltz. Beraz, nolabaiteko paradoxa baten barruan mugitzen dela esango nuke, poeta modernista askori gertatzen zaion bezala, postmodernitatearen igarpena egitearekin batera ematen baitiogu, oraindik ere, aurreko errealismoaren paradigmari, erromantikoen forma organikoarekin eta holistika artifizial batekin zerikusirik duena. Nik uste dut, hor duela *zehaztasunik ezaren poetikak* bere oinarria eta, uste dut ona dela. Azken batez, gure poesian ez al gara, bada, eszeptizismo epistemologiko batetik eszeptizismo ontologiko batera pasa? Eta errealitate objektiboak ba al dauka adierazia izateko subjektibitatea beste biderik? (25)

Horregatik xuxurlatu dut, ahapeka, eta nire zalantza guztiekin, Mujikaren poesia neoerromantizismoaren eta postmodernitatearen arteko dialektika nahiko konplikatuan mugitzen dela, alde batera zein bestera egiten duela, gezurrezko segurtasunen exorzista baten modura. Horregatik nioen, izenburuan, bere poetika *zehaztasun iheslarien* poetika dela. Niretzat, honestitate seinalea.

Oharra

1. "Aldarteek esana" (Nire bakardadearen ortuan) or 294-295
2. "Sareak beste behin bilbatzen" (Nire bakardadearen ortuan) or 315-316

3. "Landa eta keraren berbakuntzak" (Nire soneto beroak) or 332
4. "Izanak bere izena" (Bide-gurutzeen zeharretan) or 169
5. "Barru aldeko leihoak" or 112
6. "Berriro nire landetan" (Uholdearen ertzetan) or 64-65
7. "Oh, anpolai!" (Paisaletan lerratzen) or 265
8. "Illdoaren hurrengo arrastoa" (Nire bakardadearen ortuan) or 300-304
9. "Bide-gurutzeen zeharretan" or 174
10. "Biraolariaren bigarren otolitz" (Barru aldeko leihoak) or 123
11. "Hirugarren hitza" (Paisaletan lerratzen) or 230
12. "Laugarren hitza" (Paisaletan lerratzen) or 243
13. "Gauzakiekin mintzo" (or 352)
14. "Seigarren hitza" (Paisaletan lerratzen) or 263
15. "Bide-gurutzeen zeharretan" or 148
16. "Paisaletan lerratzen" or 206
17. "Elkarrikusket" or 81
18. "Landa eta keraren berbakuntzak" or 332
19. "Nire soneto beroak" or 362
20. "Landa eta keraren berbakuntzak" or 332-348
21. "Gogoetak" (Bide-gurutzeen zeharretan) or 183
22. "Hotsak iraun nahi" (Bide-gurutzeen zeharretan) or 159-163
23. "Barru aldeko leihoak" or 88-113
24. "Beharkizunen hariak" or 54-55
25. "Hitzaren beste ertzak" or 372

IGERABIDE Juan Kruz, *Mailu isila*

Alberdania. Irun, 2002. 144 orrialde.

Pello OTXOTeko

Liburu honen erreseina egiten ari nintzela Kritika Saria jaso zuen Juan Kruz Igerabideren lan bikain honek. Beraz, berari buruz esan behar ditudanak soberan ez ote dauden pentsatzen dut. Hala ere, aurrera ekingo diot, eta doako ez ditugun gorazarreak zaku hutsean eroriko ez diren esperantzaz hitz hauek iltzatuko ditut datozen orrialdeotan.

Maisu baten lanaren aurrean gaudela alde zuzetik esan beharra dago. Baina maisu umila, ez isila, eta zorrotz bezain hunkigarria da bere mezuaren adierazpena. Izan ere, hasiera-hasieratik poema gogor birekin diosala egiten baitigu. Ez du inola ere parentesi etikorik egiten, jarrera hau liburu guztian nabarmentzen da. Gure kontzientzien lokartze edo itsutasuna esnatu eta argitu nahirik ez du su-etenik eskaintzen. Hona hemen lehen aitaturiko poema horietako bat, *Ahuspez*, eta nire iritziz liburuko hoberenatarikoa dena:

"Balak beti aurrera egiten du, gorputza zeharkatuta,
pareta zuri baten bila.

Eta norbait, makurturik.

Balak pareta zurian egindako zuloak kontrako aldera
begiratzen du beti.

Eta norbait ahuspez, lurrari muinka, edo arnasa bila."

Bestalde, euria dugu liburuan konstante modura azaltzen zaiguna, liburuko ildo zuzentzailea eta *leitmotiv* nagusia. Euria azaltzen da etengabe, eta euria azaltzen den poema gehienetan heriotza sinbolizatzen badu ere, bestelako esanahi batzuk izan ditzake, hala

nola, bizitzaren joan-etorria, etsipena, esperantza, galera, ahanztura, e.a. Euri honek behin eta berriz erritmo markatua ezartzen digu, eta Bach zaharraren Goldberg bariazioak entzuten ariko banintz bezala Igerabideren lerroak eta ahapaldiak irakurri ditut, euripean. Euri tantak nire barruan oihartzuna sortu duten notak dira, ez naute aiherga, axolagabe, eta ikaragaitz utzi; eta hauek oraina, geroa, baita iragana ere birgoratzera eta pentsatzera bultzatu didate:

“Eliz atarian hortxe dago oraindik zuloa
txikitán kanikatan ibiltzen nintzenekoa;
hortik arnas hartzen du lurrak.”

Eta euriak babesten gaitu, eta euriak esnatzen gaitu, eta euriak arreta erretzen digu. Euripean ez beste suma dezakegu iragandako aladuren oihartzuna. Euripean dastatzen dugu erbestearen samina, eta euripean atxikitzen dugu bakardadearen leinurua, eta minaren gogorra zinez nabaritzen dugu, eta min hau erreala bihurtzen da euripean zertu egiten denean. Paraje hauetan barrena bideratzen gaitu Juan Kruz Igerabideren poesiak.

Euri tantek, malluak bailliran, gogor kolpatzen dizkigute barruak ele hauen isiltasuna barrundatuz. Ez dago gogoetaren nota bakar bat ere Juan Kruz Igerabideren hitzek jotzen ez dutenak, eta melodia isilaz izpiritua betetzen digu. Bere hitzek, bere euri tantek, osotara blaitzen gaituzte mela-mela utzirik; hezetasun hau etikaren hezurretaraino iristen zaigu barne-astinketa berezian murgilduz, ezaxolakeria ezabatuz, ez-ikusiarren keinua deuseztatuz. Eta Goldberg bariazioak ene arrazoiaren sentimenduak bustitzen ditu. Irakurketa honek edertasunaren egoera berezi bezain bereizira bultzatzen nau; orrialde hauetan bidaiatuz gero geure paisaian eta geografian gautza, baina planeta osoko amalurraren oinordeko eta ondare garela sentiaraziz.

Era berean, isiltasunean pausagunea hartzeko gonbidapen oso zehatza dago, eta beronen olatuen bitsean irakaspena xurgatzeko keinu galanta. Juan Kruz Igerabidek mundu honetako isiltasunaren murruetan arakatzeko bultzada ematen digu, eta, nik pertsonalki uste dut, bera bertan ez den sakon eta bete-betean murrueñ zirrikitu hauetan barrena sartu. Argi eta garbi sumatzen da zirrikitu hauetan murgiltzeko asmoa eta hauetatik bizia erauzteko eta dastatzeko ahalegin nabaria. Gogora datorkit Ángel Cresporen aforismo hura:

“*Todas las palabras tienen dos sílabas más: el silencio que las*

precede y el silencio que las sigue. El primero ya ha sido pronunciado por los dioses, como muy bien saben cuantos poetas tratan de pronunciar el segundo."

Jakina, munduaren ikuspegi modernoaren bermatzearekin batera eta Kant, Nietzsche, Heidegger, eta abarren eskutik metafisika tradizionala (baita artea ere) zalantzan jartzearekin batera, filosofia poetiarekin zituen harremanak birplanteatu eta eraberritu ditu. Honi gagozkolarik, Alain Badiou-k proposatu du filosofi arloan gaur egungo garaia "poeten aroari" dagokiola, izan ere, itxura guztien arabera pentsamenduak eta gogoetak poesiaren "sutura" bat nozitzen baitu. Konkretuki, gaur egungo filosofoen gehiengoak hasitako kontra egite anti-metafisikoa poemaren balioa handitzea ondorioztatu du, eta poesia kokagune berezia lortu du egun, ez soilik literaturan, baita filosofian eta pentsamenduan ere. Hain zuzen, Juan Kruz Igerabide ibilbide horietan mugitzen da eta horietatik daramakigu liburua irakurri ahala.

Zenbait kritikok budismoaren eta Zen filosofiaren joerak dituela aitatu duten arren, nik esango nuke korronte filosofiko horien oihartzuna azaldu bada erreferente eta portamolde etiko unibertsalen isla besterik ez direlako izan da. Juan Kruz Igerabideren jarrera etikoa garbia eta konprometitua da, eta bere erreferenteak ekialdekoak edo kanpokoak baino, bertakoak ditugu dudarik gabe. Ikusi besterik ez dugu egin behar:

"Euriak dena ezabatzen du,
bete eta lehertzen ditu anforak,
hozkatzen ditu harrizko herriak,
hondar-husten basamorturik zabalena,
zentsugabe bihurtzen eskultorerik
handienen atahuts miresgarriak."

Geure tradizioaren eta ondarearen gordailu gisa jokatu duela esatera ausartuko nintzateke. Ikusi berri dugun modura lerro gutxitan Atxaga, Aresti eta Oteiza gogora ekarri digu, beste lerro batzuetan ere Gandiaga, Lizardi eta bestelakoak gogora ekartzen dugun legez. Geure-geureak diren erreferentziak dakartzkigu gogora eta bere estilo propioa eta tonua da erabat blaiturik sumatzen duguna liburua-
ren lerroetan zehar. Urteetan ari da Igerabide modu honetan idazten, eta Mallu Isilean punturik gorenera iritsi dela deritzot ahalik eta guri

fruiturik onduena eskaintzeko. Baina zeharkako begiradaz ez ditu inoiz Klasikoak ahanzten, eta tarteka Klasikoen keinuak edo begi-klisak azaleratzen ditu.

Bestelako eraginak eta ekarpenak ageri dira ere, ugariak ez izan arren. Haikuetaz ari naiz. Eta horren eredu honako hau adibidez:

"Ilargia, bere buruaren
kontrako igitai.
Erlojugilearen leizean
itzal orojaleak.

Eta poetaren esne-eskuak."

Badarik ere, oso presente eta etengabe poema osoan zehar dirauena inplizituki —euriaren sinbologiaz— zein esplizituki, heriotza-aren irudia da. Baina ez nuke esango modu tragiko edota ezkor batean, baizik eta bizitzaren parte eta katebegi jarrai baillitzan, eta era berean denona dela, denok duguna eta denontzat berdina dena:

"Emeki xurgatzen dut;
hala xurgatuko dut inoiz
gauaren altzotik heriotza."

Oro har eta laburtuz, euri tantek erakutsitako musika nota hauek guztiak liburuko sinbologia eta irudien aberastasuna ederragotu dituzte. Gogoetaren zalantzak eta ardura etikoak lerro poetikoen ildo sakonak zaharberritu dituzte. Gainera, autoreak zenbait gai politiko eta sozial jorrazteko parada ere izan du giro hauetan egia topatu nahirik edo behinik behin hauetan egiaren bila abiatzeko asmotan. Juan Kruz Igerabideren begirada xamurrak errealitatera hurbiltasun xaloaz gerturatzea balimentzen digu, honela, saminari eta sufrimenduari buruzko oldozpenak leunagoak ager zitezen lortu du, eta ez dute horregatik argitasuna edo gordintasuna galdu. Ez du lanbide makalik izan, baina emaitza begien bistan dago.

Bukatze aldera, arestian aipatu dudán Ángel Crespo gogora dezadan, izan ere, Juan Kruz Igerabideren tonu berdinean antzeko mezua erabiltzen baitu honako hau aipatzen digunean:

"El buen vigilante no deja la puerta cerrada, pero tampoco abierta de par en par, sino que la tiene siempre entornada."

Horixe da hain zuzen ere Juan Kruzek eskaintzen diguna, uni-

bertso berri eta berrizaille bateranzko ate ugariak. Ez ditzagun bada erabat itxi, ezta gehiegi ireki ere, gehiegikerietan barna edertasuna galtzen baita, erdi irekiak mantentzen dituzagun ate horiek guztiak, eta gogo biziz gozatu berauetatik zeharkatzean. Hortxe dugu Mailu Isila.

BARRUFET Roser, *Koadroko emakumearen bila*

Argitaletxea: IBAIZABAL

Iñaki ZUBELDIA

Liburu zoragarri baten aurrean gaude eta, harrigarria bada ere, katalanez eta euskaraz bakarrik dago, oraindik erderaz ez baitute argitaratu. Liburu zoragarria esan dugu eta, artea eta Errenazimendua gustatzen bazaizu, zoragarriagoa eta ederragoa oraindik.

Goazen ba harira. Luis Duran izeneko pintore baten bizia edo gertaera harrigarriak kontatzen ditu bertan. Luigi Duran hau Tibeteko monastegi batera joaten da, bere bizimoduarekin ez dagoelako guztiz konforme eta inspirazio iturri berriak ere bilatu nahi dituelako. Han lama baten eskuetan jartzen da eta baraualdi bati ekiten dio. Baraualdiaren eraginez regresio harrigarri bat izaten du denboran eta bere burua hainbeste miresten duen Errenazimendu garaiko Florentzia aberats eta aurreratu hartan aurkitzen du. Lehen, bere bizitza normalean, izana da artearen miresle bezala Florentzian eta batez ere Ufficitarren palazioan Fra Angelico, Donatello, Lenordo da Vinci, Verrocchio, Botticelli eta beste hainbat pintore eta eskultoreren obra miresten. Bidaia hartan Verrocchioaren obratzat jotzen zen *Koadroko emakumeak* erakarri zuen bere arreta osoa. Emakume haren begiradak hedatzen zuen malenkonia, haren edertasun naturala, haren begien distira... bere burmuinean txertatuta geratu ziren betirako.

Eta orain, ustekabean Errenazimendura eta Florentziara egindako denboran atzeranzko bidaia hartan Verrocchio bera, Leonardo da Vinci, Lorenzo de Medici il Magnifico eta beste asko ezagutzeko aukera izan zuen. Horien lagun egin zen eta harrigarriena zera iruditu zitzaion: Verrocchio ez zekiela ezer *Koadroko emakumea*-ri buruz.

Leonardo da Vincik argitu behar izan zion, hark zioen antzeko koadro bat pintatzen ari zela Paolo Tempì izeneko pintore gaztea. Paolo Tempiren tallerrean koadroa ikusi zuenean, bukatu gabea oraindik, hantxe zegoen emakume eder, delgarri haren begiratu zorabagarria. Liluratuta geratu zen Luis Duran eta emakume hura ezagutu arteko onik ez zuen izan. Eta ezagutu ez ezik, haren maitale ere egin zen.

Leonardo da Vincirekin, Paolo Tempirekin, Verrocchiorekin, Sandro Botticellirekin eta beste askorekin harremanak izan zituen eta Medicitarren adiskide egin zen, duomoan Lorenzo eta Giuliano Mediciren kontra egin zen atentatuan bera izan zelako Lorenzo Mediciren salbatzaile. Giulianoren bizia ezin izan zuen salbatu. Hala ere Lorenzo Medicik bere esker ona azaldu zion urrezko txanpon ugari emanaz eta bere adiskide eginez.

Garai hartako errepublikaren arteko intrigak eta borrokak, aita santu eta kardinalen inplikazio politikoak, pintore eta artisten bizimodu oso ongi islatuta daude obra honetan eta ikusten da Roser Barrufet egilea, italiar Errenazimenduko kulturaren eta garai hartako artisten mireslea dela eta maite duela garai hura eta garai hartan sortu zen arte sublimea eta goren mailakoa.

Hasieran esan dugun bezala liburu zoragarria, ongi idatzia eta aspertzeko aukerarik emango ez dizuna.

VAN GENECHTEN Guido, *BAT txakurtxo*a, *Kris-kras egiten duten liburuak*

Argitaletxea: IBAIZABAL

Iñaki ZUBELDIA

- Sei hilabetetik lau urtera bitarteko haurrei eskainia dago BAT txakurtxoaren bilduma bitxi eta polita. Protagonista BAT txakurkumea da.
- Orriak oihalezkoak dira eta barruan plastiko antzeko zerbait daukate, estutzerakoan kris-kras hotsa ateratzen duena.
- Nahia adina aldiz zimurtu eta garbi daitezke.
- Bildumaren sortzailea Guido Van Genechten da eta Amsterdamen argitaratu ziren lehenengo aldiz.

Norbaitek esango du –Hara zer txorakeria, sei hilabetetik lau urtera bitarteko haurrek ez dakite irakurtzen eta. Egia borobila hori ere.

Baina, duela hamarkada batzuetatik honantza –estimulazio goiztiarrairen teknika aplikatzen zaie haur ttiki-ttikiei. Glenn Doman-ek sortutako teknika honi esker haur ttikiek mota guztietako estimuluak jasotzen dituzte, beren adimena eta beren zentzumenak bizkortzeko.

Kasu honetan, jostailuzko liburu hauen bidez, haurraren gaitasun edo ahalmen hauek estimulatu dira:

- Ikusmena, kolore bizi-biziak eta argiak eskainiz.
- Entzumena, kris-kras hotsaren bitartez eta istorio laburraren kontakizunaren bidez.
- Ukimena, oihalezko orrien tersura lehun eta goxoa ukituz.

- Ulermena, istorioa ikusi, entzun eta ulertzearen bitartez.

Eta aldi berean umeak jolas egiten du.

Bildumak lau liburu ditu:

BAT JATERA DOA

Liburuxka honetan, mahaiari eserita eta koilara eskuan aurkituko dugu txakurkumea. Hasieran barazki purea jaten hasiko da. Gero, arrautza, ogia mermeladarekin, baso bat esne, sagar bat eta azkenik izozki goxo-goxo bat sartuko ditu bere tripatxoan.

BAT JOLASEAN DABIL

Lehenbizi baloi bati ostiko bikaina ematen dio. Eta ondoren beste jostailu hauekin jolasten du: auto txiki batekin, tronpetarekin soinu alaiak jotzen, koloretako kuboekin dorre altu-altuak egiten, trizikloarekin ziztu bizian eta, azkenik, bera bezalakoxe hartz txiki batekin.

BAT LOTARA DOA

Hasteko orinlean eseri eta pixa egiten du, gero bainatu egiten da eta, harroxkoa denez, ilea orrazten du; ondoren, hortzak garbitu, pijama jantzi eta bere hartz txikia hartu eta ohera joaten da munduko beste txakurtxoekin amets gozoak egitera.

BAT JANZTERA DOA

Bat larrutsik dago eta poliki-poliki janzten hasten da: lehenbizi galtzerdi berde pinttarratu polidak; gero, praka motz gorriak, jertse horia, zapata zuriak, beroki koadroduna (zuri-horia) eta, azkenik, txano gorri-gorri bat.

ZUBELDIA Iñaki, *Iratxoen mundu zoragarria.*

Marrazkilaria: Enrike Morente

Argitaletxea: IBAIZABAL

Aimar ITURBE

-Iratxoen mundu zoragarria- izeneko liburua irakurtzen ikasten hasten diren umeengan pentsatuz idatzita dago. Umeek iratxo mai-tagarri bat izango dute bidelagun irakurkertaren ibilbide berri eta korapilatsuan. Irakurtze-prozesuaren hasiera zailtasunez eta traba ezkutuz beteriko labirinto bat da haurrentzat, nekeak eta esfortzu handiak eskatzen dizkiona. Baina,aldi berean, misterioz eta altxor pentsaezinez beteriko lurraldea da, deskubritu eta ezagutu nahi duten lurraldea, bai baitakite behin lurralde hori ezagutuz gero autonomoak izango direla eta zoramenez beteriko bidaia bakartiak egiteko gai izango direla Bagdad-era edo antzinako Txinako erresumara edo Ulisesen Itakara edo ipuin klasikoaren mundu zoragarria. Badakite orain arte pertsona helduek erakutsi dietela mundu harrigarri eta emozioz beteriko hori, baina irakurtzen ikasten duten momentutik, eurek bakarrik ezagutu eta bizi ahal izango dituztela liburuetan azaltzen diren gertakizun eta istorio bizi-bizi horiek.

Horregatik, *-Iratxoen mundu zoragarria* umeari irakurketa-prozesu hau erraztera dator, ez irakurtzeko teknikak erakutsiz, bere mundu afektiboan laguntzaille eta estimulu izango den pertsonaia liluragarri bat jarriz baizik. Braulio iratxoa da, pertsonaia hau, aspaldiko pertsonaia, baina ez zaharra, umea bera baino txikiagoa eta gordinagoa baita itxuraz eta hasiera-hasieratik umeen lagun egiten baita. Eta halako giro fantastiko-afektibo-hunkipenezko-mitologiko eta arrunta lortzen da, non badirudien eguneroko bizitzako gauzak

gertatzen ari direla iratxoen mundu zoragarri horretan, umeeek konpartitu eta elkarrekin gozatu ditzaketanak. Horrez gain, iratxoen mundua gure mundu errealarekin eta Euskal Herriko tradizioekin oso lotuta dago eta, iratxoak direla medio, umeeek euskal kanta, esaera, ahokorapilo, hitz-joko, erritmo, ohitura eta jolas pilo bat ikasiko dituzte eta Euskal Herriko txokorik politenak ezagutzeko aukera izango dute liburuan kontatzen diren istorioen bitartez.

Eta nola utzi aipatu gabe liburu honek daukan gauzarik ederrena: Enrike Morente marrazkilariaren lana. Enrike Morentek marrazki bizia, goxo, ausartak eta kolorez beterikoak egin ditu. Pertsonalak, giroa, mugimendua, koloreen bizitasuna eta berotasuna eta gure tradizioko pertsonaien izaera islatzeko trebetasun berezia erakutsi du Enrike Morentek ilustrazio hauetan.

Ea ba Euskal Herriko umeeek irakurtzen ikasten duten Braulio iratxoaren laguntzarekin eta gozatzen duten liburuko hainbat pasarte hunkigarriekin.

ALCÁNTARA Ricardo, *Tento eta itsasoa - Tento eta beldurra.*

Marrazkilaria: Gusti, urugualarra

Argitaletxea: IBAIZABAL

Iñaki ZUBELDIA

Ezer baino lehen esan behar da TENTO txakur ipurtarin, bixkor eta alai bat dela. Eta hau badakite Euskal Herriko ume gehienek. Duela bi urte, ia Euskal Herri osoan egiten den JUUL lehiaketan TENTO ETA BERE HORTZA izan baitzen irabazle, umeen boto gehien jasoz. Hirugarren TENTO ETA ITSASOA atera zen eta aurreneko bederatzai postuetan Tentoren beste lau liburu sartu ziren. Beraz, esan daiteke, TENTO oso ezaguna dela euskal umeen artean eta hauek oso maitea dutela TENTO, zuzenean emandako botoek halaxe adierazten baitute.

Gaur TENTOren bi istorio xarmagarri komentatuko ditugu.

Lehenengoa TENTO ETA ITSASOA da. Tento eta Txiki bere laguna itsasoa ikusteko asmotan atera dira. Urrutitik entzuten dute olatuen zarata eta geroxeago, itsasoaren handitasuna ikustean, txundituta geratzen dira. Hondartzara joan eta uraren ingurura hurbiltzen dira kontuz-kontuz. Ura ukitzeko zorian daudela, itsasoa atzeraka joaten da. –Beldurtu egin daí, esaten du Tentok. Baina, bat-batean itsasoa berriro hurbiltzen zale indarrean. Tentok eta Txiki ipurdia jiratu eta ihes egiten dute. Geroxeago ausartzen dira eta hankak bustitzen dituzte uretan eta jolas egiten dute etengabè, zorionsu.

Bigarren ipuina TENTO ETA BELDURRA da. Tento handia egin da eta bere lagunekin paseatzera ateratzen uzten diote azkenik. Ezin du sinestu: –Dagoeneko handia naizí, esaten dio bere buruari behin eta berriz. Eta kalean doazela, supermerkatu baten aurrean geratu

eta hara sartzea erabakitzen dute denek. Hainbeste tresna, janari eta gauza ikusita TENTO begiak zabal-zabalik geratu da. Eta akordatzera-ko, lagunak aurrera joaten dira, Tonto bakar-bakarrik geratuz. Bozgorailura joan eta bere lagunei deitzen die ahots indartsuz. —Zure ahotsa txakur handi eta indartsuena bezalakoa da, Tontoî, esaten diote lagunak beregana joandakoan. Tonto harro sentitu da: —Kon- to, nik uste baino handiagoa naiz, nonbaitî, pentsatu du.

Bi ipuinak naif kutsukoak eta hunkigarriak dira, txakur txikien inozentzia modu miresgarrian islatzen dutelarik.

ZUBELDIA Iñaki, *Pako belea*

Marrazkilaria: Belen Lukas

Argitaletxea: IBAIZABAL

Eneko BERAZUBI

Zuhaitz handi baten adarrean jaio zen gure belekumea. Hasi-
ran ez zeukan izenik. Hori geroago jarriko zion bera aurkitu zuen
gizonak. Habia epel batean egon zen bizitzako lehen egunetan beste
lau belekumeekin batera. Bera zen txikiena eta ahulena.

Lau belekume handienak hegan ikasten hasi zirenean, bera
oraindik habian geratzen zen.

Goiz batean, beste belekumeak beren ibilaldiak egitera joan
ziren baso barrura. Hilabeteko belekume txikiak inbidia sentitu zuen
eta hark ere erakutsi nahi izan zuen bere trebetasuna. Hegan hasi
zen, baina zuhaitzetik behera erori eta hego bat puskatu zuen. Goiz
hartantxe aldatu zen belekume gizarajoaren bizimodua.

Gregorio egunero bezala, goiko pagadira joan zen perretxiko
bila eta han ikusi zuen lurrean belekume koitadua, zaurituta, eta jaso
egin zuen. Perretxikoentzako zeraman saskian sartu zuen. Zapi zuri
batez estali saskiaren gainaldea eta etxera jaitsi zen bizkor-bizkor.

Gregoriok sendatu egin zuen belea, egunero merkromina eta
algodoi puska bat jarritz zaurian. Eta ez hori bakarrik, Pako, bere
izena, esaten erakutsi zion eta pixkana-pixkana hegan egiten ere bai.
Etxeko janaririk gozoenak belekumearentzat izaten ziren eta baita
familia hartako hiru umeen mimo eta laztan guztiak ere.

Sendatu zenean hasi ziren Pako belearen gaiztakeriak. Egun
batean, eskola aurrean, ikusi zuen Olaia ogitartekoa jaten. Pako
haren sorbalda gainean jarri eta Olaiaren ogitartekotik halako txorizo
panplona puska gorria ateratzen zela ikusita, lepoa luzatu eta kolpe

batean irentsi zuen janari gozoa. Ondoan zegoen mutil bati donuts puska bat lapurtu zion.

Beste egun batean herriko balkoi batera joan zen eta han katu potolo bat aurkitu zuen erdi lo. Bele beltza bere ondoan ikusita, ikaratu egin zen katua eta, uxatzeko asmoz, honela egin zion:

— Miauuu! Miauuu! ... Fuuu! Fuuu!

Belea ez zen ikaratu eta hizkuntza hori ikasita zeukanez, era berean erantzun zion:

— Miauuu! Miauuu! ... Fuuu! Fuuu!

Katuak atzaparra bota zion hegaztiari, baina honek salto txiki bat atzerantz egin eta, beldurtu beharrean, zakurren zaunka egin zion indar biziz:

— Uau! Uau! Grrr...! Uau!

Katuak deabru guztiak harrapatuta ihes egin zuen, aurrean zeukan hura monSTRUOREN bat izango zela pentsatuz.

Horrela, Pako belearen ekintzak gero eta ausartagoak bihurtu ziren eta haren ibilerak gero eta harrigarriagoak.

TOLKIEN J. R. R., Eratzunen jauna, Eraztunaren elkarte

Itzultz.: Agustín Otsoa Eribeko Landa

Txalaparta, 2002

Karlos DEL OLMO

Hizkuntza guztiek izaten dituzte une gogoangarri halako batzuk. Euskarak eta euskal literaturak ere helduaro moduko bat erdietsi dute liburu hau plazara etorrita. Euskal irakurleek euskaraz bizi dezakete unibertso irudimenezko bezain mendebaldeko mitologian oinarritu hori.

1997. urtean 25.000 ingelesek erantzun zioten BBC erakundek antolatutako inkesta bati. Ondorioa argi-argia izan zen: J. R. R. Tolkienen *Eraztunen Jauna* liburua XX. mendeko libururik onena da. Beste inkesta eta zerrenda batzuk eratu dituzte han-hemenka irakurleen iritzia biltzeko. Guztietan agertu da Tolkienen liburua. Ez, ordea, unibertsitateetan egiten diren liburu unibertsalen zerrendetan.

Hirurogei urte baino gehiago joan dira Tolkienek *Hobbit* liburua plazara ekarri zuenetik. Umeentzako istorio fantastiko horrek abiatzeko agindua eman zion egun munduan ezagun-ezagun egin den unibertso bati, milioika lagunek eraten duten lagundia berezi bati. Irakurleria horrek Tolkienen unibertsuaren inguruko guztiak hartzen ditu egarriz: pelikulak, biografiak, musika, rol jokoak, kartak eta hainbat eta hainbat liburu nobelen edukiak azaltzekoak edo osatzekoak. Buruz erreztatzen dituzte pasarteak, konbentzioak eraten, web gune ugari bai ugari abiarazten, liburuetan alpatutako hizkuntzen gramatikak eta hiztegiak lantzen... Zergatik horrenbeste zarata liburu batzuen inguruan? Esango dute, gero, irakurtzen ez dela! Tolkienen obrak ederto erakutsi du jakinduria, filosofia, mi-

toak, hizkuntz jokoak eta abentura erabilita milioika lagunek irakurteko moduko liburuak sor daitezkeela. Aspaldion, beste horrenbeste jaso da Harry Potter-en inguruko liburuekin. Zer dute, beraz, Oxfordeko irakaslearen obrek? Tolkien linguista zen, giza hizkuntzak maite zituen, poliglota izan ez ezik, hizkuntza berriak asmatzen ere zituen, ipuin kontalaria trebea genuen, filologo itzaltsua, pipatzailea, naturazalea, garai hartako totalitarismoen aurkakoa...

Batzuek diotenez, haren liburuen arrakastaren oinarria datza halako fantasia zehaztu eta sinesgarriak sortzea, zenbaterainokoak non benetakoak diruditen. Bestelako mundu bat, baina ez arrotzegia; hurbila, baina ez hurkoegia. Bestetzuen iritziz, irakaslearen lanek bizi gauza garrantzizkoak dituzte langai: eginbeharra, leialtasuna, laguntasuna, maitasuna, natura, artea, heriotza eta, oroz gain, nagusi, itxaropena. Ez da falta dioenik gizaki modernoari mito, jainko, heroi, gesta, sinesmen eta balentria berriak eman zizkiola, eguneroko mundu hitsean nekez topatzen dena.

John Ronald Reuel Tolkien dute beste aditu batzuek Goi Fantasia generoaren sortzailetzat. Hark sortutako lurraldea lehena izan zen egun beste idazle askok eta askok eratzen, erdietsi gura izaten dituzten mundu asmatu horietan, "errealitatearen barne sendotasuna" bilatzen duten unibertso berrietan. Iritziak iritzi, ezin ukatuzkoa da Fantasia munduaren bozeramalea izan zenik. Izan ere, mundu arriskutsua da, mapa eta gidari trebeen beharra dituen. Tolkien dugu sormenezko erresumarako enbaxadorerik egokiena. Haren liburuen barnera doan irakurlea, ibilbide osoa betetzen badu, sekulan ez da lehengo bera itzuliko jardunaldi zoragarri horietatik.

Azken buruan, Tolkienek berak esan legez, fantasia gizakiaren jarduera berezkoetako bat da. Ukatzerik ez, fantasia sortzailearen oinarria da munduko gauzak eguzki argitan agertu bezalakoxeak izatea, onartzea geuk definitzen dugula zeintzuk diren gertaerak eta zeintzuk ez, beraz, horrelako gertaerak esklabo garen ala ez. Agidanean, gizakiok apoak gizakietatik bereizten ez balekitez, inoiz ez ziren asmatuko apo-printzeen gaineko ipuinik.

Gaur egun, industriaren esku hartzeak, kultura ikuskizun huts bihurtzeko joerak eta publizitatearen oldarrak hitzei magia eta indarra kendu dizkiete. Eta horrexek egiten du erakargarriago, oraindik, Tolkienen mundua, berben xarma berreskuratzen digulako.

Tolkienek hauspo berria eman zion fantasiako literaturari, lehendik ere oso indartsua zen arren, *fantasy* deritzon saila abian jarri zuelako. Eta egun, irakurle askorentzat, Fantasiak berba egiteak Tolkienaren moduko literatura harira ekartzea dakar. Tolkienekin jatzakoa harrigarria inondik inora: literaturaren azterketa eta historia askotan ia ez da alpatzen edo aipu ia zeharrekoak baino ez ditu izaten. Literatura serioaren kanonetan ere nekez jasotzen da. Baina, liburu irakurri-irakurria da, salduenetako bat azken hogeita bost urteotan. Hizkuntza askotara itzulia. Literaturaren kontraesanak!

Zer dela eta mundu honetako tradizioak, folklorea eta mitoak oinarri dituen liburu sail bat unibertso paralelo indartsu baten sortzailer izan eta irakurleak ia benetakotzat jo? Nolako arketipoak jasotzen ditu orriotan berehala irakurle askoren atxikimendua eta identifikazioa lortzeko? Zergatik hain erakargarri horrelako heroi eta gaiztoak?

Kontaeraren estilo mitikoak, ezbairik gabe, izugarri laguntzen du. Arketipoak arketipo, ezin ukatuzko da irakurle bakoitzak lotuko duela Sauron, gaizkiaren ugazaba, gorroto gehien duen benetako pertsonaiaren batekin. Eta, izango ote da *hobbit* txiki baina kemen-tsu bezain zalantzati edo *elfo* eder batekin identifikatzea baino gauza errazagorik, samurragorik! Eta ez beza inork pentsa, inondik ere, mutilen eta gizonen kontua denik! Ezta hurrik eman ere. Neskak eta emakumeak erruz biltzen dira eraztunaren gizaldeetara.

1955. urtean *Eraztunen Jauna* trilogiako azken aleak argia ikusi zuenean, W. H. Auden poetak adierazi zuenez, Tolkienen lana Miltonen *Paradisu galdua* lanaren pareko erraldoi lana zen. Beste kritikari batzuek, ordea, "gazteentzako zabortzat" jo izan dute egun arte ere. Kritika norabidez aldatzen hasita dagoen arren, unibertsitateetan liburu gaitzesten dute sinplea eta erreakzionarioa izatearren. Egia esan, literatur adituen nahiak eta irakurleenak ez datoz bat fantasiako literatura mundu honi dagokionez. Borges bai, Tolkien ez. Horretara laburbildu ohi da kinka.

Segur aski, kritikari gehienek ez dute ulertzen irakurle askorentzat *Eraztunen Jauna* saila kontakizuna baino gehiago dela. Irudimenezko mundu baterako sarrera dela. Antza, fantasiaren eta zientzi fikzioaren artean dagoen genero honetan egin den unibertsorik koherenteena dugu hemen. Egungo irakurleak Dante berritu baten Zerua eta Infernua topatuko ditu. Moral unibertsal moduko baten mapa kolektiboa, paisaia sakon eta zehatza. Ia benetako mundua

baino errealago dirudien lainozko mundu bat. Ulertzekoa da zaletasuna, azken batean, mundu hori, zailtasunak zailtasun, erraz ulertzeko modukoa da, kontrolpean izan dezakete, benetakoa ez bezala.

Tolkienen esanetara jota, fantasia sortzen duen idazleak adimenak harrapa dezakeen bigarren mundu moduko bat sortzen du. Mundu horretan egilearen kontakizuna egia da: mundu berri horretako arauekin bat dator. Irakurleak, ondorioz, barruan den bitartean, sinetsi egiten du. Egun, horrelako mundu sekundarioei errealitate birtual esaten diogu. Ondo jabetuta zegoen irakaslea horrelako munduak eratzeko ñabardura eta teknika zehatzak eta landuak behar direla, halako *elfo* arte moduko bat.

Eta zer esan hark asmatutako *elfo* hizkuntzen gainean? Filologoa eta hizkuntza anglosaxoietako aditua izanik, asmaziozko hizkera horiek oso sinesgarri eta erro sendokoak dira. Zenbateraino eta egun hainbat zalek hizkuntza eta runazko alfabeto horietaz ballatzera heltzeraino.

Ederto lortu zuen John Ronald Reuel Tolkienek helburu nagusia, alegia, irakurlea istoriora sartzea eta bere-bere egitea. Horra hor zergatik diren liburu honetan garrantzizko topografia, *elfo*en ikuspegi ekologista, herri horien guztien kulturen deskribapenak. Zenbat arbaso zerrenda, zenbat genealogia asmatua!

Lan erraldoi hori prestatzerakoan, Tolkienek diagramak, mapak, ilargi faseen koadroak, pertsonaiek ibilitako tarteen zerrendak paratu zituen. Denek helburu bera: mundu koherentea sortzea. Baina, ezarri-ezarian, irakurleak berak ere hegiago eskatzen hasi ziren berehala: geografia osoa, gramatika elfotarrak, musikak, floraren gidaliburuak, hango erresumaren egitura politikoen azalpena...

Unibertso asmatuko izenak ezarri dizkiete pertsona, animalia, denda eta gauza benetakoel. Eromen moduko bat lehertu zen joan den mendeko hirurogelgarren urtetik aurrera: elkarteak, jaiak... Dendena azken urteotako pelikula eta *merchandising* erraldoitaraino heldu arte.

Arrakastaren giltza fantasiaren eta zientzi fikzioaren artean egoitea ote? Bi genero horiek, jakina, bestelako munduak sortzea eta egituratzea dute kezkatzat. Horrelako mundu bitxiak, ondo asmatu-rik egonez gero, irakurlea erakarri ez ezik, zurrupatu egiten dute,

amaraun moduko baten itsasten. Genero gutxi baloratuak izanda, zabalkunde handia lortzen dute, aldez eta itxuraz, irakurleak errealitate bestela programatzeko aukera izaten duelako. Batzuek diotenez, mendekotasun moduko bat sortu ohi du horrelako literaturak. Egungo ordenadoreek sortutako mundu birtual gehienek Tolkienen paisaiak dituzte gurasotzat.

Azkenean, bidaia inizatiko baten hasiera moduko bat ere aurkezten digu lehenengo liburuak. Patuak hartaraturik, gizaki arrunta heroi bihurtuko da, nahitaez. Eta behin bideari ekinez gero, atzera itzulita ere, ezer ez da berdina izango. Hilkortasunaren oinarria, giza aberearen patua. Edo *elfoen* erdi hilezkortasun astuna.

Fantasia literarioak, beraz, gauza arruntei gandua kentzen die eta umeen begien aurrean izaten duten dirdira hastapenezkoa eransten berriro. Arte fantastikoak gure leihoko kristalak garbitu eta mundu argi berri batez ikusteko parada eskaintzen digu.

Fantasia, egilearen ustez, lurralde arriskutsua da, segadak baitauzka inozoentzat eta ziegak ausartientzat. Lurralde zabala, handia, sakona da fantasia. Hainbat izaki eta piztiaren egoltza da; itsasoek bazter mugagabeak dituzte, zeruak beti egoten dora izartsu. Haren ederrak lilura sortzen du eta arriskutsu da, hain suertez, bertan poza eta tristura ohi baino zorrotzagoak direlako. Lurralde hori ezagutzen duzula uste baduzu ere, haren handiak gogoa eta mingaina lotuko dizkizute: ballara mugaezin hori ezin deskribatuta geratuko zara.

Erresuma fantastikoan dagoela, bidaiariak ez du itaun larregi egin behar, atea itxita giltzak betiko desager daitezkeelako. Egia esan, gizaki arruntaren ibilgua eta fantasiako izakiena paralelo joan daitezke, inoiz ere elkar topatu gabe. Bestaldekoek segur aski ez dute gauza handirik galduko gu ezagutu barik. Baina, ai gure zorritxarrekoak! Gure bizitza gezagoa izango da haien gauzetan nahasteke.

Orriak eta orriak eman ditzakegu fantasia gora eta behera. Nekez, baina. Asmazioa atzitu daitekeen arren, deskriba ezina da. Hari batek lotzen ditu, ez dago ukatzerik, magia —adur on eta txarrak— eta fantasia. Baina fantasiaren magia ez da artificio hutsa. Urrezko araua bete behar da, halere: inoiz ere magiaren barrerik ez egitea literatura fantastikoan.

Fantasiaren, hau da, horrelako literaturaren oinarrian, giza hiz-

kuntzen nolakotasun bat dago: adjektibatzeko, kalifikatzeko ahalmena. Gizakiak zeru urdina ikusten duenean, zerua ikusten du, jakina, baina kolore urdina, independentea, ere bai. Horra hor arma izugarri bat: gauzei adjektiboak eranstea. Adjektiboa izan daiteke lilura klaserik indartsuena. Ez da zertan harrizterik: liluramenduak adjektibo berezi moduko bat dira magiaren esaldian. Edo alderantziz, izan ere. Gogo batek, giza adimenak arina, astuna, horia, geldoa... eta beste adjektibo batzuk asmatzeaz batera, gauzei ezaugarri horiek erantsiko dizkien magia ere sortu zuen batera. Gauzetatik adjektiboak, nolakotasunak abstraktu bihurtzeko gauza bagara, aztiaren gaitasunaren jabe izango gara. Eta, jakina, botere hori geure burutik at erabiltzeko gogoia ere piztuko zaigu.

Halere, magiarekin legez, adjektiboa txarto erabil dezakegu eta munstroak sortu, izaki izugarri eta ikaragarriei bizi hatsa eman. Ilargia urdin egin dezakegu eta haren argia are beldurgarriago bihurtu. Horra hor, adjektiboan, Fantasiaren erresumaren hastapena.

Eta hona hemen, euskaraz, maitagarrien mundu berrasmatua. Erraz topatuko ditugu euskal mitologiaren aztarnak orriotan, buru apurra asko nekatu gabe. Sinesgarri eta hurbil sentituko ditugu paisaiak, pertsonaiak. Mundu borobil baina irekia utzi zigun ondare Tolkienek. Eratzunak bezain borobil, hango gaizkiaren bezain mugagabea.

Gizaki guztiak gara eleen magiaren jabe, baina denok ez dakigu magia hori gorpuzten, gauzatzen. Herri literaturak, zorionez, arbasoen magia utzi digu erromantzeetan, ipuinetan, saga zaharretan, folklolean, atsotizetan... Horietatik guztietatik edan zuen J. R. R. Tolkienek.

Irudiak sortzeko ahalmena eta hizkuntza. Horra hor bi indar ikaragarri, inoiz ez behar beste balioetsiak. Kontua, atzera ere, errealitatearen barne koherentzia da. Bestela esanda, artea, alegia, irudimena eta horren igalia lotuko dituen indarra. Gizartean, irakurle eta kritikari zenbaiten artean irudimena ondo hartzen da, gehiegizkoa ez den artean, alegia, erdeinuz fantasia huts deitzen duten eremura igarotzen ez den artean. Gure irakasle-idazlearen iritziz, fantasia artearen adierazpenik ia puruena litzateke. Jakina, fantasiak alde du kontu bat: ustekabekoa bera menperatzea. Eta hortxe ei dago horren ospe gabetzearen zergatikoa. Jende askok ez duelako onartzen inoren mendeko izaterik. Eta kontrako bidetik, horrexek ere azal

dezake zergatik hainbestearinoko arrakasta. Artea, amesgaiztoak, eldarnioak eta buru gaixotasunak zaku handi beraren barne. Irudime-
nezko mundu sinesgarria, *Eratzunaren Elkartean* agertzen den legez,
gogo ahalegin berezia, gaitasun ohiz kanpoko eskatzen du, uni-
bertso hori koherente, ukigarri izan dadin. Azken buruan, zer eman
digute liburuok? Narrazio hutsa, fabulaziorik puruena, inongo aitzarri-
kiarik behar ez duen kontaera.

Fantasiak hegazti gisa aska ditzake barnean eroaten ditugun
korapilo eta joerak. Txoriak, gero, lore, harribitxi edo pizti bihurtuko
dira. Baina hori beste kontakizun baterako gai da. Horiek libro uzten
hasiz gero, arriskutsu bihurtuko gaitu. Askeago egingo gaituelako.

Julio Cortazarrek zioenez, kontua da fantastikotasuna zertan den
zedarritzea. Zelakoa den azaltzea. Edo, zer ez den jakitea. Menturaz,
bakoitzak bere baitan topatu beharko du fantasia zer den gutariko
bakoitzarentzat. Fantasiaren sentipena topatzea da gakoa. Alfred Jar-
ry-ri legez, beharbada Tolkienen mundua beretzat hartu dutenei
axola die, batez ere, legeak barik, legearen, arauaren salbuespena.
Salbuespena, ohikoa ez dena. Beti misterio halako baten barnean
egoten dela sentitzea. Frodoren eta haren lagunaren ondoan betiko
geratzeko guraria. Goibel sentitzea errealitate gordinera itzultzera-
koan.

Fantastikoa, misteriotsua erakargarri dira ez zineak, literaturak
eta beste arteek sortu dituztelako, gure barnean ondo erroturik
daudelako baino. Gu geu gara fantasia, misterio. Tolkienek lan
hauek eman arte narrazio fantastikorik berezkoena ipuina bazen ere,
Eratzunen Jaunaren ondoren, saga luzeak izango dira fantasiaren
etxe erosoak.

Liburuan erakarmen ikaragarria dute, ezbairik gabe, hizkuntza
elementu batzuek, izen batzuen oihartzunek, hizkuntza asmatuek,
poemek, kantek eta lelo modukoek. Hizkuntza gozamen zirrara bi-
hurtzen da. Ulergarri egiten du gure pastoraletan edo Indiako *Maha-
bharata* edo izotz herrietako saga luzeen aurrean entzuleak eta ira-
kurleak liluraturik egotea, orduak eta egunak ematea kontalariei edo
antzezleei entzuten edo ikusten.

Esan gabe doa, C. S. Lewisen laguna izan zela, gai berak maite
zituztenetik, nahiz eta hau jeloskor jarri zen lagunaren arrakastaren
handia ikusita. Biek kontakizun iniziatiakoak eskaintzen zituzten,

nahiz eta J. R. R.-renak nagusientzako literatura inizatikoa baino, apika, erlijio edo filosofi literatura bilakatu. Kritikari batzuek, oraindik, "ezpata eta sorginkeria" genero ia baztergarria baino ez dela diote. Edo rol jokoetarako oinarri hutsa. Beharbada, halere, merezi ere merezi zuen euskaratzea.

Aspaldiko idazle batek esan zuenez, labea sutan ez badago, ez da kerik zerurantz igotzen: barrenean bihotza beterik ez dagonean, gauza gaitza da irakurtzea merezi duen ezer esatea. Esan dezagun, gutxien-gutxienik euskal bertsiio honek, kritikariak kritikari, merezi-mendu alpagarria duela, azken buruan, mundu hori euskaldunei eskaintzea da, euskara ere antzinako hizkera mitiko eta fantastikoen artean jartzea, hango lurraldean oihartzuna ekartzea. Eta ez da gutxi. Euskara *elfo* hizkera bihurtu digu Agustinek. Bejondeiola eta bejondeigulal

PEILLEN, Txomin: *Ale berdeak*

Dakit argitaldaria, 2002

Karlos DEL OLMO

Oscar Wilde arpa joleak esan zuenez, harpeetako gizakiak barre egiten jakin izan balu, egun historia oso bestelakoa litzateke. Beste horrenbeste esan liteke Euskal Herriaz: Txomin Peillenenek eskaini digun sorta honen moduko liburu gehiago plazaratuko balitz, agian, euskal herriak oso diferenteak izango lirateke. Umorea eta erotismoa elkarri eskutik hartuta datozelako. Noiz lagun, noiz kontrario, baina beti ere elkarri itsatsirik.

Aristoteleren iritziz, komikotasuna litzateke ez minik ez kalterik sortzen ez duen okerra edo zantarkeria. Horrelako ikuspegia izan zuten antigoaleko pentsalari handiek. Barrea arlotea da, mamirik gabekoa. Berez justifikatzen da. izatez, ez du inongo mezu potolorik igorri gura, baina beti ere uzten dio irakurleari halako aho zapore gozo-mikatza. Eta zer esan erotismoaz? Gizakion bizitza gobernatzen eta desgobernatzen duen arren, noiznahikoa eta nonahikoa izanik, dagoenik eta gertaerarik iragankorra da. Gozamena erdiesteaz batera hasten zaigulako ihesi. Eta, atzera ere, bila eta bila hasi behar. Barrea ere halakoxea da. Beti gehiago eta gehiago gura izaten dugu. Ezin ase guztiz.

Barrea, umorea, sexua: zenbat buru, hainbat aburu. Alegia, zenbat aditu, hainbat definizio. Txomin Peillenenen ipuin sorta honetan ikus dezakegunez, oso lausoa da sexua eta umorea banatzen dituen muga. Edo, bestela adierazita, nekez bereizten dira umorea eta haragizko grinak, lohi zein garbi. Ironia, jokoa, trufa, irria, barre algarra, erotismo iradokorra, erotismo gordina... Eta kritika, kritika

biluzi eta gupidagabea zenbaitetan. Ipuinon aurrean, ezin ahaztu Igela aldizkaria edo, jakina, Jon Mirande malerusa.

Erraz samar irakur daitezkeen arren, arreta handia jartzea hobe istorioi heldzerakoan, hitz joko ugariz beterik daudelako, bestela baitakoan. Umorea, irriak edo barreak gorputzetik tentsioak eta arazoak kanporarazten laguntzen digute. Ez ote, da, bestalde, antzera jazotzen sexuarekin? Barrea, umore ona izaten du ondorengo, sarritan, sexu jardunak.

Umorea, lipar batez edo etengabe, gizakiak darabilen bitartekoa (arma?) dugu, bizitzari edo egoeraren bati aurre egiteko erabiltzen den tresna. Umorea beltza izan daiteke, alegia, norberaren edo inoren zoritxarrei barre egiten diona. Beltzetik dute sorta honetako ipuinok. Umorea ustekabezkoa izan daiteke, hau da, espero ez den gertakaria oinarri hartzen duena. Mota horretakorik ere badu liburuak, jakina. Berbekin olgeta egiten duen umorea ere bada. Ele batek izan dezakeen beste adieraren batek sor dezakeen umore motatik ere edaten dute. Eta, zertan esanik ez, umore zoro eta burugabea ere lantzen dute. Erotismoak ere horrelako jantziak erabil ditzake. Alegia, bizitzaren eromen osasuntsu halako bat kausituko du irakurleak beti ere gutxiegi iruditiko zaizkion orriotan. Bizitza bera, izan ere.

Azken buruan, giza seme-alabok nekez onartu ohi dute ez dutela umore senik. Hori inoren akatsa da, ez norberarena. Baina zeinen umore epel eta hitsa gure lurretan! Nork ez du ataka gaitzen batean barre eginda estualditik irten? Sarri bai sarri erantzun umoretsua izango da ihardespenik onena.

Egun hain balio galdurik dabilkigun Freud handia berehala ohar-tu zen Tanatos eta Eros indar handiak zirela. Baina, ez zituen garrantzi txikiagotzat jotzen ametsak, hutsak, laprastadak, okerrak (umorearen oinarrian baitaude)... Segur aski bi jaingo handi horien seme-alabak direlako.

Umorea, neurri batean, gizakia handiago egiten du inguruko gertaeren ondoan. Ironia barik, gizakia gaixotzeko bidean jar daiteke bizitzaren enbata latzen aurrean. Ez da ahaztu behar, sarri ere sarri, umore falta dela buru gaixo askoren ezaugarri nagusia.

Mendebaldeko zibilizazioa sexuaren eta umorearen beldur da. Horra hor zergatik ematen edo uzten dizkion herri xeheari tantaka.

Horien balio ekonomikoen ustiapenik zikinen edo lotsagabeena egiten ez duenean. Jende gehiena horien egarri delako. Txomin Peillen sorta honek bidea ematen digu hedabide gobernatzailleek irentsarazi gura diguten kortse itogarritik irteteko. Jakintsu ustekoa, gobernaria, eliza... herri xehearen umorearen eta sexu grinaren beldur dira. Herri antzerki txantxazalearen eta haragizalearen ikara dira. Barrearen ertzean, tentazioaren ertzean geratu dute gurago.

Umorea eta sexua gizakiaren erro-erroetan den zerbait dira. Dena ikusten uste duenaren begietara, dena ahal uste duenaren iritziz komikotasunik ez da. Ondo bai ondo pentsatu behar izaten dituzte gauzak umoreari eta grinei lotu aurretik. Umorearen ondorio den barrea ergelen ezaugarritzat jotzen da eta, zelan edo hala, ezjakintasunaren eta ahuleziaren seinale. Sarri bai sarri kondenatu dute boteretsuek umorea. Beste hainbeste aldiz sexua. Askotan ere askotan biak batera "auziperatu" dituzte.

Umorea eta sexua deabruaren ezaugarritzat jo izan dute historian. Alegia, guztiz ezaugarri gizatiar. Bizi indarraren erakusle ere dira. Bizipozaren ikur.

Umorearen indarra barre egilearengan dago, eta ez barregarriarengan. Umoreak eta sexuak giza aberearen txikitasuna galditzeko lanabes dira. Horrela, begiratu ironikoa igarriko diogu Peilleni orriotatik. Hari ere ironiaz so egiteko gonbitea egiten digula dirudi. Hamazortzi ipuin, hamazortzi bitxi, hamazortzi leiho... Jon Miranderen begiratu gazi-geza ere garondoan nabaritzeko. Eskaintzatik bertatik, euskal literaturak eman duen bikote (Jon&Txomin, Txomin&Jon) errepika ezinezkoaren aire freskoa helduko zaigu.

Konformismoaren eta topikoen aurkako ikuspegi sendoa, freskoa, gaztea. Eta polemika dema. Mendebaldeko eta Euskal Herriko kulturaren zutabe batzuk zalantzan jartzeko asmoa ere igarri-igarria da. Mundua iraultzeko gogo nabarmena. Azken buruan, horixe baino ez dira umorea eta sexua.

Adarjotzailleak bi adar mota jo ditzake, haragizkoa eta bestelakoa. Bietatik topatuko du irakurleak orriotan. Trufaria, alde, fartsa zale hutsa da. Zentzugabekeriaren, irudimen indartsuaren baliabideak darabiltza zuberotarrak, polemika maite du, hautsa harrotu gura du. Umorea lantzen duen idazle ausarta da, bestek ez bezala pentsatzera atrebitzen baita.

Gizadiaren historian errealitatea (!) beti ikusi izan dute pertsonak hainbat modutan. Zenbat buru, hainbat aburu. Edo, hainbat artaburu. Gizatasunaren miseriarik agerikoen eta ikusgarrienen barregarria eta iseka aurkezten ditu trufaren mozorroekin.

Ipuin hauek pentsamolde zurrunik hausten dituzte, bizitasuna eransten diote hiltzear dagoen egunerokotasun hitsari, aspaldiko ekandu eta klaxeak hankaz gora botatzen dituzte. Lege zaharreko gizaratearen mugak hausten dituzte. Estereotipoel hanka egitea zeinen garrantzizko den jarri gura digu mutur pare Peillenek, gupidagabe. Ohikoa iraultzea, egunerokoaren aurka matxinatu. Plazera eta umorea eguneroko seriotasun maskarari eranstea.

Agintaritza, arauak, kanonak, errespetua, den-dena kolokan. Eta horren guztiaren ondoan, hizkuntza bera olgeta, jostailu, trufarako bide, esperimentazio senda. Zirikadak, eztenkadak eta are labainkada zorrotzak ere botako dizkigute orriok. Eta horrelako testuen aurrean, jakina, nihilismoa atezuan dagoela pentsa liteke. Ohiturak, konbentzionalismoak, den-denak azpikoz gora.

Zentzugabekeriak, berba eta logika olgetak, erotismoa, konformismo sozial eta politiko zenbaiten aurkako kritika. Gizaratearen zuta-beak kordokan. Baina, beti ere, bi indar positibo horiei esker, bizigura aurrera. Euskalduna izanda ere, ez da ahaztu behar ekialdeko idazleek lotura handiak izan dituztela ia beti Frantzia aldean nagusi izan diren literatur joerekin. Ezin, beraz, bestela gertatu, Txomin Peillenen lanotan. ESan batzuetan badirudi ezen mendebaldeko euskaldun espainiarren lepotik barre ere egiten duela. Beste ekialde urruneko batzuen usaina eta oihartzuna ere gehitzen ditu sortaldekoak.

Gizaki orok, baldintza psikologiko, sozial, politiko eta filosofikoak gorabehera, mundura jaiotzea dute ezaugarri komuntzat. Gura barik jaiotzen gara, sufrimendua pairatu behar izaten dugu sano, hilkor gara, ezer ez dugu aski... Zentzugabekeria ederral Konponbidea, aldekoa baino ez bada ere, umorea eta sexua. Kultura guztietan agertzen diren joera geratzen ezinezko bi, boterea botere, agintariak agintari, sinesmenak sinesmen. Ez dira, bada, grafitoz ormetan idatziriko alpu lizun eta umorezkoak agertu Ponpeiako aurrietan? Eta kobazuloetako margoak irri irudiak baino ez balira, ondorengoen lepotik barre egiteko gogoz eginiko txantxak?

Gizakia eta gizartea akasgabea den aldetik, irrigarri bihurtzen da. Sexu grina halako indar gogorra eta eusmen handikoa denez gero, hamaika egoera kilikagarri bezain lotsagarri sortzen ditu. Umorea eta sexua geraraziko dituen indarrak edo hesirik ez ei dago. Sasi guztien gainetik eta hodei guztien azpitik dabilzalako, aske, lokabe.

Historian atzera eginda, lehenengo idazkietatik, Mesopotamiatik bertatik, idazki irri eragileak kausitzen ditugu. Jakina, mendebaldean, grekoen komediak eta latinoen satirak izango dira esku artean ditugun ipuinekiko loturarik zuzenak, herri literaturan ahoz aho dabilzan kontakizunak ahaztu barik. Eta ekialdeko usaina, beti ere aurrez aurre.

Groteskotasuna topa dezakegu, neurri batean edo bestean, umorearen oinarrian. Ezbairik gabe. Sexuan ere. Sexu kontuek, sarri, arlotekeria horri ere zabaltzen diote atea. Baudelaire-k argi ikusten zuen, bederen. Komikotasuna gizakiaren ezaugarri satanikoetako ei da, sexuarekin eta eskatologiarekin batera. Komikotasuna, artearen ikuspegitik, imitazio moduko bat da. Groteskotasuna, sortze lana. Sormen irudimenezkoek, zentzu komunetik harantzago doazen sorkariek, barrea eragiten digute era zoro batean. Azken buruan, groteskotasuna kultura eta ohitura talkek sortzen dute. Sexu kontuetan begi bistako kontua da. Kultura bakoitza normaltasun arau jakin batzuen arabera antolatzen da. Horiek beste ikuspegi batetik aztertzen edo gauzatzen direnean, umorea eta sexu joera ohiz kanpoak sortzen dira, baita indarrez agertu ere.

Baina, guztiarekin ere, ez dugu bistatik galdu behar umorearen oinarrian gizaki zanpatu bat egon ohi dela, alegia, arruntasunetik apartatzeak sortu ohi duela bazterketa halako bat, irri eragile gertatzea. Barrea edo irria sortu gura izaten du umorezko literaturak. Besterik da algararen ostean zer datorren. Umorearen egungo adiera hamazazpigarren gizaldikoa da, antzina-antzinean aldartea, izaera esan nahi zuelako. Batez ere Ingalaterran hasi ziren horrela ibiltzen berba, baina Voktairek frantses jatorria erabiltzen zuen aldarri. Jakina, *humeur* eleak frantsesez gorputzaren jariakina adierazten zuen, baina hortik ez dator frantsestasunik errebindikatzerik, XIX. mendean ere frantsesek eurek berba ingelestzat zutenetik. Eta ez dago ukatzerik umorezko literaturan anglosaxoiek maisu egin dutenik dirdira. Terminoa bera gorabehera, jakin badakigu gizakiarekin batera jaio zirena bai umorea, bai sexu kontakizunak.

Kontu jakingarria da herri guztiek irizten dietela gainerakoei umorerik eza. Abertzaletasuna eta umore arrazista edo nazionala beti oso esku loturik ibili dira. Euskal Herrian bertan erran komunak dira beste euskaldunen gaineko ipuin eta aipu barre eragile mingarriak. Jakina, umoreak barrea eragin arren, barre guztiak ez dira umorearen zantzu. Irribarre batzuk hortzak mehatxuka erakustetik datoz. Dena dela, ezin ukatuzkoa da literatura umoretsuak eta umoretsu-erotikoak arrakasta izugarria bildu ohi dutela. Pornografia bera, sarri bai sarri, barregarri gertatzen da bere gordintasunean.

Gogotik ahalegindu dira psikologoak, filosofoak, soziologoak eta antropologoak umorearen eta barreraren teoria orokorra edo nagusia zertzen. Baina gehienak harrapakinez erratu dira, umorea, barrea eta sexuaren ingurukoak unibertsaltzat jotzerakoan, kulturak sendo baldintzaturiko gertaerak dira eta. Leinu batzuk barre errazekoak dira. Beste batzuk, ordea, serioak dira, irri txikikoak. Historian barna ere, herri beraren baitan barre (eta sexu) ohiturak aldatuz joaten dira. Literaturan batez ere antzerkia eta ahozko literatura aztertzen izan dira umorearen historia egin ahal izateko. Umberto Eco *Arrosaren izena* eleberrian ondo jaso zuenez, galduta ditugu antzinako grekoek umoreaz teorizaturikoak. Zizeroni zor dizkigu erromatar inperioaren umorearen gaineko gogoeta ia lehenak. Goi mailako jendeak ez zuen keinu eta aieru larregi egin behar pasadizoak edo irrigarriak kontatzerakoan. Berpizkunde garaian Castiglione-k *Gortesua* argitaratu arte, indarrean iraun zuen inperioaren ikuspegiak. Hark ere, gordinkeriak zituen gaitzets. Norberaren mailakoak ez ei ditugu barregarri jarri behar, zer gerta ere!

Literatura erotikoa eta umorezkoa harira ekarri orduko, jarrera misoginoekin egingo dugu topo berehala. Emakume batzuen iritzi, are emakumeen euren literatura egoten da umore edo erotismo matxistez zipriztindurik. Emakumeen aspaldiko literatura erotikoa eta umorezkoaren lekukotasun urri dira, baita behe mailako klaseena. Eta ez da harrigarri. Misoginotasuna ez ezik, homosexualitatearen edo bestelako sexu joeren gaineko umorean eta literaturan ere gutxiengoan gaitzespena izaten da nagusi.

Europar, eliza katolikoari eta protestanteari umorearen aurkako jarrera leporatu izan zaie. Halaxe gertatu izan da egokiera zenbaitetan. Baina, hara zelako barrerak egion dituzten elkarren lepotik! Baita beste erlijio eta sinesmenak direla-eta ere, barne direla, prefosta,

sexu txisteak. Herri umorea eta umore landua, "goi mailakoa" elkarrengandik urrun samar agertu izan dira historian, nahiz eta, idazleek, beti ere, ahozkotik jaso. Are berdekerietan ere!

Gai klasikoak (*Igela* aldizkariaren garaiko ipuin bat eta guzti, zubereraz eta batuaz) eta gaur-gaurkoak elkarren ondoan, lagun giro ederrean. Beti ere, halako ukitu berezi bat nagusitzen dela kontakizunaz. Ipuin mingarri bezain minberak, noiz ez diren guztiz lehergarri. Umore eta sexu gai batzuek unibertsal diraute. Beste batzuk, ulertezin bihurtzen zaizkie hurrengo belaunaldi. Txomin Peillenen ipuinok nekez galduko dute erakarmentik, horietako batzuetan kultur erreferentziak oso nabarmenak diren arren.

Erdi Arotik aurrera, bufoiak komedianteen pareko bihurtu ziren, behe mailako jendaila moduko bat. Gero eta leize handiagoa zabaldu zen umore landuaren eta herriaren artean. Eta halaxe heldu zaigu guri ere joera hori. Are literatura "landuaren" barnean. Gai erotikoak edo umorezkoak lantzen dituzten idazleei eta haien lanei beti begiratu ohi diete zeharrez, azpi-literaturatzat sailkatzen ez dituztenean obrok. Azken buruan, umorea eta sexua subertsiboak izan daitezke eta, jakina, irensten gaitz gertatzen dira askorentzat. Debeku edo iritzi sozialen mugak gero eta handiagoak direlako.

Umorean eta erotismoan bigarren adierak eta are hirugarren esangurak gauza komun dira, ezagun-ezagunak. Eta horrexek bihurtzen ditu biak kontu handiz eutsi beharreko galak. Peillenen lore sorta pozoitsu honetan laugarren adiera ezkutatuak topatzea ere du buru apurra dantzatzen duen irakurleak.

Umore politiko moduko bat ere agertzen da, jakina. Gauza jakina da umore mota batzuk errepresio edo zapalkuntza handiko egoeretan agertu ohi direla, pobrezia nagusitzen delarik. Antzera-antzera jazotzen da erotismoarekin. Garai latzenetan, erotismo ezkutatuak da, baina hortxe iraungo du, erdi gordean. Eskertzekoa da, halere, kontakizun horietako batzuetan sexu killkari bezainbeste deitzea adimenari, alegia, idazleak beti ere irakurlea pertsona burutsutzat jotzea. Egoera komiko guztiek ez dute barre zabala eragiten, baina horiexek izaten dute gerora eraginik handiena, gogoeta egitera bultzatzen dute eta.

Sugea balitz, zuberotarra larru berriturik datorkigula esan genezake ezbairik gabe. Beti bezain erakargarri, beti bezain misto

arriskutsuaren jabea. Antropologiak erakutsi duenez, txantxa galek gizarte baten asunto garrantzitsuenak aurkezten dituzte: interes nagusiak, nortasun ezaugarriak (generoa, etnia...), kontraesanak, sinismenak... Horiek denak, nahas-mahas ikusiko ditugu, baina ez nahasturik. Umoreak eta sexuak beren errealitateak sortzen dituzte. Elkarren ondoan doazela, are errealitate onirikoagoa sortzen dute. Munstroak argitara aterata, etxekotu egiten antza zaizkigu.

Sexuak eta barreak eramangarri bihurtzen dute bizitzan jasangaitz gertatzen zaizkigun neke eta minak. Tragediak eguneroko ogia diren gizartean, barrea noraezekoa da buru osasunari eusteko. Erotismoa bezainbeste. Literatura adina.

Barrean eta sexuan askabidea bilatu izan dutenen ondoan, Pitagoras ikur dituzten gizakiak izan ere dira gure gizartean, alegia, asetikari eutsita, olgeta mota guztiak errotik baztertzen dituztenak. Idazle erlijioso askok idazki izugarriak utzi dizkigute umorearen eta erotismoaren aurka. Barrea bera ere kondenatu dute. Euskal Herrian, oraindik, gai batzuk umorez tratatzerik ez dago. Tabu larregi darabilgu. Gizalde batek gorputzaren adierazpide guztiak (jatea, lo egitea, sexualitatea, ideologia) kontrolpean izan gura baditu, noraezeko du barrea ere baztertzea. Gizarte aszetikoak edo zurrunak barrea eta erotismoa baztertu beharra du. Eta idazle batzuek derrigorrira dute muga horiek haustea, askatasun guneak irabaztea.

Oso edizio polita aurkezten digu plazan berri samarra den Dakit argitaletxeak. Liburuak Euskal Herriko hiru hizkuntzatan argitaratzeko asmoa du eta ez da ahuntzaren gauerdiko eztula. Oso aitaibitxi egokia du. Argitaletxe berria izanda, gidari duen Sabin Oregi zarauztarra euskal kulturaren ezagun-ezaguna da, ordea. Liburuan nahasgarri gerta daitezke puntuazio modu berezi batzuk eta Euskaltzaindiaren arauak erabat betetzen ez dituzten berba batzuk agertzea. Baina emaitza erakargarri eta jostaria da erabat. Ez irakurtzea, delitu! Idazleak ipuinak negarrez erditu eta irakurleak barrez leitu! Zori hoberik ez! Zorri onak denontzat!

URIBE, Kirmen: *Bitartean heldu eskutik.*

Susa argialetxea, Zarautz, 2001

Ainhoa AROZENA

Poesia irakurle gutxiren generoa dela esan ohi da. Alabaina, gainerako generoetan bezalaxe, poesia liburu honek ere oihartzuna lortzen dute eta horren adibide dugu Uriberen *Bitartean heldu eskutik* liburua. Euskal Herrian oso harrera ona izan du liburuak eta Euskal Herriko mugetatik urrun ere entzun ahal izan dira alpatu liburuko hitzak. Berriki, Urdangarin, Rueda eta Mendizabal musikarien laguntzarekin, New York-en errezitatu ditu idazleak liburuko hainbat poesia eta harrera beroa jaso dute gainera.

"Lurrera jaitsi nahi izan dut, irakurleengana gerturatu eta topikoekin apurtu" horixe adierazi zion Kirmen Uribek *Beterriko Liburua* literatur aldizkariari liburua argitaratu zuenean. Ez zen salakera hutsean geratu, ez horixe!

Zer esan Kirmenen poesia liburuaz? Bada, pertsonon sentimenduak jaso ditu Kirmenek bere lehen olerki liburuan. Jaiotzatik heriotzaraino bizitzen ditugun edo bizi ahal ditzakegun une argi nahiz ilunak, zoriona eta tristuraren arteko balantzan ekarri ditu. Sentimendu ezberdinak igortzen dituzte olerkiok, bizitzak berak eskaintzen dituen egoeraren arabera, goxoak batzuk, mingotsagoak besteak. Kanean, etxean, autobidean supermerkatuan edo ospitalean kokatuta, gertuko tonua hartzen dute lerro hauek, irakurlea olerkiarekin identifikatuta sentiarazterainokoa. Irakurlea olerkiaren barruan sartzea lortu duela esatera ausartuko nintzateke. Freskura dario liburuari, hasiera-hasieratik.

Hitzazurrean Rikardo Arregi Diaz de Herediak dioen bezala, "liburu honetan ez dago gizakirik, liburu honetan gizon-emakumeak dau-

de, adin guztietakoak, jatorri guztietakoak, leku zehatzetan bizi eta hiltzen direnak, gorputza dutenak. Auskalo arima duten, gogoia bai, zalantzarik gabe. Baina badute oroimenik eta beldurrik eta galerarik eta milaka gauza humanorik, eta igandeetan hondartzara doaz. Eta badira hain gizaki ezen jainko direla. Jainko hilkorrak, jakina.

MINTEGI, Laura: *Sisifo maite minez,*

Txalaparta argitaletxea, Tafalla, 2001

Ainhoa AROZENA

Pertsonaia ezberdinen azalean kokatuta, maitemintze prozesua da Laurak eleberrian kontatzen duena. *Beterriko Liburua* aldizkarirako egindako elkarrizketan, idazleak berak aitortu zuen azken momentu-
ra arte, zalantza izan zuela eleberriaren edo saiakeraren artean, zein genero aukeratu. Eleberria zailagoa izan arren, "gauza zailak egiteko" gaudelako aukeratu omen zuen bide hori eta ez zen, inondik ere, ahaleginean geratu. Ezbairik gabe, istorio indartsuarekin egingo du topo irakurleak liburu hau esku artean hartzean.

Ane da eleberriko pertsonaia nagusia. Emakume ezkondua eta bi alaben ama. Behin, Eunate alabak mina hartu eta ospitalean Mikel medikua ezagutuko du. Bien artean jolas goxoa sortu eta zeharo maitemindu egingo dira. Elkarrekin ihes egitea erabakiko dute bizitza berri baten bila. Anek, bi alabak eta senarra Bilbon utzi eta Mikelekin batera egingo du ihes Managuara. Pasiotz betetako maitasun istorio ederra biziko dute hasieran; denbora tarte luze baten ostean, barruak bere familiarengana itzultzeko aginduko dio, ordea.

Eleberria Esteban Mugarra psikoanalistaren kontsultan hasten da. Sei urte eta erdi Ertamerikan igaro ondoren, Ane etxera itzuli da. Alabek ez dute ama ezagutu etxeko atea ireki dienean, senarrak ondo hartu du, lagundu egin nahi dio eta Estebanen kontsultara eramán du. Estebanekin izaten dituen hizketaldiek barnea husten lagunduko diote Aneri; bere sentimenduak azalduko dizkio, ihes egiteko arrazola zein izan zen bilatzen saiatuko da. Lan luze eta neketsu horretan, Karmelek, Aneren lagunak ere izango du tarterik. Karmele Ane laguntzen saiatuko da, kontsultara lagunduko dio, bere

sentimenduak ulertzen ahaleginduko da. Estebanek, Karmelek Aneren kasua argitzen lagun dezakeela uste du, txiki-txikitatik ezagutzen baitute elkar, eta Aneren iraganaz hitz egiteko eskatuko dio. Oso begi onez ikusten du Estebanek Karmele, beste maitemintze prozesu bat jarriko da bidean. Maitasunaren inguruan oso ideia ezberdinak dituzte biek, Estebanek unean unekoa bizi behar dela uste du, Karmelek gauza gehiago hartzen ditu kontuan, mintzeko arriskua ikusita seguruenik. Bien arteko jolasa, jolas soil bat baino zerbait gehiago izango da eleberraren amaierarako.

Maitasun kontuak alde batera utzita, Aneren jarrera ulertzeko pisuzko arrazoiak azaleratuko dira Estebanek kontsultan. Anek bazuen gazte hil zen ahizpa bat, Amaia. Inbidia zion ahizpari, jeloskor jartzen zuen maitasuna bizitzeko zuen modua ikusteak, ahizparen parean egon nahi izaten zuen beti, hark gogoko zuen mutila maite zuen Anek ere, Txute. Mutilarekin batera droga munduan sartu zen Amaia eta behin sobredosi baten ondorioz hil egin zen. Ahizparen heriotza gertu-gertutik ikusi zuen Anek, eta heriotz horrek izugarritzko eragina izan zuen beragan. Heriotz horren harira, barne-beldurrek bultzatu zuten Ane ihes egitera. Maite zuen norbait galtzeak sortu zion mina berriro bizitzeko indarrrik izango ez lukeela jakiteak.

Irakurketa azkarra eskatzen duen liburua da *Sisifo maite minez*, sentimendu ugari nahasian dakartzana: Maitemina, pasioa, desira, gabezia, antsia, hutsunea, itxaropena eta etsipena, besteak beste.

JUARISTI, Felipe: *Itzarri nahi ez zuen printzesa.*

Alberdania argitaletxea, Irun, 2002

Ainhoa AROZENA

Gazte literaturan aurkitu du bere lekua Felipe Juaristik, baina azkena argitaratu duen lanak, *Itzarri nahi ez zuen printzesak*, adin guztietako irakurleetzako gozagarri diren lanak idatz daitezkeela frogatzen du. *Beterriko Liburua* aldizkarirako elkarrizketan adierazi zueenez, "Halaxe atera zitzaidan eta nahikoa erraz gainera. Ez nuen nire burua batere behartu, ez nuen aurrez pentsatu lan errealista edo fantasiakoa idatziko nuen. Errealismoa aukeratu izan banu, ez lirateke lan horretako pertsonaia gehienak egongo. Ez dut esango errealismoa edo fantasia zein den hobea, baina bai batak zein besteak markatu egiten du".

Antzinako herrixka batera garamatza Juaristiren lanak; errege-erreginak, printze-printzesak nahiz mezulariak bizi ziren garaira. Herrixka txiki batean, bada gaztelu bat eta bertan lotan dagoen printzesa eder bat. Printzesa hori ipuin eder batekin esnatzen duenarentzat sari eder bat izango da, printzesarekin ezkondu ahal izatea, alegia. Herriko alkateak ez du aukera hori galdu nahi, printzesarekin ezkontzeaz gain, bertako errege izateko. Helburu hori lortze aldera, alkateak Joanes izeneko mezulari bat du bere gain. Mundu guztira zabaltzen da printzesari ipuinak kontatzeko deialdia eta lurralde ezberdinetatik iritsiko dira printzeak beren ipuinak kontatzera. Herrian jai giroa izaten da nagusi bisitariak etortzen diren bakoitzean. Joanesen bete-beharra printze horien ipuinak aurrez jakin eta istorio ederragoa osatzea da, gero alkateak printzesari konta diezaion. Kontua da, Joanes printzesarekin maiteminduta dagoela eta, inolaz ere, ez

diola alkateari aukera hori eskaini nahi. Tartean-tartean, Joanes printzesa ikustera gerturutzen da gaztelura. Herrian badu, ordea, maite duen neska bat, Justina, tabernariaren alaba. Meska ere txora-txora eginda dabil Joanesekin, baina haserretu egiten da Joanesek printzesarekiko duen erakarpena ezagutzean. Kanpoko printzeei egindako ongi-etorri festa batean, Joanes printzesa ikustera itzuliko da gaztelura... Printzesa falta da! Ihes egin du bere ohetik! Joanesen eromena! Aurrerantzean, Justinak beteko du printzesaren ohea eta Joanes izango da bere loa esnatuko duena. Biak batera alde egingo dute gaztelutik, mendian barrena. Benetako printzesa Justina dela konturatuko da behingoan Joanes.

Liburuan kontatzen zaigun istorioa izugarri polita da eta darabilen hizkera poetikoa bikaina. Mundu zabaleko printzeek printzesari kontatzen dizkioten ipuinak ederrak dira, garaiko giroa ezin hobeto deskribatuta ageri da kontaketa bakoitzean. Errealismotik urrun, fantasiako mugetan barrena, amets egiteko tarte bat eskaintzen du liburuak. Literatura ezagutzeko beste bide bat... Bide erakargarria, zalantzarik gabe.

IRIGOIEN, Joan Mari: *Ipuin batean bezala*.

Elkar argitaletxea, Donostia, 2002

Ainhoa AROZENA

Joan Mari Irigoien, beste hainbeste idazlerekin batera, erreferentzia dugu euskal literaturaren esparruan. Hamaika lan idatzitako idazlea da, bai eleberrigintzan nola poesian. *Ipuin batean bezala* bere azken eleberrian maitasuna eta maitemina aurkeztu dizkigu parez pare. *Beterriko Liburua* aldizkarirako elkarrizketan adierazi zuenez, "Gauzak konplexuak direla pentsatzen dut eta bikote harremanetan askotan argiak eta itzalak izaten direla; haustura artekoak batzuetan, hausturak ere bai besteetan. Eleberririk honetan argiak eta itzalak adierazi nahi izan ditut".

Sara, altzatar neska gaztea da eleberriko protagonista. Sergio-rekin maitemindu eta berarekin Alpujarretara bizimodu berri baten bila joatea erabakitzen duena. Urte zoriontsuak biziko dituzte bertan, Sergiok beste neska bat ezagutu eta elkarren arteko harremana amaitzen den arte. Denboraldi bat lur jota igaro ondoren, Sarak Enmanuel ezagutuko du lagun batzuen bidez. Beste maitasun istorio bati hasiera emango diote orduan. Enmanuel heroinaren menpe dago eta Sarak hasiera batean begi onez ikusten ez badu ere, Enmanuel ez galtzearren, bera ere drogaren eskuetan eroriko da. Sararen bizimodua zentzua galtzen joango da pixkanaka, berriro ere Euskal Herrira itzultzea erabakitzen duen arte. Amak ez dio inoiz barkatu izan etxetik alde egiteko hartu zuen erabakia eta Karmele ahizpak lagunduko dio berriro ere bere bizitzari zentzua aurkitzen. Ander, Añorgatik Altzara etorritako anbulatorioko medikua ezagutuko du laster eta bien artean lagun arteko harremana baino zerbait gehiago sortuko da. Anderrek lagunduko dio oroitzapen txarrak alde batera utzi eta bizimodu berri bati ekiten. Elkarrekin bizitzen jarri eta

berriro ere zoriotsu izaten hasten denean, Sara ihesarekin kutsatuta dagoela konturatuko dira. Une zail horietan, haur bat izateko erabakia hartuko dute. Leire jaio eta bi urtera hilko da Sara, eta urte batzuk geroago baita gaixotasuna berarekin ekarri duen alaba ere. Ander bakarrik geratuko da, oroitzapen goxoak berarekin gorde eta bizitzari aurre egin beharko dio bakardadean.

Argia eta itzala, biak nahasian ekarri ditu Irigoienek orri hauetara. Pertsonaiek argia ikusi orduko, lainoren bat tartekatzen da euren bizitzetan. Hala ere, egia da esperantzaren leihoa zabalik geratzen dela eleberriaren amaieran. Idazlearen hitzetan, "Urteetan aurrera goazen arren, oraindik ere baikor samarra naiz eta egoera txarrari buelta ematen ahalegintzen naiz. Gogoratzen naiz behin mendian nenbilela, nola inoiz ikusi dudan behi-kakarrik handienarekin egin nuen topo. Gaiñean lau txanpinol eder zeuzkan eta bizitzaren parabola ikusi nuen bertan. Kaka eta edertasuna, biak nahasturik. Ingu ratzen gaituen mundu triste hori, mundu "kaka" hori kontuan hartu behar dut, bestela ezin baitut idatzi. Noski, konturatzen naiz baita ere, loreak ere badaudela, egunsentiak eta ilunsentiak daudela eta gauza izugarri ederrak daudela, eta ahalegintzen naiz alderdi politak ere txertatu eta halako koadro bat osatzen".

ELORRIAGA, Unai: *SPrako tranbia*.

Elkar argitaletxea, Donotia, 2001

Ainhoa AROZENA

Izugarrizko oihartzuna lortu du *SPrako tranbia* eleberriak, Unai Elorriaga idazle gazteak idatzitako lehen liburua, Espainiako Sari Nazionala eskuratu eta gero. Orain denbora gutxi eman du argitara bere bigarren lana, *Van't Hoffen ilea* eleberria, baina gatozen bere lehen eleberriaz hitz egitera.

Zahartze prozesua azaldu zigun Unai Elorriagak bere lehen eleberrian. Idazleak *Beterriko Liburua* aldizkarirako eginiko elkarrizketan adierazi zuenez, normaltzat hartzen du zahartzaroa. "Beti izan ditut inguruan pertsona zaharrak eta asko erakarri izan nau beti gai horrek. Gai misterioitsuak iruditzen zaizkit zaharrenak, eta gustura sentitzen hasi nintzen haien pentsamendu eta kontuen artean. Modu natural batean atera zait zahartzaroa lantzea, ezingo nuke gazteei buruz hitz egin".

Lucas protagonista ospitalean dagoela ematen dio idazleak hasiera eleberriari. Maria arreba izaten du lagun erietxeko gelan, orduak atseginago egin asmoz. Lucasek gazte garalko oroitzenak ditu gogoan, maite izan dituen pertsonak. Duela urte mordo hil zen bere emazte Rosaren zain izaten da eta Mariak bere jolasarekin jarraituz, bihar edo etzi etorriko dela esaten dio.

Ospitaletik etxeratzen direnean, sorpresa handi bat izango dute. Beren etxean mutil gazte ezezagun bat topatuko baitute gitarra jotzen, Marcos. Topiko guztiekin hautsiz, hirurak batera biziko dira une horretatik aurrera.

Bakoitzak bere ametsak ditu: Lucasek mendizaletasuna oso gogoko du eta 8000 metroko mendi garalekin egiten du amets.

Gaztea zenean, bere lagun Matiasek gidatzen zuen tranbian egindako bidaiak gogoratzen ditu, Rosa ezagutu zuen garaia eta baita Rosarekin egiten zituen irteerak ere. Mariari ipuinak idaztea gustatzen zaio, gazte zeneko gertaerak gogoratzea, pentsatzea. Tren geltokira joan, tren bat hartu eta bidaiarien bizitza imajinatzea atsegin du. Marcos, musikaria da eta gai artistikoek erakartzen dute, enpresa batean lanean hasten bada ere. Kaleak gitarraren doinuekin alaitzea du gustuko eta modu horretan ezagutzen du Roma, bere neskalaguna izango dena. Bien arteko maitasun istorio biziak indar handia hartuko du eleberrian zehar, baina lau pertsonaia hauen artean sortutako komunikazioa da liburuaren funtsa. Bakoitza bere ingurukoa ulertzen saiatzen da; bakoitzaren ametsak posible egiten, ahal den heinean.

Marcos, egunetik egunera, orduan eta ahulago agertuko da eta ingurukoak azken egun horiek ahalik eta beteek eta atseginen izan dakizkion lortzen saiatuko dira.

Desirei eta ametsi garrantzia handia ematen zaie eleberrian. Egoerak, kasu batzuetan, surrealista badirudi ere, pertsonaien artean sortzen den goxotasunak erreala egiten du gaia.

Idazleak nahita idazkera xamurra bilatu ez badu ere, protagonisten tratamenduak tonu hori ematen dio eleberriari. Gaia, pertsonaien tratamendua, idazkera nahiz eleberriaren egitura, guztia ondo baino hobeto zaindu ditu Elorriagak bere lehen eleberrian.

2002ko Bibliografia

Juan Luis ZABALA

Oharrak:

- 1.- Parentesi artean ageri den data Euskaldunon Egunkaria-n (2003ko otsailaren 20a bitarte) edo Egunero-n (2003ko otsailaren 21etik aurrera) liburuaren berri eman zenekoa da. Ezer aipatzen ez denean, Kultura sailean eman zen liburuaren berri; gainerakoetan, zehaztuta dago zein sailetan eman zen berria. Nafarkaria, Bizkaia eta Xingola gehigarrietako aipamenei berri ez da ematen.
- 2.- Testu zahar, berrargitalpen, bilduma eta antologiengatik sailean ez da liburuaren aurreko argitalpenaren agortzearen ondoriozko berrargitalpen arruntak berri ematen.
- 3.- Litekeena da aipatutako liburuetakoz batzuk, Salakera, kazetaritza eta beste sailean aipatuak batik bat, ez izatea berez, stricto sensu, literatur sorkuntzakotzat jotzeko modukoak, eta litekeena da, halaber, literatur sorkuntzatik hemen aipatutako batzuk baino gertuago dauden beste liburu batzuk kanpoan geratu izana. Mugak ez baitira beti oso garbi ageri.
- 4.- Zerrenda hau ez da oso-oso, literatur sorkuntzako hainbat liburuaren aipamenei falta dira: hainbat lehiaketarako lan saridunak biltzen dituzten liburu kolektiboak, saiakerakotzat jotzeko moduko doktorego tesi batzuk, herri edo eskualde jakin batean baino zabalduta ez diren liburuak, zabalkunde eta promozio eska-sekoak...
- 5.- XX. mende osoko liburu guztien zerrenda egina eta argitaratua

du Joan Mari Torrealdaik, Jakin argitalertxearen eta Gipuzkoako Foru Aldundiaren eskutik, XX. mendeko euskal liburuen katalogoan. Katalogo horretako bost liburuki eman ditu argitara Torrealdaik, eta bosgarrenean 1999an eta 2000n argitara emandako liburu guztien zerrenda egin du. 2001eko euskarazko liburu guztien zerrenda, berriz, Jakin aldizkariaren 134. zenbakian eman zuen argitara. Bestalde, Torrealdaik egindako XX. mendeko euskal liburu guztien katalogazioa Internet sarean ere kontsulta daiteke, www.jakingunea.com helbidean.

- 6.- Zerrenda hau liburuska moduan ere argitaratua dago, Euskal Liburuak 2003 izenburuarekin, Olerti Etxearen eskutik. Baita 1998, 1999, 2000 eta 2001ko liburuena ere.
- 7.- Zerrendaren lehen eranskinean aipatutako kritika guztiak, haur eta gazte literaturako liburuenak salbu, Susa argitaletxearen web orrian (www.susa-literatura.com) daude bilduta eta irakurgai.
- 8.- Zerrenda hau osatu eta hobetzeko asmoz, egile, argitaratzaile, banatzaile, saltzaile, bibliotekari eta irakurleei eskertuko genieke informazioa Juan Luis Zabalarri bidaltzea. Helbidea: Santu-Enea, 19, 3-B. 20170 Usurbil (Gipuzkoa). Telefonoa: 943 361683. Posta elektronikoa: jaulis62@hotmail.com.

1. Eleberria

- ATAÑO (Salbador Zapiain): *Markesgaiak / Dirua jainko*. Olartzun, Sendoa, 2002 (2003-I-9).
- BIDEGAIN, Eneko: *Anbroxio*. Baiona, Elkar, 2002 (2002-XI-19; 2002-XII-12 Barkatu, ama gehigarrian).
- BIKILA (Joxe Iriarte): *Iraultzen maratoia*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-VII-4).
- DEL OLMO, Karlos: *Jentilen kronikak. Zazpihertitik itsasgorrietara*. Zarautz, Dakit, 2002 (2002-XI-30).
- EGIA, Lutxo: *Paperezko hegazkinak*. Zarautz, Susa, 2002 (2002-V-17).
- ETXEBARRIA, Juan Manuel: *Euskitz*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-IX-24).

- EZKIAGA, Patxi: *Bigarren haurra*. Bilbo, Euskaltzaindia / BBK Fundazioa, 2002 (2001-XII-15; 2002-VI-22).
- GORROTXATEGI, Aritz: *Galtzontziloak autobusean zintzilik*. Donostia, Erein, 2002 (2002-X-19).
- HARANBURU ALTUNA, Luis: *Kandido*. Alegia, Hiria, 2002.
- IRASIZABAL, Iñaki: *Borrokaren baitan*. Alegia, Hiria, 2002 (2002-XI-27).
- IRIGOIEN, Joan Mari: *Ipuin batean bezala*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XII-14).
- LADRON, Alberto: *Xake mate*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-II-23; 2002-VI-1).
- LADRON, Alberto: *Itzalaren baitan*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2002 (2001-X-21; 2002-X-20).
- LANDA, Josu: *Odolbildua*. Zarautz, Susa, 2002 (2002-V-3).
- LERTXUNDI, Anjel: *Zorion perfektua*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-XII-1).
- LIZARRALDE, Pello: *Larrepetit*. Donostia, Erein, 2002 (2002-IV-17; 2002-VIII-24 Agenda sailean).
- MINTEGI, Migel Anjel: *Denak du bere prezioa*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-XII-21).
- MORILLO, Fernando: *Ortzadarra sutan*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-III-23).
- MUJIKA, Luis Mari: *Mirakontxako solasak*. Alegia, Hiria, 2002 (2002-VI-20).
- PENADES, Josu: *Hurrengo itsasgoraren zain*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-IV-18).
- REKALDE, Paddy: *Rebel Mayo Colorao*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-X-12; 2002-XII-6).
- SASTRE, Pablo: *Leuropa*. Zarautz, Susa, 2002 (2002-V-24).
- URZELAI, Andoni: *Haginkadaka*. Irun, Kutxa Fundazioa, 2003 (2002-X-20).
- ZURUTUZA, Imanol: *Errautsera arteko sugarra*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-X-26; 2002-XII-26).

2. Ipuina

- AIASTUI, Jon: *Eguzkiak jotzen duen aldetik*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2002 (2002-I-27; 2003-II-2).
- ALBERDI, Pedro: *Kafka Bilbon*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-XI-7).
- ARANA, Aitor: *Sexuketan*. Alegia, Hiria, 2002 (2002-XI-27).
- ASKOREN ARTEAN: *Gorroto haut*. Irun, Alberdania, 2002.
- ASKOREN ARTEAN: *Marihuanazko bufandak*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-XII-7).
- ASKOREN ARTEAN: *Erretereria Hiria ipuin lehiaketa 1983-2000*. Donostia / Erretereria, 2001.
- ASKOREN ARTEAN: *Tene Lehiaketa 2002*. Donostia / Deba, Elkar / Debako Udala, 2002 (2002-V-19).
- AURKENERENA, Joseba: *Makurmendiren magalean*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2002 (2002-XI-20).
- BARBERENA, Eneko: *Igogailuak, Dow Jones eta beste droga batzuk*. Arrasate, Apokalifitin Elkarte, 2002 (2003-I-9 Barkatu, ama gehigarrian).
- BIGURI, Koldo: *Gaueko ekaitzaren zain*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2002 (2002-X-29).
- ETXANIZ ROJO, Xabier: *Hamar manamenduak*. Donostia, Erein, 2002 (2002-XII-8).
- GORROTXATEGI, Aritz: *Egurra Pinotxori*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-VI-7).
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Errautsen distira*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-IV-20).
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *16 ipuin amodiozko*. Zarautz, Susa, 2002 (2002-XI-15).
- MERINO, Juan Karlos: *Kondoi urrunak*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-XI-19).
- MONTOIA, Xabier: *Baina bihotzak dio*. Donostia, Elkarlanean, 2002 (2001-II-16).
- MUJIKA, Jose Antonio: *Agindutako lurraren bila (Testamentu Zaharreko istorioak)*. Alegia, Hiria, 2002.
- PEILLEN, Txomin: *Ale berdeak*. Zarautz, Dakit, 2002 (2002-XI-30).

3. Poesia

- ALDAMIZETXEBARRIA, Juan: *Denbora igarotzen ez denean*. Bilbo, Beta, 2002 (2002-X-19).
- AMONDARAIN, Gaizka: *Ortozik*. Igorre, Zertu Kultur Elkarte, 2002 (2002-XII-19 Barkatu, ama gehigarrian).
- ASKOREN ARTEAN: *Hatsaren Poesia 2002*. Senpere, Hatsa Elkarte, 2002 (2002-IV-6).
- ASKOREN ARTEAN: *Hatsaren Poesia 2002*. Oñatiko Mikel Aozaraza Ikastetxeko ikasleen Olerki Bilduma. Senpere, Hatsa Elkarte, 2002 (2002-I-29).
- BALENTZIA, Joakin: *Egunkari ezkutua*. Senpere, Hatsa elkarte, 2002 (2002-XI-6).
- BORDA, Itxaro: *Hautsak errautsa bezain / Tant la cendre que la poussière*. Baiona, Malatz, 2002 (2002-XI-22; 2002-XI-28).
- ERRO, Anjel: *Eta Harkadian ni*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XI-30).
- ESTANKONA, Igor: *Tundra*. Zarautz, Susa, 2002 (2002-X-25; 2002-XII-7).
- GALARRETA, Xabier: *Bertso askeak kateatuko nautenak*. Alegia, Hiria, 2002 (2002-XI-27).
- GONZALEZ, Sonia: *Sagarroiak*. Bilbo, Euskaltzaindia / BBK Fundazioa, 2002 (2001-XII-15; 2002-VI-22).
- GORROTXATEGI, Aritz: *Taxi bat Hamletentzat*. Alegia, Hiria, 2002 (2002-V-19).
- IBARGUREN, Mikel: *Deserriko karrikak*. Zarautz, Susa, 2002 (2002-XI-21).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Mailu isila*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-XI-7).
- IRIGARAY, Jose Angel: *Joan-jinaren labirintoan*. Iruñea, Pamiela, 2002 (2002-IV-25).
- IRIGOIEN, Joan Mari: *Letra txikiak bada ere*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-V-10).
- ITURRIOTZ, Ander: *Mugaren ariketa*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-IV-4).

- KORTA, Gabriel: *Harri hautsiak*. Zarautz, Gabriel Korta, 2002 (2002-V-29).
- LINAZASORO, Karlos: *Eguzkia ateri*. Tolosa, Autoedizioa, 2002 (2002-X-19).
- LINAZASORO, Karlos: *Inoiz izan ez garenotan*. Donostia, Erein, 2002 (2002-IV-17).
- MARRODÁN, Mario Angel: *Eusko Olerkiak*. Bilbo, Beta, 2002 (2002-X-19).
- PADRON, Jose Luis: *Zure bila itsasoa bidaliko dut*. Donostia, Berminghama, 2002 (2002-IV-20).
- SALABERRI MUÑOIA, Patxi: *Uretan idatziak*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2003 (2002-X-20).
- TJERO, David P.: *Dendako leihotik*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2002 (2001-X-21; 2002-X-20).
- URKIZA, Ana: *Bazterreko ahotsa*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-X-6).
- ZAMORA, Auxtin: *Trapuetan haizea*. Senpere, Hatsa elkarte, 2002 (2002-VIII-16; 2002-XI-6).
- ZELAIETA, Edu: *Jendakiak urruneko familiatan*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2002 (2002-X-29).
- ZESTAU, Bego: *Sabeleko dantza*. Senpere, Hatsa elkarte, 2002.
- 4. Saiakera, kazetaritza eta beste**
- 4.1. Biografia eta autobiografiak**
- AMURIZA, Xabier: Rufino Arrola, *Vulkanoaren atzamarrak*. Zarautz, Trikitixa Elkarte, 2002 (2002-XII-17).
- ARISTI, Pako: *Kontxu Odriozola*. Azpeitia, Azpeitiko Udala, 2002 (2002-XI-9).
- ARRUTI, Joseba: *Stalin*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XII-12).
- EGAÑA, Andoni: *Imanol Urbieta. Luzea da bidea*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-XII-11).
- INTXAURRANDIETA, Patxi / URKIZU, Patri: *Tomas Garbizu. 1901-1989*. Lezoko Udala, Lezo (2002-VI-16).

OIARZABAL, Mailo: *Imanol Elias. Herria maitatzeko era asko dagoelako*. Azpetia, Uztarrria, 2002 (2002-X-15).

URKIZU, Patri: *Anton Abbadia. 1810-1897. Biografia saloa*. Bilbo, Bilboko Udala, 2002 (2002-XII-3).

4.2. Saiakerak

AGIRRE SORONDO, Antxon: *Aia, mila urteko oroimena*. Aia, Aiako Udala, 2002.

APALATEGI, Jokin: *Haurren nazioak. Solasaldiak*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2002 (2002-XI-21).

ASKOREN ARTEAN: *Juan Mari Lekuona*. Donostia, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte, 2002 (2002-XII-13).

ASKOREN ARTEAN: *Komunikabideak hemen. Egitura mediatikoa Hego Euskal Herrian*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-V-25).

BARANDIARAN, Xabier: *Gazteak eta politika*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2002 (2002-III-28 Barkatu, ama gehigarrian).

EZKIAGA, Patxi: *Uso bat gehiago*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-IV-18).

GALARRETA, Xabier: *Traktatus Filosofikum Sakonis*. Alegia, Hiria, 2002 (2002-XI-27).

GUTIERREZ, Iratxe: *Malkoen mintzoa. Arantxa Urretabizkaia eta eleberrigintza*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2002 (2002-X-8).

IDOYAGA, Petxo / RAMIREZ DE LA PISCINA, Txema: *(In)komunikazioaren atarian. Prentsa eta euskal gatazka*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-VII-12 Gizartea saillean).

INTXAUSTI, Nahia / UNANUE, Amagoia: *Kooperatibak eta euskara*. Arrasate, Lanki Ikertegia / Emun Kooperatiba Elkarte, 2002.

ITURBIDE, Amaia: *'Mimodramak eta ikonoak' gidari, estetikan barrena*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2002 (2002-X-29).

ITURRIOTZ, Ander: *Boterea gizarte homerikoan*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2002 (2002-XI-21).

IZTUETA, Paulo: *Kritika literarioaren lehen saiok (1926-1936)*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2002 (2003-II-13).

- KINTANA, Jurgi: *Vizcaytik Bizkaira?*. Bilbo, Euskaltzaindia / BBK Fundazioa, 2002 (2001-XII-15; 2002-VI-22; 2002-IX-4 Agenda sailean).
- KORTAZAR, Jon: *Euskal poesiaren kritika*, 2001. Zarautz, Olerti Etxea, 2001 (2002-V-29).
- KORTAZAR, Jon: *Diglosia eta euskal literatura*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2002 (2002-X-8; 2002-XII-29).
- MUJICA, Luis Mari: *Mirakontxako solasak*. Alegia, Hiria, 2002.
- ODRIOZOLA, Jose Manuel: *Euskal intelligentziaren ideologia zantzuak*. Iruña, Pamiela, 2002 (2002-IV-23).
- OLAZIREGI, Mari Jose: *Euskal eleberriaren historia*. Bilbo, Labayru Ikastegia / Amorebieta-Etxanoko Udala, 2002 (2002-III-26).
- RUBIO, Jesus: *Euskararen garabideak*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-III-23 Gizartea sailean).
- SALABERRI, Patxi: *Iraupena eta lekukotasuna*. Euskal Literatura Idatzia 1900 arte. Donostia, Elkar, 2002 (2003-I-18).
- SALABURU, Pello: *Euskararen etxea*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-XI-21 Gizartea sailean).
- SERRANO, Bixente: *Beldurra bera zaldi*. Uhalik gabeko askatasuna. Iruña, Pamiela, 2002 (2002-XII-17).
- UNANUA, Migel Anjel: *Gizon-emakumezko hauek*. Alegia, Hiria, 2002 (2002-VI-20).
- ZALDUA, Iban: *Obabatiko tranbia*. Zenbait gogoeta azken aldiko euskal literaturaz (1989-2001). Irun, Alberdania, 2002 (2002-XI-27).
- 4.3. Kronikak**
- AGIRRE, Idoia: *Kukubiltxo. 25 urteko historia Euskal Herrian*. Larra-betzu, Kukubiltxo, 2002 (2002-XII-28).
- AGIRRE BULDAIN, Idoia / MARTIARTU, Amaia: *Arrasateko emakumeak XX. mendean*. Arrasate, Arrasateko Udaleko Emakumeen Kontseilua, 2002 (2002-VII-18 azken orrialdean; 2002-X-20 Igandekoko KZ gehigarrian).

- AINZIBURU, Angel / ETXARREN, Jean Baptiste: *Luzaiden gaindi*. Baiona, Elkar, 2002 (2002-III-26).
- ASKOREN ARTEAN: *Bixotz Tamlapadak*. Erretereria, Mikelazulo Kultur Elkarte, 2002 (2002-VI-15).
- ASKOREN ARTEAN: *Euskal Kulturaren Urtekaria 2002*. Lasarte-Oria, Kominikazio Biziagoa, 2002 (2002-II-1).
- ASKOREN ARTEAN: *Herriak badaki. Usurbilgo memoria errepresiboa (1973-2001)*. Noauai Kultur Elkarte, 2002.
- EPELDE, Imanol: *Alproja. 25 urte dantza eta antzerki festan*. Zarautz, Alproja Kultur Taldea, 2002 (2003-I-15).
- HERMOSILLA, Gotzon: *Road Movie*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-V-25).
- INTXAUSTI, Joseba: *Gure herriko frantziskotarrak. Herrietako historia garaikidea (1791-2000)*. Arantzazu, Euskalerriko Frantziskotarren Argitaletxea, 2002 (2002-VII-28 Igandeko KZ gehigarrian).
- PASTOR, Jose Mari: *Paul Nicholson, hiru aste Ramalako setioan*. Andoain, Euskaldunon Egunkaria, 2002 (2002-XI-29; 2002-XI-30).
- ZUBIMENDI, Joseba: *Bertso minez. Idazle baten gerla eta bertso oroitzapenak (Kanbo, 1939)*. Irun, Alberdania, 2002; apailatzalea: Koldo Izagirre (2002-XII-4).

4.4. Elkarrizketa eta erreportajeak

- ASKOREN ARTEAN: *Hamar gehi hamar hogei*. Donostia, Euskal Irrati-Telebista, 2002 (2002-XII-12 Irrati-telebista sailean).
- ETXEBERRIA, Hasier: *Bost idazle Hasier Etxeberriarekin berbetan*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-V-13).

4.5. Bidaia liburuak

- ARRETXE, Jon: *Ekialdeko mamua*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XI-23).
- ELOSEGI, Amaia: *Oinez, bizikletaz, zaldiz*. Iruñea, Nafarroako Gobernua.

GARMENDIA. Gurutz: *Mexikotik barrena*. Aramaio, Jean François Saure / Aramaio Udal, 2002 (2002-IV-12).

MUJICA, Luis Mari: *Bideko prosak: Gipuzkoa*. Alegia, 2002 (2002-XI-27).

4.6. Ikerlana, zientzia eta dibulgazioa

AGIRRE, Edorta: *Ase eta gose*. Almanaka 2003. Iruñea, Pamiela, 2002 (2002-XI-22 Gizartea sailean).

ASKOREN ARTEAN: *36'ko gudaldian su-izkillatuko idazle gazteak*. Donostia, Euskerazaintza, 2002 (2002-V-28; 2002-IX-7).

ASKOREN ARTEAN: *Arriskuaren gizartea. Modernitatearen krisia, teoria, gizartea eta politika Euskadin*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2002 (2002-XII-4 Unibertsitatea gehigarrian).

ASKOREN ARTEAN: *Azpeitiko Zine Kluba. 25 urte fotogramaren artean*. Azpeitia, Azpeitiko Udal, 2002.

ASKOREN ARTEAN: *Berbeteari gatza eta piperra*. Busturialdea, Busturialdeko Hizkuntza Normalkuntza, 2002.

ASKOREN ARTEAN: *Bidaide. Euskal Herria mendi mendi, bidez bide*. Andoain, Euskaldunon Egunkaria, 2002 (2002-XI-22 Mundu mira gehigarrian).

ASKOREN ARTEAN: *Bizitzaren pintzelkadak: zu, bestea eta ni*. Errenteria, Mikelazulo elkarte, 2002 (2002-XII-7).

ASKOREN ARTEAN: *Deba ibarretik euskararen herrira*. Badilhardugu, 2002; koordinatzailea: Koldo Zuazo (2002-V-10, Gizartea sailean).

ASKOREN ARTEAN: *Demokrazia Euskal Herriarentzat / Democratie pour le Pays Basque*. Balona, Gatuzain, 2002.

ASKOREN ARTEAN: *Elorria 2*. Zeberio, Zeberio Elorria Kultur Elkar-
tea, 2002.

ASKOREN ARTEAN (Maria Kolera, Mertxe Korta, Alicia Stürtze): *Emakumeak XX. mendeko historian (pertsonaiak, gaiak, gertaerak)*. Donostia, Galak, 2002 (2002-XII-22).

ASKOREN ARTEAN: *Euskal Herriko ekonomia*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2002; koordinatzaileak: Yolanda Jubeto, Solange

- Mariluz eta Mikel Zurbano (2002-IX-28 Gizartea saillean; 2002-X-6 Ekonomia gehigarrian).
- ASKOREN ARTEAN: *Gizakia, ekologia eta gizartea (ekologiaren gizarte-arazoez)*. Donostia, Gaiak, 2002.
- ASKOREN ARTEAN: *Historia eta fikzioa: Karlomagno Euskal Herian VIII-IX. mendeetan*. Leioa, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2002; apailatzailea: Karmele Artetxe (2002-XI-22).
- ASKOREN ARTEAN: *Historia orokorra (Greziatik Lehen Mundu Gerra arte)*. Donostia, Gaiak, 2002.
- ASKOREN ARTEAN: *Ikerketa berriak Euskal Herriko historian: metodologia aitzindariak eta berrikuntza historiografikoak*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2002 (2002-XII-4 Unibertsitatea gehigarrian).
- ASKOREN ARTEAN: *Informaziorako dokumentazioaren oinarria*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2002 (2002-XII-4 Unibertsitatea gehigarrian).
- ASKOREN ARTEAN: *Ipurbeltz. 1977-2002*. Donostia, Erein, 2002 (2002-XII-28).
- ASKOREN ARTEAN: *Pagourte 2001*. Oiartzun, Pagoarte, 2002 (2002-III-6).
- ASKOREN ARTEAN: *Zientzia eta teknikarako euskara: zenbait hizkuntza ballabide*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2002 (2002-XII-4 Unibertsitatea gehigarrian).
- AZTIKER: *Euskal Herria: datuen talaiatik*. Astigarraga, Udalbiltza, 2002; koordinatzailea: Iñaki Iurrebaso (2002-XII-1 Gizartea saillean).
- BASTERRETXE, Jose Inazio: *Kultura-aniztasuna eta gizarte komunikazioa*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2002 (2002-IX-28 Gizartea saillean).
- BERGARA, Aritza / ALZATE, Rakel: *Mitologika. Sorginen mundua*. Bilbo, Astiberri, 2002 (2002-XII-26).
- ESTONBA, Mikel: *Euskal Herriko hezeguneak*. Usurbil, Elhuyar, 2002 (2002-X-17 Agenda saillean).
- FLORES, Txema: *Araba Gerran 1936*. Gasteiz, Arabera, 2002 (2002-XII-24).

- GARAIZABAL, Mikel: *Euskal Herriko ardoak. Gida praktikoa eta hiztegia*. (2002-III-21 Gizartea sailean; 2002-III-24 Igandeko K2 gehigarrian).
- GARATE, Gotzon: *Zakurra, zeure laguna*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XI-1).
- GUTIERREZ PAZ, Arantza: *Euskal Irratigintzaren historia*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2002.
- IBABE, Enrike / LOPEZ, Jose: *Zeramika herrikoia Gipuzkoan*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2002 (2002-XII-14).
- IPARRAGIRRE, Pilar: *Franco hil da*. Lasarte-Oria, Komunikazio Bizilagoa, 2002.
- ITURRIOZ, Jesus: *Arditurriko meategiak*. Oiartzun, Oiartzungo Udala, 2002 (2002-VIII-6).
- IZAGIRRE, Koldo: *Hire Himalaya*. Bilbo, BBK Fundazioa, 2002 (2002-XII-20).
- KINTANA, Jurgi: *Ikerketa berriak Euskal Herriko historian: metodologia aitzindariak eta berrikuntza historiografikoak*. Leioa, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2002 (2002-XI-22).
- LARRANDABÜRÜ 'PIPAS', Robert / IRIART, Jean-Do: *Xiberoa, mendia eta kultura*. Baiona, Gatuzain, 2002 (2002-XII-12 azken orrialdean).
- LOPEZ GOÑI, Irene: *Nafarroa Garaiko ikastolen historia*. Iruñea, Euskara Kultur Elkargoa, 2002 (2002-X-17 Gizartea sailean).
- MJANGOS, Fernando: *Usainak eta perfumeak: literaturatik kimikara*. Leioa, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2002 (2002-IV-24, Unibertsitatea gehigarrian).
- MUÑOIA, Maite / ZULAIKA, Luis Mari: *Kirola egiteko 30 arrazoi*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2002 (2002-X-12 Gaiak sailean).
- SANTAMARIA, Susana: *Administrazio publikoa*. Usurbil, Elhuyar, 2002.
- SARDA TALDEA: *Quarketatik kontzientziaraino*. Donostia, Gaiak, 2002.
- ZABALA, Pello: *Agendaroa 2003*. Irun, EHKME Fundazioa, 2002 (2002-XII-15).

4.7. Artikulu eta hitzaldi bildumak

ALTUNA: "Euskal kritika, gaur". Donostia, Eusko Ikaskuntza, 2002; koordinatzaileak: Mari Jose Olaziregi, Aurelia Arkotxa (2003-II-5).

ASKOREN ARTEAN: "Euskal Unibertsitatea 2021. Egiten ari garen euskarazko unibertsitatea". Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2002 (2002-X-22 Gizartea sailean).

ASKOREN ARTEAN: "Hitzaurreak I". Bilbo, Klasikoak S.A., 2002.

ASKOREN ARTEAN: "Michel Labèguerie. Omenaldia-Hommage". Baiona, Mixel Labegerieren Lagunak / Eusko Ikaskuntza, 2002 (2002-III-20).

OLEA, Inozentzio: "Ostiraleko kronika Segura Irratian (1988-1992)". Oartzun, Sendoa, 2002; apailatzailea: Joxemari Iriondo (2002-I-9; 2003-I-14).

OLEA, Inozentzio: "Ostiraleko kronika Segura Irratian (1993-1997)". Oartzun, Sendoa, 2002; apailatzailea: Joxemari Iriondo (2002-I-9; 2003-I-14).

URTEAGA, Eguzki: "Soziologia moderno eta garaikidea". Zarautz, Dakit, 2002 (2002-XI-30).

ZAPIAIN, Markos: "Errua eta maitasuna". Donostia, Elkar, 2002 (2002-IV-13).

4.8. Bibliografiak

ASKOREN ARTEAN: *Haur eta gazte literatura 2001*. Irakurketa gida. Arrasate, Mondragon Unibertsitatea, 2002 (2002-XII-8).

ASKOREN ARTEAN: *Mariasun Landa*. Donostia, Donostiako Liburutegi Nagusiko Haur eta Gazte Liburuaren Dokumentaziogunea, 2002 (2002-VI-22).

TORREALDAI, Joan Mari: *XX. Mendeko Euskal Liburuaren Katalogoa V. 1999-2000*. Donostia, Jakin, 2002 (2002-III-16).

ZABALA, Juan Luis: *Euskal Liburuak 2001*. Zarautz, Olerti Etxea, 2001.

4.9. Hiztegiak

ARANA, Aitor: *Izarbeibarko hiztegia*. Alegia, Hiria, 2002 (2002-VI-20).

ARANBERRI ODRIOZOLA, Fernando: *Ermua-E*

ARTEAM (Inazio Usarralde, Xabino San Sebastian, Nikolas Zeberio): *Gai-jartzailearen esku-liburua*. Donostia, Bertsozale Elkarte, 2002.

PEREZ, Fernando Pedro: *Gorbelako Parke Naturala. Flora eta fauna*. Bilbo, Adeve, 2002.

4.11. Argazki eta pintura liburuak

ASKOREN ARTEAM: *Herri bat, zortzi begirada*. Baiona. Gatzuzain, 2002 (2002-III-8).

ARRUBARRENA, Jesus Mari: *Azken belaunaldia*. Bilbo, Bizkaiko Foru Aldundia, 2002 (2002-VII-13 Begia gehigarrian).

5. Antzerkia

DEL OLMO, Karlos: *Elurrezko eskeletoa*. Alegia, Hiria, 2002 (2002-V-19).

GALÁN, Ozkar: *Anpurrek*. Bilbo, Artezblai, 2002.

GEREÑO, Xabier: *Etorkizuna antolatzen*. Bilbo, Gereño, 2003.

GEREÑO, Xabier: *Ikasgelako azkena*. Bilbo, Gereño, 2003.

GEREÑO, Xabier: *Kikili eta Kokolo tabernariak*. Bilbo, Gereño, 2003.

GEREÑO, Xabier: *Maiordomo arabiarra*. Bilbo, Gereño, 2003.

GEREÑO, Xabier: *Maskaradun gizona*. Bilbo, Gereño, 2003.

GEREÑO, Xabier: *Pateran etorria*. Bilbo, Gereño, 2003.

GEREÑO, Xabier: *Teatroa ostatuan*. Bilbo, Gereño, 2003.

GEREÑO, Xabier: *Zuzendariaren zain*. Bilbo, Gereño, 2003.

HIRIGARAI, Pantzo: *Garatenea*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2002 (2002-I-27; 2003-II-2).

OLAIZOLA, Alaitz: *Zereko zera zertzen delako zereko zerarekin*. Bilbo,

Euskaltzaindia / BBK Fundazioa, 2002 (2001-XII-15; 2002-VI-22).

6. Haur eta gazte literatura

6.1. Narratiba

AÑORGA, Pello: *Txinpartaren izakiak*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XI-13).

ARISTI, Pako: *Deborah hondartza bakarti batean*. Donostia, Erein, 2002 (2002-IV-10).

ASKOREN ARTEAN: *Johanes*

CALLEJA, Seve: *Txakur berde baten istorioa*. Bilbo, Aizkorri, 2002 (2002-XII-12).

CALLEJA, Seve: *Zuriñek beltza izan nahi du*. Euba, Ibaizabal, 2002.

CANO, Harkaitz: *Sorgin moderno bat*. Donostia, Baigorri, 2002 (2002-XII-5).

DUESO, Antton: *Mundua ez da, eta ez da ere ez*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2002; moldatzailea: Miel Anjel Elustondo (2002-X-15).

DUESO, Antton: *Monster gure maisua*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-VI-8).

DUESO, Antton: *Roke izeneko komuna*. Bilbo, Aizkorri, 2002 (2002-VII-7).

EGAÑA, Andoni: *Nire lehen egunerokoa*. Donostia, Baigorri, 2002 (2002-XII-5).

EPALTZA, Aingeru: *Urtegi jauna*. Iruñea, Pamiela, 2002.

ETXEBARRIA, Juan Manuel: *Etxea ipuin eskola*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-VIII-15).

ETXEBERRIA, Hasier: *Inesaren balada*. Donostia, Elkar / Argitaletxe Elkartuak, 2002 (2002-IV-20; 2002-V-25).

ETXEBERRIA, Xabier / ETXEBERRIA, Martin: *Anaiak ematen duzue*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XI-13).

ETXEBERRIA, Martin / ETXEBERRIA, Xabier / BELMONTE, Joxe: *Pako fakirra*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-VI-8).

- FRIERA, Iñaki: *Ahots isilduaren bahiketa*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-XII-21).
- GOENAGA, Aitzpea: *Lauterdi pirataren altxorra*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-VII-7).
- GONZALEZ ESNAL, Maite: *Maidarren taupada bilduma*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-V-18).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Jonas larri*. Bilbo, Aizkorri, 2002 (2002-XII-12).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Txan magoa hitz magikoen bila*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XII-27).
- IRUSTA, Antton: *Txistu eta Danbolin*. Euba, Ibaizabal, 2002.
- ITURRALDE, Joxemari: *Adiskide mexikarra*. Donostia, Baigorri, 2002 (2002-XII-5).
- ITURRALDE, Joxemari: *Azken urtea Lizeoan*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-XII-21).
- ITURRALDE, Joxemari: *Riskyren barrabaskeriak*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XI-13).
- JUARISTI, Felipe: *Itzarri nahi ez zuen printzesa*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-XI-8; 2002-XI-10).
- KAZABON, Antton: *Etxola txuriko izpiritua*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2002 (2002-X-15).
- KAZABON, Antton: *Niko eta Txoriko*. Donostia, Baigorri, 2002 (2002-XII-5).
- KAZABON, Antton: *Txara txikia*. Euba, Ibaizabal, 2002.
- LANDA, Mariasun: *Krokodiloa ohe azpian*. Irun, Alberdania, 2001 (2002-II-7; 2002-VIII-18 Agenda sallean).
- LANDA, Mariasun: *Marlene eta taxi zapata*. Arrigorriaga, SM, 2002 (2002-X-29).
- LERTXUNDI, Anjel: *Ezkutuko maitea*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XII-18).
- LINAZASORO, Karlos: *Entzungailua*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-X-19).
- LINAZASORO, Karlos: *Franti*. Donostia, Sondika, Giltza, 2002 (2002-XI-2).

- MIELGO, Roberto: *Basamortuko gauak*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2002 (2002-III-8).
- MILLET, Isabel: *Kanturik gabeko herria*. Donostia, Baigorri, 2002 (2002-XII-5).
- MITXELENA, Jokin: *Joan, joan*. Donostia, Baigorri, 2002 (2002-XII-5).
- MEABE, Miren Agur: *Joanes eta Bioletaren bihotza*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XII-27).
- MORILLO, Fernando: *Dorretxe zaharreko misterioa*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-XII-21).
- MORILLO, Fernando: *Izar-malkoak*. Bilbo, Aizkorri, 2002 (2002-XII-12).
- MUGERTZA, Juan Luis: *Astoari konfiturak*. Bilbo, Aizkorri, 2002 (2002-XII-12).
- MUGURUZA, Jabier: *Amapola oporretan*. Donostia, Baigorri, 2002 (2002-XII-5).
- MUJIKA IRAOLA, Inazio / MUÑOZ, Joxean / LOPETEGI, Jose Angel: *Perla zuria*. Donostia, Ttartalo / Irusoin, 2002 (2002-VII-3).
- MUJIKA IRAOLA, Inazio / MUÑOZ, Joxean / LOPETEGI, Jose Angel: *Urrezko zuhaitza*. Donostia, Ttartalo / Irusoin, 2002 (2002-VII-3).
- MURUA, Mixel / MATTIN: *Maripuzker*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-X-25).
- ODRIOZOLA, Iñaki: *Behizain zientzialaria*. Donostia, Baigorri, 2002 (2002-XII-5).
- ORMAZABAL, Joxantonio: *Antonio Bolas*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XI-23).
- ORMAZABAL, Joxantonio: *Kotti*. Donostia, Elkar, 2002.
- OSORO, Jasone: *Nora eta otsoak*. Donostia, Baigorri, 2002 (2002-XII-5).
- ROZAS, Ixiar: *Yako eta haizea*. Donostia, Erein, 2002 (2002-X-19).
- RUIZ, Ruben: *Itsasoaren lezioa*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2002 (2002-X-15).
- SANTISTEBAN, Karlos: *Hura abentural*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2002 (2002-X-15).

- SATRUSTEGI, Jose Maria: *Argisentiko ipuinak*. Euba, Ibaizabal, 2002.
- SUAREZ, Jon: *Luzi, Ferl*. Bilbo, Aizkorri, 2002 (2002-VII-7).
- TURRILLAS, Alex: *Gernikako lora*. Donostia, Baigorri, 2002 (2002-XII-5).
- TXILIKU (Jesus Mari Olaizola): *Amona Blasi eta herensuge-kumea*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XII-27).
- TXILIKU (Jesus Mari Olaizola): *Arreba txiki bat dut, eta zer?*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-IV-27).
- TXILIKU (Jesus Mari Olaizola) / ODRIOZOLA, Elena: *Horazio eta jaguarra*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-X-25).
- URBERUAGA, Emilio: *Sararen basoa*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-XII-7).
- ZABALA, Karlos: *Karakol Txikiren ipuinak*. Donostia / Zarautz, Erein / Zarauzko Udala / Gipuzkoako Foru Aldundia, 2002 (2002-IV-20, 2002-IV-24).
- ZALDUA, Iban: *Kea ur gainean*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-VI-15).
- ZUBELDIA, Iñaki: *Pako belea basoan*. Euba, Ibaizabal, 2002.
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Gaspar eta zuhaitzak*. Bilbo, Aizkorri, 2002 (2002-XII-12).
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Markos kantinera*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XII-27).
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Marrastuidazu gutun bat*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2002.
- ZUBIZARRETA, Patxi / IGERABIDE, Juan Kruz: *Paularen zazpi gauak*. Bartzelona, Edebe-Giltza, 2002 (2002-V-3).
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Usoa. Lehen kanpamendua*. Donostia, Erein, 2002 (2002-V-29).
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Usoa. Zelatan*. Donostia, Erein, 2002 (2002-V-29).
- 6.2. Poesia**
- ASKOREN ARTEAN: *Zaldiko-maldikoan*. Bilbo, Aizkorri, 2002 (2003-I-9).

KAZABON, Antton: *Emozioen kuliska*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-III-16; 2002-VIII-20 Agenda sailean).

MITXELENA, Jokin: *Xaguxarrarena*. Bilbo, Aizkorri, 2002 (2002-VII-7).

IGERABIDE, Juan Kruz: *Hosto gorri, hosto berde / Hoja roja, hoja verde*. Madril, Atenea, 2002 (2002-XII-22).

ORMAZABAL, Joxantonio / ODRIOZOLA, Elena: *Hiztegi jolastia*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-X-25).

SUAREZ, Jon: *Ilbetea dilindan*. Iruñea, Pamiela, 2002 (2002-XI-24).

6.3. Antzerkia

DIAZ ESARTE, Xabier: *Zape, Katu jauna*. Donostia, Erein, 2002 (2002-IV-10).

6.4. Biografiak

GANTZARAIN, Xabier: *Van Gogh, bihotzean eguzkia*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-XII-5).

JIMENEZ, Irati: *Malcolm X, duintasunaren kolorea*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-XII-5).

USANDIZAGA, Aritz: *Bob Marley, begirunea, maitasuna eta askatasuna*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-XII-5).

6.5. Bertso liburuak

ELORTZA, Igor: *Kontuak kantu*. Bilbo, Zubia, 2002 (2002-XII-5).

6.6. Hitz jokoak

LERTXUNDI, Anjel / OLARIAGA, Antton: *Aizak eta aizan elkarrekin dantzari*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-X-11).

ORMAZABAL, Joxantonio: *Irri eta barre*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-IV-27).

6.7. Sukalde liburuak

ASKOREN ARTEAN (Julia Garcia Isusi, Luis Isusi, Javcier Isusi): *Sukaldean, jolasean*. Alegia, Hiria, 2002 (2002-XI-27).

7. Euskalduntzerako fikziozko liburuak

DUESO, Antton: *Hau ez da Baztan*. Bilbo, Aizkorri, 2002 (2002-VII-7).

8. Literatur aldizkariak

Ataramiñe, 1. zenbakia. Bilbo, Ataramiñe, 2002 (2002-XII-4).

Behinola, 6. zenbakia. Donostia, Galtzagorri elkarte, 2002 (2002-VII-2).

Behinola, 7. zenbakia. Donostia, Galtzagorri elkarte, 2002 (2003-I-29).

Beterriko Liburua, 13. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2002 (2002-IV-2; 2002-IV-2 Agenda sailean).

Beterriko Liburua, 14. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2002 (2002-VI-3 Agenda sailean).

Beterriko Liburua, 15. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2002 (2002-XI-2).

Beterriko Liburua, 16. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2002 (2003-I-5).

Egan, 2002ko 1 eta 2. zenbakiak. Donostia, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte, 2002 (2002-VII-7).

Egan, 2002ko 3 eta 4. zenbakiak. Donostia, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte, 2002 (2002-XII-13).

Gogo, 2002ko lehen zenbakia. Leloa, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2002 (2002-VIII-7).

Gogo, 2002ko bigarren zenbakia. Leloa, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2002 (2002-X-16).

Hegats, 29. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2002 (2002-IV-11).

- Hegats*, 30. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2002 (2002-VIII-28; 2002-IX-12).
- Hegats*, 31. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2002 (2002-XII-17).
- Idatz & Mintz*, 32. zenbakia. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2002 (2002-III-13).
- Idatz & Mintz*, 33-34. zenbakia. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2002 (2002-XII-6).
- Idatz & Mintz*, 35. zenbakia. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2002 (2002-XII-6)..
- Ipar Atea*, 1. zenbakia. Bilbo, Ipar Atea elkarte, 2002 (2002-III-23).
- Jakin*, 128. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2002 (2002-III-5).
- Jakin*, 129. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2002 (2002-V-11).
- Jakin*, 130-131. zenbakiak. Donostia, Jakinzaleak, 2002 (2002-VII-7).
- Jakin*, 132. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2002 (2002-X-14).
- Karmel*, 237. zenbakia. Markina, Euskalerriko Karmeldarrak, 2002 (2002-IV-2).
- Karmel*, 238. zenbakia. Markina, Euskalerriko Karmeldarrak, 2002 (2002-VII-7).
- Karmel*, 239. zenbakia. Markina, Euskalerriko Karmeldarrak, 2002 (2002-X-15).
- Karmel*, 240. zenbakia. Markina, Euskalerriko Karmeldarrak, 2002 (2002-XII-6).
- Lapurdum*, 6. zenbakia. Baiona, Baionako Unibertsitatea, 2002 (2002-III-20).
- Maiatz*, 36. zenbakia. Baiona, Maiatz, 2002 (2002-VIII-4).
- Ostielal*, 25. zenbakia. Ordizia, Paperzaleak Elkarte, 2002 (2002-IV-18 Barkatu, ama gehigarrian; 2002-IV-30).
- Ostielal*, 26. zenbakia. Ordizia, Paperzaleak Elkarte, 2002 (2002-VI-8
- Agenda sailean*; 2002-VI-15; 2002-VII-11 Barkatu, ama gehigarrian).

- Ostielal, 27-28. zenbakiak. Ordizia, Paperzaleak Elkarte, 2002 (2002-XII-3 Agenda sailean; 2002-XII-6).
- Putz, 13. zenbakia. Arrasate, Apokalifitin Elkarte, 2002 (2002-II-24; 2002-II-28 Barkatu, ama gehigarrian).
- Putz, 14. zenbakia. Arrasate, Apokalifitin Elkarte, 2002 (2002-V-4; 2002-V-9 Barkatu, ama gehigarrian).
- Putz, 15-16. zenbakiak. Arrasate, Apokalifitin Elkarte, 2002 (2002-VII-4; 2002-VII-18 Barkatu, ama gehigarrian).
- Putz, 17. zenbakia. Arrasate, Apokalifitin Elkarte, 2002 (2002-X-26; 2002-X-31 Barkatu, ama gehigarrian).
- Putz, 18. zenbakia. Arrasate, Apokalifitin Elkarte, 2002 (2002-XII-6).
- Txaman, 1. zenbakia. Durango, Txaman, 2002.

9. Testu zahar, berrargitalpen, bilduma eta antologiak

- ANSELMI, Luigi: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2002; apailatzailea: Koldo Izagirre (2002-X-5).
- ARANA, Aitor: *Historia lazgarria*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-VI-6).
- ARANO, Jon: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2002; apailatzailea: Koldo Izagirre (2002-X-5).
- ASKOREN ARTEAN (Aitzol, Lauaxeta, Orixe): *Testu hautatuak euskal estetikaz*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2002; apailatzailea: Paulo Iztueta (2003-II-13).
- ASKOREN ARTEAN: *Itzulpen antologia III*. Donostia, EIZIE, 2002 (2002-X-2).
- BILBAO, Gidor: *Latin-literaturarako sarbidea. Idazleak eta idazlanak*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2002.
- BILLELABEITIA, Miren M. / KORTAZAR, Jon: *Euskal baladak eta kantu herrikoiak / Baladas y canciones tradicionales vascas*. Madril, Atenea, 2002 (2002-XII-22).
- EGIA, Gotzon: *Donostiar haien garaia...* Irun, Alberdania, 2002 (2002-IX-18).
- EGIGUREN, Rafa: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2002; apailatzailea: Koldo Izagirre (2002-X-5).

- ERKIAGA, Eusebio: *Berbalauaren kulunkan*. Prosa lanak 1. Bilbo, Labayru Ikastegia / Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa, 2002; apailatzailea: Andres Urrutia (2002-XI-29).
- ERKIAGA, Eusebio: *Berbalauaren kulunkan*. Prosa lanak 2. Bilbo, Labayru Ikastegia / Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa, 2002; apailatzailea: Andres Urrutia (2002-XI-28).
- ETXABE, Maria: *Zorionaren iturria gizonak non du?*. Zarautz, Olerti Etxea, 2002 (2002-V-5).
- ETXEBERRIA, Hasier: *Estatua baten historia*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-V-25).
- GARATE, Gotzon: *Elizondoko eskutitzak*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2002 (2002-XI-20).
- GARATE, Gotzon: *Nafarroako Ezkurran*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2002 (2002-VIII-14).
- HARANBURU ALTUNA, Luis: *Itsasoak ez du esperantzarik*. Alegia, Hiria, 2002.
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2002; apailatzailea: Koldo Izagirre (2002-X-5).
- IRASTORTZA, Tere: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2002; apailatzailea: Koldo Izagirre (2002-X-5).
- IRIGOIEN, Joan Mari: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2002; apailatzailea: Koldo Izagirre (2002-X-5).
- IZAGIRRE, Koldo: *Metxa esaten dioten agirretar baten ibili herrenak*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XI-7).
- IZAGIRRE, Koldo: *Donostia. Hiri bat literaturan. Literatura baten hiria*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-IX-18).
- LAFITTE, Piarres: *Kazetari lan hautatuak*. Donostia, Elkar, 2002; apailatzailea: Pako Sudupe (2002-IV-17).
- LASA, Mikel: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2002; apailatzailea: Koldo Izagirre (2002-X-5).
- LINAZASORO, Karlos: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2002; apailatzailea: Koldo Izagirre (2002-X-5).
- MIRANDE, Jon: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2002; apailatzailea: Koldo Izagirre (2002-X-5).

- OLASAGARRE, Juanjo: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2002; apailatzailea: Koldo Izagirre (2002-X-5).
- ORIXE: *Euskal literaturaren historia laburra*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2002; apailatzailea: Paulo Iztueta (2003-II-13).
- ORIXE: *Orixe hautatua*. Alegia, Hiria, 2002; apailatzailea: Gillermo Etxeberria (2002-XI-27).
- SARRIONAMONDIA, Joseba: *Antologia*. Zarautz, Susa, 2002; apailatzailea: Koldo Izagirre (2002-X-5).
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Bakarrik eta Buztangabe*. Arrigorriaga, SM, 2002.

10. Bertso liburuak

- ASKOREN ARTEAN: *Bapatean 2001*. Donostia, Bertsozale Elkarte, 2002 (2002-X-4).
- ASKOREN ARTEAN: *Bertsolari Txapelketa Magusia 2001*, Donostia, Bertsozale Elkarte, 2002; koordinatzailea: Jexux Murua (2002-IX-26).
- ASKOREN ARTEAN: *Okelar Bertsopaper Sariketa*. Mutriku, Mutrikuko Bertso Eskola, 2002 (2002-XII-22).
- INSAUSTI, Jose: *Beti bertsoa buruan*. Oiartzun, Sendoa, 2002 (2002-IV-21).
- MATXAIN, Manuel: *Uste gabeen (Bertso guziak 1963-1993)*. Oiartzun, Sendoa, 2002; apailatzailea: Antonio Zavala (2002-I-9).

11. Kantu liburuak

- JAINAGA, Adolfo: *Soinu txikirako kantak*. Eibar, Trikitixa Elkarte, 2002.
- SALABERRI, Sabin: *Euskal Kantutegia / Cancionero Vasco*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2002 (2002-III-9).

12. Komiki liburuak

- OLARIAGA, Antton: *Ehundapiku*. Donostia, Bagera / Donostiako Uda-

la / Kultura eta Turismo Ekintzetxea, 2002 (2002-VIII-31; 2002-IX-4 azken orrialdean).

13. Internet bidez zabalduak

Txistu y Tamboliñ aldizkaria, 8. zenbakia (2002-VIII-28).

Lehen eranskina: *Egunkaria-ko Begia gehigarriko kritikak 2002an zehar*.

ALBERDI, Pedro: *Kafka Bilbon*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-XII-28, Ibon Egaña).

ALTONAGA, Kepa: *Armand David, pandaren aita*. Usurbil, Elhuyar, 2001 (2002-I-13, Iban Zaldúa).

ANTOÑANA, Pablo: *Lurraren mugarriak*. Donostia, Bermingham, 2002; itzultzailea: José Luis Padrón (2002-III-23, Karlos del Olmo).

ARRIETA, Yolanda: *Jostorratza eta haria*. Irun, Alberdania, 2001 (2002-I-5, Ana Urkiza).

ARISTI, Pako: *Deborah hondartza bakarti batean*. Donostia, Erein, 2002 (2002-VI-8, Ana Urkiza).

ARISTI, Pako: *Gelatxo, soinuaren bidaia luzea / IZAGIRRE, Koldo: Elgeta, sasiaren sustraiak*. Donostia, Euskal Herriko Trikitixa Elkartea, 2001 (2002-II-9, Amagoia Iban).

ASKOREN ARTEAN: *Johanes, Bargotako aztia*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-VI-8, Amagoia Iban).

BENITO, Jon: *Aingurak erreketan*. Zarautz, Susa, 2002 (2002-IX-7, Ibon Egaña).

BERASALUZE, Gari: *Tulipa gorriak*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-XI-30, Ibon Egaña).

BERGSON, Henri: *Morala eta erlijioaren bi iturriak*. Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak, 2002 (2002-XII-7, Markos Zapiain).

BIKILA (Joxe Iriarte): *Ekaitz aroa*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-V-25, Ibon Egaña).

BUKOWSKI, Charles: *Pulp*. Tafalla, Txalaparta, 2002; itzultzailea: JosuLartategi (2002-IX-21, Karlos del Olmo).

- CAIN, James M.: *Iruzurgilea*. Iruñea, Igela, 2002; itzultzailea: Xabier Olarra (2002-VII-6, Gotzon Herмосilla).
- DIAZ ESARTE, Xabier: *Zape, Katu Jauna*. Donostia, Erein, 2002 (2002-V-4, Ana Urkiza).
- EGIA, Lutxo: *Paperezko hegazkinak*. Zarautz, Susa, 2002 (2002-XI-9, Gotzon Herмосilla).
- ETXEBARRIA, Juan Manuel: *Etxea ipuin eskola*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-IX-7).
- ETXEBERRIA, Hasier: *Bost idazle Hasier Etxeberriarekin berbetan*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-IX-14, Amagoia Iban).
- FUENTES, Carlos: *Artemio Cruzen heriotza*. Euba, Ibaizabal, 2002; itzultzailea: Zuriñe Goti Artabe (2002-IV-27, Karlos del Olmo).
- GINZBURG, Natalia: *Hirira doan bidea*. Iruñea, Igela, 2001; itzultzailea: Pello Lizarralde (2002-X-5, Ibon Egaña).
- GRIMM, Jacob / GRIMM, Wilhelm: *Grimm anaien berrogeita hamar ume ipuin*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2001; apailatzailea eta itzultzailea: Ipolito Larrakoetxea Legoaldi (2002-VI-1, Karlos del Olmo).
- HUGO, Victor: *Idi orgaren karranka*. Euskal Herrian galdi, 1843. Donostia, Elkar, 2002; itzultzailea: Koldo Izagirre (2002-X-19, Amagoia Iban).
- IRIGARAY, Jose Angel: *Joan-jinaren labirintoan*. Iruñea, Pamiela, 2002 (2002-V-18, Fito Rodriguez).
- LADRON ARANA, Alberto: *Xake mate*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-VI-15, Amagoia Iban).
- LANDA, Josu: *Odolbildua*. Zarautz, Susa, 2002 (2002-VI-22, Amagoia Iban).
- LANDA, Mariasun: *Elefante txori-bihotza*. Donostia, Anaya-Haritza, 2002 (2002-V-4, Ana Urkiza).
- LANDA, Mariasun: *Krokodiloa ohe azpian*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-IV-13, Ana Urkiza).
- LERTXUNDI, Anjel: *Mentura dugun artean*. Irun, Alberdania, 2001 (2002-IV-20, Ibon Egaña).
- LINAZASORO, Karlos: *Entzungailua*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XI-30, Ibon Egaña).

- LIZARRALDE, Pello: *Larrepetit*. Donostia, Erein, 2002 (2002-V-11, Amagoia Iban).
- LLUCH, Gemma: *jokoa.com*. Donostia, Erein, 2002; itzultzailea: Anton Olano (2002-XI-23, Karlos del Olmo).
- LUKREZIO: *Gauzen izaeraz*. Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak, 2001; itzultzailea: Xabier Amuriza (2002-IX-28, Markos Zaplain).
- MÁRAI, Sándor: *Azken hitzordua*. Iruñea, Igela, 2002; itzultzailea: Xabier Olarra (2002-XI-16, Amagoia Iban).
- MCCOY, Horace: *Hobe nuen etxean gelditu*. Iruñea, Igela, 2002, itzultzailea: Fernando Rey Escalera (2002-XI-2, Ibon Egaña).
- MONTOIA, Xabier: *Baina bihotzak dio*. Donostia, Elkarlanean, 2002 (2002-II-23, Amagoia Iban).
- MOSTEIRO, Carlos: *Irene maitatzeko eskuliburua*. Donostia, Elkarlanean, 2001; itzultzailea: Joxantonio Sarasola (2002-I-26, Karlos del Olmo).
- Ostielal aldizkaria*, 26. zenbakia. Ordizia, Paperzaleak elkarte, 2002 (2002-VII-20, Josu Lartategi).
- PADRÓN, José Luis: *Zure bila itsasoa bidaliko dut*. Donostia, Birmingham, 2002 (2002-X-12, Patxi Ezkiaga).
- RODRIGUEZ, Fito: *Magrittek ez omen zuen pipatzen*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-V-6, Amagoia Iban).
- SADÉ: *Filosofia apaingelan*. Tafalla, Txalaparta, 2001; itzultzaileak: Juan Martin Elexpuru eta Bego Montorio (2002-III-9, Ibon Egaña).
- SALAT, Maria Dolors: *Olga*. Alegia, Hiria, 2002; itzultzailea: Maria Jesus Iartza (2002-VI-29, Karlos del Olmo).
- SASTRE, Pablo: *Leuropa*. Zarautz, Susa, 2002 (2002-VII-13, Markos Zaplain).
- SERRANO, Asier: *Hoteleko kontuak*. Arrasate, Apokalifin Elkarte, 2001 (2002-II-15, Ibon Egaña).
- SCHWOB, Marcel: *Bizi alegiazkoak*. Euba, Ibaizabal, 2002; itzultzailea: Juan Garzia (2002-X-26).
- SHAKESPEARE, William: *Hamlet*. Euba, Ibaizabal, 2002; itzultzailea: Juan Garzia (2002-XII-14, Karlos del Olmo).

- SHAW, Bernard: *Candida*. Euba, Ibaizabal, 2002; itzultzailea: Jon Agirre Garai (2002-VII-27, Karlos del Olmo).
- TORRE, Gorka: *Gazte idealistak*. Baiona, Gatuzain, 2001 (2002-I-19, Ibon Egaña).
- UNGERER, Tomi: *Hiru bidelapurrak*. Pontevedra, Kalandraka, 2001, itzultzailea: Koldo Izagirre (2002-IV-13, Xabier Etxaniz Erle).
- URIBE, Kirmen: *Bitartean heldu eskutik*. Zarautz, Susa, 2001 (2002-II-2, Amagoia Iban).
- VALLE INCLAN, Ramon Maria del: *Buhame-argiak*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2002-III-2, Karlos del Olmo).
- ZALDUA, Iban: *Obabatiko tranbia*. Zenbait gogoeta azken aldiko euskal literaturaz (1989-2001). Irun, Alberdania, 2002 (2002-XII-21, Amagoia Iban).
- ZALDUA, Iban: *Traizioak*. Donostia, Erein, 2001 (2002-III-16, Ana Urkiza). Bigarren eranskina: Egunkaria-ko Begia gehigarriko erreseina laburrak 2002an zehar
- ALONSO, Jon: *Agur, Darwin, eta beste arkeologia batzuk*. Iruñea, Pamiela, 2001 (2002-II-2).
- ARANA, Aitor: *Historia lazgarria*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-VI-15).
- ARISTI, Pako: *Deborah hondartza bakarti batean*. Donostia, Erein, 2002 (2002-V-11).
- ARRUTI, Joseba: *Stalin*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XII-28).
- ASKOREN ARTEAN: *Elorria 2*. Zeberio, Zeberioko Elorria Kultur Elkartea, 2002 (2002-IX-14).
- ASKOREN ARTEAN: *XX. Mendeko Poesia Kalerak*. Zarautz, Susa, 2002; apailatzailea: Koldo Izagirre (2002-XI-16).
- ARISTI, Pako: *Gelatxo, soinuaren bidaia luzea*. Zarautz, Trikitixa Elkartea, 2001 (2002-I-13).
- ASKOREN ARTEAN: *36'ko gudaldian su-izkillatuko idazle gazteak*. Donostia, Euskerazaintza, 2002 (2002-VI-8).
- ASKOREN ARTEAN (Joxerra Garzia, Jon Sarasua, Andoni Egaña): *Bat-bateko bertsolaritza. Gakoak eta azterbideak*. Donostia, Bertsozale Elkartea, 2001 (2002-II-23).

- ASKOREN ARTEAN: *Beste bat apalerako*. Errenteria, Mikelazulo Elkartea, 2001 (2002-I-13).
- ASKOREN ARTEAN: *Bixotz Tamlapadak*. Errenteria, Mikelazulo Kultur Elkartea, 2002 (2002-VI-22).
- ASKOREN ARTEAN (Imanol Barrenetxea, Maria Colera eta Alicia Stürtze): *Eguneroko esamoldeak*. Donostia, Gaiak, 2002 (2002-X-26).
- ASKOREN ARTEAN: *Errenteria Hiria ipuin lehiaketa 1983-2000*. Donostia / Errenteria, 2001 (2002-II-2).
- ASKOREN ARTEAN: *Hitzaurreak I*. Bilbo, Klasikoak S.A., 2002 (2002-VI-29).
- ASKOREN ARTEAN: *Komunikabideak hemen*. Egitura mediatikoa Hego Euskal Herrian. Irun, Alberdania, 2002 (2002-VI-29).
- ASKOREN ARTEAN: *Tene Lehiaketa 2002*. Donostia / Deba, Elkar / Debako Udala, 2002 (2002-VI-1).
- Behinola aldizkaria*, 5. zenbakia. Donostia, Galtzagorri elkarte, 2001 (2002-IV-13).
- BIKILA (Joxe Iriarte): *Iraultzen maratoia*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-VII-6). BUKOWSKI, Charles: *Pulp*. Tafalla, Txalaparta, 2002; itzultzailea: Josu Lartategi (2002-IV-20).
- BULGAKOV, Mikhail Afanasievitx: *Txakur-bihotza*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2002-I-26).
- CAIN, James M.: *Iruzurgilea*. Iruñea, Igela, 2002; itzultzailea: Xabier Olarra (2002-VI-1).
- COUTO, Xoan (GARCIA, Jose Ignacio: *Hamalau, jostun kementsua*. Pontevedra, Kalandraka, 2001; itzultzailea: Koldo Izagirre (2002-II-23).
- DANTE ALIGHIERI: *Jainkoaren antzerkia*. Alegia, Hiria, 2001; itzultzailea: Joxan Agirre (2002-II-15).
- DAVANT, Jean-Louis: *Zuberoako idazle zenduak*. Donostia, Elkarlaanean, 2001 (2002-I-19).
- DEL OLMO, Karlos: *Elurrezko eskeletoa*. Alegia, Hiria, 2002 (2002-VI-8).
- Egan aldizkaria*, 2001eko 3 eta 4. zenbakiak. Donostia, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte, 2001 (2002-II-2).

- Egan aldizkaria, 2002ko 1 eta 2. zenbakiak. Donostia, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte, 2001 (2002-VII-27).
- EGAÑA, Iñaki: *Euskal Herriaren historia (XXI. mendeko haurrei kontatua)*. Tafalla, Txalaparta, 2001 (2002-I-5).
- EGIA, Gotzon: *Donostiar haien garaia...* Irun, Alberdania, 2002 (2002-IX-21).
- EGIA, Lutxo: *Paperezko hegazkinak*. Zarautz, Susa, 2002 (2002-VI-29).
- ERRO, Anjel: *Eta Harkadian ni*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XII-14).
- ESTANKONA, Igor: *Tundra*. Zarautz, Susa, 2002 (2002-XI-16).
- ETXEANDIA, Jon: *Kartzelako lanak*. Donostia, Amnistiaren Aldeko Batzordeak, 2001 (2002-I-26).
- ETXEBARRIA, Juan Manuel: *Euskitz*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-IX-28).
- ETXEBERRIA, Hasier: *Bost idazle*. Hasier Etxeberriarekin berbetan. Irun, Alberdania, 2002 (2002-VI-22).
- EZKIAGA, Patxi: *Bigarren haurra*. Bilbo, Euskaltzaindia / BBK Fundazioa, 2002 (2002-IX-14).
- EZKIAGA, Patxi: *Uso bat gehiago*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-IV-27).
- FUENTES, Carlos: *Artemio Cruzen heriotza*. Euba, Ibaizabal, 2002, itzultzailea: Zuriñe Goti (2002-III-23).
- GANDIAGA, Bitoriano: *Bizitza itxaropen delako (1928-2001)*. Leioa, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2001; apailatzailleak: Lontxo Oihartzabal, Amaia Iturbide (2002-II-9).
- GARATE, Gotzon: *Nafarroako Ezkurran*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2002 (2002-IX-7).
- GARATE, Roman: *Gizakia maitagogoia da*. Donostia, Jakin, 2001 (2002-II-15).
- GOENAGA, Aitzpea: *Lauterdi pirataren altxorra*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-VII-20).
- Gogoia aldizkaria*, 2002ko lehen zenbakia. Leioa, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2002 (2002-IX-14).
- GONZALEZ, Sonia: *Sagarroiak*. Bilbo, Euskaltzaindia / BBK Fundazioa, 2002 (2002-VII-27).

- GONZALEZ ESNAL, Maite: *Maidarren taupada bilduma*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-VII-27).
- GORROTXATEGI, Aritz: *Egurra Pinotxori*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-VI-15).
- GORROTXATEGI, Aritz: *Galtzontziloak autobusean zintzilik*. Donostia, Erein, 2002 (2002-X-5).
- GRASS, Günter: *Batzarra Telgten*. Irun, Alberdania, 2002; itzultzailea: Andolin Eguzkitza (2002-V-25).
- GRIMM, Jacob / GRIMM, Wilhelm: *Grimm anaien berrogeita hamar ume ipuin*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2001; apailatzailea eta itzultzailea: Ipolito Larrakoetxea Legaldi (2002-V-6).
- GUTIERREZ, Iratxe: *Malkoen mintzoa. Arantxa Urretabizkaia eta eleberrigintza*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2002 (2002-XI-9). Hegats, 30. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2002 (2002-IX-21).
- IBARGUREN, Mikel: *Deserriko karrikak*. Zarautz, Susa, 2002 (2002-XII-21).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Mallu hautsia*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-XI-16).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Mintzo naiz isilik...* Donostia, Elkarlanean, 2001 (2002-IX-28).
- IRIGOIEN, Joan Mari: *Letra txikiaz bada ere*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-V-25).
- ITURRIOTZ, Ander: *Boterea gizarte homerikoan*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2002 (2002-XII-21).
- ITURRIOTZ, Ander: *Mugaren ariketa*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-V-18).
- IZAGIRRE, Koldo: *Donostia. Hiri bat literaturan. Literatura baten hiria*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-IX-28).
- IZAGIRRE, Koldo: *Elgeta. Sasiaren sustraiak*. Zarautz, Trikitixa Elkarte, 2001 (2002-I-26).
- IZTUETA, Paulo: *Erbesteko euskal pentsamendua*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2001 (2002-III-16).
- Jakin* aldizkaria, 130-131. zenbakiak. Donostia, Jakinzaleak, 2002 (2002-VII-20).

- Karmel aldizkaria, 238. zenbakia. Markina, Euskalerriko Karmeldar-
rrak, 2002 (2002-VII-13).
- KAZABON, Antton: *Emozioen kuliska*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-
III-23).
- KINTANA, Jurgi: *Vizcaytik Bizkaira?*. Bilbo, Euskaltzaindia / BBK Fun-
dazioa, 2002 (2002-VII-13).
- KORTA, Gabriel: *Harri hautsiak*. Zarautz, Gabriel Korta, 2002 (2002-
VI-8).
- KORTAZAR, Jon: *Diglosia eta euskal literatura*. Donostia, Utriusque
Vasconiae, 2002 (2002-X-19).
- Jakin aldizkaria, 129. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2002 (2002-
V-25).
- LADRON, Alberto: *Xake mate*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XI-2).
- LAFITTE, Pierre: *Nafar lapurtar idazle aipatuena*. Donostia, Elkarla-
nean, 2001 (2002-II-9).
- LANDA, Mariasun: *Krokodiloa ohe azpian*. Irun. Alberdania, 2002
(2002-III-2).
- LINAZASORO, Karlos: *Entzungailua*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-X-
26).
- LINAZASORO, Karlos: *Inoiz izan ez garenotan*. Donostia, Erein, 2002
(2002-IV-20).
- LIZARRALDE, Pello: *Larrepetit*. Donostia, Erein, 2002 (2002-IV-27).
- LLUCH, Gemma: *jokoa.com*. Donostia, Erein, 2002; itzultzailea: An-
tton Olano (2002-XI-2).
- MALLORQUI, Cesar: *Xivaren malkoak*. Bilbo, Giltza, 2002; itzultzailea:
Irene Aldasoro (2002-IV-27).
- MANSELL, Henning: *Izarretara bidean zihoan txakurra*. Donostia,
Erein, 2001; itzultzailea: Juan Mari Mendizabal (2002-I-19).
- McCOY, Horace: *Hobe nuen etxean gelditu*. Iruñea, Igela, 2002;
itzultzailea: Fernando Rey Escalera (2002-V-18).
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *16 ipuin amodiozko*. Zarautz, Susa,
2002 (2002-XII-7).
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Errautsen distira*. Donostia, Elkar,
2002 (2002-V-4).

- MERINO, Juan Karlos: *Kondoï urrunak*. Tafalla, Txalaparta, 2002 (2002-XI-23).
- MIELGO, Roberto: *Basamortuko gaua*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2002 (2002-III-16).
- MINTEGI, Migel Anjel: *Denak du bere prezioa*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-XII-14).
- MORILLO, Fernando: *Bihotz nahasiak*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2002-II-15).
- MORILLO, Fernando: *Izar-malkoak*. Bilbo, Aizkorri, 2002 (2002-XII-14).
- MORILLO, Fernando: *Ortzadarra sutan*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-V-6).
- NERUDA, Jan: *Mala Stranako ipuinak*. Euba, Ibaizabal, 2001; itzultzailea: Fernando Rey Escalera. (2002-I-13).
- OIARZABAL, Mailo: *Imanol Elias*. Herria maitatzeko era asko dagoelako. Azpetia, Uztarria, 2002 (2002-X-5).
- OLAIZOLA, Alaitz: *Zereko zera zertzen delako zereko zerarekin*. Bilbo, Euskaltzaindia / BBK Fundazioa, 2002 (2002-VII-6).
- OLAZIREGI, Mari Jose: *Euskal eleberraren historia*. Bilbo, Labayru Ikastegia / Amorebieta-Etxanoko Udala, 2002 (2002-IV-13).
- OLAZIREGI, Mari Jose: *Ramon Saizarbitoriaren unibertso literarioa*. Bilbo, Labayru Ikastegia / BBK Fundazioa, 2001 (2002-III-23).
- OTXOTeko, Pello: *Itzalaren nabarduretan*. Alegia, Hiria, 2001 (2002-III-9).
- PADRON, Jose Luis: *Zure bila itsasoa bidaliko dut*. Donostia, Berminghama, 2002 (2002-V-11).
- PELT, Jean-Marie: *Landareen amodioak eta zibilizazioa*. Donostia, Gaiak, 2002; itzultzailea: Iñaki Azkune (2002-VI-1).
- PENADES, Josu: *Hurrengo itsasgoraren zain*. Euba, Ibaizabal, 2002 (2002-V-11).
- PLATON: Ion. *Donostia*, Jakin, 2001; itzultzailea: Javier Alonso, Jon Etxaide, Hannot Rodriguez (2002-II-23).
- PERURENA, Iñaki: *Harria mundu, mundua harri*. Irun, Alberdania, 2001 (2002-I-5).

- Putz aldizkaria, 13. zenbakia. Arrasate, Apokaliftn Elkarte, 2002 (2002-III-9).
- Putz aldizkaria, 17. zenbakia. Arrasate, Apokaliftn Elkarte, 2002 (2002-XI-2).
- Putz aldizkaria, 18. zenbakia. Arrasate, Apokaliftn Elkarte, 2002 (2002-XII-21).
- ROWLING, J.K.: *Harry Potter eta Suaren kopa*. Donostia, Elkar, 2002; itzultzailea: Iñaki Mendiguren (2002-XI-23).
- SARDA TALDEA: *Quarketatik kontzientziaraino*. Donostia, Galak, 2002 (2002-XII-28).
- Senez aldizkaria, 23. zenbakia. Donostia, Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpretarien Elkarte, 2001 (2002-I-5).
- TOLKIEN, J.R.R.: *Eraztunen jauna*. Tafalla, Txalaparta, 2002, itzultzailea: Agustin Osoa Eribeko (2002-XII-28).
- URKIZU, Patri: *Anton Abbadia. 1810-1897*. Biografia saloa. Bilbo, Bilboko Udala, 2002 (2002-XII-7).
- VERNE, Jules: *Mikel Strogoff*. Euba, Ibaizabal, 2002; itzultzailea: Karlos Zabala (2002-VII-6).
- RENFREW, Colin: *Arkeologia eta mintzaira*. Donostia, Galak, 2002; itzultzailea: Maria Colera (2002-XI-9).
- RUBIO, Jesus: *Euskararen garabideak*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-V-4).
- RULFO, Juan: *Pedro Páramo*. Euba, Ibaizabal, 2002; itzultzailea: Juan Garzia (2002-V-6).
- SERRANO, Asier: *Hoteleko kontuak*. Arrasate, Apokaliftn Elkarte, 2001 (2002-I-19).
- SHAW, Bernard: *Candida*. Euba, Ibaizabal, 2002; itzultzailea: Jon Agirre Garai (2002-VII-20).
- SCHWOB, Marcel: *Bizi alegiazkoak*. Euba, Ibaizabal, 2002; itzultzailea: Juan Garzia (2002-IX-7).
- TJERO, David P.: *Dendako lehotik*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2002 (2002-X-26).
- URIBARRI, Ibon: *Kanten ezagutzaren teoria*. Donostia, Jakin, 2001 (2002-III-2).

1

- URKIZA, Ana: *Bazterreko ahotsa*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-X-19).
- XAMAR: *Orhipean*. Gure herria ezagutzen. Iruñea, Pamiela, 2001 (2002-III-2).
- ZABALA, Karlos: *Karakol Txikiren ipuinak*. Donostia / Zarautz, Erein / Zarauzko Udala / Gipuzkoako Foru Aldundia, 2002 (2002-V-18).
- ZALDUA, Iban: *Kea ur gainean*. Donostia, Elkarlanean, 2002 (2002-VI-22).
- ZALDUA, Iban: *Obabatiko tranbia. Zenbait gogoeta azken aldiko euskal literaturaz (1989-2001)*. Irun, Alberdania, 2002 (2002-XII-7).
- ZAPIAIN, Markos: *Errua eta maitasuna*. Donostia, Elkarlanean, 2002 (2002-IV-20).
- ZAZPIAK BATMAN: *Freexkue*. Lasarte-Oria, Komunikazio Biziagoa, 2002 (2002-X-19).
- ZUBIAGA, Felix: *Euskal mito-erritoak eta euskara*. Euba, Ibaizabal, 2001 (2002-II-9).
- Zubizabal aldizkaria*, 6. zenbakia. Zarautz, Olerti Etxea, 2001 (2002-III-16).
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Usoa. Lehen kanpamendua*. Donostia, Erein, 2002 (2002-VI-15).
- ZURUTUZA, Imanol: *Errautsera arteko sugarra*. Donostia, Elkar, 2002 (2002-XI-9).

UZTARRO

giza eta gizarte-zientzien aldizkaria

UZTARRO aldizkaria jaso nahi dut.

Izena _____

Helbidea _____

Herria _____ Posta-kodea _____

Telefonoa _____

N.A. / I.F.K. _____

Ordainketa:

Kontu korrontearen zenbakia (20 digitoak)

Bankoa _____

2003. urterako harpidetza (4 zenbaki)

Harpidetza-txartela:

UDAKO EUSKAL UNIBERTSITATEA
Concha Jenerala 25, 4 - 48010 BILBO
Telefonoa eta Faxe: (94) 4217145 / 4214679
e-mail: bulegoa@ueu.org

HONA HEMEN ZIENTZIA
AURKITZEKO FORMULA:

$[[\text{jokin} + \text{jolas}]^2 = \text{miramon}]$

Kutxak, bere Gizarte-Ekintzaren bidez, zientzia jolasgarriago bihurtzeko formula zehatza aurkitu du, **Miramon. Zientziaren KutxaGunea**.

Ingurunean duguna hainbat sistema elkarrengaileren bitartez uler dezagun asmatutako gune bat. Hemen ukitu, behatu, ulertu, gozatu egin baitezakezu. Zatoz eta begira egiazu munduari beste begirada batez.

- 156 esperimentu elkarrengailu.
- 10 gaiakako erakusketa iraunkor.
- Planetarioa.
- Behatoki astronomikoa.
- Aldi baterako erakusketak.
- Apokalekuo eta bertaratzeko bide erosoak.

Mikeletegi Pasealekua 45. DONOSTIA

Urtarrilaren 1etik martxoaren 31 arte: Astelehena orijinala 10 € 12 h

gindak eta argutegiak 15 € 18 h

Ekainaren 1etik irailaren 30a arte: Astelehena orijinala 10 € 20 h

gindak eta argutegiak 15 € 20 h

Bate Astelehena: Urtarrilaren 1an, Urtarrilaren 30an eta Abenduaren 25ean.

www.kutxa.net

kutxa

gizartea beraztu kutxa
eta gaitza ia behatzen

Egin zaitez HARPIDE

Egin ezazu
HARPIDE
berri bat
eta eska itzazu:

- Liburuak doan
- Liburuak %eko 40 merkeago
- Orixeren Lan guztiak 38 Eurotan
(berez 205 Euro balio dute).
- Bibliotekak:

DOAko harpidetza 2002an.

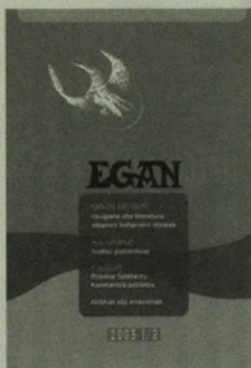
EGAN Bilduma DOAN

(agortuak ezik)

Oharra: Ez da salmenta, EGAN-en eskaintza da.

Informa zaitez: EGAN

Peña y Goñi, 5-2°
DONOSTIA - 20002

EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko
BOLETIN-aren euskarazko gehigarria

EDUKIAK

- 1.- Azterketa literarioak
- 2.- Sorkuntza: poesia, antzerkia, kontakizunak
- 3.- Ahozko tradizioa
- 4.- Itzulpenak. Autore unibertsalen itzulpenak
- 5.- Adabakiak: Euskara eta literatur inguruko berrien komentarioak.
- 6.- Kritikak eta erreseinak: euskal eta erdal liburuak

Harpidetu zaitez:	Urteko harpidetza:	18 €
	Atzerrian:	21 €
	Dendan ale bakoitza:	18 €
	Ale atzeratuak:	21 €

Informazio gehiago nahi baduzu, eskatu konpromisorik gabe.

Gure helbidea: EGAN
Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea
Peña y Goñi, 5. 2gn. ezk.
Postakutxatilla 3.263 - 20080 - DONOSTIA
www.egansarean.com

HARPIDETZA TXARTELA

Izen deiturak _____
Helbidea _____
Herria _____ Posta-kodea _____ tel. _____
Banku edo Kutxa _____
Kontu zkia.: _____

Beterrri-Aitzondo
Getzora Bidea

Gipuzkoako Foru Aldundia
Kulturaren eta Hizkuntzaren
Departamentua

BetErriKo LibURua AiPameNa 2002, datorren maiatzean

Lagun iezaguzu 2002 urteko liburuak gustukoena aukeratzen. Bidali zure proposamena!

Orain arteko liburu sarituak:

- 1996, Joxean Agiriren "Elgeta"
- 1997, Ur Apalategiren "Gauak eta hiriak"
- 1998, Koldo Izagirren "Nik ere Germinal! egin gura nuen aldarri"
- 1999, Lourdes Oñederraren "Eta emakumeak sugeak esan zion"
- 2000, Ramon Saizarbitoriaren "Gorde nazazu lurpean"
- 2001, Joseba Sarrionandiaren "Lagun izoztua"

EpaiMaHAI OrokoRreko
KiDe iZan ahi dU

BetErriKo LibURuaren
harpidetza izan nahi dut

- Deiturak
- Izena Jaioturtea
- Helbidea
- Herria Posta kodea
- Harremanetarako telefonoa
- Posta elektronikoa
- Jaioterrria eta lurraldea
- Kontu korronte zenbakia

(Harpidetzaren kasuan bete behar da. Urte osoko harpidetza saria 10euro)

Beterriko Liburua
literatur aldizkaria
ebxean jaso nahi baduzu,
edo Epaimahai
Orokorreko kide izan nahi
ezkero, bidali ondoko
orritxoa zure datuekin:

MANUEL LARRAMENDI
KULTUR BAZKUNA 44. posta kutxa,
20150 AMASA-VILLABONA (GIPUZKOA)
943-696450

beterrikoliburua@topagunea.com
www.larramendi.org

Iñaki ZUBELDIA, <i>BAT txakurtxo</i> , <i>Kris-kras egiten duten liburuak</i> (VAN GENECHTEN Guido)	303
Almar ITURBE, <i>Iraxoen mundu zoragarria</i> , (ZUBELDIA Iñaki)	305
Iñaki ZUBELDIA, <i>Tento eta itsasoa - Tento eta beldurra</i> , (ALCÁNTARA Ricardo)	307
Eneko BERAZUBI, <i>Pako belea</i> , (ZUBELDIA Iñaki)	309
Karlos DEL OLMO, <i>Eraztunen jauna, Eraztunaren elkarte</i> , (TOLKIEN J. R. R.)	311
Karlos DEL OLMO, <i>Ale berdeak</i> , (PEILLEN, Txomin)	319
Ainhoa AROZENA, <i>Bitartean heldu eskutik</i> , (URIBE, Kirmen)	327
Ainhoa AROZENA, <i>Sisifo maite minez</i> , (MINTEGI, Laura)	329
Ainhoa AROZENA, <i>Itzარი nahi ez zuen printzesa</i> , (JUARISTI, Felipe)	331
Ainhoa AROZENA, <i>Ipuin batean bezala</i> , (IRIGOIEN, Joan Mari)	333
Ainhoa AROZENA, <i>SPrako tranbia</i> , (ELORRIAGA, Unai)	335
Juan Luis ZABALA, 2002ko Bibliografia	337

EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte
BOLETIN-aren euskarazko gehigarria

Urteko harpidetza	18 €
Atzerrian	21 €
Dendan ale bakoitza	18 €

BOLETIN

De la Real Sociedad Bascongada
de los Amigos del País

Suscripción anual	18 €
Número suelto	12 €

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
"BOLETIN"-AREN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Saila
3.263 Postakutxatila - DONOSTIA